

GLASILO

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 8 · I

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Glasilo

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

8• 1

2002

ZALOŽBA
Z R C

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 8 • 2002 • 1

V **Jezikoslovnih zapiskih 8 • 2002 • 1** sodeluje 16 avtorjev in avtoric z 19 prispevki. Ti so razvrščeni v naslednje razdelke: **I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA** (en prispevek), **II. RAZPRAVE IN ČLANKI** (osem prispevkov), **III. GRADIVO, OCENE, POROČILA** (deset prispevkov). **Jezikoslovni zapiski** bodo z osmim letnikom tudi formalno (sedmi letnik 2001 je bil kot dvojna številka s povečanim obsegom posvečen akademiku Francu Jakopinu ob njegovi 80-letnici) v dveh zvezkih. Drugi zvezek bo tematski, in sicer imenoslovni.

Sodelujoči avtorji in avtorice so:

I. *Milena Hajnšek-Holz* (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša = ISJ)

II. dr. *Andreja Legan Ravnikar* (ISJ), *Borislava Košmrlj* (ISJ), mag. *Karmen Kenda - Jež* in dr. *Peter Weiss* (ISJ), mag. *Helena Majcenovič* (ISJ), dr. *Andreja Žele* (ISJ), *Ljudmila Bokal* (ISJ), dr. *Jožica Škofic* (ISJ), dr. *Mihaela Koletnik* (Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru);

III. *Pavle Merku* (Trst), dr. *Peter Weiss* (ISJ, dva prispevka), mag. *Alenka Gložančev* (ISJ), *Jakob Müller* (ISJ, dva prispevka), dr. *Jožica Škofic* (ISJ), mag. *Danila Zuljan Kumar* (Šolski center Nova Gorica), dr. *Vladimir Nartnik* (ISJ).

Janez Keber

VSEBINA

I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK	
Milena Hajnšek Holz, <i>Ivanka Černelič – ob 70-letnici rojstva</i>	7
II. RAZPRAVE IN ČLANKI	
Andreja Legan Ravnikar, <i>Liturgična terminologija v protireformaciji in baroku (1595–1768)</i>	13
Borislava Košmrlj - Levačič, <i>O razvrščanju iztočnic v terminološkem slovarju</i>	29
Karmen Kenda - Jež, Peter Weiss, <i>Skladenjski podatki v (slovenskem) narečnem slovarju</i>	47
Helena Majcenovič, <i>Slovenski pravopisni priročnik z vidika norme in prepisa</i>	63
Andreja Žele, <i>Prostomorfemski glagoli kot slovarska gesla</i>	95
Ljudmila Bokal, <i>Posebnosti otroškega dojemanja jezika</i>	109
Jožica Škofic, <i>Malina in robidnica v Slovenskem lingvističnem atlasu</i>	121
Mihaela Koletnik, <i>Fonološki opis govora v Zgornji Velki (SLA 364)</i>	139
III. GRADIVO, OCENE, POROČILA	
Pavle Merku, <i>Devinski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja</i>	153
Peter Weiss, <i>Majda Merše in France Novak, Francka Premk, Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič (Ljubljana 2001)</i>	157
Alenka Gložančev, <i>Friderik Baraga, A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language (Detroit 1850)</i>	193
Jakob Müller, <i>Dvojezična pravna slovarja Ivana Navratila (1850)</i>	205
Zvonka Praznik, <i>Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé, Dictionnaire des synonymes</i>	213
Jožica Škofic, <i>Mihaela Koletnik, Slovenskogoriško narečje</i>	225
Peter Weiss, <i>Kosta Peev, Rečnik na makedonskote govori vo jugoistočniot egejski del 1, 2 (A–K) (Skopje 1999, 2002)</i>	231
Danila Zuljan Kumar, <i>Jakob Rigler, Zbrani spisi I, Jezikovnozagodovinske in dialektološke razprave (Ljubljana 2001)</i>	239
Jakob Müller, <i>Slovenistika na sombotelskih slavističnih dnevih 23.–24. maja 2002</i>	245
Vlado Nartnik, <i>35. zasedanje Uredniškega odbora ALE v Ljubljani 2002</i>	247

**I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA
ZA SLOVENSKI JEZIK
FRANA RAMOVŠA**

Ivanka Černelič – ob 70-letnici rojstva

Milena Hajnšek - Holz

IZVLEČEK: Letos praznuje Ivanka Černelič svojo sedemdesetletnico. V Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša je bila zaposlena 30 let in v tem času je opravljala redatorsko in uredniško delo pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, poleg tega pa je v delo uvajala mlajše sodelavce.

ABSTRACT: In this year Ivanka Černelič celebrates her 70th birthday. In 30 years at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian language she worked as a compiler and editor of the Dictionary of Standard Slovenian, and also tutored younger colleagues.

Ivanka Kozlevčar, por. Černelič, se je rodila 14. decembra 1932 v Ljubljani. Izhaja iz trdne kmečke družine na Gorenjem Brezovem pri Višnji gori, kar je zaznamovalo njen odnos do dela in življenja ter vplivalo na njen značaj. Gimnazijo je obiskovala v Ljubljani in se po maturi 1951 vpisala na slavistiko univerze v Ljubljani, ki jo je končala leta 1957.

Po diplomi je kot profesorica slovenščine eno leto poučevala na osnovni šoli v Pivki in štiri leta na osnovni šoli na Brezovici pri Ljubljani.

Junija 1962 je bila izvoljena za asistentko v Inštitutu za slovenski jezik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V Leksikološki sekciji Inštituta je delala od 1. septembra 1962 do upokojitve 30. marca 1992, najprej kot asistentka, od 1964 kot višja strokovna sodelavka in od 1979 kot strokovna svetnica. Februarja 1984 je bila imenovana za članico glavnega uredniškega odbora Slovarja slovenskega knjižnega jezika.

Ivanka Černelič je prišla v Leksikološko sekcijo, ko je bil sprejet koncept Slovarja slovenskega knjižnega jezika in so potekale pospešene priprave za njegovo izdelavo. Aktivno se je vključila v delo, tako pri zbiranju kot pri urejanju slovarskega gradiva. V letih 1964–68 je vodila pripravo gesel za SSKJ, ki so jo opravljali v glavnem zunanji sodelavci, predvsem študenti. Pri tej fazi dela je šlo za tehnično in vsebinsko ureditev listkovnega gradiva, tako npr. za štetje listkov v okviru gesla, podčrtavanje geselskih besed, besednovrstno določitev, homonimnost, označevanje oblikoslovnih posebnosti, stalnih in terminoloških zvez ter grobo pomensko delitev, upoštevajoč Slovenski pravopis 1962, Pleteršnikov slovar, slovar tujk.

Ivanka Černelič je ob pripravi Poskusnega snopiča (1964) opozorila na stil

razlag, ki ne sme biti definicijski, in na živost ponazarjalnega gradiva, sodelovala pa je tudi pri korekturah. V letu 1964 se je udeležila seminarjev za obdelavo in redakcijo gesel za Slovar slovenskega knjižnega jezika.

Redakcija gesel je bila glavno delo Ivanke Černelič. Opravljala je osnovno redakcijo, pregled že redigiranih gesel in usklajevalni pregled, in to pri vseh petih knjigah slovarja. S svojim natančnim in poglobljenim delom je prispevala k pomenski razčlenitvi gesel, besednovrstni opredelitvi in oblikovno-skladenjski predstavitvi slovenskega besedja, posredno pa tudi k poenotenju slovarskega sestavka in enovitosti celotnega slovarja.

Konkretno redaktorsko delo jo je usmerjalo v študij leksikologije in v razmišljanje o leksikološki in leksikografski problematiki. O tem pričajo njeni članki *O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi*, *O pridevniku v povedkovi rabi*, *Slovnično število in pomenska kategorija samostalnika*, *O funkciji glagolov z oslabljenim pomenom tipa biti*, *O glagolih premikanja zlasti glede na glagol iti in stavčne vzorce*, *Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku*, ki so izšli v Jeziku in slovstvu, Zborniku predavanj seminarja slovenskega jezika, literature in kulture ter v Jezikoslovnih zapiskih.

V letih 1965–72 je imel Inštitut za slovenski jezik redno strokovno izmenjavo z jezikovnima inštitutoma v Pragi in Bratislavi, kjer so izdelovali podobne slovarje knjižnega jezika. Ivanka Černelič se je ob srečanjih v Ljubljani aktivno vključevala v strokovne pogovore, nudila pa je tudi gostoljubje češkim in slovaškim kolegom.

Sodelovala je pri predstavitvah posameznih knjig slovarja na tiskovnih konferencah, v radijskih oddajah in v Lingvističnem krožku Filozofske fakultete. V Naših razgledih sta bila objavljena prispevka *O kvalifikatorskih pojasnilih in Vrste jezikovnih podatkov v SSKJ*.

S strokovnimi predavanji je nastopila na letnih zborovanjih Slavističnega društva Slovenije in na njegovih področnih posvetovanjih v Mariboru in Ljubljani. Udeležila se je mednarodnega simpozija Obdobja – Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura v Ljubljani 1988 s temo *Reševanje besednovrstnih vprašanj v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Na 4. jugoslovanski konferenci o leksikografiji in leksikologiji v Zagrebu 1989 je imela referat *Glagoli in glagolske oblike z morfemom se in njih prikaz v slovarju*.

Posebno dejavna je bila Ivanka Černelič pri pripravi zborovanja o slovenski medicinski besedi v Ljubljani 1984. Sodelovala je s člankom *Medicinska terminologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. V soavtorstvu s Antonom Dolencem je pripravila poskusni snopič za *Medicinski terminološki slovar*, in sicer redakcijo črke *A*.

Posebej je treba poudariti mentorsko delo Ivanke Černelič, še zlasti ob sistematičnem uvajanju novih sodelavcev v redaktorsko delo v letih 1980 in 1981. Hkrati z uvajalnim delom so bili narejeni interni priročniki za redaktorje – zanje je napisala sestavke o redakciji samostalnika, pridevnika, glagola in prislova.

Poleg mentorstva v Leksikološki sekciji ob uvajanju in vodenju pripravljavcev listkovnega gradiva, uvajanju in svetovanju mlajšim redaktorjem, ne smemo pozabiti na njeno lektorsko delo v okviru Seminarja slovenskega jezika, literature

in kulture, kjer je navezala strokovne in prijateljske stike z zamejskimi Slovenci v Italiji in Avstriji.

Po dokončanju pete knjige Slovarja slovenskega knjižnega jezika je Ivanka Černelič nadaljevala slovarsko delo v skupini za pripravo enozvezkovnega slovarja sodobnega knjižnega jezika, in sicer pri pregledu tujih enozvezkovnih slovarjev (zlasti slovaškega), pri prevrednotenju nekaterih kvalifikatorjev v SSKJ ter pri pripravi predloga načel za enozvezkovni slovar.

Ivanka Černelič se je ukvarjala tudi z jezikovnim svetovanjem, med drugim je lektorirala *Rudarsko-metalurški zbornik*. Kot strokovna sodelavka uredništva *Enciklopedije Slovenije* je delala v letih 1993–97, tj. od 7. do 11. zvezka.

Vsa študijska in službena leta je hodila v domači kraj. Navezana je bila na domače in na delo na kmetiji, kot slovenistko in slovaropisko pa so ji vzbujale pozornost domače besede in književnost ustvarjalcev iz bližnjih krajev. V Grosupeljskem zborniku je objavila daljši članek *Ivan Zorec – Življenje in nazor* ter jubilejni članek *Slovenist Martin Jevnikar – Ob 75-letnici življenja*. K pesniški zbirki Mihaele Zajc - Jarc *Vrba nad tolmunom* je napisala spremno besedo.

Ivanka Černelič spada v prvo redaktorsko skupino Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Slovarskemu delu je ostala zvesta do dokončanja slovarja. Kar je zapisala v članku o Martinu Jevnikarju, velja tudi zanjo: »Tako delo [izdelava leksikona oz. slovarja] zahteva veliko asketskega garaštva, ki se mu zlepa ne prizna cena.«

Delo, ki ga je Ivanka Černelič opravila za Slovar slovenskega knjižnega jezika, za leksikologijo in leksikografijo, za promocijo slovenskega jezika in slovenske zavesti, je zelo dragoceno.

Ob življenjskem jubileju ji čestitamo in želimo vse dobro v krogu njenih najbližjih.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor

Metka Furlan, Janez Keber, France Novak, Vera Smole

Urednik

Janez Keber

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino

Nanika Holz

Prelom

Brane Vidmar

Oblikovanje

Milojka Žalik Huzjan

Naslov uredništva

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija

Telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96

<http://www.zrc-sazu.si/isjfr/jezikosl.htm>

E-pošta: isj@zrc-sazu.si

Cena posamezne številke: 1500 SIT

Naročila sprejema:

ZALOŽBA ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Telefon: 01 4706 464, faks: 01 425 77 94

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Jezikoslovni zapiski so glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in slovenska znanstvena jezikoslovna revija. Izhajajo od leta 1991, od 3. letnika 1997 vsako leto, od 2001 dvakrat letno. V njih domači in tuji raziskovalci slovenskega jezika objavljajo svoje izsledke ter ocene in poročila o najnovejših slovenskih in tujih jezikoslovnih delih.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodno bazo podatkov MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures, New York.

Tiskano s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana

© 2002, ZRC SAZU

II. RAZPRAVE IN ČLANKI

Liturgična terminologija v protireformaciji in baroku (1595–1768)¹

Andreja Legan Ravnikar

IZVLEČEK: Obredna katoliška terminologija v protireformaciji in baroku predstavlja nadaljevanje predknjižne tradicije, diahroni pre-rez izkazuje le razvojne spremembe na izrazni in predvsem ideološko pogojeno razlikovalnost na pomenski ravnini (vzorčni primeri). Čeprav se je razvijala v opoziciji do protestantskega obrednega izrazja, je imelo protestantsko nabožno slovstvo nanjo tudi povratni vpliv.

ABSTRACT: Liturgical Catholic terminology in the Counter-Reformation and Baroque periods can be seen as continuation of the pre-literary tradition; a diachronic cross-section reveals only developmental changes on the expressional and – based especially on the ideological differentiation – semantic levels (exemplary instances). Although it developed in opposition to Protestant liturgical terminology it was nevertheless reciprocally influenced by the Protestant religious literature.

0.1 Namen prispevka je predstaviti razvojno dinamiko obredne terminologije v poldrugem stoletju po zatonu slovenskega protestantizma. Kronološko ga uvrščamo med dvoje opaznejših literarnozgodovinskih obdobj, med protestantizem in razsvetljenstvo, ki sta mnogo bolj pritegovali jezikoslovce in literarne zgodovinarje. Naj v uvodnem delu spomnimo na že znana dejstva.

0.2 Ker je bilo petdesetletno obdobje protestantizma na Slovenskem tako bogato s kulturnimi pridobitvami za Slovence², je videti naslednje poldrugo stolet-

¹ V prispevku so povzeti nekateri rezultati jezikoslovne analize terminološkega gradiva iz osmega poglavja Protireformacija in barok doktorske disertacije *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*. Delo, ki je nastajalo pod mentorstvom red. prof. dr. Martine Orožen in somentorstvom red. prof. dr. Marijana Smolika, sem aprila 2002 uspešno zagovarjala na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

² Naj omenimo le temeljne dosežke, kot so: izid prve slovenske knjige, prevod celotnega svetega pisma, uzakonitev knjižnega jezika in kodifikacija pravopisa v slovnici, slovenščina se prvič pojavi kot enakovreden jezik v večjezičnim slovarju, slovenščina je jezik slovenske protestantske cerkve. Podrobneje o tem gl. izbrana poglavja v literarnozgodovinskih pregledih, npr. Kidrič (1929–38), Pogačnik (1998).

je še v skromnejši podobi. Prvo tridesetletje 17. stoletja, literarnozgodovinsko opredeljeno kot protireformacija, je bilo čas rekatolizacije, zatiranja luteranstva v notranjeavstrijskih deželah (vizitatorji, jezuiti), katerega zgolj prenova cerkvenih inštitucij ni mogla zaustaviti. Katoliški duhovniki so se vedno bolj zavedali, da v novih razmerah ustna tradicija ohranjanja molitvenih obrazcev in odlomkov, kjer so verniki lahko sodelovali pri maši in zakramentih, ne bo več zadoščala.³ Toda zaradi skromnih finančnih virov so prevedeni in prirejeni verski priročniki te dobe večinoma ostajali v rokopisih. Stanje obredne terminologije bomo predstavili na temelju ohranjenih knjižnih virov: Čandkove priredbe najmanjšega Kanizijevega katekizma⁴ (1615) in katekizemskega dela Schönlebnovega lekcionarja (1672) (gl. viri). Prav katekizmi so bili namreč prave zbirke obrednih (liturgičnih) terminov, ki pomenjujejo temeljne verske resnice ter osnovno dejavnost vernikov v cerkvi in v zvezi z njo.

0.3 Naslednja doba baroka je prinesla bogatejši korpus nabožnega slovstva.⁵ Matija Kastelec, narečno izhajajoč iz dolensko-notranjskega prostora, je nadaljeval obredno jezikovno tradicijo protestantov⁶ in se uveljavil kot vzornik za

³ Že Trubar je pisal o katoliškem katekizmu Pacherneckerja (1574), ki je izšel v času razmaha protestantskega nabožnega slovstva, a do danes velja za izgubljenega.

⁴ Sv. Peter Kanizij (1521–1597), prvi nemški član Ignacijeve družbe Jezusove, je na pobudo kralja Ferdinanda leta 1555 izdal katehetski priročnik, t. i. veliki katekizem z 213 (223) vprašanji in odgovori v latinščini. Leta 1556 je pripravil t. i. najmanjši latinski katekizem za šolarje z 59 vprašanji in odgovori, leta 1557 pa še nemško izdajo. Leta 1558 je kot skrajšano izdajo velikega katekizma pripravil t. i. mali katekizem z 121 (124) vprašanji in odgovori in ga tiskal na Dunaju. Leta 1560 je Ferdinand ukazal uporabljati Kanizijeve katekizme v svojih deželah. Vse tri katekizme so iz latinščine prevajali v nemščino in druge jezike, večkrat tudi v slovenščino (Smolik 1992, 180–181).

⁵ Pojavile so se nove zvrsti: retorska proza (homiletična besedila z vidiki posvetnega življenja), dramatika (pasijonska procesija), duhovna lirika (cerkvene pesmi, največkrat v lekcionarskih tiskanih in rokopisnih pesmaricah), celo domovinoznanski spisi (Valvazor). Kot je reformacija začela s filologijo, slovnico in slovarjem, se je delo nadaljevalo tudi v baroku. Na žalost je večkrat ostalo pri rokopisih: Kastelčev latinsko-nemški slovar, ki ga je redigiral Gregor Vorenc (med 1703 in 1710), ter Hipolitov slovar latinsko-nemško-slovenski in nemško-slovensko-latinski (*Dictionarium trilingue*). Ta se je leta 1711 že začel tiskati, ko je Hipolit našel Bohoričevo slovnico in ga začel predelovati v smislu protestantske jezikovne osnove. Hipolit je pot jezikovne tradicije potrdil še z drugo izdajo Bohoričeve slovnice leta 1715. Celovski jezuiti so leta 1744 pripravili novo izdajo Megiserjevega slovarja *Dictionarium quattuor linguarum* in v nemščino prevedli Bohoričevo slovnico (1758). Iz leta 1760 je ohranjen rokopisni *Dictionarium Germanico-Slavonicum* A. Apostela, ki vsebuje štajersko besedišče, dopolnjeno s kranjskim.

⁶ Na glasoslovni in oblikoslovni ravni je bila v baročnih besedilih uresničena odločitev za »knjižnost«, za upoštevanje tiskane tradicije, le manj opazne različice so se ponekod vrinile v knjigo, npr. poleg *-om/-em* tudi *-am*. Različice je M. Orožen (1996, 295–296) strnjeno zajela v osmih glasoslovnih zakonih, ki so v govorni podobi osrednjih narečij že imeli širši razmah. Ugotovila je tudi, da je bil na skladenjski ravni opazen naravnejši razvoj, kar lahko pripisujemo latinskim prevodnim zgledom (v nasprotju z nemškimi pri protestantih), ker ima slovenski jezik večjo tipološko sorodnost z latinščino. Odmiki od

Svetokriškega, Hipolita, Rogerija (Orožen 1996, 297–298). Z arhaičnimi sistemskimi prvini dolenjsko-notranjskega jezikovnega razvoja se je navezoval na stiški vzorec.⁷ Za raziskavo smo kot reprezentančni vzorec izbrali Kastelčev preko 600 strani obsegajoči katekizem *Navuk christianski* (1688), v analizo pa smo pritegnili tudi katekizemski del Hipolitovega lekcionarja (1715) ter dva krajša Paglovčeva katekizma, objavljena v lekcionarju (1741) in *Zvestem tovaršu* (1742).

0.4 Čeprav obstaja malo neposrednih dokazov za razvoj katoliške obredne terminologije v predknjižni dobi (znani so štirje srednjeveški rokopisi), je razumljivo, da protestantski obredni jezik ni nastal v praznem prostoru, temveč na temelju predknjižne katoliške obredne tradicije, le da se je na mestih ideoloških razhajanj preoblikoval, primerno novim zahtevam časa dopolnil in tematsko precej razširil. Katoliški obredni jezik je v senci reformacijskih gibanj po Evropi živel naprej, hkrati pa je imelo protestantsko nabožno slovstvo tudi po dokončnem zatrtju protestantizma v notranjeavstrijskih deželah povratni vpliv na katoliško knjižno snovanje (npr. Dalmatinova *Biblija* se ni znašla na seznamu prepovedanih knjig in so jo uporabljali katoliški duhovniki). Razumljivo je in tudi gradivo je potrdilo pričakovano ugotovitev, da je izrazna in pomenska podoba obrednih terminov ter terminoloških besednih zvez do razsvetljenstva (1768⁸) v dosti primerih identična, oz. kaže manjše spremembe. Te se spričo pritoka gorenjskih piscev najprej kažejo kot vdor glasoslovno-oblikoslovnih narečnih posebnosti in govornega jezika nasploh ob rahljanju protestantske knjižne norme, seveda tudi v terminološki leksiki. Potrdilo se je tudi že ugotovljeno, da so se pisci gorenjskega prostora navezovali na nekoliko razlikovalni celovško-rateški obredni vzorec, ki se je deloma nadaljeval v Starogorskem rokopisu in pri Alasiji⁹.

1 Obravnavano gradivo, ki se besednovrstno zamejuje na samostalniško besedo, predstavljajo (enobesedni) termini in terminološke besedne zveze. Obredni

protestantske tradicije v besedišču so bili vsaj v našem primeru, to je pri terminološki leksiki, nazorsko pogojeni.

⁷ Tezo M. Orožen (1996, 291) podpira z mnogimi jezikovnimi dejstvi, ki so značilna za stare molitvene obrazce, hkrati pa opaža določene razlike med protestantsko in katoliško knjižno tradicijo v skladnji in besedišču. Kastelec ima manj terminoloških popačenk, kot jih je poznal protestantski obredni jezik, tudi v biblijskem prevodu, ki je bil pod močnejšim vplivom Dalmatina kot druga dela.

⁸ To je leto Pohlinove izdaje *Kranjske gramatike*, ki jo v smislu nove idejne orietacije lahko vzamemo za prelomnico tudi v katehitičnem slovstvu, ki je v naslednji dobi razsvetljenstva in slovenskega narodnega preroda doživelo kar nekaj sprememb.

⁹ Tudi osamljeni primer Alasijevega *Vocabolario italiano e schiavo* (1607), iz katerega sem pri analizi terminološke leksike upoštevala tri osnovne molitvene obrazce, obrazec splošne spovedi ter božje in cerkvene zapovedi v pesemski obliki, potrjuje arhaični vzorec obrednega jezika, ki je nastal ločeno od protestantskih in katoliških knjižnih snovanj. Tuji duhovnik se je za delo s slovenskimi verniki naslonil na starejšo krajevno obredno tradicijo, ob kateri je nastal tudi Starogorski rokopis; v zapisih pa so prepoznani tudi sočasni kraški glasoslovni pojavi iz govornega jezika in njemu domači italijanski prapropis (Orožen 1996, 291–292).

termini so razvrščeni v dva tematska sklopa in po tematskih skupinah¹⁰, ki jih nameravamo na izbranih vzorčnih primerih prikazati protistavno do protestantskih leksemov in nekaterih izpričanih terminov iz predknjižne tradicije.

1.2 Analiza obredne terminologije¹¹ tega časa je razkrila, da je obstajalo precej zelo starih domačih in prevzetih terminov, ki so se ohranjali skozi stoletja in doživljali le manjše razvojne izrazne in izjemoma pomenske spremembe. To splošno spoznanje govori o dokajšnji ustaljenosti terminološke leksike, ki jo je praviloma vsaj približno moral poznati vsak vernik. Terminologija je bila katoliška, toda v danih razmerah je angažirano (kot pri predhodnikih protestantih) poudarjala razločevalnost do protestantskega obrednega jezika, iz katerega je vendarle marsikaj črpala, npr. *prava vera* 'katoliška', *prava cerkov*, *prava pokora*. Iz ohranjenih besedilnih virov je že na prvi pogled razvidno, da bo obravnava zajela obredno terminologijo osrednjega tipa, ki se je razvijala na prostoru osrednjih slovenskih narečij (notranjeavstrijske dežele). Oblikovala se je v knjižnem jeziku, nastalem na podlagi neenotnega razvoja knjižne leksike na slovenskem etničnem prostoru, ki ga od razsvetljenstva do poenotenja knjižne norme sredi 19. stoletja imenujemo osrednje-slovenski tip knjižnega jezika¹².

2 Poglejmo si 10 vzorčnih primerov (razvojnih) sprememb v prvih dveh katoliških knjižnih dobah iz izbranih tematskih področij.

¹⁰ V doktorski disertaciji sem po temeljitem premisleku oblikovala tipologijo tematskih področij, znotraj katerih sem razvrščala obredne termine v vsakem literarnozgodovinskem obdobju. Ta interesna pojmovna področja na nekaterih mestih presegajo meje obredne terminologije ali pa se pojavljajo na več področjih hkrati (npr. določen obredni termin je hkrati biblijski in/ali cerkvenoupravni). Znotraj tematskega sklopa *Cerkev kot ustanova* se terminološka leksika deli v 10 tematskih skupin: 1. začetniki, prvotni nosilci krščanstva, 2. vernik in cerkveno občestvo, 3. cerkvena hierarhija, 4. bogoslužni (liturgični) prostori, 5. cerkveni pripomočki, 6. cerkveno leto, 7. bogoslužna opravila, 8. cerkveni zakramenti, 9. zakramentali in 10. ljudske pobožnosti. V drugem tematskem sklopu *Cerkveni nauk* je zajeto osnovno izrazje, ki je sodilo v repertoar temeljne verske izobrazbe: troedin Bog, angeli in hudiči, grešna dejanja in dobra dela, kazni, trpljenje, milost, odpustanje ter štiri poslednje reči. Delitev je nastala ob upoštevanju Miklošičeve razdelitve krščanske terminologije (*Die Christliche Terminologie der slavischen Sprachen* 1875), na nekaterih mestih dopolnjena s Smolikovo diferenciacijo (*Liturgika* 1995) in poimenovanji iz Murščevega obrednika (*Bogočastje sv. katoliške cerkve* 1850).

¹¹ Po načelu delnega izpisa je na kartotečni listič izpisan vsak obredni termin in terminološka besedna zveza, podčrtan in dopolnjen s spremljujočim sobesedilom, toda ne v vsakokratni rabi. Opuščeno je prekomerno izpisovanje najpogosteje rabljenih terminov, npr. *Bog*, *greh*, *grešnik*, *maša*, *mašnik*, *spoved*, kadar se pojavljajo v (skoraj) identični sobesedilni rabi. Iz protireformacije in baroka je izpisanih skoraj 2700 kartotečnih listkov.

¹² Natančneje o tem gl. razprave M. Orožen: *Slovenski knjižni jezik in njegove različice v 18. in 19. stoletju* (1996), *Variantni razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja* (1996), *Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja* (1981).

2.1 Večina poimenovanj za začetnike, prvotne nosilce krščanstva se je pri katoliških piscih 17. in prve polovice 18. stoletja ohranjala v skoraj nespremenjeni izrazni in pomenski podobi kot v predknjižni tradiciji: *devica, joger, evangelist, prerok, očak, marternik, svetnik*.

2.1.1 Razlika med katoličani in protestanti je obstajala v idejnem razločevanju, npr. v zvezi s češčenjem božje porodnice, ki presega češčenje božjega sinu, kar so protestanti zavračali. Tako se pri katoliških piscih 17. in 18. stoletja ohranja iz prvih stoletij pokristjanjevanja znan leksem *devica*¹³ *Marija* in številna po metaforičnem pomenskem prenosu nastala poimenovanja zanj, katerih v protestantskih katekizmih skoraj ni zaslediti. Le-ta posamič izpostavljajo Marijino vlogo zaščitnice vernikov, tolažnice, posrednice pri Bogu in položaj v božjem stvarstvu, npr. *besednica, pomočnica, troštarica, božja porodnica, (sveta) mati božja, zavetnica, patrona, dekla tega gospoda/dekla gospodnja* (starejša različica z arhaičnim svojilnim pridevnikom na *-nji*), *nebeška kraljica, naša gospa*. Takole je njen pomen opredelil M. Kastelec:

Sakai niei flishi taku velika zhaft? Ravnu satu kir ona je ena Mati Boshya; sakai nyzh zhudniſhiga, nizh viſhiga nei, kakôr biti ena Boshya Mati, inu Diviza. Sakai ſhe daile fe ona jma zhaftiti? Satu kir ona je naſha S. Mati, inu v'vſih rizhéh ena pomozhniza (KNC 1688, 307–308).

2.1.2 Termin *svetnik* (ž *svetnica*) se v tem času nikjer več ne pojavi v besedotvorni različici *svetik* (ž *svetica*) kot še ponekod pri Trubarju in predhodno prevladujoče v Stiškem rokopisu¹⁴ ter v apostolski veri iz Starogorskega rokopisa. Prav Trubar je kot bivši katoliški duhovnik ostal najbolj zvest predknjižni katoliški tradiciji, toda v skladu s protestantskim verskim nazorem je termin uporabljal v delno razlikovalnem pomenu¹⁵:

Kai fe pag od tih prauih Suetnikou ima dershati, koku fe imaiio poshtouati, inu od nih Pridigati, Tu ima vſag faſtopen Pridigar veiditi, inu druge ludy vuzhiti. Sledni Kerfzhenik ima veiditi te riſnizhne Iſtorie, fuſeb te kir vti S. Biblij ſtoye, skaterimi Suetniki ie Bug gouuril, koku inu fzhim fe ie nim refodil, inu to fuio beſſedo dal (TO 1564, 51b).

¹³ Obravnavano gradivo protestantov, ki poleg katekizmov zajema še obrednik in slovenski cerkveni red, s tega aspekta je bila pregledana tudi biblija (1584), kaže na zanimivo dejstvo, da je v besednih zvezah s prilastkom *Marija* 'božja mati' odnosnica dosledno *devica* (ne pa morda *dečla*).

¹⁴ Štirikrat je v istem pomenu izpričan (*božji*) *svetik* (enkrat tudi *svetica*) in enkrat *svetnik*, kar kaže na izbiro. Je šlo morda, kot trdi Pogačnik (1992, 44–45), pri tem za zavestno odločitev, kar že pojmuje kot stilistično in obredni termin kot stilem? Morda pa je *svetnik* kot nevtralni izraz tedaj začel prodirati v rabo in je šele v prihodnjih stoletjih v osrednjem prostoru povsem prevladal.

¹⁵ Protestanti so omejili vlogo svetnikov v cerkvi, češ da so izgubili prvotni pomen vzora krščanskega življenja in nebeškega zaščitništva. Kritizirali so obilico na novo postavljenih svetnikov, pretirano češčenje (malikovanje), maševanje, romanje, darovanje njim v čast. Imenovali so jih *ajdovski bogovi, maliki, ajdovski svetniki, papeški svetniki*.

2.1.3 V protireformacijskih in baročnih katekizemskih besedilih je za enega od dvanajsternih Kristusovih učencev najpogosteje izpričan iz predknjižne tradicije poznani in tudi pri protestantih najbolj znani leksem (*sveti*) *joger*, redko pa *apostol*, ki ga je največkrat zapisal Kastelec, medtem ko Hipolit in Schönleben le izjemoma. Termin *apostol* prevladuje pri Krelju¹⁶, deloma se pojavlja pri Dalmatinu v bibliji, v obravnavanih Trubarjevih delih ga ni, uporabljen pa je v knjigah *Ta prvi deil tiga noviga testamenta* iz leta 1557, *Svetiga Pavla ta dva listy* iz leta 1561, *Ta celi catehismus* iz leta 1574 in še kje. V izbranih protestantskih besedilih se kot sopomenka občasno pojavlja (večpomenska) tvorjenka (*v*)*učenic*, npr. *vučenik Peter*. Poglejmo si primere v sobesedilni rabi:

Kar fo ty lubi Iogri v' dvanajst Article ali Zhléne v' kup snešli (ČC 1615, 10).

Gdu pak fe je smislił, ali gori postavil tú snamovanêe S. Krisha? Ty sveti Apofstoli Iogri Chriftufovi (KNC 1688, 19). – SAM I. CH. *Ie kvfeim fvoim Apofstolom govoril letaku: /.../ Inu kârftite ijh vtim Imenu Ozheta inu Synu têr Svetiga Duha* (KB 1566, 11–12).

2.2 V tematski skupini o bogoslužnih prostorih je pri katoliških piscih (že v Brižinskih spomenikih izpričan) prevzeti termin *cerkev* potrjen v več glasoslovnih in pisnih različicah kot pri protestantih, kar kaže na povečano neenotnost pisnega jezika: največkrat je zapisana *cerkou*, izjemoma *cerkov*, *cerku*, *cirquu*. Termin je izpričan v treh pomenih: 1. 'poslopje za verske obrede', 2. 'vesoljna skupnost verujočih, katoličanov'¹⁷, 3. 'inštitucija božjega namestništva na zemlji'. Največkrat je izkazan v zadnjem pomenu, kot odnosnica v terminoloških besednih zvezah, s katerimi so katoliški prevajalci in prirejevalci radi poudarjali razlikovalnost od protestantske cerkve: *sveta katoliška/krščanska cerkov*, *stara jogerska katoliška rimska cerkov*, *prava katoliška cerkov*, *gmajn prava kristjanska cerkov*, *ta rimska cerkov* (proti *ta luterska cerkov*), (*prava*) *Kristusova cerkov*, *prava ino resnična cerkov Kristusova*. Za drugi pomen je bila najbolj živa sopomenska zveza *gmajna teh svetnikov*¹⁸, kar potrjujejo zapisi apostolske vere pri Hipolitu, Kastelcu in Paglovcu. Navajamo po en primer za vsakega od gradivsko izkazanih pomenov:

(1) *Po tim obhaylu fe spodobni nar menie en fertelz ure v' Cerkve fe pomuditi* (PEiB 1741, 19).

¹⁶ Tudi pri prekmurskih evangeličanskih in katoliških piscih 18. stoletja je na ozemlju, ki je bilo upravno in cerkveno ločeno od osrednjega dela, najti le iz latinščine prevzeto ustrezno *apoštol* (poleg *vučenik*) in nikdar *joger*.

¹⁷ Pri protestantih na tem mestu lahko izluščimo še podpomen 'verniki pri obredu v cerkvi': *Po Prydigi ima fto Cerkouio molyti fa vse Stanuue, Nadluge, inu fa vfo shlaht potrebo, oli to Litanyo peiti* (TO 1564, 112b).

¹⁸ Značilno je, da se kljub ustaljeni rabi termina *gmajna* v predknjižni in prvi knjižni dobi pri nekaterih katoliških piscih pojavljajo domače sopomenske ustreznice: *gmajna ali vkpuživanje svetnikov* (Čandik), *tovarištvo teh svetnikov*, izjemoma tudi pri protestantih *občina svetnikov*. Toda osamosvojeni izraz *svetnik* pri protestantih pomeni še 'vsak pravoverni kristjan', na kar kažeta sintagmi: *pravi svetniki*, *vsí pravi krščeniki*; *svetniki ino otroci božji*.

(2) *Ta Christianska Cerkou, je eno vkupsbiraliszhe vfih teh kateri prou v' Christufa verujejo* (KNC 1688, 36).

(3) *Te od Cérkve gori poftaulene Prafnike prafnovati* (ŠEiL 1672, 411).

2.3 Poimenovanja za posamične zakramente oz. sedem posebnih milosti v katoliški cerkvi so bila večinoma ustaljena: *sveti krst, sveta firma, sveto rešnje telo* (manjkrat tudi *obhajilo, zakrament tega altarja, svetega altarja zakrament*), *sveta pokora, sveti zakon*. Le pri dveh zakramentih je zaradi več variantnih in sopomenskih poimenovanj opaziti neenotno rabo, npr. pri zakramentu bolniškega maziljenja: *sveto poslednje olje/oljenje, poslednje sveto olje, zadnje sveto olje, to poslednje žalbanje*, in pri zakramentu svetega reda: *svetih farjev žegnovanje, mašnikov žegnovanje, duhovnih žegnovanje, duhovsko žegnovanje, farsko žegnovanje, zakrament teh mašnikov požegnovanja*, redko tudi *sveti red, mašni ali duhovni red* in *ordo, to je red duhovski*. V nasprotju s katoličani so protestanti priznavali le dva zakramenta: krst in evharistijo. Ker so jima dali nekoliko spremenjeno vsebino, so ju tudi želeli poimenovati drugače. Najpogosteje rabljene terminološke zveze so *pravi krst, stari pravi krst/krščovanje*, izjemoma pa se pojavljajo tvorjenke (*duhovsko*) *drugičrojstvo, drugičkrščovanje, pogrojenje (v vodo)*, ki pa se niso prijele. Nihali so pri zapisovanju novega poimenovanja za zakrament evharistije, kot *gospodova večerja, sveta večerja, Kristusova večerja, stara maša/mašovanje, prava maša Jezusova, prava stara (Kristusova) maša, staro ino pravo obhajilo*. Takole so katoličani vzdrževali kontinuiteto s tradicionalno rabo:

Kaj je svetu Rejšnu Tellú? Je en Sacramént tige Altarja, tu je právu truplu inu kry nahiga Gospúda Jésufa Christufa, katéri pod podóbah tige kruha, inu vina is svojo dusho inu s'telefsam, s'zhlovéstvam inu s'bogáftvam se popólnoma v'prizho snajde, kakòr berfh en shegnan Mašnik zhes kruh inu vinu te befséjde Christufove isrézhe (HEiL 1715, 390–391).

2.4 V zvezi s poimenovanjem božjega sinu so pri katoličanih znana enaka poimenovanja kot pri protestantih¹⁹, npr. *druga persona* (redko *peršona*) v *tem bogastvi, gospod, odrešenik, vučenik, izveličar, božje jagnje, velikonočno jagnje*. Pogosto se pojavljajo prav podčrtani leksemi:

Dokler v'tajfti se goriofra G. Bogú, tá narbulšha, narvekšha, inu narprietnišha reizh, tú je, tá pravi Syn Boshji, tu pravu shivu Boshye Iagne, Jefus Kristus, isvelizhar vřiga řvita (KNC 1688, 199).

2.5 Za poimenovanje troedinega Boga so kot predhodno pri protestantih²⁰

¹⁹ Protestanti izkazujejo dosti bogatejši izbor poimenovanj za Jezusa Kristusa, odvisno od vsakokratne vloge, ki so jo hoteli posebej izpostaviti, npr. *kralj, škof, far, pastir, žalbanik, mirnik/zmirnik, pomočnik, prošnjik, srednik, spravljaavec, besednik, odvetnik, ohranik/ohranjenik, žensko seme* in še bi lahko naštevali.

²⁰ Troedinega Boga so protestanti imenovali na vse tri načine, vendar je opaziti razvojne spremembe. V Brižinskih spomenikih izpričana in v 16. stoletju ponovno potrjena je terminološka zveza *ta tri imena en sam Bog*. Terminu *ime* (iz lat. *namo* 'oseba') je konkuriral mlajši prevzeti izraz *persona*, ki je v 17. in 18. stoletju povsem prevladal, npr. *tri*

obstajali trije sopomenski termini oz. terminološke zveze. Zelo arhaičen je bil večpomenski izraz *bogastvo* v zvezah *nerazdeljena enakost tega bogastva*, v *bogastvi so tri božje persone*. Sorazmerno pogosto so se pojavljale variantne terminološke zveze z odnosnico *persona/peršona*, ki so mestoma prehajale v opise: *tri (božje) persone, en sam edini Bog*; *troji v personah/tri božje persone; en sam edini Bog ino tri peršone*; *tri persone so le en sam Bog*; *tri božje persone ali en sam edini Bog*; *tri persone v sveti trojici*; (enkrat dolensko arhaično) *trigub v teh peršonah*. Redko je izpričana tretja možnost, v današnji rabi uveljavljena zveza *sveta trojica*. Naj navedemo najbolj zanimive primere sopomenskih terminoloških besednih zvez v sobesedilu:

Búg Ozha je tá perva perfona v' tem Bogastvi, kakòr tú zhellu je tá višni deil ali krai (KNC 1688, 15). – *na katero perfono v' Bogastvi my klizhemo* (KNC 1688, 244). – *Tú je Christufnash Gospúd, s' meffam inu kryjo, s' Telleffam inu s' dušho, s' Bogastvam inu s' zhlovéftvam* (KNC 1688, 75) 'božanska natura'.

En slejherni imá vjérvati... II. De je en sam edyni Bug, inu tri Peršhóne: Bug Ozha, Syn, inu Sveti Duh (HEiL 1715, 387).

De v' Bugu fo tri Peršhóne: Ozha, inu Syn, inu S. Duh, inu te try Peršhóne se imenujejo S. Troyza (PZT 1767, 2).

2.6 Vsa obravnavana protestantska in katoliška obredna besedila za 'dobro duhovno bitje, ki biva zunaj vidne narave' (SSKJ, 15) izkazujejo prevzeti izraz *angel/angelc*²¹ (v Brižinskih spomenikih *krilatec božji*), medtem ko je za poimenovanje nasprotnega pola raba nihala. Trubar je zapisoval iz Brižinskih spomenikov znani, toda v 16. stoletju že arhaični izraz *zlodej* (dolensko *zludi*), toda v rabi je pri mlajših dolenskih in gorenjskih piscih počasi napredovala in v obravnavanih dobah prevladala mlajša ustreznica *hudič*. Termin *vrag* se ves čas pojavlja v besedilih z obrobja slovenskega etničnega prostora, npr. na jugozahodnem delu pri Krelju in na skrajnem severovzhodu slovenskega etničnega ozemlja pri prekmurskih katoliških in evangeličanskih piscih (prim. izročilo starega slovanskega bogoslužja, glagoljaštvo). Ustaljena je bila tudi raba manj frekventnih sopomenk iz predknjižne tradicije, ki so se ohranjale skozi vse knjižne dobe, npr. *antikrist*, *hudi duh*, *hudi sovražnik*. Takole sta se protipomenska termina pojavljala v konkretni rabi:

Ta vezher pred obhaylam se perporozhi g. Bogu, Marji Divizi, Angelzu Varhu (PEiB 1741, 18).

imena ali tri persone v tem bogastvi, tri persone eden Bog. V pomenu 'troedini Bog' sta bila potrjena še dva termina: večpomenka *bogastvo* (lahko tudi 'božanstvo kot lastnost Boga') in pri vseh vodilnih protestantskih piscih izpričana *sveta trojica*. Prim. *Bogastvu vti S. Troyzi se ne more sto zhlouesko pametio ifgruntati* (TC 1575, 459). – *Tri Imena oli tri perfone vtim Bogastvi fo te en sam prauí, shiui, vezhni, dobri inu vfigamogozhi Bug* (TC 1555, 21).

²¹ Deminutiv *angelc* ni najden v analiziranih protestantskih besedilih, izpričan pa je pri katoliških piscih, in sicer kot enobesedni termin ali v terminoloških besednih zvezah: *sveti angelc*, *angelc varih*, *nebeški angelci*. Modifikacijska izpeljava s priponskima obraziloma *-c* (*angelc*) in *-ica* (*cerkvica*, *dušica*, *kapelica*, (*svete*) *koščice*, *molitvica*, *ovčica*) se v primerjavi s protestanti kaže kot produktivnejša besedotvorna vrsta.

/.../ kadar je on letú sgovuril, je sdaizi niegova nefrèzhna dusfa, pres spuvidi, inu pres pokure, od teh hudizheu nefena v' paklenski vézhni ogfn (KNC 1866, 92).

2.7 Nadpomenka za vsakovrstna grešna dejanja *greh* je enaka od zgodnjega obdobja pokristjanjevanja in se je skozi vsa stoletja obredne tradicije kot najpogostejši termin ohranjala do današnjih dni. Če primerjamo obdobji protireformacije in baroka s protestantizmom, najdemo za *greh* izpričane tudi identične besedotvorne različice in sopomenke: *pregreha, pregrešenje, dolg, hudo, skušnjava*²², *zlo*. Poimenovanja za skupine grehov, ki jih katoliški katekizmi skozi stoletja še posebej skrbno navajajo, so zelo podobna sodobnemu stanju.²³ Imena konkretnih grešnih dejanj že v protestantskih knjigah nakazujejo večji dotok popačenk iz nemščine, ki je potekal v več fazah²⁴, najprej v splošno leksiko in odtod tudi v terminološko, kot *caganje/cagovanje, nid/nidanje, ofert, lotrija, vragljivost*. Tudi katoliški pisci se niso mogli povsem izogniti nemškemu vplivu, vendar je diferenciacija po avtorjih očitna. V prvo skupino sodi Čandik, ki je pri naštevanju naglavnih grehov skoraj dosledno zapisoval domačo ustreznico, npr. *napuh, nevošljivost, lenoba, odvupati ali cagati, ne voščiti*²⁵. V drugo skupino sodijo Schönleben, Hipolit in Paglovec, ki

²² Mlajši besedotvorni varianti *skušnja* in *skušnjava* sta pri protestantih redko izpričani, dosti pogosteje najstarejša *izkušnja* (v Celovškem rokopisu *iskušba*), največkrat pa različica *izkušnjava*. Pri izbranih katoliških piscih 17. in prve polovice 18. stoletja je izkazana le razvojno mlajša različica *skušnjava*.

²³ Raba je na nekaterih mestih nihala med različicami terminoloških besednih zvez, npr. za smrtno in male grehe: *ti smrtni ali naglavni grehi* (Čandik), *ti veliki naglavni smrtni grehi* (Schönleben), *smrtni ali naglavni grehi* (Hipolit, Kastelec), *ti sedem poglaviti grehi* (Paglovec); *mali vsakdanji grehi, odpustljivi (ali majhni) grehi*. Božje usmiljenje se da zapraviti z *grehi v/zoper svetega duha* (Hipolit; Čandik, Kastelec), *ti šest grehi zoper svetega duha* (Paglovec, Schönleben). Pri katehezi duhovniki opozarjajo še na vnebovpijoče grehe: *(te štiri pretežke) grehe, kateri v nebo/nebesa vpijejo ino kličejo na maščovanje* (Paglovec, Kastelec), *grehe, kateri v nebo/nebesa vpijejo* (Hipolit, Kastelec), *v nebo vpiječe grehe, grehe v nebesa vpiječe* (Čandik). Tiste grehe, ki niso osebno dejanje in so zanje soodgovorni tudi oni, ki svetujejo, ščitijo tiste, ki delajo zlo, ipd., so katoliški pisci zapisovali neenotno, npr. *ljudski grehi* (Schönleben, Hipolit), *ljudski grehi ino drugi letem enaki, kateri božji ino bližnji ljubezni zoper stoje* (Čandik), *(ptuji ali) ljudski grehi* (Kastelec), *ptuji grehi, katerih se ta človek deležen stori* (Paglovec). Iz primerov je razvidno, da so terminološke zveze na nekaterih mestih prehajale v terminologizirane opise. V skladu z drugačnim verskim prepričanjem protestanti grehov niso podrobneje razčlenjevali. Omenjali so jih le na splošno, kot *veliki grehi, smrtni grehi, mrtvaški grehi, glavni/naglavni grehi* ter *mali grehi, odpustljivi grehi*.

²⁴ Izposojenke iz ali preko stvnem. iz zadnjega obdobja pokristjanjevanja (13., 14. stoletje) so zapolnile terminološki primanjkljaj, se ustalile v ustni rabi ter tvorile razvejane besedne družine, npr. *gnada, martra, ofer, žegen*. Nov priliv je zaznati v protestantskih besedilih 16. stoletja po poti prevodnih zgledov Lutra in sodobnikov ter iz tedanjega govorjenega jezika, kot *cviblanje, kecarija, lušt, šentovanje*.

²⁵ Čandik je zapisal: *Svojemu bratu za te od Boga njemu dane dobrote ne voščiti*. Schönleben, Hipolit, Kastelec, Paglovec so navajali: *Svoje brate zavoljo prejete (božje) gnade vsi ljubezni zoper nidati ali nevošljiv biti*.

so dosledno zapisovali sopomensko zvezo, npr. *napuh ali ofert, nid ali nevošljivost*, toda le *lenoba v službi božji*. Pri Kastelcu, ki ga uvrščamo v tretjo skupino, je zaradi obsežnosti njegovega katekizma moč zasledovati nihanja, ki kažejo na neodločenost glede primernejše ustreznice: *ofert*, na več mestih *ofert ino prevzetnost; tragljivost ino lenoba v službi božji; nečistost*, tudi *loternija ino nečistost*. Pisci so nihali tudi med uporabo različno motiviranih domačih poimenovanj in besedotvornih različic, kot *lakomnost ali skopost* (Kastelec); *srd ali/ino jeza* (Paglovec, Kastelec); *žrtje ali senagoltnost* (Čandik, Schönleben, Paglovec), *žrtija ali senagoltnost* (Hipolit), *žrtje ali požrešnost, žrtje ino senagoltnost* (Kastelec); *mutasti ali sodomitiški greh* (Čandik), *sodovski greh* (Schönleben, Kastelec), *sodomitarški greh* (Hipolit, Paglovec).

2.8 V starem prevzetem katoliškem terminu *martra* in slovenski ustreznici *trpljenje* je zajetih »več vrst trpljenja«, razločevalno poimenovanih s terminološkimi besednimi zvezami. 'Kristusovo trpljenje na križu kot zadostitev za človekove grehe' so katoličani v nasprotju s protestanti²⁶ večkrat poimenovali s slovensko ustreznico *trpljenje*, in sicer v variantnih terminoloških zvezah: *bridko trpljenje, Kristusovo trpljenje, sveto trpljenje, veliko trpljenje*, ponekod tudi v sopomenskih nizih s prevzetim terminom: *Kristusova martra ino trpljenje, križ ino martra/marter*.²⁷ Nekoliko drugačno vsebino ima trpljenje mučnikov, ki so se žrtvovali za vero: *martra ino trpljenje teh marternikov*. Drugačen vzrok ima *martranje teh ferdamanih, večna martra, peklerska martra, peklersko trpljenje*. Peklerske muke so bile pravzaprav kazen za grešno in nespokorjeno življenje, zato so blizupomenske ustreznice lahko *ta večna štrafenga*²⁸, *peklerska štrafenga, ta štrafenga v pekli*. Trpijo tudi *verni na zemlji*, vsi katoličani, ki grešijo in delajo pokoro, ter *duš(ic) e v vicah*, duše umrlih vernikov, ki prenašajo *časne štrafenge*. Poglejmo si nekaj primerov v sobesedilni rabi:

Skusi bridkúft tvójga fvétiga Tèrplénja, katéru ty sa me na fvétim Krishu Tèrpil (HEiL 1715, 410).

Vše martre inu tarplenâ teh marternikov, katera so na tem sveitu preterpéli; ja kar so vsi hudodelniki, vsi bolniki, vsi fushnî, inu ludè na vsim sveitu tarpeli, tú vse je li ena fenza, pruti timu paklenskemu tarplenju (KNC 1688, 455–456).

Ena druga reizh je tá greh, inu ena druga tá shtraffinga v' pakli, inu ena druga je ena zhařna shtraffinga v' teh vizah. Skusi řpuvid se odpusty tá grèh, inu tá vézhna shtraffinga v' tem pakli: ali tá zhařna shtraffinga v' teh vizah, ne bo vseli cilú odpuszhená, inu satú se ena pokura naloshy (KNC 1688, 113).

2.9 Medtem ko se različici *izpoved* in *spoved* pri protestantih približno ena-

²⁶ V izbranem protestantskem gradivu so v pomenu 'Kristusovo trpljenje na križu' potrjeni leksemi: *bridka martra, sveta martra, Jezusova martra, Kristusova martra*, izjemoma pa *bridko trpljenje, Jezusovo trpljenje, trpljenje tega križa, nakrižittrpljenje*.

²⁷ Prim. slovarsko geslo *trpljenje* v poskusnem snopiču, izdelano na podlagi popolno izpisane besedišča slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (SJSPP 2001, 117–120).

²⁸ Poimenovanje za božjo kazen (v Brižinskih spomenikih *pokazen*) je stara, iz predknižne tradicije znana izposojenka iz nemščine *štrafenga*, ki je izločila izvorni fond.

komerno izmenjujeta (posamič *spovedanje*), najdemo v katoliških katekizmih potrjeno le mlajšo *spoved* v glasoslovnih različicah²⁹: *spuvid* pri dolenjskih piscih in *spovd* pri Gorenjcu Paglovcu. Raba je nihala med knjižno tradicijo in narečnimi razlikovalnimi prvinami v govorjenem jeziku gorenjskega prostora, kot *spovednik* pri Čandku, Schönlebnu in Hipolitu, *spovidnik* pri Kastelcu in redko pri Hipolitu, pri Paglovcu pa največkrat *spovdnik*. Takole so zapisali:

Nobeden greh se nima sfrei vole ven spuštiti, fizer ta spoud nizh navela, inu she en nou greh se sturi, kadar eden s'frei vole en velik greh per spoudi samouzhi (PEiB 1741, 16).

Gospud Spovdnik jeft se spovem vſih mojih grehou (PEiB 1741, 15). – *Vſaku leytu manje enkrat se enimu naprej Postávlenu Spovedniku Spovedati, ino ob velikanozhnim zhaffu ſvetu rejſhnu tellú prejéti* (HEiL 1715, 394). – *maſhnik inu spovidnyk na boshjim mejſti te grejhe odpufy* (HEiL 1715, 391).

2.10 Častljivo starost so dosegla pestra poimenovanja za posmrtno osrečujoče stanje zveličanih, v krščanstvu 'kraja, kjer prebivajo Bog, zveličani' (SSKJ 639–640), ki je končni cilj poti vsakega vernika. Kot najbolj frekventni so se pojavljali naslednji termini in terminološke besedne zveze: *nebo/nebesa*, *božje kraljestvo*, *nebeško kraljestvo*, *večno veselje*, *nebeško veselje*, *večno izveličanje*, *nebeško izveličanje*.³⁰ Prevzeti termin *paradiž* je večkrat potrjen pri Kastelcu, medtem ko je (*sveti*) *raj* izpričan v nekaj primerih pri Čandku, Hipolitu in Paglovcu.

Zanimiva sta termina *življenje* in *leben*, ki se izmenjujata v času in pri vsakem avtorju drugače. V obravnavanih katekizmih protireformacije in baroka je bila v enakem pomenu kot *nebesa* najpogosteje rabljena terminološka zveza *večno življenje*. Tudi za tostransko življenje se je kot odnosnica pojavljala izključno domača tvorjenka: *časno življenje* (Paglovec), (*pravo*) *sveto življenje*, *brumno kristjansko življenje* (Kastelec). Terminološka zveza *večni leben* se je umikala iz rabe, kar dokazuje posamična raba pri Schönlebnu, Hipolitu, Kastelcu in pri Alasiji v apostolski veri. Enkrat samkrat so zapisali sopomenski niz *leben ino večno življenje*. Termin *život* v pomenu 'življenje' (kot v Brižinskih spomenikih) je postal arhaizem, ki smo ga le enkrat našli pri Čandku, večkrat pa v mlajšem pomenu 'telo' pri Schönlebnu, Hipolitu in Paglovcu. Naj navedemo nekaj primerov v besedilni uresničitvi:

Kai je tú Boshje Nebesku Kraileſtvu, inu taiſtu prebivaliszhe? Tú je tuiſtu meiſtu, v'katerim G. Búg, ſvoim isvolenim kaſhe ſvojo zháft inu velizhaſtvu, inu nyh popolnama s' neisrezhenim veſfeljam isvelizhane dela (KNC 1688, 463–464).

/.../ tá S. mósh je doperneſſil tú S. Obhaylu, inu tá duſha ſe je niemu supét

²⁹ Križata se namreč knjižna tradicija, ki temelji na dolenjski narečni bazi, in prodirajoče gorenjske posebnosti, nastale zaradi moderne vokalne redukcije. Ta mlajši pojav je močno spremenil glasoslovno in oblikoslovno podobo govorjenega jezika in posledično vplival na oblikovanje pisnega jezika, tudi terminološke leksike.

³⁰ Tudi v izbranih protestantskih besedilih so se najpogosteje ohranili enaki termini in terminološke besedne zveze: *nebo/nebesa*, *nebeško kraljestvo* (v Brižinskih spomenikih *cesarstvo božje*, v Celovškem in Starogorskem rokopisu *bogastvo* v istem pomenu), *večno izveličanje*, *večno veselje*.

perkasala, fveitejshi kakòr tú fonze, inu je nêga viŝfoku sahalvila, inu je bilá sdaizi v'Nebeshku veŝŝelje vsêta (KNC 1688, 62).

Tajfti bodo na vézhne zhaŝŝe Bogá gledali, v' tem Nebeshkim isvelizhanû (KNC 1688, 425).

Sakáj katéri stury pravizo, ta je pravizhèn, katéri pak dobru délajo, ti sturê pravizo, inu pojdejo v'tu vezhnu shivlénje (HEiL 1715, 402).

S. Kârft je /.../ kakòr ena nova Stvar, k'vezhnimu Shivotu bode preroben inu pofvezhen (ČC 1615, 25).

PRAVI JESUS NASH ISVELIZHAR: HOZH LI NOTAR POJTI K' VEZHNUMU LEBNU; DERSHI TE SAPUVIDI (ŠEiL 1672, 408).

Drugače je pri protestantih prevladovala terminološka zveza s prevzeto odnosnico *večni leben*. Skoraj vedno je *život* pomenil 'zemeljsko bivanje', le v sopomenskem nizu ga najdemo v pomenu 'onostranskega', npr. *ta večni život ino leben v nebesih imeti ino dobiti*. Protestanti so tvorili tudi priložnostna metaforična poimenovanja, ki jih le izjemoma najdemo v kronološko mlajšem gradivu, npr. *nebeška dežela, nebeško gospostvo, večno blago, nebeško blago, večna frajinga, večna čast, glorijska ino majesteta, večno zdravje ino veselje, večni mir, večni nebeški pokoj*. Nizanje takih sopomenskih zvez, značilno Trubarjevo slogovno sredstvo, je razvidno tudi iz naslednjega primera:

Criŝtus ie bil na tim fueitu vlovlen, tepen, byen, gaishlan /.../ Oli on ie skufi to Iezho vto Vezhno frayngo, skufi ta betesh inu shalofst, vtu vezhnu ŝdrauie, inu veselie, skufi shpot inu ŝafromouane, vto Vezhno zhaŝt, Glorio inu Vmaiefteto shal inu prishal (TC 1575, 444).

Sklep

Doba slovenske protireformacije in baroka je prinesla manj usodnih zgodovinskih sprememb in tudi dosežkov na področju pisane besede. Toda katoliška obredna (liturgična) terminologija, ki je izhajala iz predknjižne tradicije, jo nadaljevala ter se oplajala tudi z dosežki protestantskih piscev, se je tematsko razširila in dopolnila, obstoječa pa kaže razvojne spremembe predvsem na izrazni ravni. Nekateri arhaizmi, znani iz predknjižne faze, ki so se pri protestantih bolj ali manj frekventno še pojavljali, so bili v naslednjih dveh dobah katoliške obnove rabljeni sporadično ali povsem opuščeni. Novi, dodatni ali spremenjeni pomeni protestantskih obrednih terminov nasproti katoliškim so posledica ideoloških razhajanj. Rahljanje protestantske knjižnejzikovne norme se kaže tudi na primeru katoliških obrednih terminov in terminoloških besednih zvez.

Krajšave

AV 1607

ČC 1615

DAG 1585

DC 1580

G. Alasia da Sommaripa, *Vocabolario italiano e schiavo*, 1607

J. Čandik, *Catechismus*, 1615

J. Dalmatin, *Agenda*, 1585

J. Dalmatin, *Catechismus*, 1580

HEiL 1715	O. Hipolit, <i>Evangelia inu lystuvi (Catechismus)</i> , 1715
KB 1566	S. Krelj, <i>Otrozhia biblia</i> , 1566
KNC 1688	M. Kastelec, <i>Navuk christianski</i> , 1688
PEiB 1741	F. M. Paglovec, <i>Evangelia inu branje (Catechismus)</i> , 1741
PZT 1742, 1767	F. M. Paglovec, <i>Svesti tovarsh enga sledniga christiana (Catechismus)</i> , 1742, 1767
SJSPP	<i>Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja</i> , Po- skusni snopič, 2001
stvnem.	starovisokonemško
ŠEiL 1672	J. L. Schönleben, <i>Evangelia inu lystuvi</i> , 1672
TC 1550	P. Tubar, <i>Catechismus</i> , 1550
TC 1555	P. Trubar, <i>Catechismus</i> , 1555
TC 1575	P. Trubar, <i>Catechismus sdveima izlagama</i> , 1575
TO 1564	P. Trubar, <i>Cerkovna ordninga</i> , 1564
ž	samostalnik ženskega spola

Viri

- Alasia da Sommaripa, Gregorij, 1607, *Vocabolario italiano e schiavo*, Videm.
Čandik, Janez, 1615, *Catechismus*, Augsburg.
O. Hipolit, Janez Adam Gaiger, 1715, *Evangelia inu lystuvi (Catechismus)*, Ljubljana.
Kastelec, Matija, 1688, *Navuk christianski*, Ljubljana.
Paglovec, Franc Mihael, 1741, *Evangelia inu branje (Catechismus)*, Ljubljana.
Paglovec, Franc Mihael, 1742, 1767, *Svesti tovarsh enga sledniga christiana (Catechismus)*, Ljubljana.
Schönleben, Janez Ludvik, 1672, *Evangelia inu lystuvi (Catechismus)*, Gradec.

Literatura

- Gutsman, Oswald, 1789, *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschen windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*, Klagenfurt. Reprint, Graz 1999, obrnjena verzija slovarja: Ludvig Karničar.
Kastelec, Matija, Vorenc, Gregor, 1680–1710, *Dictionarivm latino-carniolicvm*. Reprint, Ljubljana 1997, obrnjena verzija slovarja: Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar*.
Kidrič, France, 1929–1938, *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV, Od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana.
Legan Ravnikar, Andreja, 2002, *Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja)*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta.
Merše, Majda, Novak, France, Premk, Francka, 2001, *Slovar jezika slovenskih pro-*

testantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Muršec, Jožef, 1850, *Bogočastje sv. katoliške cerkve*, Gradec.

Novak, France, 1992, *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev (16. stoletja)*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta (računalniški iztis).

Orožen, Martina, 1981, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, *Romantika v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Boris Paternu s sodelovanjem Franca Jakopina in Jožeta Koruze, Ljubljana, 421–439.

Orožen, Martina, 1987a, Kreljev jezikovni koncept, *XXXIII. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture*, ur. Alenka Šivic Dular, Ljubljana, 19–40.

Orožen, Martina, 1987b, Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih, *Jugoslovanski seminar za strane slaviste 37*, Novi Sad, 13–28.

Orožen, Martina, 1996, *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*: Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku (80–102), Variantski razvoj slovenskega (knjižnega) jezika od srednjega veka do Kopitarja (103–112), Značilnosti jezikovne zgradbe Matije Kastelca (290–301), Slovenski knjižni jezik in njegove različice v 18. in 19. stoletju (313–343), Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Paglovčev zbornik, 2001, ur. Marjeta Humar, Kamnik.

Pogačnik, Jože, 1992, Književno-zgodovinske določilnice, *Stiški rokopis, Študije*, Ljubljana, 41–50.

Pogačnik, Jože, 1998, *Slovenska književnost I*, Ljubljana.

Pleteršnik, Maks, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar I–II*, Ljubljana, Reproducirani ponatis, Ljubljana 1974.

Rupel, Mirko, 1959/60, Slovenski katekizem iz l. 1615, *Slavistična revija 12*, 104–113.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994, Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Slovenski pravopis, 2001, ur. odbor Jože Toporišič in drugi, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Smolik, Marijan, 1992, Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija, *Redovništvo na Slovenskem, Jezuiti*, Ljubljana, 180–188.

Smolik, Marijan, 1995, *Liturgika, Pregled krščanskega bogoslužja*, Celje, Mohorjeva družba.

Snoj, Alojzij Slavko, 1985, Naši katehetski viri in učbeniki do razsvetljenstva, *Bogoslovni vestnik 45*, 43–62.

Snoj, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga. Striedter-Temps, Hildegard, 1963, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Wiesbaden.

Superanskaja, A. V., Podoljskaja, N. V., Vasiljeva, N. V., 1989, *Obščaja terminologija, Voprosy teorii*, Moskva.

Šetka, o. Jeronim, 1976, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Split.
Zgodovina cerkve na Slovenskem, 1991, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani, Celje.

Liturgical Terminology in the Counter-Reformation and Baroque Periods (1595–1768)

Summary

After the Protestantism had been suppressed and most of the Slovenian books destroyed the period of Catholic Revival produced the first adaptations of the basic Catholic religious handbooks. The preserved texts show that in the Counter-Reformation and Baroque periods the liturgical terminology developed on the basis of the mediaeval oral usage (the pre-literary tradition) and was at the same time enriched by the achievements of the first literary period. On the expressional level the comparison of the Catholic liturgical terms and terminological phrases with the Protestant ones reveals developmental changes and the influence of the spoken language from the Gorenjsko region on the literary standard, e.g. (Protestant : Catholic) spovednik, spovidnik : spovdник 'confessor', grehom : greham 'sin' (in inflected cases), Catholics used several phonemic and spelling variants: cerkou, cerku, cirquu 'church'. On the level of word-formation the developmental changes occurred in prefixes, e.g. izpoved : spoved 'confession', suffixes, e.g. angel : (also) angelc 'angel', or in both, e.g. izkušnja, izkušnjava, skušnja : skušnjava 'temptation'. The differences on the semantic level resulted from the ideological differentiation, e.g. devica 'virgin', svetnik 'saint'. Newly formed Protestant terms were omitted as expected, e.g. skrivna svetinja 'sacrament' (gospodova, sveta, Kristusova) večerja 'Eucharist'. Several very old lexemes from the oral liturgical language re-occurred, e.g. expressions related to the veneration of the mother of God or to the seven sacraments. On the other hand, the terms which were archaic even in the Protestant usage were finally omitted, e.g. bogastvo 'kingdom'. Some older terms were replaced by newer equivalents of Slovenian origin, e.g. zlodej : hudič 'devil', martra : trpljenje 'suffering', leben : življenje 'life', the same occurred with the variants of foreign origin, e.g. nid or nevoščljivost 'envy', loternija or nečistost 'fornication'. An increased influx of terminological phrases with the adjective pravi/prava/pravo 'true' can be observed in comparison to later periods, e.g. prava pokora 'true penitence', prava cerkov 'true church', since the times of the subversive Protestant ideas were still to close.

Despite the fact that the existing sources are very scarce it may nevertheless be said that the authors from the Counter-Reformation period, and especially from the Baroque period contributed a valuable share. In the new cultural and historical circumstances this served as the foundation for the rapid expansion of Catholic religious literature and broadened the Christian terminology in the period of the Enlightenment.

O razvrščanju iztočnic v terminološkem slovarju

Borislava Košmrlj - Levačič

IZVLEČEK: Ob nadgradnji uporabniškega računalniškega programa SlovarRed, ki ga pri delu uporabljamo sodelavci Sekcije za terminološke slovarje ISJ, je bilo treba dopolniti obstoječi nabor znakov in določiti načela za abecedno razvrščanje iztočnic v terminološkem slovarju. Težave namreč lahko nastanejo tako pri citatno prevzetih terminih s črkami, ki jih slovenščina ne uporablja, kakor tudi pri specialnih mednarodnih oblikah terminov, v katerih črkovni zapis dopolnjujejo različne kombinacije (ne)latiničnih črk, števk in drugih znakov v različni pisavah. Za vse tovrstne primere je bilo treba poiskati jasno, logično in nedvoumno načelo, ki mora pokrivati tudi odzadnje razvrščanje iztočnic.

ABSTRACT: In order to prepare an upgrade of the existing computer programme for the compilation of dictionaries, which is used in the Terminological section of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, the existing character set had to be expanded and the principles for the alphabetical order of entries in terminological dictionaries (also for the forms spelled backward) had to be set. Namely, difficulties can occur in spelling of loanwords which include letters that are not used in Slovenian as well as in spelling of international terms combined with (non-)Latin letters, numbers and other characters in various writings.

A

V terminoloških slovarjih so lahko iztočnice razvrščene po abecedi ali po tematskem načelu. Prednost slednjih, t. i. sistemskih slovarjev je v tem, da nazorno kažejo hierarhično strukturiranost pojmov določene stroke in hierarhične povezave med termini, vendar bi uporabniki, ki stroke ne poznajo dobro, v njih le težko našli zelene podatke brez abecedno urejenega indeksa vseh upoštevanih terminov. Tako je za uporabnike kot tudi za sestavljavce terminoloških slovarjev abecedno razvrščanje enostavnejše, saj zajema skoraj brez izjeme veliko večino iztočnic, medtem ko je zaradi kompleksnosti pojmovnega sistema posamezne stroke v sistemskem

slovarju, izdanem v knjižni obliki, določanje nedvoumnega logičnega zaporedja iztočnic dodatno oteženo.

Problemi, povezani z razvrščanjem iztočnic v terminoloških slovarjih, so v terminoloških priročnikih bolj redko obdelani. Če jih posamezen priročnik navaja,¹ gre najpogosteje za načelo o razvrščanju večbesednih iztočnic, in sicer bodisi po črkah ali po besedah, se pravi, da se v prvem primeru presledki zanemarijo, v drugem pa štejejo kot poseben znanek, nadalje o razvrščanju iztočnic, katerih sestavina so še morebitne grške črke, števke ali drugi znaki. Navadno so pri tem omenjene tudi črkovne posebnosti posameznega jezika, tako glede rabe različnih ločevalnih znamenj kot tudi razlik v razvrstitvi posameznih črk znotraj abecede. Ker se sestavljalci neredko odločajo za gnezdenje, so v priročnikih navedena tudi makro- in mikrostrukturna načela o gnezdenih (pod)iztočnicah (MSL 1995, 190–195).

V manj obsežnih abecedno urejenih² razlagalnih terminoloških slovarjih³ posameznih strok je navadno število iztočnic, za katere je treba določiti še dodatna merila za razvrščanje, sorazmerno majhno, zato najdemo v uvodih največkrat le pojasnilo, da so iztočnice razvrščene po abecedi, morebitni tujejezični ustrezniki, navedeni v dodanih seznamih, pa po abecedah teh jezikov.⁴ Druga opozorila se nanašajo predvsem na razvrščanje večbesednih iztočnic; te so lahko razvrščene bodisi po zaporedju črk in brez upoštevanja presledkov, kakor so npr. v poskusnem snopiču Bibliotekarskega terminološkega slovarja (BiTS), v Papirniškem terminološkem slovarju (PaTS), ali po besedah, npr. v Statističnem terminološkem slovarju (StTS). Nenavadno rešitev⁵ najdemo v Gumarskem slovarju (GuS), v katerem so pri nekaterih črkah uvrščeni na začetek termini z enočrkovnim, z veliko in s stičnim vezajem pisanim prvim delom podrednih zloženk, pri katerih je ta štet kot narazen pisana enota dvobesednega izraza, npr. **E-modul :: ebonit, S-vitje :: saje, V-blok :: vakumska cev.**⁶ Za enako razvrstitev tovrstnih iztočnic so se odločili tudi sestavljalci StTS, saj si npr. na začetku črke F sledijo termini: **F-distribucija :: F-porazdelitev :: F-preizkus :: F-test :: faktor.**

Zaradi pravopisne obvestilnosti so iztočnice tudi v terminoloških slovarjih pisane z malimi črkami, z veliko začetnico ali velikimi črkami pa le v primerih, ki jih določa s pravopisno normo usklajena raba, vendar ta razlika praviloma ne vpliva

¹ Med pregledanimi priročniki ima še največ napotkov le Manual of Specialised Lexicography (MSL).

² O razvrščanju podobno in enako pisanih iztočnic v drugih leksikografskih delih in takrat še nastajajočem Slovenskem pravopisu (2001) gl. Weiss 1999.

³ Upoštevani so terminološki slovarji, v katerih so vse iztočnice obravnavane enakovredno, tj., v katerih podpomenski termini niso gnezdeni.

⁴ Razvrstitev črk kakega jezika po abecedi resda spada v osnovno vedenje, vendar ker se abecede evropskih jezikov, ne glede na njihov izvor, razlikujejo v posameznostih, navedba abeced(e) v uvodu ni odveč (GuS XIX).

⁵ Ta je najverjetneje nastala zaradi tega, ker razvrstitev iztočnic, kot jo izpelje računalniški program, ni bila dodatno preverjena in ustrezno popravljena.

⁶ Po istem načelu so v GuS razvrščeni tudi tujejezični ustrezniki, npr. v Angleško-nemško-slovenskem delu: **V-belt :: V-belt pulley :: V-block :: vacuum hose.** (V slovarju je napačno uvrščen termin **razmerje L/D**, ki stoji med iztočnicama **razmik med etažami stiskalnice** in **razpiralnik plaščev**.)

na abecedno razvrščanje. Do razlikovanja med velikimi in malimi črkami pride le v primerih enako ali podobno pisanih iztočnic, ko bodisi z veliko začetnico/velikimi črkami pisana iztočnica sledi iztočnici z malimi črkami ali obratno. V pregledanih terminoloških slovarjih so največkrat najprej navedene iztočnice, pisane z velikimi črkami. Tako rešitev najdemo v Mikrobiološkem slovarju (MiS), npr. **CAMP** :: **cAMP**, **Proteus** :: **proteus**. Enako še v StTS, npr.: **T-porazdelitev** :: **t-porazdelitev**;⁷ in tudi v GuS, in sicer v dodanem Seznamu kratic, kemikalij, standardov, analitskih metod, ustanov ..., povezanih z gumarsko industrijo, npr.: **CP** :: **cp** :: [...] :: **CV** :: **cv**.

V uvodih so redko omenjena načela za razvrščanje iztočnic, katerih sestavina so številke oz. števila, saj se taki termini v omenjenih slovarjih pojavljajo izjemoma. Števnici del je lahko na začetku, na koncu ali tudi sredi termina, pri čemer otežujejo abecedno razvrščanje zlasti začetna in vmesna mesta, medtem ko lahko številke v končnem delu zanemarimo oz. jih upoštevamo navadno glede na njihovo naraščajočo vrednost le pri terminih, ki se razlikujejo samo v tej, tj. števnici sestavini. Tako so v MiS enako pisane iztočnice, ki se razlikujejo samo v tej sestavini, razvrščene po naraščajoči vrednosti, npr. **bakteriofag T4** :: **bakteriofag T7**, medtem ko so sicer iztočnice s števnim delom praviloma uvrščene pred začetek tekoče abecede, npr. **H** :: **H-2** :: **habitat**, **ID₅₀** :: **identičen**, enako tudi v primeru, ko je številna sestavina sredi izraza, kar kaže uvrstitev termina **HEp - 2 celice**⁸ med iztočnici **Hemptovo cepivo** in **hepadnavirus**.

Problem lahko rešimo tudi tako, da termine sicer zapišemo s števki, razvrstimo pa jih, kot da bi bile zapisane s črkami⁹ oz. "se upošteva abeceda izgovora" (PaTS, 5). V PaTS so termini, ki se nanašajo na A-format, uvrščeni tako, da **A1-format** stoji pred **aerobno čiščenje končne odpadne vode**, **A5-format** pred **aplikator**, **A4-format** pred **atlasova vezava**, **A3-format** pa pred **A-val**. V StTS je zanimiv termin **tabela 2 × 2**, ki je zaradi posebne nečrkovne sestavine v svojem končnem delu uvrščen za iztočnicama **tabela** :: **tabela odločanja** in pred iztočnico **tablice slučajnih števk**. Angleški ustreznik ima nečrkovno sestavino na začetku, a je ta izpisana s črkami, in sicer **two-by-two frequency table**, medtem ko nemški ustreznik ohranja zapis s števki, torej: **2 × 2 Tafel**, termin pa je v seznamu nemških ustreznikov uvrščen pod **Z** (Zwei ...). Če primerjamo uvrstitev slovenskega termina in nemškega ustreznika, vidimo, da sta v istem slovarju pri razvrščanju raznojezičnih izrazov za isti pojem uporabljeni dve različni načeli.

Tudi o latiničnih črkah drugih jezikov ali o klasičnih grških črkah v uvodu k pregledanim terminološkimi slovarjem navadno ne najdemo pojasnil. Tako je le v GuS na strani XIX posebej navedena abeceda, v kateri je ob že običajnih tujih črkah **q**, **w**, **x** in **y** naveden med **s** in **š** še nem. **ß**, ter opozorilo, da "(d)iakritični znaki iz tujih abeced (npr.: **ö**, **ä**, **ü**) ne vplivajo na abecedni red." Čeprav so v razlagah v

⁷ Gre za dva različna termina, čeprav se na izrazni ravni razlikujeta zgolj v mali oz. veliki črki v prvem delu podredne zloženke. Podobno, vendar v obratnem zaporedju, tudi: **g-horizont** :: **G-horizont** v nastajajočem geografskem terminološkem slovarju.

⁸ Termin je v slovarju zapisan z nestičnim vezajem.

⁹ To načelo upoštevajo bibliotekarji, da lahko razvrščajo naslove, ki vsebujejo same številke, npr. revija 2000, ali v kombinaciji s črkami: revija 7D (Povzeto po Weiss 1999).

StTS sicer številni matematično-statistični izrazi in simboli, pisani tudi z grškimi črkami, pa v iztočnicah razen izraza **Fi-koeficient**, zapisanega po izgovoru grške črke, ti niso bili upoštevani; v StTS so v dodatku Tuja poimenovanja tudi tujejezični ustrezniki za **fi-koeficient** zapisani z imenom grške črke, ne pa z grško črko npr. angl. **Phi-coefficient**, fr. **coefficient Phi**.¹⁰

Za natančno poimenovanje zlasti specifičnih, hierarhično podrejenih pojmov se v stroki pogosto uporabljajo dolgi, večbesedni termini, zato je v strokovnem jeziku nasploh prisotna težnja po krajšanju. Dogaja se celo, da lahko kratična oblika v rabi izrine polno poimenovanje. Npr.: namesto izrazov **ribonukleinska kislina**, **deoksiribonukleinska**¹¹ **kislina** ali **dietilentriaminopentaocetna kislina** se praviloma uporabljajo kar kratice **RNK**, **DNK** in **DTPA**.¹² Zaradi manjšega števila uporabljenih znakov zlasti v krajšavah se seveda poveča možnost pomenskega prekrivanja, zato se poskušajo stroke temu izogniti bodisi s sistematično uporabo alografov: npr. **i van 't Hoffov koeficient**, **i van 't Hoffov faktor**, **Ijod**, **I jakost električnega toka** (ChTeD),¹³ pogosto pa tudi z dodajanjem števk oz. števil, ki imajo v termi-

¹⁰ Na razvrstitev enako ali podobno pisanih iztočnic lahko vplivajo tudi slovarske sestavine izven izrazne ravnine iztočnice, najpogosteje slovničnokategorialne, kot so besedna vrsta, spol pri samostalniki, ali stilno-zvrstne (Weiss 1999). V geslovníku znanstvenih in tehničnih krajšav STASA z okr. 200.000 iztočnicami je ob posameznem izrazu navedeno le pojasnilo, zato vpliva na razvrstitev izrazov abeceda teh pojasnil, saj je v njem navedeno kar 376 velikih A-jev brez drugih oznak, npr. **A Anthrax** :: **A Antibody** :: **A Anticline** :: **A Anticoagulant** :: **A Antidote** :: **A Antiferroelectric(ity)** :: **A Antigen(ic)** :: **A Antihistamine** ...

¹¹ V nastajajočem botaničnem slovarju smo upoštevalje načelo, da »(z)amenjavo hidroksilne skupine z vodikom zapišemo s predpono »deoksi-« (NE »dezoksi-«), npr. pri deoksiribozi ...« (KeSP, 674), ta termin zapisali brez -z-ja, medtem ko so v MiS termini s to predpono prikazani z iztočnicami **de(z)oksiribonukleaza**, **de(z)oksiribonukleotid** ipd., ki jih slovaropisno odsvetujemo, v PMI (1997) pa z iztočnicami z variantno obliko, tj. **deoksiadenozin** in **dezoksiadenozin** ipd. ter variantnimi iztočnicami: **dezoksiadenozin** ipd.

¹² V prvih dveh primerih sta se v slovenski literaturi namesto mednarodnih kratic **RNA** in **DNA** izjemoma uveljavili podomačeni obliki **RNK** in **DNK**, torej je citatno tvorbeno podstavo **acid** nadomestila podomačena podstava **kislina**, medtem ko je kratica **DTPA** prevzeta citatno. Ker bi podomačevanje mednarodno standardiziranih kratic vnašalo v stroko zmedo in nejasnost, je bilo v ustreznih mednarodnih kodeksih sprejeto načelo, da se kratice prevzemajo praviloma brez podomačevanja. Povedna je npr. splošno znana kratica **AIDS** *acquired immunodeficiency syndrome* (DMD), ki se je uveljavila tudi v slovenščini, čeprav bi se po prvotnem slovenskem poimenovanju *sindrom pridobjene imunske pomanjkljivosti* ta glasila ***SPIP**, a je bil kasneje izraz spremenjen v *aktivirani imunski deficitni sindrom*, tako da se zdaj prekriva z mednarodno kratico. Pač pa se je v nekaterih jezikih uveljavila kratica **SIDA** po francoskem ustrezniku *syndrome immunodéficitaire acquis* (PMI). O (ne)podomačevanju kratic gl. npr. še Leben Pivk 1997, 65–66.

¹³ Zaradi velikega števila najrazličnejših oblik je bil za namen tega prispevka ustrezen vir zgledov navedeni slovar, iz katerega so bili termini praviloma prevzeti v citatni obliki, podomačeni pa le takrat, ko je to bilo smiselno. Pojasnila k posameznim izrazom so prevedena oz. prirejena po viru, ne glede na siceršnjo rabo v posameznih strokah v

nu značilno stalno mesto, kar še posebej velja za kemijsko terminologijo, npr. z nadpisano številko pred simbolom se zaznamujejo izotopi določenega kemičnega elementa: ^{123}I *nestabilni izotop joda 123* (NmS), z nadpisanimi rimskimi številkami za simbolom pa se označuje valenca, npr. Al^{III} (KeSP, 36). Nasprotno pa se lahko več alografov uporablja za isti izraz, npr. simbol za liter lahko zapišemo kot: **L**, **L** ali **I** (STASA).

Raznovrstnost uresničenih možnih oblik terminov se pokaže šele v obsežnem terminološkem slovarju, kot je npr. Concise Chemical and Technical Dictionary (ChTeD)¹⁴ s pribl. 50.000 iztočnicami, zgoščeno predstavljenimi najpogosteje v 1- do 3-vrstičnih slovarskih sestavkih. V njem¹⁵ namreč najdemo:

a) termine, zapisane v različnih kombinacijah **malih in velikih črk**, npr. **pH** *enota za merjenje bazičnosti, kislosti*, **Ph** *fenil*, **CoA** *koencim A*, **cAMP** *ciklični adenozin-3',5'-monofosfat*, **mAcBA** *m-acetilbenzojska kislina*¹⁶ (STASA), ali s podpisanimi črkami:¹⁷ **u** *hitrost pri času t*, **m_H** *masa vodikovega atoma*, **I_{m,max}** *maksimalni tok*, **E_H** *energija magnetnega polja* ipd. V slovarju so navedeni primeri, ki jih je mogoče pisati z malimi ali samimi velikimi črkami, npr. **dl** ali **DL** *optično neaktivni*, pogosto pa je razlika med veliko in malo tudi pomenskorazlikovalna: npr. **Gd** *gadolinij* **GD** *soman*, **cal** *kalorija (mala)* :: **Cal** *kalorija (velika)* :: **CAL** *belilno oglje (decoloriziraj carbon)*;

b) termine, zapisane v kombinacijah z **grškimi črkami**, npr. **β-alanin**, **μm** *milimikron*, **V_π** *Poltierov potencial*, v STASA pa tudi: **C^β** *ogljje beta*, **Δ_s** *spin*, **v_μ** *nevtrino miona* ipd.;

c) termine, kombinirane s **števkami**, ki so zapisane pred njimi, npr. v kemijski nomenklaturi pred številnimi imeni spojin, kot je: **2-hidroksi propanamid**, ali celo hkrati s pod- in nadpisano števkjo pred simbolom: ^2H *deverij*,¹⁸ nadalje tudi sredi izraza, npr. **etil 4-kloro-2-cianocetacetat**, enako tudi v kemijskih formulah, denimo v splošno znani formuli za vodo, kjer je številka, ki označuje število atomov v molekuli, podpisana: **H₂O**. Redki niso tudi termini, v katerih je številka na začetku in sredi izraza: **9-etil-9,10-dihidro antracen**. Še pogosteje se uporabljajo številke na koncu: npr. v registriranih imenih mnogih sintetičnih snovi: **vistalon 404**,¹⁹ različ-

Sloveniji. Povedano drugače, prevedena pojasnila niso slovenski terminološki ustrezni. Čeprav je precejšen del mednarodno rabljenih terminov medsebojno primerljiv, kažejo našeti primeri na značilnosti angleškega/(ameriškega) terminološkega izrazja, ne pa tudi slovenskega.

¹⁴ Neobičajna posebnost tega slovarja je, da je na koncu iztočnice zapisana pika, kar je zlasti pri krajšavah moteče, saj se tako zabriše normativna raba pike, npr. **n.a.** *absorpcija nevtronov* :: **Na.** *natrij*. (V angleščini s pikami pisane krajšave nimajo presledkov.) Pri navajanju zgledov je bila pika opuščena.

¹⁵ Krajšave so povzete tudi po STASA.

¹⁶ Sl. morfemski ustreznik za ang. *-zoic* (acid) je *-zojska* (kislina) (Vučko Mole 1997, 92).

¹⁷ Kompleksnejše pojme, izvedene iz enostavnejših, je mogoče izraziti bodisi s posebnimi simboli ali pa kar s kombinacijo ustreznih simbolov v obliki, ki izraža razmerje med njimi.

¹⁸ Oblika z nadpisano številko ^2H označuje vodik 2.

¹⁹ Ta imena se v angleščini pišejo z veliko začetnico.

nih krajšavah, kot je **C2** *natrijev klorit*, pa podpisane, npr. v poimenovanjih za vitamine, v katerih številke označujejo časovno zaporedje, v katerem so bili odkriti posamezni vitamini, npr. **vitamin B₁** *anevrin*, **vitamin B₂** *d-riboflavin* itd.;

č) termine, kombinirane z različnimi drugimi znaki, kot so ločila, npr. s piko: **a.c.** ali **A.C.** *izmenični tok*, v računalništvu za ločevanje delov imen datotek stično pred okrajšavo, npr. **EXE** *izvršljiv*, ali v kemiji za označevanje radikalov s piko stično na sredi za končno črko izraza, npr. **OH•** *hidroksilna skupina*; nadalje termine, pisane z vejico, zlasti v kemijski terminologiji: **2, 2'-dihidroksi-3,5,6,3', 5', 6'-heksakloro-difenil metan** ali *p,p'*-**diamino-trifenil metan**; razen zapisa z vezajem med simboli **N-P-K**, najdemo v STASA ta izraz zapisan tudi z dvopičjem, torej kot **N:P:K**, pri čemer označuje prva oblika sestavo gnojila glede na dušik, fosfor in kalij, druga pa razmerje med elementi; neredko naletimo v STASAtudi na zapise z oklepaji, in sicer z okroglim: **E(x)** *pričakovana vrednost x*, **(Man)₅(Glc-NAc)₂Asn** *manoptoze-di-(A-acetil)-D-glukozamin-asparagin*, **(hkl)** *Millerjev indekx*, z oglatim: **[hkl]** *kristalografska rotacijska os* in tudi zavitim oklepajem **{hkl}** *skupina kristalografskih ravnin z Millerjevimi indeksi*; poševnica med simboli je lahko večpomenska, in sicer: **L/H** *nizek do visok*, **L/h** *liter na uro*, **N/S** *nezadosten (not sufficient)*, **l/w** *razmerje med dolžino in širino*, **O/C** *odprti krog (open circuit)*, isti izraz **O/C** pa pomeni tudi *preobremenitev*; zgled za rabo opuščaja je npr. krajšava **ox'd** *oksidiran* ipd.;

d) termine kombinirane z matematično-tehniškimi in drugimi znaki, npr. znak plus v izrazih **Add+** *detergent* ali na sredi **AE+Cellulose** *aminoetil-celuloza*, z enojno poševno črtico zgoraj zapisan termin: **actinium C'** *zaznamuje polonij 211*, če pa ima isti izraz dve črtici: **actinium C''**, označuje *talij 207*; med posebnimi znaki je npr. zvezdica, ki ob simbolu **C*** pomeni *nesimetrični ogljikov atom*; v terminologiji se uporablja tudi znak #, npr. v izrazu **Celluset # 2**, ki označuje *modificirani triazin* in še mnoge druge izraze.

Če na kratko povzamemo načela za razvrščanje iztočnic v ChTeD in STASA, ki se v posameznostih sicer razlikujeta, vidimo, da so v prvem viru najprej navedene male in nato velike črke, v drugem pa obratno; v obeh lezeče pisane sledijo pokončnim; pred tekočo abecedno razvrstitvijo so števčne sestavine, npr. **H3** :: **ha**, **CAA2** :: **CAA**, pred njimi vse podpisane oz. redkejša nadpisane števčne in črkovne sestavine, npr. **E₀** :: **E_H** :: **E_k** :: **E_p** :: **E_v** :: **EAA**, pred obojimi pa so druge oznake, npr. **R** :: **[R]** :: **R°** :: **R'** :: **R''** :: **R∞** :: **R₂** :: **R-11** :: **Ra**.²⁰ To načelo bi lahko zapisali tudi tako, da se v obeh virih najprej zvrstijo alografi posamezne male oz. velike črke, npr. **G** :: **G** :: **g**, nato male oz. velike črke z dodanimi sestavinami v naslednjem zaporedju: najprej s posebnimi znaki, nato s podpisanimi števčkami, nato nadpisanimi števčkami, sledijo podpisane male oz. velike črke, nato kombinacije s števčkami in znova črke po abecedi. Kompleksnejši zgled za razvrščanje po STASA je npr. niz: **ALO** :: **Al₂O₃** :: **α-Al₂O₃** :: **β-Al₂O₃** :: **[.]** :: **Al₂O₃(f)** :: **Al₂O₃(w)** :: **ALOA** :: **Al₂O₃/Al** :: **[.]** :: **Al₂O₃/Al-Mg** :: **Al(OBu)** :: **Al(OBu)₂** :: **Al(OBu)₂(CH₃COO)** :: **ALOC** :: **[.]** :: **Al₂O₃;Er** :: **Al(OEt)₃** :: **Al₂O₃-Fe₂O₃** itd.²¹ V obeh slovarjih so na koncu posa-

²⁰ V izrazu **R°** pomeni oznaka stopinjo, ne nič.

²¹ Posebnost kemijske nomenklature je tudi ta, da se v izrazih, kot je npr. *p,p'*-**diamino-**

mezne male oz. velike latinične črke navedene male/velike grške črke; ker zaradi delnega prekrivanja posameznih grških črk ni mogoče enoumno uvrstiti v latinični niz, navajamo, kako so te iztočnice razvrščene v STASA: α je za a-jem, β za b-jem, χ za c-jem, δ za d-jem, ϵ in η za e-jem, γ za g-jem, ι za i-jem, κ za k-jem, λ za l-jem, μ za m-jem, ν za n-jem, $\omicron$ in ω za o-jem, ϕ , π in ψ za p-jem, ρ za r-jem, σ za s-jem, τ in θ za t-jem, υ za u-jem, ξ za x-om in ζ za z-jem. Grške črke, kombinirane z (nad-/podpisanimi) dodatnimi znaki, so po analognih načelih praviloma uvrščene na konec enako/podobno pisanih iztočnic.

B

Nadgradnja uporabniškega računalniškega programa SlovarRed²² je bila dodatna spodbuda, da smo se odločili za dopolnitev obstoječega nabora znakov, pri čemer smo se naslonili zlasti na mednarodni sistem *unicode*, preverili pa smo tudi, katere znake še pogrešamo. Za manjkajoče znake bo treba po dogovoru z ostalimi sekcijami ISJ sprejeti enoten sistem kodnih mest ter tako končno doseči stanje, ko naj bi vsaka posamezna koda zaznamovala samo en standardizirani znak.

Osnova za razširitev nabora znakov so bile latinične abecede večine sodobnih evropskih jezikov, in sicer: češčine, hrvaščine, slovaščine, poljščine, estonščine, latvijščine, litovščine, francoščine, italijanščine, portugalsčine, španščine, angleščine, danščine, nemščine, nizozemščine, švedščine, finščine in madžarščine; seveda pa hkrati ni bilo mogoče prezreti klasične latinščine. Abecede se resda v velikem delu ujemajo, a je med njimi dovolj razlik in posebnosti, ki zadevo precej zapletejo. Razen osnovnih črk posamezne abecede in njihovega zaporedja je bilo treba ugotoviti tudi vse pisne variante, bodisi stalne, obvezne, kakor tudi neobvezne različice za pisno zaznamovanje (posebnega) izgovora.

Ker sta v latinščini kračina in dolžina pomenoskorazlikovalni prvini, npr. *acer javor* : *ācer oster* – kračino označuje neobvezni polkrožec nad črko, dolžino pa črtica – je bilo treba latinsko abecedo dopolniti še z znaki: *ā, ē, ī, ō, ū* in *ȳ*, za razlikovanje med dvoglasniškim izgovorom in ločenim izgovorom dveh zaporednih samoglasnikov, pa tudi še s samoglasniki, označenimi s pikama nad črko, t. i. tremajem, npr. *āëris* [á-eris] *zraka*, *Druīdēs* *druidi*, *Caÿstrus* *reka v Mali Aziji* (Kopriva 1976, 9–12). Ker omenjene črke ne vplivajo na abecedno razvrščanje, so v zapisu abecede navedene v oklepaju za osnovno črko, v katero se bodo v računalniškem zapisu avtomatično prečkrovale.²³ Seznam vseh črk latinske abecede je torej tak:²⁴

trifenil-metan, (pred)ponske črkovne ali številne sestavine, *p*-, *s*-, α -, β -, 2,2-, *d*-, *l*- ipd., ki so lahko tudi sredi izraza, ne štejejo k imenu spojine, zato se v terminografskih delih pri razvrščanju po abecedi praviloma zanemarijo oz. se upoštevajo le pri podobno pisanih iztočnicah. Npr. **arabinoza** :: *d-arabinoza* :: *l-arabinoza*, kjer gre za optično aktivni snovi, ki se razlikujeta po desno- oz. levosučnosti (KeSP, 558–9).

²² Obstoječi program bo Tomaž Seliškar na podlagi novih zahtev in potreb Sekcije za terminološke slovarje temeljito razširil in dopolnil; preizkusna različica bo na voljo sodelavcem sekcije v začetku oktobra 2002.

²³ Poenostavitev je nujna, saj bo tako računalniška obdelava podatkov, zbranih v redakcijski relacijski bazi nastajajočih terminoloških slovarjev, potekala hitreje.

²⁴ Za zapis naglašanih dolгих zlogov oz. samoglasnikov bi morala upoštevati tudi še samo-

a (ā, ä), b, c, d, e (ē, ë), f, g, h, i (ī, ï), k, l, m, n, o (ō, ö), p, q, r, s, t, u (ū, ü), v, x, y (ȳ, ȳ), z.

Razlikovanje med kračino in dolžino pozna npr. tudi češčina, vendar je tu dolžina označena z obveznim ostrivcem: **á, é, í, ý, ó** in **ú** (ki ima še različico **û**), ki pa zaradi stalnega naglasa praviloma na prvem zlogu ne označuje hkrati tudi mesta naglasa, tako kot v slovenščini. Gre torej za to, da se za označevanje istovrstnih izgovornih značilnosti v različnih jezikih uporabljajo različne oznake oz. da imajo lahko iste oznake v različnih jezikih različne izgovorne vrednosti. Še več, izkaže se tudi, če ostanemo pri češčini, da se celo znotraj istega jezika za zapisovanje istega pojava uporabljata pri malih in velikih črkah različni oznaki, in sicer: palataliziranost soglasnikov **d** in **t** se pri malih črkah označuje z opuščanjem ob črkah, tj.: **d'** in **t'**, pri velikih pa s kljukico nad črkama, torej: **Ď** in **Ť**. Sicer pa opozarja na palatalni izgovor nekaterih soglasnikov tudi neposredno za njimi stoječa črka **ě** (Urbančič idr. 1997, 13–31).

Pri načrtovanju načel za razvrščanje vseh posebnosti posameznih abeced ni bilo mogoče upoštevati, zato smo sprejeli le tiste, ki ne izstopajo iz običajnega zaporedja. Tako smo se odločili, da dvo-, tročrkij ne bomo upoštevali, saj jih, ne glede na to, da zaznamujejo en glas, obravnavamo tako kot poljubno sosledje dveh, treh črk, ki se normalno razvršča po teh črkah. Taka črkja, npr. nem. **sch**, špan. **ll**, madž. **dzs** ipd., se tudi v slovarjih v matičnih jezikih obravnavajo enako. Med sorazmerno redke izjeme spada npr. dvočrkje **ch** v češčini, ki s tem, da sledi **h**-ju, odstopa od običajnega abecednega zaporedja. Seveda bi tako razvrstili samo termine v seznamu čeških terminov, sicer pa bomo tudi to dvočrkje razvrstili kot **c** in **h**. Podobno velja tudi za črke **æ**, **ø**, **å** v danščini in norveščini oz. za **å**, **ä**, **ö** v švedščini, ki so v teh jezikih zadnje tri črke abecede, a je npr. simbol **Å** za **ångström** nasploh v slovarjih uvrščen za velikim **A**, torej je umeščen proti začetku abecede.²⁵

Na ravni običajnih in specifičnih latiničnih črk je bilo treba zaradi navedenih razlik razen sistema prečrkovanja sprejeti še načela, ki bi omogočala enotno razvrščanje enako ali podobno pisanih terminov tudi s črkami drugih abeced, ki jih slovenščina nima, zato smo se odločili za nize variant posameznih črk, ki si sledijo v poenostavljenem mehanicističnem zaporedju: mala, velika črka, črka z različnimi oznakami nad njo, se pravi z ostrivcem, strešico, s krativcem,²⁶ nato pa s tildo, z diarezo/tremajem, krožcem, črtico ipd., npr.: **á, â, ã, ä, å, ã, ā** ipd. Tem sledijo oznake ob črki, v črki in pod njo: npr. **Í, Ĩ, ĩ, Ĳ**. Po tem ključu so črke razvrščene v preglednici,²⁷ in sicer skupaj s kodo sistema *unicode*, s prečrkovano obliko in pove-

glasniške alografe z dvojno oznako, tj. s črtico in z ostrivcem nad črko, kar seveda močno presega dejanske potrebe sekcije.

²⁵ V tabelo nismo vključili ligatur, npr. **æ** v danščini, norveščini, latinščini, francoščini, ki jih tipografsko zamenjujemo z **ae**.

²⁶ Prvotno zaporedje, po katerem naj bi bilo najprej neoznačeno, nato oznaka za kračino, dolžino in širino, smo opustili, saj bi, kot je opozoril recenzent Peter Weiss, to pomenilo »odklop od slovarske tradicije in to, da bodo enako pisane iztočnice razvrščene na način brazdati :: brázdati, Hugo [igó] :: Húgo (bolj zapleteno pred preprostejšim), bar (kot okrajšava, npr. v mbar) :: bár -a (fiz.) in tako še bit :: bit -a (rač.).«

²⁷ Čeprav je v praksi malo verjetnosti, da bi se kdaj pojavili primeri, ki bi jih bilo treba

zavo s kodami, ki smo jih uporabljali doslej. Razen teh so v preglednico zaradi pravnozgodovinskega slovarja vključene še črke za mali (dve črki) in dolgi s, za zaznamovanje izgovora, ki je v terminoloških slovarjih poenostavljen, pa tudi pisni znamenja za polglasnik (nenaglašeni in naglašeni) in dvoustnični v. (V preglednici so znaki, ki jih ni v naboru znakov sistema *unicode*, označeni z xxxx.)

Preglednica latiničnih črk

Znak	Opis znaka	Koda	Zamenjava	Povezava
a	mali a	0061	a	097
A	veliki A	0041	A	065
á	mali a z ostrivcem	00E1	a	0225
Á	veliki A z ostrivcem	00C1	A	0193
â	mali a s strešico	00E2	a	0226
Â	veliki A s strešico	00C2	A	0194
à	mali a s krativcem	00E0	a	
À	veliki A s krativcem	00C0	A	
ã	mali a s tildo	00E3	a	
Ã	veliki A s tildo	00C3	A	
ä	mali a z diarezo/tremajem	00E4	a	0228
Ä	veliki A z diarezo/tremajem	00C4	A	0196
å	mali a s krožcem zgoraj	00E5	a	0227
Å	veliki A a s krožcem zgoraj	00C5	A	0195
ā	mali a s črtico zgoraj	0101	a	
Ā	veliki A s črtico zgoraj	0100	A	
ą	mali a s kljukico spodaj v desno	0105	a	0185
Ą	veliki A s kljukico spodaj v desno	0104	A	0165
b	mali b	0062	b	098
B	veliki b	0042	B	066
c	mali c	0063	c	099
C	veliki c	0043	C	067
ç	mali c s sedijem	00E7	c	0231
Ç	veliki C s sedijem	00C7	C	0199
č	mali č	010D	č	0232
Č	veliki č	010C	Č	0200
ć	mali mehki č	0107	ć	0230
Ć	veliki mehki Č	0106	Ć	0198
d	mali d	0064	d	0100
D	veliki D	0044	D	068
đ	mali mehki d	0111	đ	0240
Đ	veliki mehki D	0110	Đ	0208

razvrščati po prikazanem ključu, je taka rešitev zaradi poenostavljenosti sprejemljiva. Preglednica je hkrati primerna za osnovni pregled nad znaki sistema *unicode* (prevzeto po medmrežni različici 3.0).

d'	mali d z opuščajem	010F	d	0239
Đ	veliki D s kljukico	010E	D	
e	mali e	0065	e	0101
E	veliki E	0045	E	069
é	mali e z ostrivcem	00E9	e	0233
Ê	veliki E z ostrivcem	00C9	E	0201
ê	mali e s strešico	00EA	e	0254
Ê	veliki E s strešico	00CA	E	0222
è	mali e s krativcem	00E8	e	
È	veliki E s krativcem	00C8	E	
ë	mali e z diarezo/tremajem	00EB	e	0235
Ë	veliki E z diarezo/tremajem	00CB	E	0203
ē	mali e s črtico zgoraj	0113	e	
Ē	veliki E s črtico zgoraj	0112	E	
ě	mali e s kljukico	011B	e	
Ě	veliki E s kljukico	011A	E	
è	mali e s piko zgoraj	0117	e	
È	veliki E s piko zgoraj	0116	E	
ę	mali e s kljukico spodaj v desno	0119	e	0234
Ę	veliki E s kljukico spodaj v desno	0118	E	0202
ə	znak za polglasnik	01DD	se ne abc.	0148
à	znak za polglasnik s krativcem	xxxx	se ne abc.	0135
á	znak za polglasnik z ostrivcem	xxxx	se ne abc.	0172
f	mali f	0066	f	0102
F	veliki F	0046	F	070
g	mali g	0067	g	0103
G	veliki G	0047	G	071
ġ	mali g s sedijem zgoraj	0123	g	
Ġ	veliki G s sedijem	0122	G	
h	mali h	0068	h	0104
H	veliki H	0048	H	072
i	mali i	0069	i	0105
I	veliki I	0049	I	073
í	mali i z ostrivcem	00ED	i	0237
Í	veliki I z ostrivcem	00CD	I	0205
î	mali i s strešico	00EE	i	0238
Î	veliki I s strešico	00CE	I	0206
ì	mali i s krativcem	00EC	i	
Ì	veliki I s krativcem	00CC	I	
ï	mali i z diarezo/tremajem	00EF	i	
Ï	veliki I z diarezo/tremajem	00CF	I	
ī	mali i s črtico zgoraj	012B	i	
Ī	veliki I s črtico zgoraj	012A	I	
ì	mali i s kljukico spodaj v desno	012F	i	
Ĭ	veliki I s kljukico spodaj v desno	012E	I	

j	mali j	006A	j	0106
J	veliki J	004A	J	074
k	mali k	006B	k	0107
K	veliki K	004B	K	075
ķ	mali k s sedijem	0137	k	
Ķ	veliki K s sedijem	0136	K	
l	mali l	006C	l	0108
L	veliki L	004C	L	076
ĺ	mali l z ostrivcem	013A	l	
Ĺ	veliki L z ostrivcem	0139	L	
ł	mali l z opuščajem	013E	l	0190
Ł	veliki L z opuščajem	013D	L	0188
ł̇	mali l s poševnico	0142	l	0179
Ł̇	veliki L s poševnico	0141	L	0163
ḷ	mali l s sedijem	013C	l	
Ł̣	veliki L s sedijem	013B	L	
ń	mali m z ostrivcem	xxxxm	m	0109
Ń	veliki M z ostrivcem	mxxxx	M	077
n	mali n	006E	n	0110
N	veliki N	004E	N	078
ń	mali n z ostrivcem	0144	n	0241
Ń	veliki N z ostrivcem	0143	N	0209
ň	mali n s kljukico	0148	n	0242
Ň	veliki N s kljukico	0147	N	0210
ň̇	mali n s tilde	00F1	n	0245
Ň̇	veliki N s tilde	00D1	N	0213
ņ	mali n s sedijem	0146	n	
Ņ	veliki N s sedijem	0145	N	
o	mali o	006F	o	0111
O	veliki O	004F	O	079
ó	mali o z ostrivcem	00F3	o	0243
Ó	veliki O z ostrivcem	00D3	O	0211
ô	mali o s strešico	00F4	o	0244
Ô	veliki O s strešico	00D4	O	0212
ò	mali o s krativcem	00F2	o	
Ò	veliki O s krativcem	00D2	O	
õ	mali o s tilde	00F5	o	
Õ	veliki o s tilde	00D5	O	
ö	mali o z diarezo/tremajem	00F6	o	0246
Ö	veliki o z diarezo/tremajem	00D6	O	0214
ō	mali o s črtico	014D	o	
Ō	veliki O s črtico	014C	O	
ö̇	mali o z dvojnimi ostrivcem	0151	o	
Ö̇	veliki O z dvojnimi ostrivcem	0150	O	
ø	mali o s poševnico	00F8	o	

Ø	veliki O s poševnico	00D8	O	
p	mali p	0070	p	0112
P	veliki P	0050	P	080
q	mali q	0071	q	0113
Q	veliki Q	0051	Q	081
r	mali r	0072	r	0114
R	veliki R	0052	R	082
ř	mali r z ostrivcem	0155	r	0224
Ř	veliki R z ostrivcem	0154	R	0192
ṛ̌	mali r s kljukico	0159	r	0248
Ṛ̌	veliki R s kljukico	0158	R	0216
s	mali s	0073	s	0115
S	veliki S	0053	S	083
ß	ostri s	00DF	ss	0223
ſ	mali dolgi s	017F	s	0134
Ş	veliki S s sedijem	015E*	S	
ş	mali s z ostrivcem	015B	s	0156
Ş̣	veliki S z ostrivcem	015A	S	0140
š	mali š	0161	š	0154
Š	veliki Š	0160	Š	0138
t	mali t	0074	t	0116
T	veliki T	0054	T	084
ṭ	mali t z opuščajem	0165	t	0157
Ť	veliki T s kljukico	0164	T	
u	mali u	0075	u	0117
U	veliki U	0055	U	085
ú	mali u z ostrivcem	00FA	u	0250
Ů	veliki U z ostrivcem	00DA	U	0218
û	mali u s strešico	00FB	u	0251
Ụ̊	veliki U s strešico	00DB	U	0219
ù	mali u s krativcem	00F9	u	
Ù	veliki U s krativcem	00D9	U	
ü	mali u z diarezo/tremajem	00FC	u	0252
Ü	veliki U z diarezo/tremajem	00DC	U	0220
ụ̂	mali u s krožcem zgoraj	016F	u	0249
Û	veliki U s krožcem zgoraj	016E	U	0217
ū	mali u s črtico zgoraj	016B	u	
Ū	veliki U s črtico zgoraj	016A	U	
ű	mali u z dvojnimi ostrivcem	0171	u	
Ű	veliki U z dvojnimi ostrivcem	0170	U	
ұ	mali u s kljukico spodaj v desno	0173	u	
Ҫ	veliki U s kljukico spodaj v desno	0172	U	
ұ	znak za dvoustnični v	xxxx	se ne abc.	0147
v	mali v	0076	v	0118
V	veliki V	0056	V	086

w	mali dvojni v	0077	w	0119
W	veliki dvojni v	0057	W	087
x	mali iks	0078	x	0120
X	veliki iks	0058	X	088
y	mali ipsilon	0079	y	0121
Y	veliki ipsilon	0059	Y	089
ý	mali ipsilon z ostrivcem	00FD	y	0253
Ý	veliki ipsilon z ostrivcem	00DD	Y	0221
ÿ	mali ipsilon z diarezo/tremajem	00FF	y	
ÿ̇	veliki ipsilon z diarezo/tremajem	0178	Y	
ȳ	mali ipsilon s črtico	0233	y	
Ȳ	veliki ipsilon s črtico	0232	Y	
z	mali z	007A	z	0122
Z	veliki Z	005A	Z	090
ż	mali z z ostrivcem	017A	z	0159
Ż	veliki Z z ostrivcem	0179	Z	0143
ẓ	mali z s piko zgoraj	017C	z	0191
Ẓ	veliki z s piko zgoraj	017B	Z	0175
ž	mali ž	017E	ž	0158
Ž	veliki Ž	017D	Ž	0142

Iztočnice, ki jih sestavljajo tudi grške črke, je mogoče razvrstiti na več načinov. Problem lahko poenostavimo, če termin zapišemo z latiničnimi črkami po izgovoru grške črke, npr. **alfakaroten**, **betakaroten**.²⁸ Če ohranimo grško tipografijo, tj. **α-karoten**, **β-karoten**, lahko pri razvrščanju to sestavino zanemarimo, tako da bi dobili v nastajajočem botaničnem slovarju glede na trenutno stanje naslednje zaporedje: **karioplazma** :: **karoten** :: **α-karoten** :: **β-karoten** :: **karotenoid**. Če bi grški črki **α** in **β** v zapisu ohranili in ju uvrstili na ustrezno mesto po izgovoru, bi dobili niz: **alered** :: **alfakaroten** :: **α-karoten** :: **algologija** oz. **benziladenin** :: **betakaroten** :: **β-karoten** :: **betalain**. Obstaja pa še ena možnost, namreč, da izraza zapišemo z grškima črkama, kot da bi bili latinični in ju razvrstimo po tekoči abecedi za malima **a** oz. **b**; dobili bi zaporedji: **agroživilstvo** :: **α-karoten** :: **alered** :: **alfakaroten** in **bivališče** :: **β-karoten** :: **blanket barje**. Med naštetimi možnostmi je zadnja najmanj primerna, ker izenačuje dva različna pisna sistema, zato smo se odločili, da bomo v terminoloških slovarjih praviloma upoštevali obe prvi različici, torej latinični zapis terminov po izgovoru grških črk²⁹ in v obliki z grško črko, ki pa jo bomo pri razvrščanju zanemarili. Če bi se vendarle odločili za vključevanje črk grškega alfabeta v latinično abecedo, bi bilo mogoče izpeljati zamenjavo po naslednjem ključu:³⁰

²⁸ Tako smo v nastajajočem botaničnem slovarju zapisali obe iztočnici, čeprav v stroki pišejo ta izraza le kot **α-karoten**, **β-karoten**.

²⁹ Seveda le v primeru, če je taka oblika strokovno sprejemljiva.

³⁰ Če bi grške črke razvrščali v slovarju, kot da bi te ustrezale latiničnim črkam in dvočrkjem, torej po različici, ki smo jo nazadnje omenili, bi bila iztočnica z začetno sestavino **č**. uvrščena bodisi kot dz.. ali z.., t.. kot i.. ali j.., φ.. kot ph.., χ.. kot ch.., in ψ.. kot ps..

Preglednica črk grškega alfabeta

Znak	Ime znaka	Koda	Opombe
α	(mala) alfa	03B1	sledi a-jem
A	(velika) alfa	0391	sledi A-jem
β	(mala) beta	03B2	sledi b-ju
B	(velika) beta	0392	sledi B-ju
γ	(mala) gama	03B3	sledi g-ju
Γ	(velika) gama	0393	sledi G-ju
δ	(mala) delta	03B4	sledi d-ju
Δ	(velika) delta	0394	sledi D-ju
ε	(mali) epsilon	03B5	sledi e-jem
E	(veliki) epsilon	0395	sledi E-jem
ζ	(mala) dzeta	03B6	sledi z-ju
Z	(velika) dzeta	0396	sledi Z-ju
η	(mala) eta	03B7	sledi e-jem za epsilonom
H	(velika) eta	0397	sledi E-jem za epsilonom
φ	(mala) theta	03B8	sledi t-ju za tav
Θ	(velika) theta	0398	sledi T-ju za tav
ι	(mala) jota	03B9	sledi i-jem
I	(velika) jota	0399	sledi I-jem
κ	(mala) kapa	03BA	sledi k-ju
K	(velika) kapa	039A	sledi K-ju
λ	(mala) lambda	03BB	sledi l-ju
Λ	(velika) lambda	039B	sledi L-ju
μ	(mali) mi	03BC	sledi m-ju
M	(veliki) mi	039C	sledi M-ju
ν	(mali) ni	03BD	sledi n-ju
N	(veliki) ni	039D	sledi N-ju
ξ	(mali) ksi	03BE	sledi x-u
Ξ	(veliki) ksi	039E	sledi X-u
ο	(mali) omikron	03BF	sledi o-jem
O	(veliki) omikron	039F	sledi O-jem
π	(mali) pi	03C0	sledi p-ju
Π	(veliki) pi	03A0	sledi P-ju
ρ	(mali) ro	03C1	sledi r-ju
P	(veliki) ro	03A1	sledi R-ju
σ	(mala) sigma	03C3	sledi s-ju
ς	(mala) sigma	03C2	sledi s-ju
Σ	(velika) sigma	03A3	sledi S-ju
τ	(mali) tav	03C4	sledi t-ju

torej bi bil npr. φ-koefficient uvrščen v slovar kot phk.. Zaradi lažjega iskanja tovrstnih iztočnic, je v preglednici predlagano načelo, po katerem bi bilo uvrščanje v latinični črkovni sistem enostavnejše.

T	(veliki) tav	03A4	sledi T-ju
υ	(mali) ipsilon	03C5	sledi y-u
Υ	(veliki) ipsilon	03A5	sledi Y-u
ϕ	(mali) fi	03C6	sledi f-ju
Φ	(veliki) fi	03A6	sledi F-ju
χ	(mali) hi	03C7	sledi h-ju
Χ	(veliki) hi	03A7	sledi H-ju
ψ	(mali) psi	03C8	sledi p-ju za pijem
Ψ	(veliki) psi	03A8	sledi P-ju za pijem
ω	(mala) omega	03C9	sledi o-jem za omikromom
Ω	(velika) omega	03A9	sledi O-jem za omikromom

C

Ker za razvrščanje kompleksnejših terminov, katerih sestavine so bodisi grške črke, številke ali različni drugi znaki, npr. ločila ali matematično-tehnične oznake ipd., običajna abecedna načela ne zadoščajo in ker tudi ni kakih absolutnih, splošno veljavnih načel za razvrščanje, smo se ob nadgradnji računalniškega redakcijskega programa odločili predvsem za tale merila: termini se abecedirajo po zaporedju črk, pri čemer so alografi oz. črke z ločevalnimi ali drugimi znamenji obravnavane, kot da teh znamenj ne bi imele, zanemarijo se tudi nad- ali podpisane sestavine, grške črke in drugi nečrkovni znaki; vse omenjene sestavine vplivajo na razvrščanje le pri enako ali podobno pisanih iztočnicah, tako da se najprej zvrstijo male :: velike črke, pokončne :: ležeče, tiste brez znamenj³¹ :: z dodatnimi znamenji (v zaporedju, prikazanem v preglednici latiničnih črk). Pri razvrščanju enako ali podobno pisanih terminov z grškimi črkami se upošteva še grški alfabet, pri številkah njihova naraščajoča vrednost,³² pri razvrščanju terminov z drugimi nečrkovnimi prvini pa velja zaporedje teh znakov, kot ga določa sistem *unicode*. Morebitne posebne iztočnice, tj. zlasti simboli, ki niso črke v običajnem smislu, kot npr. @, ®, se izločijo in prikažejo v samostojnem delu na začetku ali na koncu slovarskega besedila.

V celoti lahko načela za razvrščanje iztočnic v terminološkem slovarju strnemo takole:

1.0 Izhodišče za razvrščanje iztočnic je slovenska abeceda, razširjena s črkama hrvaške/srbske abecede: **ć, đ** in mednarodno rabljenimi črkami: **q, w, x** ter **y**.

1.1 Iztočnice, pisane:

z malimi ali velikimi črkami, se razvrščajo, kot da bi bile samo male;

s presledkom (večbesedne), se razvrščajo, kot da le-teh ne bi imele;

z naglasnimi znamenji ali s črkami tujih abeced, se razvrščajo, kot da bi bile brez njih.

³¹ Po presoji se je seveda mogoče v konkretnih primerih odločiti tudi drugače.

³² Tj. v zaporedju: 1, 2, 6, 7, 11, 12, 52, 55, 60, 62, 110, 111, 531, 5212, ne pa: 1, 11, 110, 111, 12, 2, 52, 5212, 531, 55, 6, 60, 62, 7, na kar je opozoril Peter Weiss. Tako se namreč razvrščajo številke v imenih datotek v Microsoftovih programih.

1.2 Enakopisnice (homonimi) se razvrščajo po naraščajoči vrednosti nadpisane razlikovalnega znaka.

1.3 Podobno pisane iztočnice se razvrščajo v zaporedju:
najprej male in nato velike črke;
najprej pisava skupaj, nato narazen;
tiste z ločevalnimi znamenji si praviloma sledijo v zaporedju, prikazanem v preglednici:

črke z ostrivcem, strešico, krativcem,

črke z drugimi znaki nad črko: tildo, diarezo/tremajem, krožcem ipd.,

črke z oznakami v črki,

črke z oznakami pod črko.

2.0 Iztočnice, pisane v kombinaciji z grškimi črkami ali nečrkovnimi znaki, kot so številke, ločila ali drugi matematično-tehnični znaki, se razvrščajo, kot da bi bile brez teh znakov.

2.1 Podobno pisane iztočnice z omenjenimi znaki se razvrščajo v zaporedju, kot ga določa sistem *unicode*, znotraj istovrstnih znakov pa:

grške črke po ababetu;

najprej arabske številke, nato rimske – oboje po naraščajoči vrednosti.

3.0 Iztočnice simboli, pisane z nelatiničnimi črkami (npr. ζ , φ , Δ , v_{μ}) ali drugimi znaki (npr. $\pounds$, ©, ®), ki jih ni mogoče enoumno uvrstiti v latinično abecedo, se prikažejo v posebnem delu pred slovarskim besedilom ali za njim. Razvrščajo se na način, kot je uveljavljen v sistemu *unicode*.

V osnovi gre torej za naslednja načela:

a) termini, pisani z različno dopolnjenimi latiničnimi črkami, se razvrščajo pri enako ali podobno pisanih iztočnicah v zaporedju, kakršno je v preglednici;

b) termini, pisani v kombinaciji z grškimi črkami, števčkami in drugimi znaki, se razvrščajo glede na te znake le pri enako in podobno pisanih iztočnicah;

c) termini, zlasti simboli, pisani samo z grškimi črkami ali drugimi znaki, se obravnavajo v ločenem delu na koncu ali začetku slovarskega besedila.

Načela, za katera smo se odločili v Sekciji za terminološke slovarje, so seveda samo ena od možnih, zato je odločitev o razvrščanju iztočnic vselej prepuščena sestavljavcem konkretnega (terminološkega) slovarja.

Viri in literatura

BiTS = *Bibliotekarski terminološki slovar, Poskusni snopič*, 1996, Narodna in univerzitetna knjižnica in ZRC SAZU.

Breuer, Hans, 1993, *Atlas klasične in moderne fizike*, prev. Janez Strnad, Ljubljana.

ChTeD = *Consise Chemical and Technical Dictionary*, 1986, ur. H. Bennet, Fourth enlarged Edition, Australia, Edward Arnold.

- DMD = *Dorland's Illustrated Medical Dictionary*, 1985, ur. Elizabeth J. Taylor, Philadelphia, [...], W. B. Saunders Company.
- GuS = *Gumarski slovar*, 1995, sest. in ur. Zinka Leben - Pivk in terminologi, SAVA KRANJ, Razvojno-tehnološki inštitut.
- Kopriva, Silvo, 1976, *Latinska slovnica*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Leben - Pivk, Zinka, 1997, *Krajšave v gumarstvu, Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*, Ljubljana, Založba ZRC, 57–68.
- MSL = *Manual of Specialised Lexicography, The Preparation of Specialised Dictionaries*, 1995, ur. Henning Bergenholtz, Sven Tarp idr., Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins C.
- Masár, Ivan, 1991, *Priručka slovenskeje terminologije*, Bratislava, VEDA.
- Mihaljević, Milica, 1998, *Terminološki priručnik*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- MiS = *Mikrobiološki slovar*, 1994, ur. Stanko Banič idr., Ljubljana, Slovensko mikrobiološko društvo.
- PaTS = *Papirniški terminološki slovar*, 1996, sest. in ur. Marjeta Humar s strokovnjaki za papirništvo na podlagi gradiva inž. Staneta Bonača, Ljubljana, ZRC SAZU.
- Poštolková, Běla, 1984, *Odborná a běžná slovní zásoba současne češtiny*, Praha, Academia naklad. Československé akademie ved.
- PMI = *Pravopis medicinskih izrazov*, 1997, ur. Miroslav Kališnik idr., Druga, popravljena in dopolnjena izd., Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- KeSP = Schroter, W., idr., 1993, *Kemija*, Splošni priročnik, prev. Milica Kač in Sergej Gaberšček, Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- STASA = *Scientific and Technical Acronyms, Symbols, and Abbreviations*, 2001, ur. Uwe Erb, Harald Keller, Wiley-Interscience, New York, [...], John Wiley & sons.
- StTS = *Statistični terminološki slovar*, 2001, Razširjena izdaja. Avt. Blaženka Košmelj idr., Statistično društvo Slovenije in SAZU, Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije.
- NmS = Šuštaršič, Janez, 1999, *Nuklearnomedicinski slovar*, Pojmovnik odkrivanja in zdravljenja bolezni z odprtimi viri ionizirajočih sevanj, Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- The Unicode Standard*, 1996, Version 2.0. The Unicode Consortium, Reading, Massachusetts, [...], Addison-Wesley Developers Press oz. www.unicode.org/charts/ različica 3.2, zadnji popravek 30. aprila 2002.
- Urbančič, Boris, Hauser, Přemysl, Jedlička, Alois, 1997, *Češčina*, Druga predelana izdaja, Ljubljana, Mladika.
- Vučko Mole, Simona, 1997, *Anatomsko-terapevtsko-kemijska klasifikacija zdravil*

in enotno slovensko poimenovanje zdravilnih učinkovin, *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*, Ljubljana, Založba ZRC, 85–97.

Weiss, Peter, 1999, Določila za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic v slovarskem delu novega Slovenskega pravopisa, *Jezikoslovni zapiski* 5, Ljubljana, 151–167.

How to Arrange Entries in a Terminological Dictionary

Summary

The standard alphabetical principles are insufficient for arrangement of complex entries, consisting of Greek letters, numbers and various other characters, such as punctuation marks, mathematical and technical signs, etc., added to Latin letters. This article presents various solutions of this problem in some smaller Slovenian explanatory terminological dictionaries and especially in two larger English terminographic works. Since we found no absolute, generally applicable principles for arrangement of entries during the preparations for the upgrade of the computer programme for compilation of dictionaries, we decided to apply the following criteria: the entries are listed alphabetically and the allographs, i.e. the letters with diacritical marks are considered as standard letters, the components in super- or subscript are omitted, as well as Greek letters and other symbols. This components influence the alphabetical order only for those entries that have equal or similar spellings: first come the small letters, then the capital letters, the regular type comes before the italic type, standard letters without diacritical marks come before the letters with diacritical marks (which are listed as shown in the Latin letters table). For equally or similarly spelled entries with Greek alphabet components the Greek alphabetical order is used, numbers are arranged in the increasing order, whereas for the entries including characters other than letters the order of these characters is in conformity with the Unicode system. Possible special entries, i.e. especially symbols which are not considered as letters in the usual sense, e.g. @, ®, are to be presented in a special list at the beginning or at the end of a dictionary.

Skladenjski podatki v (slovenskem) narečnem slovarju

Karmen Kenda-Jež, Peter Weiss

IZVLEČEK: Značilnosti ustroja skladenjskih podatkov v splošnih enojezičnih slovarjih so izhodišče za obravnavo načina njihovega prikaza v slovenskih slovarjih knjižnega jezika in za oceno njihovega vpliva na narečno slovaropisje. Sondažna razčlemba eksplicitnih in implicitnih skladenjskih podatkov v slovenskih narečnih slovarjih pa je namenjena opredelitvi tistih prvin, ki so posebnost narečnega slovaropisja (in v veliki meri tudi slovaropisja govornjenega jezika).

ABSTRACT: The authors discuss the presentation of syntactic information in dictionaries of standard Slovenian and assess their influence on dialectal lexicography in contrast to presentation and arrangement of syntactic data in general-purpose monolingual dictionaries. A probative analysis of explicit and implicit syntactic information in Slovenian dialectal dictionaries is intended to determine the features that are typical of dialectal lexicography (and also – to a large extent – of the lexicography of the spoken language).

0.1 Skladenjski podatki so v primerjavi z drugimi slovničnimi podatki v slovarjih nasploh velikokrat predstavljeni nesistematično.* Natančnejša primerjava med razlagalnimi slovarji nemškega standardnega jezika je pokazala, da se skladenjski podatki v njih ne ujemajo (Bergenholtz – Mugdan 1984, 47sl.), kar pa ne velja samo za razlagalne slovarje v tem jeziku, le da v številnih drugih jezikih, ki imajo manjše število razlagalnih slovarjev, skorajda ni možnosti, da bi ugotovili neenotnost.

0.2 Slovensko narečno slovaropisje spada med manj razvita, saj je prvi slovar kakega slovenskega narečja v knjigi slovar črnovrškega narečja Ivana Tominca iz leta 1964 (Tominec 1964), v zadnjih dveh desetletjih pa so izšli ali začeli izhajati še drugi: Tezaver slovenskega ljudskega jezika na (avstrijskem) Koroškem (Thesaurus 1–4), slovar obirskega narečja na avstrijskem Koroškem Ludvika Karničarja (Karničar 1990), beltinskega prekmurskega govora Franca in Vilka Novaka (Novak

* Prispevek je razširjena različica predavanja, ki je bilo predstavljeno 14. novembra 2000 na 9. znanstvenem srečanju o hrvaških narečjih (v sekciji o narečni skladnji); organizirala ga je Hrvaška akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu.

1985, 1996), rezijanskega govora v Bili (San Giorgio) Hana Steenwijka (Steenwijk 1992), slovar govora Sv. Antona pri Kopru Dušana Jakomina (Jakomin 1995), slovar govora Gozda-Martuljka in Srednjega Vrha (na Gorenjskem) Stanka Koširja (Košir 1997), poskusni zvezek slovarja govorov spodnje Zadrečke doline (A–H) Petra Weissa (Weiss 1998), (italijansko-)nadiški slovar Simone Rigoni in Stefanie Salvino (Rigoni – Salvino 1999) in slovar poljanskega narečja Dušana Škrlepa (Škrlep 1999).¹

1.0 Načelno se postopki predstavljanja skladenjskih podatkov v splošnih enojezičnih slovarjih in v narečnih slovarjih različnih obsegov ne razlikujejo, zato je – tudi zaradi specifičnih slovenskih razmer, v katerih je vsakršnih slovarjev premalo – marsikaj povedano za obe skupini slovarjev hkrati. Vendar pa se splošni enojezični razlikujejo od narečnih po temle:

(1) Splošni enojezični slovarji, posvečeni standardnim jezikovnim različkom, se ravnaajo po načelu reprezentativnosti, torej popisujejo sinhrono stanje jezika (povprečnih) govorcev ene (tj. srednje) generacije (prim. Jedlička 1974, 27–28; Zgusta 1991, 201), prvo načelo (klasičnih) narečnih slovarjev pa je dokumentarnost (Stellmacher 1986, 36–37), zato je sam obstojski razdelek (Gjurin 1986, 151–152) najpomembnejša (lahko tudi edina) geselska enota,² posebne pozornosti pa so deležne najstarejše jezikovne prvine.³ Želja po ohranitvi izginjajočega besedja je bila gonilo narečnega slovaropisja od njegovih začetkov v 18. st. (Niebaum – Macha 1999, 49) do danes, ko je predvsem razlog za nastanek številnih ljubiteljskih besednih zbirk (prim. Jakomin 1995, 7–8; Košir 1997, 4).

(2) Enojezični slovar piše po navadi skupina ljudi, narečni slovar en sam človek z morebitnim jezikovnim svetovalcem ali urednikom (ki je to lahko tudi po avtorjevi smrti); predstavitev slovničnih podatkov je odvisna od jezikoslovnega znanja in jezikovne kompetence sestavjalca in svetovalca ali urednika.

(3) Gradivo za splošni enojezični slovar temelji na zapisanih virih (zato je lahko veliko obsežnejše), narečni slovaropisec (po navadi sam) pa si mora govorno

¹ Z vprašanji narečne skladnje se je v slovenski dialektologiji začel ukvarjati Rudolf Kolarič (Kolarič 1959). V novejših monografskih obdelavah so narečne skladenjske značilnosti navadno sopostavljene s skladenjskimi značilnostmi knjižnega in (»splošnega«) pogovornega jezika po modelih iz Slovenske slovnice Jožeta Toporišiča (1976, 2000) in Nove slovenske skladnje (Toporišič 1982) istega avtorja, prva empirična raziskava s tega področja pa je magistrska naloga Danile Zuljan Kumar (2001), ki se ukvarja z razmerji med skladenjsko strukturo zahodnih slovenskih govorov (briščine in nadiščine) in normativnimi pravili knjižne slovenščine ob hkratni presoji možnih romanskih vplivov na narečno skladnjo.

² Prim. navedek iz recenzije Slovarja beltinskega govora, ki jo je napisal Tine Logar (Novak 1985, 1996, VI): »Béltinski slovar je dragoceno leksikografsko in dialektološko delo. Z njim je prišlo v evidenco jezikoslovcev in etimologov mnogo besed, ki jih doslej nismo poznali ...«

³ Reprezentativni narečni slovarji so začeli nastajati šele v novejšem času. Prim. Weiss 1998, 7: »Izhodiščen (in neoznačen) je sistem, ki ga govori srednja generacija govorcev.«

gradivo šele pripraviti, kar od njega zahteva veliko časa, korpus pa niti približno ni tako obsežen kot tisti za splošni enojezični slovar.

(4) Narečni slovaropisec ne more računati na kdo ve kolikšno zanimanje za svoj slovar, medtem ko se slovarji knjižnega jezika dobro prodajajo in ponatiskujejo.

(5) Predstavitev gradiva v narečnem slovarju je oprta na sopostavitev (pa naj bo ta kontrastivna ali konfrontativna – prim. Kenda-Jež – Weiss 1999, 30) narečnih jezikovnih struktur ter njihove rabe in pogostnosti s knjižnimi. Zato je kakovost jezikovnega opisa v narečnih slovarjih precej odvisna tudi od kakovosti splošnih enojezičnih slovarjev knjižnega (standardnega) jezika. Če izvzamemo glosar cerkljanskega narečja Jana Baudouina de Courtenayja, ki je izšel že leta 1885 in se je pri kontrastivni izbiri narečnega slovarskega gradiva opiral na Janežičev slovensko-nemški slovar iz leta 1874 (Baudouin de Courtenay 1885, 108), lahko razvoj slovenskega narečnega slovaropisja razdelimo na dve obdobji: na obdobje po izidu Pleteršnikovega slovarja, na podlagi katerega je zbiranje in redigiranje narečnega gradiva potekalo do osemdesetih let⁴ 20. stoletja (Tominec 1964, 5; Novak 1985, 1996, V; Karničar 1990, 111), in na od sedemdesetih let dalje vzporedno potekajoče obdobje vpliva postopno izhajajočih petih knjig Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1970–1991) – zlasti na oblikovanje razlagalno-ponazarjalnih razdelkov nastajajočih narečnih slovarjev, med katere npr. spadajo načrtovani kostelski slovar (Horvat 1988/89) in poskusni zvezek slovarja govorov spodnje Zadrečke doline (Weiss 1998), aneksni slovarji v diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah (Benedik 1981; Kenda-Jež 1987; Smole 1994; Škofic 1996) ter vsi manjši izrazijski slovarčki, nastali v tem obdobju.

Slovarsko siromašni jeziki, kakršen je slovenski, imajo narečja marsikdaj predstavljena bolje kot knjižni jezik, kar se vidi recimo iz pogumno zastavljenega in dobro izpeljanega Tezavra slovenskega ljudskega jezika na Koroškem (Schlüssel 1982; Thesaurus 1–4), katerega rešitve so v marsičem povzete tudi v slovarju govorov spodnje Zadrečke doline (Weiss 1998). Podobno je mogoče reči npr. za Slovar srbskih govorov Vojvodine (Petrović 2000; prim. Weiss 2001), ki vsebuje sodobne in odlične rešitve, ki jim v srbskem knjižnem slovaropisju (še) ni para.

1.1 Še najbolj dosledno se v slovarjih navajajo besednovrstni podatki, čeprav je del besedja s tega stališča komajda mogoče opisati, saj ob marsikateri besedni vrsti ni videti njenega roba; tako je v slovenščini s povedkovnikom, ki – v nasprotju s slovničnim opisom, kakršnega najdemo npr. v zadnji izdaji Slovenske slovnice Jožeta Toporišiča iz leta 2000 (Toporišič 2000, 412), ki je po četrto stoletja še vedno tako rekoč nespremenjen – ni posebna besedna vrsta, ampak ropotarnica, v kateri se znajdejo posamezne rabe predvsem pridevnikov, prislovov in samostalnikov. Velike nejasnosti so tudi pri medmetnih glagolih ali medmetih, ki imajo izražene velelniške ob-

⁴ Zadnje tovrstno rokopisno narečno slovarsko gradivo, ki ga hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je z začetka sedemdesetih let 20. stoletja. Ustroj rokopisnega gradiva je bolj ali manj enoten, usmerjen je v popisovanje besedja, ki ni zajeto v Pleteršnikovem slovarju, na kartotečnih listih je po navadi zapis (poknjžžene) iztočnice, knjižne ustreznice/pomenske razlage, opozorilo na obstoj iztočnice v Pleteršnikovem slovarju ter morebitno ponazorilo (navadno s stavčno strukturo), prim. npr. A. Šulgač (iz petdesetih let): lãps m = teslo; Plet. nima.

like (za 2. os. ed. ter za 1. in 2. os. mn. in dv.), kot so *daj -te* ali *na -te*. Pri tem je manj pomembno izrazje kot slovarska predstavitev vlog, ki jih imajo besede, predstavljene v slovarju. Besednovrstno pripadnost posamezne besede lahko izpeljemo samo iz njene skladenjske vloge (Helbig – Buscha 1984, 19) – vsi drugi poskusi (npr. po pomenoslovnih ali oblikoslovnih merilih) so se doslej izjalovili.

V slovenskih narečnih slovarjih⁵ je dosledno navajanje besednovrstnih podatkov (Thesaurus I–4; Steenwijk 1992; Weiss 1998) prej izjema kot pravilo. Navadno je posebej označen samo samostalnik (*m, ž/f, s/n* – Novak 1985, 1996; Karničar 1990). Tominec uporablja besednovrstne podatke le v izjemnih primerih – kadar med poknjženo iztočnico (ki je pravzaprav nosilka implicitnega besednovrstnega podatka) in njeno narečno ustreznico ni popolne vzporednosti oblikospreminevalnih vzorcev (*droži*: drōžę f. pl.) oz. takrat, kadar bi si bralec zaradi narečnega razvoja glasovja lahko razmerje med njima napačno razlagal (*dila*: dīlē f. – preglas). – V poskusnem zvezku slovarja govorov spodnje Zadrebke doline (Weiss 1998) sta pri ustreznih samostalnikih dosledno navajani kategoriji števnosti in živosti, ki sta bili predvideni v zasnovi slovarskega dela Slovenskega pravopisa (Toporišič 1994) in sta v njem zdaj tudi uveljavljeni (SP 2001).⁶

1.2 Več skladnosti bi v slovarjih nasploh pričakovali pri podatkih o pregibanju ustreznih besednih vrst. Ti so v slovarjih predstavljeni spet zelo različno: včasih v obliki preglednic v slovarskem uvodu, ki širijo osnovne podatke iz gesel (npr. pri samostalniku največkrat iz im. in rod. ed., včasih tudi iz številskih podatkov, kot v starejših izdajah dvojezičnih Langenscheidtovih slovarjev) na celotno paradigmo. Največkrat so predstavljene le osnovne oblike pregibnih besednih vrst, torej pri samostalniku im. in rod. ed. (oz. mn., če ed. ni), pri pridevniku im. ed. m., ž. in s. spola in pri glagolih nedoločnik in 1. (ali 3., če je raba brezosebna) os. ed., pa tudi neopisno stopnjevanje tipa *dober – boljši*. Velikokrat v slovarju eksplicitnih podatkov o pregibanju sploh ni in jih je treba šele rekonstruirati.

V Uvodu k SSK-Ju so sicer navedene vse preglednice, v katerih lahko najdemo končnice, ki pri pregibnih besednih vrstah v geslih manjkajo, vendar pa so podatki lahko tudi nezadostni. Iz podatkov za rod. ed. samostalnikov *kolega* in *sluga* ne izvemo jasno, da se ta dva samostalnika v množini obnašata zelo različno: rod. mn. je npr. *kolegov* in *slug*.

Tominec (1964) npr. zapisuje neprve osnovne slovarske oblike, kadar pri pregibanju prihaja do podaljšave oz. premene osnove, kar je v skladu z načeli v Pleteršnikovem slovarju pri prikazu samostalnikov in pridevnikov (*doga*: dūāγā, dūāγę,⁷ *dac*: dāc, dācā : *dar*: dār, gen. dāru : *debeluhar*: dēbēlūxar -arje : *davek*: dāυk; *debel*: dēbu, dēbīā, dēbīāt : *deževen*: dāžīāun), ne pa pri glagolih, pri katerih je bilo zapisovanje

⁵ Za ta prispevek je bilo v navedenih slovarjih pregledano vse besedje, ki se začne na črko D.

⁶ Prim. Snój 2002, 221: »V slovarju SP [2001] so našete kategorije [namreč števnosti, živosti in človeškosti ter vezljivosti] za slovenski jezik prvič načrtno izkazovane v obliki posebnih oznak [...] in s posebnim načinom ponazarjanja rabe« (op. K. K.-J. in P. W.).

⁷ Ob samostalnikih 1. ženske sklanjatve je npr. neprva osnovna slovarska oblika zelo redka, ker pri pregibanju večinoma ne prihaja niti do premen osnove niti do naglasnih premen (Tominec 1964, 25).

neprve osnovne slovarske oblike po slovaropisnem izročilu dosledno od Murka naprej (Weiss 1999, 218; Merše 1999, 259–260).⁸ Zlasti pri glagolu (za pridevnik prim. geslo *drag*) pa navajanje prvih slovarskih oblik lahko preraste v oblikovni razdelek (običajno so navedene oblike za 1. in 2. os. sed, 1. os. vel., del. -l, del. -n/-t), ki se približuje načinu predstavljanja vseh izpričanih oblik v slovarjih konkordančne vrste (Schlüssel 1982, 19; Steenwijk 1992, 237), urejenih po slovničnem ter zemljepisnem (in časovnem) zaporedju. Temu v drugi izdaji prekmurskega slovarja sledi tudi Vilko Novak (1996, XI), ki razširjeno obliko navajanja prvih osnovnih oblik uporablja pri samostalnikih (»pri značilnih besedah«) in glagolih. Na oblikoslovne preglednice oprto strogo namensko navajanje razširjenih slovarskih oblik je uveljavljeno v slovarju govorov spodnje Zadrečke doline (Weiss 1998, 31–64).

Metodološko bi bilo primerneje, da so slovarska dela, ki so oprta na sorazmerno skromen besedilni korpus z ozkim izborom števila narečnih govorcev, tudi formalno oblikovana kot konkordanca in ne kot slovar, ki je po svojem ustroju zavezan k izkazovanju sistemskih jezikovnih lastnosti, sploh če ga ne spremlja dovolj natančna slovnična razčlemba predstavljenega narečja (Niebaum – Macha 1999, 114–115). Tudi če je pisec slovarja domačin, ki se pri redakciji opira na sistemske lastnosti lastnega govora, uporabnik brez ustreznih slovničnih podatkov ne bo mogel preverjati verodostojnosti narečnega zapisa.

1.3 Pregibanjske končnice (oblikotvorne sestavine) so lahko predstavljene v slovarju kot iztočnice in so zelo podobne besedotvornim podatkom, vendar jih v splošnih enojezičnih razlagalnih slovarjih tako rekoč ne srečujemo, tudi zato, ker bi v njih na začetku ali na koncu abecede (torej pred črko A ali za zadnjo besedo, ki se začne s črko Ž) morali najti tudi ničto končnico (kakršna je npr. v obliki besede *lipa* v rod. mn./dv. – *lip*).

1.4 Od slovničnih podatkov vsaj v splošnih slovarjih slovanskih jezikov ne iščemo besedotvornih, saj jih najdemo v specialnih slovarjih, kakršen se pripravlja tudi za slovenščino (Stramljič Breznik 2000). Še najbolj izčrpni besedotvorni podatki predvsem za tujejezične besedotvorne sestavine, največkrat za predpone, so velikokrat predstavljeni v slovarjih tujk ali v splošnih enojezičnih slovarjih. Tovrstne podatke je mogoče najti v monografskih obdelavah v slovničnih predstavitev (za hrvaščino prim. Babić 1991), slovaropisci pa se jim odpovejo predvsem zato, ker bi z doslednim navajanjem vsega besedotvornega obseg slovarja preveč narasel. Pa še ena težava je: ničtih morfemov (pripon, medpon) – tako kot končnic – v nespécialnem slovarju abecedno ni mogoče uvrstiti na kako logično mesto (Weiss 1999, 156; Toporišič 1994, 461). Novi Slovenski pravopis ničto priponsko obrazilo v slovarju uvršča povsem na konec abecede, za črko Ž (SP 2001, 1805).

2.0 Skladenjski podatki v slovarjih so lahko eksplicitni ali implicitni. Pri tem so eksplicitni lahko navedeni ob posameznih razlagah v obliki okrajšanih vzorcev na način *kupiti komu kaj* (SP 2001, 802)⁹ ali slabo obvestilnih številskih podatkov

⁸ Poleg primerov s samo prvo slovarsko obliko – *daljšati* = *dâlšēt* : *dobivati*: *dābīwat*, -*ām* (nasploh pri glagolih na *-ati -am*; *-iti -im*) – so pogosti tudi primeri kot *daniti* = *danī se*; *dopasti se*: *sē mi dāpādē* 'mi je všeč', v katerih je navedena oblika v dejanski rabi.

⁹ Ta način je sicer znan predvsem iz nemških slovarjev za tujce (Kempcke 1984, 2000;

(v nemškem Wahrigovem slovarju v geslu *kaufen* na način *V. 500*, kar ustreza vzorcu osebek + glagol + predmet v tožilniku – Wahrig 1980, 31), ki so razloženi v slovarskem uvodu ali dodatku in lahko napovedujejo skladijske podatke v ponazarjalnem gradivu.¹⁰ Implicitni skladijski podatki v ponazarjalnem gradivu (tudi v morebitnih komentarjih – gl. Weiss 1998, 17) ilustrirajo eksplicitne.

2.0.1 Skladijski podatek včasih vsebuje že sama iztočnica, sestavljena iz več besed, navadno iz pridevnika in samostalnika (v slovenskem knjižnem jeziku *Sovjetska zveza*, *Črna gora*, *alma mater*) ali česa drugega (*Združene države Amerike*, *Zveza sovjetskih socialističnih republik*, *Baden-Württemberg*, *Coca-Cola*). Besednovrstni podatek pri takih iztočnicah je večinoma zapisan nenatančno (pa ne le v slovenskih slovarjih), saj pri *Sovjetska zveza* ne gre za samostalnik ženskega spola, ampak za frazo s samostalniškim jedrom (kjer pa je samostalnik res ženskega spola). Razširitev pomena besednovrstnega podatka (ponuja ga Marjeta Humar v papirniškem slovarju – Humar 1996, 7) je glede na prejšnjo prakso sicer napredek, vendar pa npr. v primerih *alma mater* in *persona (non) grata* ne zadošča, saj iz nje še vedno ne moremo izvedeti, kaj od tega je pridevnik in kaj samostalnik (ali še kaj tretjega). V Tezavru 1–4 in v slovarju govorov spodnje Zadrecške doline so na ustaljeni način predstavljene dvobesedne iztočnice večinoma krajevna imena (*Gluhi les*, *Gornji Kot* – Thesaurus 4; *Bakove grebljice* – Weiss 1998), medtem ko precej pogostejša gesla z dvobesednimi iztočnicami v Karničarjevem slovarju obirskega narečja (*Antonovi krajteli*, *divja detelja*, *falentinova bolezen*, *znotrajšnje kolo*; *anjemati se*, *dol popravdati* – Karničar 1990) niso opremljena z besednovrstnimi podatki, s podatki o pregibanju pa le redko.¹¹

2.1 Eksplicitni skladijski podatki so v slovarju lahko predstavljeni v obliki vezljivostnih ali družljivostnih podatkov v posameznih geslih in v frazemih. Prav moderen je bil s svojo eksplicitnostjo svojčas Anton Murko (v svojih dveh slovarjih 1832–1833 – Weiss 1999), za njim Pleteršnik (1894–1895), medtem ko SSKJ eksplicitnega tako rekoč nima (kdaj pa vendarle, recimo v geslu **braniti**: »braniti kaj z dokazi«). Besednovrstno so nasploh skladijski podatki največkrat predstavljeni pri glagolih, veliko manj pa pri samostalnikih, pridevnikih, prislovih in medmetih (iz glagolov), kar se kaže tudi v Weiss 1998 (in npr. v SP 2001).

Teorija zahteva, naj slovaropisec v uvodu razloži osnovne skladijske podatke in navodila, kako je eksplicitne skladijske podatke sploh treba brati. V rešnici je mogoče najti sorazmerno natančna navodila predvsem za branje slovarskih oblik frazemov (ki sicer vsebujejo skladijske podatke – prim. Weiss 1998, 14–16), manj pa za skladnjo.

Prvine eksplicitnega navajanja skladijskih podatkov so nedosledno upo-

Götz idr. 1993) in v zadnjem času nadgrajen s podatkom za levo vezljivost (Kempcke 2000). Prim. še Mugdan 1989, 738–740, in za angleščino Cowie 1989, 588–590; Hornby 1974.

¹⁰ O utvari, da valenčni slovarji ponujajo dovolj, piše Henning Bergenholtz (1984, 29–30). Avtor je primerjal vezljivostni in družljivostni slovar nemških samostalnikov ter enozvezkovne slovarje nemškega jezika in ugotovil, da je v teh več podatkov o vezljivosti in družljivosti kot v specialnem slovarju.

¹¹ Oz. le izjemoma v zvezah tipa **dol položiti** dōw puwōšt -ō:žəm.

rabljane že od Tominčevega slovarja naprej, v katerem je opozorjeno na glagolsko vezljivost na dva načina: *dehniti*: dāxŋt', dāxŋem [...] (v kaj, koga) : *dohiteti*: dāxŋt', dāxŋtīm [...] z acc.; *doteči*: dātēčt' [...] z acc., in sicer v primeru kontrastivne primerjave z vsemi izkazanimi pomensko-skladenjskimi možnostmi v ustreznih geslih v Pleteršnikovem slovarju.¹² Posamezne primere najdemo tudi pri Novaku 1985, [1996]: *dòl zgúcati -ijn [ín]* pregovoriti (koga), [odvrniti (koga)] in celo v Jakominovem (1995) slovarju: '*deštenət* [...] *tu je dešti 'nano ze...* - to je namenjeno za... Sistemsko je shematično navajanje vezljivostnih podatkov v slovensko narečno slovaropisje uvedel Weiss 1998 (*dajati* [...] **1.** d. kaj [...] **4.** d. za kaj [...] **9.** daje koga); posebno pozorno pa so (zaradi različnosti skladenjskih vzorcev) predstavljeni v italijansko-nadiškem slovarju: *di* [...] 3. (*causa*) od + *gen.*: *è morto di freddo* je umru o[d] mrāza [...] je umāru od mrāza [...], za + *acc.*: je umāru za mras [...], za + *str.*: je umāru za mrāzan [...], za rat + *gen.*: je umāru za rat mrāza [...] (Rigoni – Salvino 1999).

2.2 Implicitni skladenjski podatki. Skladenjski podatki so v slovenskih slovarjih knjižnega jezika večinoma predstavljeni kar v ponazarjalnem gradivu. »Namen zgleđa je pokazati, kako iztočnica funkcioniira v kombinaciji z drugimi leksikalnimi enotami« (Ladislav Zgusta, nav. po Jacobsen – Manley – Pedersen 1991, 2783), torej v dejanskem sobesedilu.

Pri implicitnem prikazovanju skladenjskih razmerij v narečnem slovaropisju je struktura ponazarjalnega gradiva neposredno odvisna od metodologije dialektoloških raziskav, ki se je razvijala od zbiranja ljudskega blaga prek načrtnega (jezikovnogeografskega) zbiranja besedja po vnaprej sestavljenih vprašalnicah do opazovanja spontanega narečnega govora.

2.2.1 Najstarejše gradivo za narečne slovarje je v veliki meri omejeno na slovstvenofolklorna besedila, zato ponazarjalno gradivo tudi za skladenjsko ravni- no izpričuje značilnosti te umetnostne jezikovne zvrsti: *daleč* [...] »Časār je utšòw, hospodār pa je še dēli zaduvòlno žəvòw.« [...] ~ *naokoli* [...] »Ambit je hróf puvābu wsò hospodò dálč na wqúlo na hustíjow« [...] ~ *po svetu* [...] »Pudāw se je dálč pu svētò.« (Thesaurus 2 – vsi navedki so iz Šašel-Ramovševega (1936–1937) Narodnega blaga iz Roža.)

2.2.2 Klasična dialektološka anketa, usmerjena v pridobivanje enobesednih odgovorov, je seveda lahko le podlaga za slovar z zelo skopimi skladenjskimi podatki, glavnino teh podatkov pa predstavljajo frazeološke tvorbe. Tem je bilo v vseh dosedanjih slovenskih narečnih slovarjih, še posebej znanstvenih, posvečeno največ pozornosti.

Za prikaz glagolskih frazemov v geselskem članku enojezičnih narečnih slovarjev je z izjemo Tezavra in slovarja govorov spodnje Zadrebbe doline značilna prikrita eksplicitnost, saj je osnovna slovarska oblika frazema navadno zapisana narečno, čeprav v dejanskem govoru v taki obliki nastopa zelo redko ali sploh nikoli: *dati* [...] srīāčē dāt; šē mātēr nī dāu srīāčē ni segel v roko ob slovesu; *debel* [...] dēbīəl ɣlīdāt čuditi se; *devati* [...] nā strān dīōwāt (Tominec 1964); '*djelət* [...]

¹² Izjema je *dotekniti se*: dātākŋt' se [...] z *gen.*, kjer se gesli po ustroju med seboj sicer ne razlikujeta.

djelat kile - rediti se (Jakomin 1995); **dóber -bra -bro** [...] *dober státi* jamčiti, **dróug -á** [...] *na ~ priti* shujšati (Novak 1996).¹³ Na poseben način so ti frazemi prikazani v slovarju obirskega narečja, v katerem je narečna podoba frazema kot slovarske enote napovedana z zvezdico, njegova stavčna uresničitev pa s pomišljajem (Karničar 1990, 115): **dajati** [...] * *dájat jò a* sprechen – Pu *rú:sk sma jò dajà:wa b*) singen – *Dó:bər ste jò dajà:l*.

Sondažna razčlemba slovarskega gradiva je pokazala, da frazeološko gradivo poleg poimenovalnih frazemov (*denar* [...] *bôži gnâr kupec* in prodajalec si da sta po sklenjeni kupčiji *bôži gnâr* (nekaj drobiža); *dolg* [...] *nâ dõuy uzêť; drek* [...] si *dīnē drêķâ ū âržet* se reče, če doseže kdo ravno nasprotno, kot je hotel (Tominec 1964); **dàti, dán dati**; *notri ~ vložiti; krej ~ oddati; prejk ~ izročiti* (Novak 1996); prim. še geslo **dober** v Karničar 1990, Thesaurus 3 in Weiss 1998), katerih slovaropisna predstavitev je dovolj tipizirana že v splošnih enojezičnih slovarjih, najpogosteje tvorijo različni frazeološki komunikacijski obrazci (Stramljič Breznik 2000/01: 194): *da* [...] *pâ rêč, dē nī tākū; γdū dē jē bīŭ* kdo (praviš) da je bil? *kēi dē jē bīŭ* kaj (praviš) da je bilo; *ã dē?* (skrajšano iz: ali praviš, da) [...] *šlīš, de pēit pojdi vendar; dati* [...] *dēi, nã, dēi* (ko koga priganjamo); *dēi γã! lē dēi γã!* ko koga na drugega ščuvamo; *dober* [...] *nâ dõb̄ar zdrãujē* (pri napivanju) (Tominec 1964); **derət** [...] *kaj deriš, huede spet - pojdi spat, ker si zaspan; diž'gracija* [...] *a huede, huede, dižgracija* - pojdi, pojdi, nesreča (ljubk.); **drobckeno** [...] *ku se ti drobckeno (otroku)* (Jakomin 1995); **drǵóuč** [...] *drǵóuč pridi!* ~ *ti právin* (Novak 1996); **dèu** [...] *deu š prou zavou* (Škrlep 1999); **diavolo** [...] *dep zlùadi te nês!* (Rigoni – Salvino 1999). Pogosti pa so tudi nefrazeološki (t. i. besedne povezave, *lexical bundles* – Biber idr. 1999, 46): *dež* [...] *kâm baš šõŭ ū tãjkm dãži* (Tominec 1964); **drúgi** [...] si wan *raklé wžē* te *drúgi vijéč* 'I already said to you last time' (Steenwijk 1982); **dərət** [...] *dobro je bilo, en malo deralo* - bilo je lepo, toda kratko (Jakomin 1995); **djàu** [...] na vem kam sm *biu djau* (Škrlep 1999). Precej je tudi obrazcev z zgolj »estetsko« funkcijo: *devetogub* [...] d. jē *dēwiət jēn dēwīdēsēt kãt pãrsiəŷu, dē γã bãjē* z *drêķam snīəd!* (ker se dá le težko očistiti) (Tominec 1964); **deš** [...] *pade, pade deš, buomo jele mi 'no meš* - če bo deževalo, bo hrane za človeka in žival (Jakomin 1995). Ker se taka ponazorila pojavljajo tudi v najbolj ljubiteljskih zbirkah besed, ki so skorajda brez ponazarjalnega gradiva, gre očitno za predstavitev tistega pola govornega jezika, ki je intuitivno občuten kot najbolj protistaven »knjižnemu« zbornemu jeziku,¹⁴ razvidna (funkcijska) razvrstitev stalnih obrazcev v ponazarjalnem slovarskem razdelku pa je verjetno ena izmed najpomembnejših nalog slovaropisja govornega jezika.

Zanimivo je, da so v slovarjih, ki se ne zgledujejo neposredno po geslenskem stroju SSKJ (oz. standardih sodobnih splošnih enojezičnih slovarjev) stalne besedne zveze kot: *deroč* [...] *dēřūãčē wõdã; deteljen* [...] *dīãtēŷ sīãmē; drobičken* [...] *drõpčkanã žiãnskã* (Tominec 1964); **droždžé dróuždži** [...] *vinske droždžé* (No-

¹³ Drugače Steenwijk **daménc/ménc** [...] *ni daržjjo na daménc/ménc* 'they know it by heart'.

¹⁴ Prim. Jakomin 1995, 8: »Poleg besed imajo pomen tudi celi stavki. V tem slovarju sem zapisal izreke, ki niso antonski, smo jih pa Antončani uporabljali v svojem narečju. Spominjajo me na mamo, ki jih je večkrat ponavljala.«

vak 1985); **du'mać** [...] *dumać človok* - domačin (Jakomin 1995), prav redke, prav tako so (v nasprotju s pričakovanji) redki primerjalni frazemi (prim. iztočnico **dober**: Tominec 1964 –; Novak 1985 –, 1996 –; Karničar 1990 –; Thesaurus 3 –; Steenwijk 1992 –; Jakomin 1995: *duebər ku kreh* – dober kot kruh; Weiss 1998: biti dober ko KRUH).

2.2.3 Tudi vódeni pogovor, ki je danes glavni način pridobivanja snemanih besedil za dialektološko razčlemba, ne prinaša neposredno podatkov o skladenjskih razmerjih v spontanem, nenadzorovanem govoru, pa tudi značilnega skladenjskega sobesedila za določeno besedo ne. Pri redakciji geselskih člankov se pogosto zgodi, da je ponazarjalno gradivo pri določenih besedah, zlasti pri etnografizmih, omejeno na metajezikovna pojasnila tipa *temu smo včasih rekli tako, zdaj pa tako* (prim. **zaspanec** [...] li:mə se lox'ka ré:če 'tut zaspá:nc – Škofic 2001, 162) ali pa slovarski razlagi pomena namesto ponazarjalnega gradiva sledi ljudskojezikovna pomenska razlaga *to je taka in taka naprava, orodje ali običaj* (**dere** [...]) »V yúnám qótə ud dúru je qrúšna pějč [...] zvrhěj čris pějč pa leséne dére, na qtérah se pu zímə utrocə válějə« – Thesaurus 2).

Pri vodenem pogovoru namreč narečni govorec – bodisi zaradi drugozvrstnosti jezikovnega različka izpraševalca bodisi zaradi starostne ali socialne razlike – skuša izpraševalcu ubesedeno stvarnost tudi razložiti. Redakcija geselskih člankov te vrste je zato v veliki meri odvisna tudi od jezikovne kompetence sestavljalca slovarja.

Pisec slovarja enega samega govora, ki je hkrati tudi narečni govorec, lahko vrzeli v gradivu zapolni z introspekcijo, s podatki iz lastnega idiolekt, pasivno kompetentni sestavljalec slovarja pa se bo moral zadovoljiti s tako ali drugačno obliko konkordančnega slovarja, pri čemer bo relevantnost skladenjskih podatkov odvisna od obsežnosti obdelane besedilne zbirke, načina zbiranja gradiva in končne redakcijske odločitve o tem, na kakšen način bo konkordančno urejeno gradivo uporabljeno v ponazarjalnem delu gesla: ali bo sledila načelu ponazarjanja v sobesedilu v vsakem primeru ali pa samo takrat, kadar to prinaša relevantne podatke o običajnem skladenjskem okolju določene besede ali besedne enote. Odgovor na to vprašanje je seveda stvar vsakokratne odločitve o načinu predstavitve skladenjskih podatkov.

Še v osemdesetih letih 20. stoletja si je bilo pri nas tako rekoč nemogoče zamišljati narečni slovar, ki bi temeljil samo na gradivu, pridobljenem s transkripcijo posnetih narečnih besedil.¹⁵ Z razvojem računalniške obdelave jezikovnih podatkov, zlasti korpusnega jezikoslovja, ki omogoča hitrejšo razčlemba, se zdi taka naloga bolj smiselna in lažje uresničljiva, čeprav glavna ovira ostaja ravno zamudno transkribiranje. Ker so bili narečni slovarji vse do danes v manjši meri oprti na prepise posnetkov vsakdanjega (spontanega) govora,¹⁶ se narečno slovaropisje še

¹⁵ Prim. Baur 1986, 82: »Kdor je že kdaj transkribiral tonske posnetke in ve, koliko časa to zahteva, bo zlahka razumel, da to vrsto vira lahko vključimo le v zelo omejenem obsegu«.

¹⁶ Med slovenskimi narečnimi slovarji se načrtno za prikaz spontanosti govorjenega jezika opredeljuje italijansko-nadiški slovar (Rigoni – Salvino 1999, 6).

ni podrobneje ukvarjalo z vprašanjem, kako v ponazarjalnem gradivu prikazati skladenjske značilnosti govornega jezika oz. ni odgovorilo na vprašanje, ali je njihovo ohranjanje v ponazarjalnem gradivu sploh potrebno. Upoštevanje lastnosti govornega jezika, kot so ponavljanje, premori, mašila itd., je namreč v nasprotju z običajno slovaropisno gospodarnostjo pri ponazarjanju (Zgusta 1991, 215–216), ki je namenjeno predvsem natančnejši pomenski (in slogovni) opredelitvi iztočnice, čemur navadno sledijo tudi narečni slovarji (prim. Schlüssel 1982; SSN 1, 36).

V slovarjih, katerih korpus je dovolj obsežen, da je razvrstitev ponazarjalnega gradiva v razdelke smiselna, bi bilo poleg terminološkega in frazeološkega razdelka dobro uvesti tudi besedilnega, ki bi služil za ponazarjanje nadpovedne skladnje (prim. geslo **duš** – Karničar 1990), hkrati pa bi sem spadala tudi pogosta enciklopedična raba ponazarjalnega gradiva, ki je za narečne slovarje značilna. Tudi v tem razdelku naj bi bila dosledno upoštevana značilna sobesedilna in skladenjska vloga posameznih iztočnic, saj drugače takega gradiva pri slovarskem načinu branja ni mogoče najti oz. poiskati. Sicer manj smiselna, vendar še dopustna pa je uporaba neznačilnih besedilnih odlomkov v krajših slovarskih sestavkih, ki dopuščajo zaporedno branje gesel.¹⁷

3 Pomanjkanje eksplicitnih slovničnih podatkov in pri njih še posebej skladenjskih v narečnih slovarjih izvira iz nezadovoljivega jezikovnega opisa narečja sploh, iz nejasnega pojmovanja, kdo bo uporabnik slovarja, pa tudi iz večno problematične (premajhne) količine gradiva, ki ga ima na razpolago narečni slovaropisec pri izdelavi slovarja. V resnici je skladenjske podatke tudi za narečje treba kombinirati s tistimi, ki so zapisani v narečni slovnici, potem z zapisanimi besedili, ki služijo za nadaljnje raziskave, hkrati pa bo ob tem treba razviti kontrastivno skladnjo, torej med konkretnim narečjem ali govorom (govori) in knjižnim jezikom, kar lahko koristi tudi narečnemu slovaropisju.

Navedenke

- Babić 1991 = Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*, Zagreb, HAZU – Globus, ²1991 (Djela HAZU, Razred za filološke znanosti 62).
- Benedik 1981 = Francka Benedik, *Škofjeloški govor: Magistrska naloga*, Ljubljana, 1981. (Tipkopi.)
- Bergenholtz 1984 = Henning Bergenholtz, *Grammatik im Wörterbuch, Syntax, Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, Hildesheim – Zürich – New York, Olms, 1984, str. 1–46.

¹⁷ Prim. Škofic (2001, 143): »V ponazarjalnem razdelku so lahko tudi daljši izseki besedila, ki so predvsem etnološko ali kako drugače zanimivi in ne prinašajo le jezikoslovnih podatkov o besedi, npr. pri iztočnici **kanarka** [‘samica kanarčka’ – op. K. K.-J. in P. W.]: səm ‘šou u Tə:ɾʒəč pa no kanà:rko z anmo moži:čkəm, ti:st moži:čək se ga i má:u napi:u, səm ga pa mo:gu u šá:itərgo dʒat pa pé:lat, an cà:jt je ‘šou, pò: i pa uopéšou.«

- Bergenholtz – Mugdan 1984 = Henning Bergenholtz – Joachim Mugdan, Grammatik im Wörterbuch: von *ja* bis *Jux*, v: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie* V, Hildesheim – Zürich – New York, Olms, 1984, str. 47–102.
- Biber idr. 1999 = Douglas Biber – Stig Johansson – Geoffrey Leach – Susan Conrad – Edward Finnegan, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, London, Longman, 1999.
- Cowie 1989 = Anthony Paul Cowie, Information on Syntactic Constructions in the General Monolingual Dictionary, v: *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie – An International Encyclopedia of Lexicography – Encyclopédie internationale de lexicographie* 1, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1), str. 588–592.
- Gjurin 1986 = Velemir Gjurin, Načela sodobnega izrazijskega slovarja, v: *Slovenski jezik v znanosti* 1, ur. Ada Vidovič-Muha, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1986, str. 151–187.
- Götz idr. 1993 = Dieter Götz idr. (ur.), *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende*, Berlin itd., Langenscheidt, 1993.
- Helbig – Buscha 1984 = Gerhard Helbig – Joachim Buscha, *Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie, ⁸1984.
- Hornby 1986 = A. S. Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford: Oxford University Press – Ljubljana, Cankarjeva založba, ³1986.
- Horvat 1988/89 = Sonja Horvat, Jože Gregorič in njegov slovar kostelskega govora, *Jezik in slovstvo* 34 (1988/89), št. 3, str. 73–76.
- Humar idr. 1996 = Marjeta Humar idr. (ur.), *Papirniški terminološki slovar*, Ljubljana, ZRC SAZU, 1996 (Slovarji).
- Jakomin 1995 = Dušan Jakomin, *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru*, Trst, Škedenjski etnografski muzej, 1995.
- Jacobsen – Manley – Pedersen 1991 = Jane Rosenkilde Jacobsen – James Manley – Viggo Hjørnager Pedersen, Exemples in the Bilingual Dictionary, v: *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie – An International Encyclopedia of Lexicography – Encyclopédie internationale de lexicographie* 3, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1991 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.3), str. 2782–2789.
- Janežič 1874 = Anton Janežič-*ev slovensko-nemški slovar*, popravil in pomnožil Julij pl. Kleinmayr, Celovec, Tiskarna družbe sv. Mohora, 1874.
- Jedlička 1974 = Alois Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha, Univerzita Karlova, 1974.
- Karničar 1990 = Ludwig Karničar, *Der Obir-Dialekt in Kärnten, Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Le-*

- xik, Texte*), Graz 1986, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990 (Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 551).
- Kempcke 1984 = Günter Kempcke (ur.), *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* 1–2, Berlin, Akademie-Verlag, 1984.
- Kempcke 2000 = Günter Kempcke (ur.), *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2000.
- Kenda-Jež 1987 = Carmen Kenda-Jež, *Govor vasi Lazec (cerkljansko narečje), A-diplomska naloga*, Ljubljana, 1987. (Tipkopis.)
- Kenda-Jež – Weiss 1999 = Karmen Kenda-Jež – Peter Weiss, Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj* 35, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1999, str. 27–46.
- Kolarič 1959 = Rudolf Kolarič, O sintaksi pivškega govora, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 5, Ljubljana, SAZU, 1959, str. 46–51.
- Košir 1997 = Stanko Košir, *B's 'dnjak rutarščê 'n srenščê šprašê – Slovar rutarške in srenške govorice*, Rute, samozaložba, 1997.
- Merše 1999 = Majda Merše, Murkov slovarski prikaz glagolov, *Murkov zbornik, Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*, ur. Marko Jesenšek, Maribor, Slavistično društvo, 1999 (Zora 9), str. 259–276.
- Mugdan 1989 = Joachim Mugdan, Grundzüge der Konzeption einer Wörterbuchgrammatik, *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie – An International Encyclopedia of Lexicography – Encyclopédie internationale de lexicographie* 1, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1), str. 732–749.
- Niebaum – Macha 1999 = Herman Niebaum – Jürgen Macha, *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1999 (Germanistische Arbeitshefte 37).
- Novak 1985 = Franc Novak, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, dopolnil in uredil Vilko Novak, Murska Sobota, Pomurska založba, 1985.
- Novak 1996 = Franc Novak, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak, Murska Sobota, Prekmurska založba, 1996.
- Petrović 2000 = Dragoljub Petrović (ur.), *Rečnik srpskih govora Vojvodine* 1–, A–B, Novi Sad, Matica srpska – Tiski cvet, 2000 (Leksikografska izdanja III, Dialekatski rečnici 2).
- Pleteršnik 1–2 = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* 1–2, Ljubljana, Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- Rigoni – Salvino 1999 = Simona Rigoni – Stefania Salvino, *Vocabolario italiano-natisoniano*, San Leonardo, Comitato »Pro clastra«, [1999].
- Schlüssel 1982 = *Schlüssel zum »Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten«*, ur. Stanislaus Hafner – Erich Prunč, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sonderpublikation).
- Smole 1994 = Vera Smole, *Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora*,

- Doktorsko delo*, Ljubljana, 1994. (Tipkopis.)
- Snoj 2002 = Jerica Snój, Nekatere značilnosti slovarskega sestavka novega Slovenskega pravopisa, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj* 38, *Ustvarjalnost Slovencev po svetu*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2002, str. 219–223.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana, Založba ZRC – ZRC SAZU, 2001.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5, Ljubljana, SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991.
- SSN = *Slovník slovenských nářečí* 1–, ur. Ivor Ripka, Bratislava, VEDA, vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied, 1994–.
- Steenwijk 1992 = Han Steenwijk, *The Slovene Dialect of Resia, San Giorgio*, Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi, 1992 (Studies in Slavic and general linguistics 18).
- Stellmacher 1986 = Dieter Stellmacher, Der Benutzer des Dialektwörterbuchs, Gibt es eine Antwort auf die ungeklärte Frage der Wörterbuchforschung (Metalexikographie)?, *Lexikographie der Dialekte, Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*, ur. Hans Friebertshäuser, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1986 (Reihe Germanistische Linguistik 59), str. 35–45.
- Stramljič Breznik 2000 = Irena Stramljič Breznik, Besedna družina besede, *Jezikoslovní zapiski, Glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* 6 (2000), str. 57–65.
- Stramljič Breznik 2000/01 = Irena Stramljič Breznik, Komunikacijski ali sporočanski frazemi, *Jezik in slovstvo* 46 (2000/01), str. 191–199.
- Šašel – Ramovš 1936–1937 = Josip Šašel (zbral) – Fran Ramovš (priredil), *Narodno blago iz Roža*, Maribor: Zgodovinsko društvo, 1936–1937 (Arhiv za zgodovino in narodopisje 2).
- Škofic 1996 = Jožica Škofic, *Glasoslovje, oblikoslovje in besedišče govora Kropena na Gorenjskem, Doktorska disertacija*, Ljubljana, 1996. (Tipkopis.)
- Škofic 2001 = O ptičjem lovu in ptičarstvu po kroparsko, *Slovenski jezik* 3 (2001), str. 135–168.
- Škrlep 1999 = Dušan Škrlep, *Slovar poljanskega narečja*, Gorenja vas, Gostilna Poni, 1999.
- Thesaurus = *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten* 1 (A- bis B-, 1982), 2 (C–dn, 1987), 3 (do–F, 1992), 4 (G–H, 1994), ur. Stanislaus Hafner – Erich Prunč, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sonderpublikation).
- Tominec 1964 = Ivan Tominec, *Črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar*, Ljubljana, SAZU, 1964 (Dela razreda za filološke in literarne vede 20).
- Toporišič 1976 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, '1976.
- Toporišič 1982 = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982.
- Toporišič 1994 = Jože Toporišič, Teoretična podstava slovarja novega SP [= Slovenskega pravopisa], *Slavistična revija* 42 (1994), str. 455–473.
- Toporišič 2000 = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, '2000.

- Wahrig 1980 = Gerhard Wahrig, *dtv-Wörterbuch der deutschen Sprache*, München, dtv, ³1980.
- Weiss 1998 = Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami, Poskusni zvezek (A–H)*, Ljubljana, ZRC SAZU, 1998 (Slovarji).
- Weiss 1999 = Peter Weiss, Slovnčni podatki v Murkovem slovensko-nemškem slovarju, *Murkov zbornik, Referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*, ur. Marko Jesenšek, Maribor, Slavistično društvo, 1999 (Zora 9), str. 204–224.
- Weiss 2001 = Peter Weiss, Prvi zvezek Slovarja srbskih govorov Vojvodine, *Jezikoslovni zapiski, Glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* 7 (2001), str. 455–462.
- Zgusta 1991 = Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo, Svjetlost, 1991.
- Zuljan Kumar 2001 = Danila Zuljan Kumar, *Narečne interference v skladnji beneško-slovenskih besedil, Magistrsko delo*, Ljubljana, 2001. (Tipkopis.)

Syntactic Information in a (Slovenian) Dialectal Dictionary

Summary

Syntactic information is often merely outlined in comparison to other linguistic levels in larger general-purpose Slovenian dictionaries: it is shown implicitly within the illustrative examples and – lately – also explicitly through information on valency and collocability. Even the number of standard-language dictionaries with adequate, i.e. reliable and sufficiently exhaustive information on basic syntactic information is rather small. From this point of view Anton Murko's Slovenian-German and German-Slovenian dictionaries (1832–1833) are crucial; outstanding are also Maks Pleteršnik's Slovenian-German Dictionary (1894–1895) and Joža Glonar's Dictionary of the Slovenian Language (1936), and in recent times The Dictionary of Standard Slovenian (1970–1991), The Slovenian Orthographic Code 2001 and also The Unabridged Slovenian-German Dictionary (1995) by the Debenjak family.

In general, dictionaries usually present only basic syntactic patterns while a more detailed analysis requires a study of various text types. On this basis a detailed monographic presentation and a less detailed presentation of syntax in a grammar book is possible.

The Slovenian dialectal lexicography can hardly be considered as developed and as such it shows dependence on the fundamental lexicographic works on standard Slovenian in the presentation of syntactic elements; therefore one might discuss the dictionaries from the "post-Pleteršnik" period or the dictionaries published after The Dictionary of Standard Slovenian. A general feature of dialectal dictionaries is their focus on phraseology which is a consequence of the methodology employed in dialectal research; only during the past fifty years the methodology of dialectal research involves the analysis of (everyday) dialectal speech on the basis of text corpora as well.

Dictionaries which are to be compiled by lexicographers having linguistic education will include more detailed syntactic information. These dictionaries will base on concordances from dialectal texts or on occurrences from written dialectal texts, occasional random excerpts and on the compiler's individual knowledge of a given dialect. Slovenian dialectal dictionaries are mostly short and they only rarely contain syntactic information, because their compilers – generally without linguistic education – paid attention primarily to lexical semantic differences with respect to the standard language. A more intensive orientation towards a grammatical description of a given dialect on all linguistic levels will in time result in a more adequate model for syntactic description in dialectal dictionaries. Yet, the only possibility to achieve this aim is in processing an extensive corpora of primarily spoken dialectal texts.

Slovenski pravopisni priročnik z vidika norme in predpisa

Helena Majcenovič

*IZVLEČEK: Prispavek obravnava lastnosti knjižnega zbornega pisane jezika oz. njegove **norme** ter pravopisne norme, ki z normo knjižnega jezika ni povsem identična; predstavljene so posamezne lastnosti pravopisne norme in predpisa. Razmerje te norme do žive **rabe** in končne stopnje procesa normiranja – **predpisa** – mora biti razvidno iz normativnega pravopisnega priročnika. Ta naj bi pozitivno ustrezal osnovnim lastnostim pravopisnega predpisa, hkrati pa pomagal k ustaljevanju in poenotenju pravopisne norme.*

*ABSTRACT: The article discusses the features of the standard written language, i.e. its **norms**, and the orthographic norms which are not entirely identical to those of the standard language. Presented here are the individual features of both orthographic norms and regulations. The relationship between these norms and actual **usage** on the one hand, and the **regulations** as the final stage of setting norms on the other, should be transparently presented in a normative orthographic reference book. A reference book of this kind should positively reflect the features of orthographic regulations and function as an aid to stabilization and unification of orthographic norms.*

0 Uvod

V sodobnih jezikoslovnih teorijah obravnavanje zapisovalnih vprašanj mnogokrat pojmujejo kot postranski del jezikoslovne znanosti, saj naj bi ta problematika ne ponujala večjih znanstvenih izzivov.* Pravopisje je definirano kot umeščanje besed in oblik v zapisovalna pravila, ki so jih postavili že predhodniki na podlagi ugotovljenih lastnosti jezikovnega sistema ali pa dogovora. Raznolikost jezikovne rabe in številni zapisovalni problemi, ki so bodisi posledica sprememb jezikovne norme bodisi dediščina preteklosti, pa podpirajo stališče, da je pravopisje nujno potrebna jezikoslovna dejavnost. Mnogokrat so stalno ponavljajoče se napake posledica v preteklosti nepravilno ugotovljene jezikovne norme, iz katere večkrat iz-

* Prispavek je skrajšani uvodni del magistrskega dela z naslovom *Pereča pravopisna vprašanja slovenskega knjižnega jezika od Škrabca do danes*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2001, (tipkopis), mentor prof. dr. Jože Toporišič.

haja tudi neustrezen predpis. Določitev *razmerja med pravopisno normo*, torej normo zbornega knjižnega jezika, in *jezikovno rabo*, ki odseva v pravopisnem priročniku kot *predpisu*, ni samo eden pomembnejših temeljev vsakega normativnega priročnika, ampak je tudi pogoj za *uspešno uveljavitev* priročnika pri jezikovnem uporabniku.

1 Teoretične osnove za določanje norme knjižnega jezika in (ali) pravopisne norme

Zametki znanstvenega določanja norme knjižnega jezika so že v de Saussurjevi definiciji jezikovne norme kot povezovalne prvine med dvema vzajemno odvisnima pojmomoma, med jezikom kot sistemom in njegovo uresničitvijo – govorom. Ker je ta uresničitev odvisna od norme, ki jo določi družba, je norma po drugi strani istovetena s »posplošitvijo govornih pojavov posameznika, ki predstavljajo za skupnost zavezujoč jezikovni sistem« (Kraus 1980, 46). Tudi spoznanja praških strukturalistov izhajajo iz rabe jezika, pri čemer tako kot de Saussure pojmujejo rabo kot živo uresničitev sistema, torej govor. Iz raziskav medsebojnih vplivov, ki temeljijo na razmerju do sistema in njegove naravne uresnitve, so praški jezikoslovci izpeljali tudi teorijo norme knjižnega jezika, katere uresničitev in razvojna usmeritev je govor, naravna in prirojena človeška dejavnost, ki ni vezana na umetne jezikovne sisteme.

Razmerje sistema do norme in govora je v praških jezikoslovnih krogih spodbudilo razmišljanja o jezikovni normi sistema knjižnega jezika, torej o *knjižnojezikovni normi*. Zasnovana je bila teorija knjižnega jezika, njegove norme in predpisa kot posledica ugotovitve, da ima vsaka jezikovna zvrst posebnosti v glasovno-pisni in slovnični zgradbi ter besednem sestavu, kar pomeni, da ima lasten sistem navad, lastno *normo*, lasten *langue* v de Saussurjevem pojmovanju in tudi lastno uresničevanje sistema oz. rabo, odvisno od posameznika (*Teze Praškega lingvističnega krožka* – TPLK 1929). Tu je treba izpostaviti Havránekovo (1932, 33) definicijo *norme* kot »celote jezikovnih sredstev, slovničnih in besednih (sistemskih in nesistemskih), uporabljanih v skladu s pravili«. ¹ V teh okoliščinah Havránek poda tudi razmerje med normo živega ljudskega in knjižnega jezika s stališča njunih funkcij in njune sistemske urejenosti. Ker pa je knjižni jezik tista socialnojezikovna zvrst, ki zaradi svojih nalog zahteva tudi večjo uzaveščenost in predpisanost (kodificiranost), so v Praški šoli razvili teorijo norme in predpisa v okviru knjižnega jezika, in se od tedaj, ko se je pritrnilo razjasnilo vprašanje, če so pojmi *jezikovna norma*, *normiranje knjižnega jezika* in *jezikovna kultura* sploh predmet jezikoslovja in če spadajo med njegove znanstvene naloge (Havránek 1976, 142–149), zaradi narave knjižnega jezika ukvarjajo večinoma z njo. ²

¹ »Lidový jazyk [...] má svou vlastní normu, totiž soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturálních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných.« – Gre za prvo definicijo pojma norma, ki se je pojavila kot argument v polemični razpravi med češkimi jezikoslovci glede meril jezikovne pravilnosti.

² Zaradi raziskave normiranja v pravopisnih slovarjih, ki imajo z današnjega vidika značaj

Tudi v sodobnem slovenskem jezikoslovju je najbolj izpostavljena norma knjižnega jezika, tako da v izrazijskem smislu izraz *norma* vključuje najprej normo knjižne jezikovne zvrsti in ne jezika nasploh. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (dalje *SSKJ*) je norma definicijsko opredeljena le glede na knjižni jezik (»vsa jezikovna sredstva in možnosti, ki se morejo, smejo uporabljati v določenem knjižnem jeziku«; *SSKJ I*, 152), v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992a, 147) pa je *norma* definirana kot »to, kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti v knjižni«. Norma je vzpostavljena s tem, »da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed, besednih zvez ipd. in da naslovniki to tudi v glavnem sprejemajo«, hkrati pa je poudarjena potreba po nestatičnosti oz. *prožnosti*³ norme, ki je pogoj za »nujno potreben razvoj« jezika (Toporišič 1992a, 147). Razmerje med jezikovno in knjižnojezikovno normo je A. Vidovič Muha (1991, 18–19) primerjalno definirala z razmerjem med prvinami splošne jezikovne norme in razločevalnimi prvinami posameznih zvrsti, med katerimi ima knjižni jezik kot »naravna, hkrati pa vendarle po dogovoru nastala jezikovna različica« posebno vlogo. To vlogo je Toporišič označil kot »narodnopovezovalno« (1984: 707) in »narodo- in združbotvorno« (1992a, 125).

Z lastnostmi knjižnojezikovne norme so delno podane tudi lastnosti pravopisne norme. Normativnost je kot »stopnja določenosti jezikovnih sredstev z zavestnim presojanjem njihovega odnosa do norme« (Toporišič 1992a, 148) pri zapisovanju knjižnega jezika največja. Pravopisna norma je v jezikoslovni teoriji pojmovana kot njena *delna norma*, norma izrazne jezikovne ravnine, ki obstaja kot celota pisnih jezikovnih sredstev, prav tako uporabljanih v skladu s pravili. Še več, pravila pravopisne norme so mnogokrat tako izrecno določena, da so se pri posameznikih pojavili dvomi o ločevanju med normo in predpisom. Tako je razmišljajne Horeckega, ki v starejših opredelitvah norme prepozna pojmovanje knjižnega jezika svoje dobe, normo pa definira kot celoto predpisov o tem, kaj je pravilno in kaj nepravilno v danem knjižnem jeziku (Horecký 1955, 195), in na ta način posredno izenačuje normo s predpisom.

Podobna pojmovanja so se na Slovenskem pojavljala malce kasneje, v sedemdesetih letih. Izpostaviti je treba Modrovo (1969) in Gradišnikovo (1974/75) stališče. Prvi jezikovno normo izenačuje s pojmovanjem šolske in slovnične pravilnosti, kar pomeni, da jo pojmuje kot »bolj ali manj obvezno za javno rabo«, pri čemer navaja, da sta »poglavitni diktatorki jezikovne norme predvsem živa potreba

---

normativnih priročnikov knjižne rabe, se bom osredotočila na določitve norme knjižne jezikovne zvrsti z jezikovnega, zgradbenega vidika ter s socialnega vidika visoke uza-veščeniosti in obveznosti in rabi.

³ V Praškem krogu so za opredelitev spremenljivosti ter ohranjalnosti knjižnega jezika uporabili Mathesiusov izraz *prožna ustaljenost*, ki v sebi združuje tako potrebo po statičnem ohranjanju jezikovnih navad, pravil in dogovorov kot tudi dinamično lastnost naravne spremenljivosti, ki je značilna za jezik kot družbeni pojav z zgodovinskim značajem. Mathesius (1983, 137–138) ga je uvedel potem, ko se je zaradi »nepotrebnega nihanja v rabi jezika, ki ustvarja okoren vtis samovoljnosti in pomanjkanja discipline«, zavedel potrebe po *jezikovni ustaljenosti*, ki bi popravila »vsakdanje, pogosto kar ne-nehno spreminjanje pojmovanj *jezikovne pravilnosti* [poud. H. M.]«.

in funkcionalna raba v govoru in pisavi« (Moder 1969). Gradišnikovo pojmovanje pa je deloma puristično, saj graja upoštevanje dejanske jezikovne rabe pred tradicionalno normo, hkrati pa je prepričan, da se norme knjižnega jezika lahko »izvajajo iz njegove prvotne kodifikacije, v prihodnje pa se smejo izvajati samo v skladu z njo, neodvisno od govornih navad« (Gradišnik 1981, 11). Nadalje trdi, da »prav tako kot vplivajo na normo jezikovne navade, tako morajo tudi norme vplivati nanje« in da »jezikovne norme [...] ni mogoče popravljati, [...] treba jo je zaostrova-ti«. Odziv na tradicionalistični stališči predstavljata Toporišičev (1992a, 147) jezikoslovni nauk, ki označi tako »slepo sklicevanje na enkrat zajeto normo« za »nazadnjaško, saj jeziku preprečuje nujno potreben razvoj«, ter Müllerjevo (1982, 294–295) nasprotovanje t. i. gojiteljskemu izenačevanju norme z zahtevo ali predpisom ter zametovanju splošne rabe. Vzrok za istovetenje pravopisne norme s pravopisnimi pravili je tudi *družbena vloga pisanega knjižnega jezika*, ki je v vseh vzgojnih in izobraževalnih ustanovah določenega naroda pojmovan kot sredstvo in predmet opismenjevanja. Iz tega izhajajočo družbeno obveznost norme knjižnega jezika in še bolj pravopisne norme je mogoče z upoštevanjem pravil, ki jih določa predpis, tudi nadzorovati in v večini družbenih ustanov proti kršitvam tudi ukrepati.

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je glavna os razmišljanj o razmerjih med normo in soodnosnimi pojmi premaknila v smeri teorije *govornih dejanj* k nadgraditvi s *teorijo jezikovne ustreznosti*. Značilno za novo pojmovanje norme je, da se govori o normah v množini: *norme sporočanja* ali *komunikacijske norme*. Gre za težnjo po istovetenju norme ne le z zakonitostmi, ki veljajo znotraj jezikovnih tvorb, temveč tudi s potrebami primernosti v najrazličnejših govornih položajih. Norma tedaj ne obstaja le v knjižnem jeziku, kjer je bila najprej opažena in za katerega je predpisana, temveč »obstajajo tako narečne, nadnarečne, pa tudi pogovorne norme, norme javnih izjav z različnimi stopnjami uradnosti«, navaja v predstavitvi zbornika *Normen in der sprachlichen Kommunikation* Kraus (1980, 44) in nadaljuje, da knjižna norma res zavzema posebno mesto, toda vsaka norma »spodbuja enaka pričakovanja, ki jih določa kulturna tradicija družbe«. Pri tem v okviru sporočanja razlikujejo dva tipa norm: implicitne norme, ki na podlagi ponavljajočih dejanj vedénje v specifičnih govornih položajih le ugotavljajo, in eksplicitne norme, ki predpisujejo primernost določenega vedénja. Z današnjega vidika bi druge definirali kot predpis, pravilo, prve pa kot rabo, iz katere lahko razberemo tudi normo v sodobnem pojmovanju besede. Kasneje je skušala Nebeská (1989, 162) norme razdeliti na dva osnovna tipa: na norme sistema (torej strukturne norme, slovnično-pomenske norme jezikovnih ravnin, norme oblik) in na norme tako besednega kot nebesednega sporočanja, pri čemer naj bi se prve avtonomno ohranile v okviru drugih. V sklop teh pojmovanj sodi tudi Škiljanova (1999) delitev norm, ki obliko jezikovne norme pojmuje kot implicitno, nezavedno pridobljeno, in eksplicitno, ki pripada »sferi javnega sporazumevanja«, in jo definira na dveh ravneh:⁴ prvič kot »sklop izrecno izraženih pravil o jezikovnih enotah in njihovi uporabi, ki

⁴ V prvem primeru gre za pravila jezikovne uporabe, ki jih udeleženci sporazumevanja priznajo kot splošni »obrazec jezikovnega obnašanja«, v drugem primeru pa za pisno utrjena pravila »z namenom zaščite njihove identičnosti v času in prostoru« (Škiljan 1999, 168).

na podlagi neke [jasno določene] avtoritete [posameznika, skupnosti ali ustanove] obvezuje večje število govorcev, da jih v določenih priložnostih uporabljajo, neredko pa se prenaša tudi časovno iz ene generacije na drugo« (Škiljan 1999, 166, 168); in drugič še bolj izrecno kot pisno izražena jezikovna pravila, ki predpisujejo možnosti uporabe glasovnega (opredeljenega s pravopisno in pravorečno normo), oblikoslovnega, skladijskega (opisanega s slovnično normo) in besednega sistema (pri besedotvorju) (Škiljan 1999, 168).

Jezikovna norma je torej v sodobnejšem teoretičnem okviru dobila širše razsežnosti: poleg klasične vloge naj bi se oblikovala tudi v posameznih govornih položajih glede na sotvarje vsakokratnega sporočanja. Te norme so ohlapnejše, težje določljive, hkrati pa predstavljajo temelj jezikovnega znanja in ne toliko pravilno kot ustrezno rabo jezikovnih sredstev v različnih govornih položajih oz. okoliščinah. V novem pojmovanju je *pravopisna norma* kot jezikovna norma oz. norma sistema, njegove izrazne ravni, usmerjana s slovnično pravilnostjo govorčeve izjave. Čeprav se je v preteklosti pri posameznih avtorjih pojavljala dvom o razumskem oz. sistemskem razumevanju jezika in je prihajalo do teženj, da bi se teorija jezikovne norme umaknila v ozadje za teorijo družbenega jezikoslovja, je treba poudariti, da je pravilno pojmovanje *pravilnosti* nujno za zagotovitev prepoznavnosti in razložljivosti jezikovnih izrazov. Med zagotovili »slovnične pravilnosti« jezikovne izjave je tudi ustaljena in enotna *pravopisna norma*.

Značaj pravopisne norme lahko ugotavljamo s pomočjo trojice nasprotnostnih parov: dogovorna norma – sistemska norma, opisna norma – predpisna norma in predpisana norma – dejanska norma. Meja med pravopisno normo in pravopisnimi pravili se počasi zabrisuje, nasprotno pa se norma sistema, torej slovnične ali besedne ravnine jezika, predpisu približa najbolj v obliki opisa (Jedlička 1975, 124), zato pojmujeemo pravopisno normo kot dogovorno normo. Vendarle pa je pomembno, da na zapis besed posredno vplivajo tudi sistemska razmerja: glasovna (črka – glas), skladijska (npr. vpliv stavčne fonetike na stavo ločil), besedotvorna (npr. vpliv menjave priponskih obrazil na zapis osnove). Pravopisna norma je tudi predpisna norma, ki nastaja stalno z izbiranjem in izločanjem sistemsko danih možnosti. Tretje nasprotje prerašča v nasprotje med pravopisno normo kot dejanskim stanjem v jeziku, torej med dejansko jezikovno rabo določenega kroga uporabnikov, in predpisom. Značaj predpisa večkrat oblikuje nerazlikovanje med predpisom dogovornega značaja in pa predpisom, ki je pravzaprav opis jezikovne norme, kar je še posebej opazno pri opisovanju npr. žive pogovorne norme, kjer še tako strog in natančen predpis ne more zavreti spontanega razvoja pogovornega jezika.

2 Lastnosti pravopisne norme v razmerju do norme knjižnega jezika, ponazorjene z zgledi iz slovenske pravopisne tradicije

V tradicionalni smeri, obogateni s spoznanji modernega časa, je vprašanja razmerja med normo jezika in normo knjižnega jezika analitično obdelala tudi češka jezikoslovka I. Nebeská v publikaciji z naslovom *Jezik, norma, knjižnost (Jazyk, norma, spisovnost)*; Nebeská 1996). Nebeská se giblje v okviru devetih lastnosti

jezikovne norme (inherentnost, implicitnost, pravilnost uporabe jezikovnih sredstev, ustaljenost, obveznost, enotnost, funkcijskost, nezaznamovanost, kultiviranost) in desetimi lastnostmi knjižnojezikovne norme (interiorizacija in inherentnost, pisna oblika, ustaljenost, obveznost, enotnost, funkcijskost in variantnost, prestižnost). Ob določanju lastnosti pravopisne norme se izpostavlja zlasti vprašanje, v kolikšni meri je knjižni jezik dejansko sistem jezikovnih sredstev, ki ga uporabnik jezika nosi v podzavesti, in koliko je umetno sestavljena tvorba. Nebeská med lastnostmi knjižne norme navaja tudi pisno obliko jezika, kar pa ob dejstvu, da obstaja knjižna norma tudi za govorni jezik (tj. za knjižnopogovorno zvrst), ne drži v celoti, deloma pa, saj je res, da »posebno v umetnostnih besedilih in pri citiranju pogovornih značilnosti« teh posebnosti »ne prevajamo v knjižne, ampak jih tudi zapisujemo« (Toporišič 1984, 17). Tudi razločevalne lastnosti med obema norma niso povsem jasno definirane, nekateri jezikoslovci pa ločevanje definirajo z razmerjem med normo in predpisom ter normo in rabo – v tem primeru lahko ostane ohranjeno le eno od obeh razmerij: če upoštevamo prvo, potem izločimo predpis, ker teorija knjižnega jezika ne predvideva predpisa neknjižnih jezikovnih sredstev, če pa upoštevamo drugo, potem moramo normo pojmovati le kot normo knjižnega jezika, kar poruši razmerje med normo in rabo (Nebeská 1996, 66). Utemeljena je torej pojmovna delitev na dve normi: splošno normo in normo knjižnega jezika, niso pa razrešene posamezne norme jezikovnih ravnin, torej delne norme, med katerimi je tudi pravopisna.

Lastnosti jezikovne norme in lastnosti knjižne norme po Nebeski (1996)

Lastnosti norme

inherentnost
implicitnost
pravilnost uporabe jezikovnih sredstev
ustaljenost
obveznost
enotnost
funkcijskost
nezaznamovanost
kultiviranost

Lastnosti knjižne norme

interiorizacija in inherentnost
implicitnost
pisna oblika
ustaljenost
obveznost
enotnost
funkcijskost in variantnost
prestižnost
–

Nakazana klasifikacija lastnosti norm je lahko izhodišče za predstavitev lastnosti pravopisne norme, saj je ta z vidika jezikovne norme res najbližje normi knjižnega jezika, vendar je norma knjižnega jezika kot zvrstna norma pravopisni nadrejena. Poleg te zajema tudi normo knjižnega pogovornega jezika, torej dvoje delnih norm, če z izrazom delna norma poimenujemo norme posameznih jezikovnih ravnin. Lastnosti pravopisne norme je z naslonitvijo na to klasifikacijo osem, pogojno deset, in so: *inherentnost*, *ustaljenost*, *enotnost*, *variantnost*, *prestižnost*, manjša stopnja *ponotranjenosti*, manjša stopnja *implicitnosti*, *pričakovanost*. *Obveznost* in *dogovernost* sta lastnosti, ki ju obravnavam v okviru lastnosti predpisa, saj se pri obeh kaže tesna povezanost pravopisne norme in njej ustreznega predpisa.

Glede na *spremenljivost* so lastnosti pravopisne norme lahko prisotne stalno v enaki meri in stopnje njihove izrazitosti ne moremo meriti (*inherentnost, prestižnost, pričakovano*), druge pa so v tem smislu zelo spremenljive in se razlikujejo v stopnji variabilnosti glede na stanje jezika v času (*ustaljenost, variantnost, enotnost*).

2.1 Neločljiva povezanost norme z jezikom – inherentnost

Neločljiva povezanost norme z jezikom izhaja iz dejstva, da jezikovna norma obstaja le v jeziku. Pravopisna norma kot knjižnojezikovna norma pisne izrazne jezikovne ravnine sicer izhaja iz jezika, ni pa integralni del naravnega jezika, torej ni njegova naravna lastnost, ampak je tako kot knjižni jezik umetna jezikovna tvorba.

2.2 Ustaljenost

Ustaljenost jezikovne norme je določena z njeno družbeno razsežnostjo. Zasedanje norme v zavesti uporabnika je osnovano na zavestnih (spodbujenih z jezikovno vzgojo) in nezavestnih (nanašajočih se na vzore) razmerjih do knjižne norme. Pravopisna norma je glede na povedano najbolj ustaljena norma v okviru knjižnega jezika.

Pojem ustaljenosti je po izidu *Načrta pravil za novi slovenski pravopis* (v nadaljevanju *Načrt*) leta 1981 eksplicitno definirala Dular (1982, 264), ki povezuje ustaljenost z izročilom – to je toliko močnejše, kolikor dlje traja. Čeprav naj bi se pravopisna norma čim manj spreminjala, so spremembe mnogokrat neizogibne, kar je posledica normalnega razvoja govornega jezika in spremenjenega razmerja med govorom in zapisom.

Potrebo po ustaljenosti slovenskega knjižnega jezika so zgodaj izrazili vsi, ki so se ukvarjali z njim. Škrabec (JD 1, 98) je v ustaljenosti videl predvsem navezavo na *tradicionalno izročilo* piscev: medtem ko naj bi bil govorni jezik plod naravnega in neizumetničenega ljudskega izročila, naj bi pri pisanju sledili tudi razvoju jezika, razvidnemu iz tradicionalnega izročila preteklih stoletij. Škrabčevo pravopisno načelo je *zgodovinsko* utemeljeno:

Moje pravopisno načelo je torej to, da se deržim tako rekoč natorne meje, začetka slovstva našega. Kar v jeziku takrat več ni bilo navadno, tistega ne priporočam, pa reci etimologija in stara slovenščina, kar jima ljubo in drago. Glede stvari, ki so se pozneje izcimile, pa terjam, da naj bodo v soglasju z jezikom 16. stoletja, tj. take, da bi tudi tedaj ne bile nemogoče. (Škrabec JD 1, 108)

Škrabčevo načelo ustaljenosti je drugače interpretiral Aškerc, ki je nanj opozoril v polemiki glede pisanja *bralec – bravec*:

[V]si naši novejši pravopisci z Levstikom, Škrabcem in Pleteršnikom vred [so] grešili pri preustrojitvi našega pravopisa v tem, da so pač uvaževali fonetiški, etimološki (zlasti Levstik) in zgodovinski (zlasti Škrabec) princip, a so prezrli neko **četrt**o načelo [poud. H. M.], ki sicer ni nič drugega nego modifikacija zgodovinskega stališča, a ni nič manj važen temelj vsakemu pravopisu nego ona tri načela; a to načelo veli: Piši po sedanjih rabi!

ali z drugimi besedami, tudi v pravopisu veljaj geslo: **Quieta non movere!**⁵
(Aškerc 1899b, 515)

Kasneje, ob pripravah na izid *Slovenskega pravopisa 1962*, je bilo izpostavljeno vprašanje, kako to neustaljeno normo uzakoniti, ne da bi predpis odražal neustemeljeno poenostavitev, ki nima opravičila v normi. Predlagan je bil variantni predpis, razmerje med jezikovno ustaljenostjo in dinamičnostjo njegovega razvoja pa je skušal Urbančič pojasniti s pomočjo Mathesiusove definicije t. i. **prožne ustaljenosti**, ki »je nezdružljiva z avtoritativnimi nasilnimi posegi, ki delajo vtis neurejenosti in nekultiviranosti jezikovnega sistema in povzročajo nepotrebne težave jezikovni praksi« (Urbančič 1974, 25). Urbančič meni, da je ravnotežje med obema poloma mogoče vzdrževati le, če »obravnava le take spremembe v knjižnem jeziku, ki izboljšujejo sporazumevanje ali so se spontano uveljavile v praksi« (1974, 25).

Seveda se težave in neustaljenosti pojavljajo tudi ob jezikovnih vprašanjih z drugih jezikovnih ravnin. V *SSKJI* so v uvodni predstavitvi oznak (kvalifikatorjev) med t. i. normativnimi oznakami opozorili tudi na **neustaljeno** (neustalj.), ki zaznamuje vse, »kar se kljub dosedanjim prepovedim dosti uporablja« (*SSKJI*, XXII). Ta definicija glede na zgoraj opisano ustaljenost ni ustrezna tudi z vidika druge normativne oznake, ki jo uporabniku ponuja *SSKJ* – **nepravilno** (neprav.). Izraz »neustaljeno« verjetno ne more zaznamovati nečesa, kar je bilo nekoč za splošno rabo nedovoljeno; to lahko tudi dotični predpis le podkrepi z novo prepovedjo, torej z oznako nepravilno.⁶ Če se prepričamo: v slovarskem delu *SP 1962* (str. 198) je veznik *dočim* označen s krožcem, kar pomeni, da za »knjižno rabo ni dovoljen« (str. 8), v *SSKJ* pa ga ne označijo z oznako *nepravilno*, temveč *neustaljeno*. Ustaljenost je lastnost vsake jezikovne norme, enačenje tega pojma z jezikovno pravilnostjo pa povzroča mešanje izrazov, ki niso v skladu s slovnično strukturo jezika, z izrazi, ki nimajo jasno določenega razmerja do tega sistema.

2.3 Enotnost in variantnost

Tesno povezani lastnosti pravopisne norme sta **enotnost** in **variantnost**. Enotnost je posledica delovanja kulturne tradicije ter vplivov sporočanja in je podprta s predpisom, variantnost pa je posledica bogate funkcijske in socialne ter časovno in prostorsko motivirane raznolikosti knjižnega jezika. Pravopisna norma je kot dogovorna bolj ostro začrtana in v pisanem knjižnem jeziku je neenotnost mnogokrat lahko vzrok za t. i. šume v sporočanju. Neenotna norma je variantna, variantnost se vzpostavi zaradi upoštevanja novih elementov v sistemu, ki so »z razvojnega vidika mlajši, s sodasnega vidika živi, z vidika nadaljnega razvoja pa progresivni« (Jedlička 1965, 187). Variantnost je rezultat razvojne dinamičnosti norme in sodasnega soobstajanja tudi istofunkcijskih jezikovnih sredstev. Medtem ko je z vidika de Saussurjevega razlikovanja med jezikom kot sistemom in govorom kot njegovo aktualizacijo variantnost komponenta, ki jo v sistem jezika oz. v normo pripelje govor, pa je variantnost tudi logična posledica dejstva, da se je v zadnjih desetletjih vsesplo-

⁵ Quieta non movere! – 'Ustaljenega ne spreminjaj!'

⁶ O oznaki *neustaljeno* je pisal tudi Moder (1970), ki meni, da obrazložitev te oznake ne ustreza dejanski »ustaljenosti« izrazov in besed, katerih raba je pogosta, kljub temu da ni priporočljiva.

šnega civilizacijskega razvoja povečalo število aktivnih uporabnikov in posledično tudi nosilcev knjižnega jezika (Jedlička 1978, 73).

Variantnost v pravopisni normi je pogosta, vendar vezana bolj na predpis kot na normo, npr. *TAMA/Tam-a*, *kdor koli/kdorkoli*, *sivorjav/sivo rjav*, *legokockel/lego kocke*, tudi pri stavi polstavčne in pristavčne vejice, zato o tem več pri obravnavanju variantnosti predpisa (prim. 3.4).

2.4 Prestižnost

Prestižnost pravopisne norme izhaja iz prestižnosti knjižnega jezika.⁷ Družbeni položaj knjižnega jezika omogoča nosilec le-tega, da se poistovetijo s svojo jezikovno skupnostjo in hkrati ločijo od drugih skupnosti. V družbenostnem jezikoslovju je prva vloga poimenovana *združevalna*, druga pa *ločevalna* oz. *individualizacijska* (Lenček 1996, 29–30). Izhajajoč iz obeh, se prestižnost knjižnega jezika oz. knjižne norme izraža najprej z izbiro narečja, primernega za normativno osnovo pisanemu jeziku, nato pa tudi z ohranjanjem prestižnosti norme izbranega jezika. V prvem (1) primeru je prestižnost pravopisne norme določena z zemljepisnim merilom. Tako kot mnogi drugi knjižni jeziki je tudi slovenski izraziteje vezan na narečno podstavo osredja, ki »daje jeziku zaradi svojega geografskega položaja stanovitnost«, novosti se širijo iz njega na vse strani proti obrobju (Toporišič 1992a, 169). Z vidika (2) individualizacijskih vlog pa je zanimiv družbeno-politični vidik, ki ga je izpostavila A. Vidovič Muha (1998, 96–97), ko je analizirala položaj knjižnega jezika pri vseh slovanskih jezikih, s tem da je spremljala spreminjanje jezikovnih okoliščin od obdobj, ko je »javno besedo obvladoval« politično prevladujoč in zato tudi prestižni jezik kot posledica t. i. ideologizacije, do obdobj (ponovnega) identificiranja nacionalnih in državnih jezikov.

Druga razežnost prestižnosti pravopisne norme je povezana z elitnostjo osnove knjižnega jezika in dogovornostjo pravopisnega predpisa, torej z *jezikovno-zvrstnim merilom*. Havránek (1947, 14) je za osnovo knjižne norme zahteval »primerno literarno prakso zadnjih petdesetih let«. V preteklosti je tej zahtevi ustrezala umetnostna zvrst knjižnega jezika,⁸ predvsem pa jezik klasikov, zato so slovarji mnogokrat prinašali zastarele in narečne oblike besed.⁹ Primerna osnova za knjiž-

⁷ Sledeč teoriji knjižnega jezika, kot so jo razvili praški strukturalisti, je knjižni jezik oz. pisna oblika knjižnega jezika tista zvrst, v kateri so zapisani in vedno znova obnavljani vsa kulturna in civilizacijska preteklost in védenje naroda, vsa filozofska, znanstvena, politična in upravna sedanost v strokovnem in poljudnem smislu. To je s stališča Havránkovega funkcijskega pojmovanja njegova temeljna razlikovalna lastnost (Havránek 1929, 3–4).

⁸ Tomišek (1910, 13) trdi, da je merilo jezikovne pravilnosti in zgled dobrega pisanja jezik knjig, nikakor publicistični jezik ali strokovni (predvsem pravniški) jezik, ki trpniške in podobne »neblagoglasne« tvorbe (mišljeni so zlasti izrazi tipa *Išče se Urša Plut*) uporablja tudi v knjižnih izdajah. Zakaj bi bile knjige nasproti vsem drugim oblikam pisanega jezika bolj jezikovno merodajne, Tomišek ni navedel.

⁹ *SP 1950* je bil večkrat očitán Župančičev vpliv. Tudi *SSKJ* prinaša citate iz klasikov hkrati z njihovimi izvirnimi zapisi in posebnostmi, npr. *pedenj-človek*, *laket-brada*, *cveliti* (Levstik), *dolgajsica* (Župančič). Z modernizmom in vdorom pogovornega izrazja v zapis je umetnostni jezik vsaj deloma izgubil svoj prestižni položaj.

no normo je v stičišču razmerja med nosilci knjižnega jezika in vsemi pišočimi. Število obojih se nenehno povečuje, glede na to bi se moral širiti tudi krog besedil, ki predstavljajo osnovo za pravopisno normo. Nekateri jezikoslovci zato zahtevajo, da se najprej opredeli pojem in merilo *knjižnosti*, kajti pojem knjižne rabe in posledično pravopisne norme je brez te razjasnitve neprepričljiv. Grepl (1993, 80–83) izpostavlja pri tem vidik jezikovnega uporabnika, ki »želi preprosto vedeti, kaj je ali ni knjižno [pravilno], in knjižno je zanje to, kar je kot knjižno predpisano«, in zahteva, da se doseže jezikoslovno soglasje v tem, »kakšni tipi besedil [kakšni tipi jezikovne rabe] so lahko vir (izhodišče) poznavanja in predpisa knjižne norme«. (O tem vprašanju več v 3.6.)

2.5 Pričakovanost

Med temeljnimi lastnostmi norme je tudi njena pričakovanost, izhajajoča iz širših družbenih pričakovanj in navad, ki so jo kasneje uporabili pri opredelitvi norm sporočanja. O pričakovanosti v okviru pravopisne norme lahko govorimo npr. v primerih pisnega dvogovornega sporočanja, pri čemer je pomembno predvsem nejezikovno razmerje med udeleženci tega sporočanja. V smislu odgovora v ustreznem kodu so pragmatične okoliščine lahko razvidne iz t. i. socialne velike začetnice ali tudi vplivanja nosilca knjižnega jezika na njegovega pasivnega uporabnika.

O manjši stopnji izraženosti lastnosti pravopisne norme pa lahko govorimo pri *implicitnosti* in *ponotranjenju*.

2.6 Implicitnost

Medtem ko je implicitnost ena bistvenih lastnosti jezikovne norme, saj izhajamo iz dejstva, da se jezikovni uporabnik te norme ne zaveda, pa je v okviru knjižne in pravopisne norme zaradi dogovorjenosti in umetne vzpostavljenosti, ki temelji tudi na naravnih jezikovnih razmerjih, manjša. Ugotovitve nekaterih teoretikov, da se jezikovni uporabnik večinoma ne zaveda norme neknjižnih zvrsti (Stich, nav. po Nebeská 1989, 152) ali tudi ne norme v sporočanju in da jo ima v zavesti le takrat, ko je ta kršena,¹⁰ pa lahko podkrepimo z ločevanjem med različnimi tipi jezikovnih uporabnikov. Medtem ko se nosilci knjižnega jezika norme tega jezika večinoma zavedajo, saj je njihovo »jezikovno vedénje bolj motivirano z zavestnimi stališči in poznavanjem tudi teoretičnega vidika norme«, navaja po teoretiku Barnetu Nebeská (1989, 153), pa pasivnemu uporabniku knjižnega jezika ta zavest ni potrebna.

Implicitnost pravopisne norme je najmanjša ob spremembah, ki jih spodbudijo zunajjezikovni vzroki. V slovenski pravopisni tradiciji je to razvidno npr. iz *Osnutka pravopisnih pravil za rabo velike in male začetnice* (v nadaljevanju *OPP*) iz leta 1945, katerih utemeljitev je zgrajena na nezanesljivem merilu: izbirati med »važnimi« in »nevažnimi« besedami. Ker pri tem niso omenjeni pojmi, kot so lastno, občno ali vrstno poimenovanje, lahko rečemo, da je prišlo do utemeljitve pravil, ki ne sloni na jezikovnih zakonih, temveč na želji po poudarjanju pomembnosti

¹⁰ Že v zgodnjih Mathesiusovih delih se srečamo s stališčem, da se laiki zavedajo norme le v primeru njenega kršenja.

predmetnosti, ki jo besede poimenujejo – torej na zunajjezikovnih argumentih. O zmanjšani stopnji implicitnosti govori po izidu *Slovenskega pravopisa 1950* tudi Vodušek, saj trdi, da v pravopisu oz. pri pravopisnih pravilih »ne gre za neka naravna jezikovna pravila, ki bi sama po sebi potekala iz narave jezika kot takšnega«, temveč se pravopisna norma udejanja po pravilih, ki pa niso naravna, temveč umetna, »sloneča na vrednostnih merilih, ki v svojem dnu niso jezikovna, ampak socialna, politična, kulturna ...« (Vodušek 1952, 3).

2.7 Ponotranjenje ali interiorizacija

Ponotranjenje ali interiorizacija je lastnost knjižne in pravopisne norme, ob kateri opozarjamo, da se ta ne uzavešča pri uporabniku le ob naravnem pridobivanju jezika, temveč večinoma z načrtnim učenjem in jezikovno vzgojo, ki mu posredujeta informacije na izrecen način. V okviru razpravljanja o pravopisni normi lahko podobno kot pri implicitnosti govorimo le o zmanjšani stopnji ponotranjenosti pravopisne norme pri povprečnem uporabniku. Seveda pa je tudi v okviru pravopisja ta stopnja spremenljiva: večja je, če govorimo npr. o osnovnih zapisovalnih normah, kot je raba velike začetnice na začetku povedi, ali o ustreznosti enostavnejših razmerij med glasovi in črkami ([a] → ⟨a⟩), manjša pa je, npr. pri t. i. ločilih višje pismenosti (; - -) in zapletenejših glasovno-pisnih razmerjih ([ɥ] → ⟨v⟩, ⟨l⟩ ali ⟨u⟩).

3 Lastnosti pravopisnega predpisa

Da pri pravopisni normi lahko govorimo o navedenih lastnostih, moramo imeti tudi ustrezen predpis, ki bo plod *dogovora* med piščimi in bo zato za vse *obvezen*. Njegova *usmerjevalnost* mora biti izrecna, jezikovnemu uporabniku čim lažje ugotovljiva, v pravilih pa *sistemu ustrežna*, zato lažje zapomnljiva in z vidika uporabnika *praktična*. Naravna povezanost predpisa z normo, ki je pri pravopisni problematiki še tesnejša, sorazmerno odseva tudi v variantnosti oz. enotnosti: bolj ustaljena oz. bolj enotna je norma, manj dvojnic se pojavlja tudi v predpisu. Zato tudi v predpisu lahko govorimo o *enotnosti* in *variantnosti*. V določenem smislu mora biti predpis tudi *perspektiven*. Z lastnostmi norme sta najbolj prekrivni obveznost in dogovornost.

Predpis (kodifikacija) povezujemo le z normo knjižnega jezika oz. s knjižnim jezikom. Ta je zaradi svojih nalog, uporabnih položajev in lastnosti glede na druge jezikovne zvrsti izjemen. Teorija knjižnega jezika definira knjižni jezik kot jezik skupnega izražanja in sporazumevanja celotne skupnosti kakega naroda, ki je »vsefunkcijsko uresničen«, narodnopredstaven, zaradi svoje obveznosti tudi normativno najbolj uzaveščen in jezikoslovno izčrpno zajet ter predpisan (Toporišič 1992a, 82; Havránek 1969, 197). Normo tega določa predpis, ki je po svojem značaju statičen, saj popisuje normo določenega časovnega obdobja; na ta način jo usmerja in popravlja. V sodobnem jezikoslovju je pogosto poudarjeno, da je cilj predpisa »odkriti in ujeti sočasno dinamiko sodobne knjižne norme in s tem oblikovati pogoje, da predpis ne bi zaustavljal naravnega in družbenega razvoja norme«

(Jedlička 1978, 56). Jezikoslovci so – verjetno pod vplivom posameznih obdobij v razvoju slovanskih jezikov, ko je imel predpis večjo vlogo pri oblikovanju knjižne norme¹¹ – precenjevali njegovo vlogo.¹²

Stališča do predpisa so bila v slovenskem jezikoslovju predstavljena redko: v osemdesetih letih ob komentarju osnutka novega slovenskega pravopisa v Naših razgledih zasledimo Dularjevo (1982, 264) pojmovanje »kodifikacijskih načel«, ki se jih mora držati sestavljavec pravopisnih pravil, tj. načelo *izročila*, načelo *dejanske rabe*, načelo *sistemskosti* in načelo *gospodarnosti*. Po Dularju si ta načela lahko »konkurirajo« in so »pri različnih narodih in v različnih obdobjih različno močno uveljavljena, normiranje pravopisnih pravil pa je vsakokrat samo bolj ali manj posrečen kompromis med njimi (pa tudi med družbenimi skupinami, ki jih zagovarjajo)« (Dular 1982, 264). Že sam pogled na razlago posameznih načel pa priča o tem, da se ta v svojem bistvu ne razlikujejo od zgoraj omenjenih in v nadaljevanju razloženih lastnosti predpisa: načelo izročila je zaobseženo v *ustaljenosti* pravopisne norme; načelo dejanske rabe in zavesti o njej, torej mnenje uporabnikov pravopisa, se v predpisu izkazuje kot *dogovor* med uporabniki; načelo sistemskosti se povezuje s težnjo po čim bolj sistemsko utemeljenem in zato razumskem predpisu; načelo gospodarnosti pa je vezano na težnje po poenostavitvah oz. na zamenjavo težje »vzdrževanih značilnosti [...] s preprostejšimi, v sestavu že danimi« (Toporišič 1992a, 53).

3.1 Obveznost

Družbena obveznost predpisa, ki je odsev pravopisne norme, mora biti zelo uravnotežena lastnost. V nekaterih pojmovanjih se namreč poudarja strožji vidik obveznosti: nespoštovanje norme, ki je predpisana in dogovorjena, naj bi se sankcioniralo, vendar je za ta ukrep potrebno delovanje ustanov organizirane jezikovne politike.

Pregled odzivov ob izidih posameznih pravopisnih priročnikov pokaže, da se vedno »zgone« določen krog jezikovnih uporabnikov, ki se vsaj deloma ne strinjajo z novim predpisom, ker jih ta ogroža v njihovi »izrazni svobodi«, in druga skupina, ki želi predvsem iz želje po poenotenju knjižnega jezika novi predpis avtoritativno uveljaviti. Ta nasprotja izhajajo iz narave pravopisnega priročnika oz. predpisa: če je ta opisnega značaja, če torej omogoča uporabo več možnosti, z njim niso

¹¹ Še posebej pri nastanku in prerodu nekaterih slovanskih jezikov v 19. stoletju oz. v njegovi prvi polovici (Jedlička 1978, 57).

¹² Peciar (1955, 248) je v prispevku za bratislavsko konferenco o normi zapisal, da »je predpis nepogrešljiv pogoj za obstoj knjižne norme« in »da lahko predpis prehitveva normo«. Val polemik, ki ga je sprožil s temi trditvami, ga je prepričal, da je še istega leta spremenil svoje mnenje, in sicer predvsem na podlagi kritike Trávníčka (1955, 206), ki predpis imenuje »oblikovanje objektivnih jezikovnih zakonov, ki se nahajajo v sistemu«, Đuroviča (1955, 218–219) in Ružičke (1955, 219). Tudi Ružička ugotavlja, da pravila in zakonitosti obstajajo že brez popisa, Đurovič pa poudarja, da je predpis (imenuje ga *normiranje*) poseg od zunaj, ki v »knjižnih jezikih omogoča mnogo umetnih sprememb«; je del avtoritativnih državnih ali znanstvenih ustanov, ki zahtevajo brezpogojno spoštovanje predpisane jezikovne norme v vseh javnih pisnih sporočilih.

zadovoljni drugi, če pa je izrazito predpisnega značaja, »krati« jezиковno svobodo prvih. Niso se pomirila niti danes, ko se je uzavestilo stališče o cikličnosti procesa normiranja, ki lahko zajame v predpis le knjižno normo časovno omejenega obdobja in ko kompromisno s tehničnimi možnostmi skušamo vse bolj uveljavljati pojem variantnosti norme, seveda v razumskem območju enotnosti in »prožne ustaljenosti« knjižnega jezika.

V času razmaha medijev, znanstvenega napredka in neskončnih možnosti kibernetičnega prostora ter mrežne komunikacije so jezikovne spremembe predvsem na področju besedja oz. pisanja prevzetega besedja stalne in številčno naraščajoče, zato je treba jezikovne novosti zaznati sproti. Samo predpis, nastal na podlagi tako ugotovljene norme, more biti obvezujoč za vse uporabnike knjižnega jezika, kršitve tega predpisa pa naj bi bile – seveda v javni rabi – sankcionirane. Tudi predpis, ki je rezultat dela skupine kompetentnih strokovnjakov in je avtoritativno podprt od strokovne ali državne ustanove, je v končni fazi vendarle odvisen od tega, ali so določila v njem sistemu ustrezna in hkrati v dejanski rabi utemeljena. Slovaški jezikoslovec Pauliny je zapisal takole:

Zdi se, da metoda svareče dvignjenega prsta, opominjanje in zgražanje nad površnostjo nima uspeha. [...] Pri normiranju knjižnega jezika je treba računati z visoko stopnjo prostovoljne discipliniranosti nosilcev knjižnega jezika. Jezikoslovec predpisovalec je strokovni svetovalec, kateremu uporabniki knjižnega jezika verjamejo zaradi njegove strokovnosti. Kljub svoji avtoriteti strokovnjaka ne more sprejemanja svojih stališč izsiliti niti z bičem niti s pištolo. (47–48, nav. po: Ondrejovič 1999, 72)

Stopnja obveznosti dosedanjih pravopisnih priročnikov je bila različna: medtem ko sta Levčev *SP 1899* in Breznikov *SP 1920* »šolska učbenika«, deloma individualni deli avtorjev, ki sta zavezovali predvsem učitelje in učence, kar je omogočalo tudi izvajanje sankcij za nespoštovanje uzakonjene norme (v šolah), je Breznik-Ramovšev *SP 1935* prvi slovenski pravopis, ki ga je izdala ustanova – pravopisna komisija Znanstvenega društva v Ljubljani – kot avtoritativno zaledje obeh avtorjev. Določen krog pravopisnih uporabnikov se je dejstva, da za pravopisom stoji širši slavistični krog,¹³ »ustrasil« prav zaradi njegove merodajnosti in zato – kljub večjemu številu pomanjkljivih rešitev – širše družbene obveznosti. Najbolj obsežno kritiko Breznik-Ramovševga pravopisa in njegovih načel je podal Glonar v *Uvodu* k svojemu *Slovarju slovenskega jezika* (1936).¹⁴ Očita mu, da »svoje veljave in moči ne išče v preglednosti, enotnosti, prepričevalnosti tega, kar podaja,

¹³ V Znanstvenem društvu za humanistične vede v Ljubljani, ki je izdalo in založilo *SP 1935*, so bili poleg obeh glavnih »urednikov« oz. prirejevalcev »pravopisnih in pravo-rečnih načel« komisije tega društva tudi I. Grafenauer, F. Kidrič, R. Nahtigal in I. Prijatelj (Glonar 1936, V).

¹⁴ Glonar je zagotovo občutil izdajo *SP 1935* kot konkurenco svojemu slovarju, očitno pa je tudi dejstvo, da se sestavljavca slovarja nista »posvetovala« z njegovimi že izdanimi slovarji: leta 1927 je namreč izšel njegov *Žepni slovarček tujk*, ponatisnjen leta 1934, v letih 1931 in 1933 *Poučni slovar* v dveh delih, leta 1936 pa v knjižni obliki – potem ko je izhajal v zvezkih – prvi slovenski enojezični slovar: *Slovar slovenskega jezika*. Uvodni del v slovar je kritika Breznik-Ramovševga pravopisa iz leta 1935.

torej v svoji porabnosti, ampak v zunanostih: v nekakšnem uradnem pritisku, ki naj ga vrši s pomočjo 'firme', ki stoji za njim«, torej v sklicevanju na avtoritetno ustanovo (Glonar 1936). Vprašanja o zavezujoči funkciji predpisa, ki jih je odprla ta izdaja Breznik-Ramovševoga pravopisa, so se razreševala ob izdajah vseh naslednjih pravopisnih priročnikov, uradnega in absolutno veljavnega potrdila s strani državne oblasti pa so bili z izrecno uredbo deležni le tisti, ki jih z rabo ni podprl večji del strokovne in kulturne javnosti (*SP 1935* šele po izdaji popravkov z odlokom banske uprave leta 1937 in *SP 1962* po odloku SAZU in Sveta za šolstvo SR Slovenije leta 1964).

Z obveznostjo pravopisnega predpisa se, kot rečeno, povezuje tudi zahteva po *normodajalnosti jezikoslovcev* pravopiscev, ki ta obvezujoči predpis izdajo. To vprašanje so si zastavljali po izidu vsakega od omenjenih priročnikov. Že ob izidu prvega pravopisa – *SP 1899* – se je na to temo oglašil Bežek (1901a; 1901b), ki je objavil verjetno najostrejšo kritiko Levčevega pravopisa, še posebej pa t. i. Škrabec-Levčevih reform. Zahteval je temeljito pravopisno prenovo in preklic njegove veljavnosti. Bežkova kritika je bila namenjena tudi državnim krogom, ki so dodelili Levcu kot posamezniku pravico in moč odločati o pravopisni normi, ki že definicijsko sloni na dogovoru med pišočimi. Norma, kot jo je po Pleteršniku določil Levec, bi bila verjetno bolj sprejemljiva, če posameznih zapisovalnih dvojnic ali variant ne bi »opremil« s križcem kot normativno prepovedovalno slovarsko oznako. Tak, predpisujoč način normiranja bi po Bežkovem mnenju moral izvajati odbor z najmanj tremi člani, da bi tako predpisana norma lahko veljala za širše kroge (1901a: 393). Bežku v podporo se je oglašil tudi Aškerc (1901a; 1901b) z besedami:

Slepa vera v avtoriteto je dandanes anahronizem. A odkar so dunajski filologi iznašli epohalni »bosanski« (!) jezik, smo mi »pišoča masa« postali še bolj skeptični tudi napram filološki »znanosti«. (Aškerc 1901b, 851)

Zmernost pa veje iz Štrekljevega (1911, 1) prepričanja, da je popolna uveljavitev določil pravopisa skorajda neuresničljiva:

Pravopisec mora biti zadovoljen že, če se njegovih načel poprime znatna večina pišočega naroda.

Ob *SP 1962* je bila zaradi neustreznega predpisa (*bralec – bravec*) v ospredje spet postavljena problematika normativne pristojnosti oz. normodajalnosti. Načelo, da je ta večja v primerih, ko se normodajalci opirajo na priporočila prestižnih ustanov, je začelo izgubljati svojo prevladujočo vlogo na podlagi argumenta, da te dajejo prednost generacijsko starejšemu strokovnemu rodu, ki je »skoraj brezpogojno ohranjevalen (konservativen)« (Toporišič 1978b, 332). Že takrat so se začele pojavljati težnje po opuščanju kolektivnega dela in očitki, da se na Slovenskem apriorno dvomi o sposobnosti intelektualnega strokovnjaka. Vendar je na začetku devetdesetih let Toporišič kot pooblaščen oblikovalec delovnega načrta pravil za novi slovenski pravopis zatrdil, da bo merodajnost tega pravopisnega priročnika zagotovljena že s širokim krogom sodelavcev, ki svoja nesoglasja v jezikoslovnih pogledih usklajujejo z merili »dejanskega v jeziku, s celotnostno enovitostjo kakega sklopa vprašanj, z večjo preprostostjo in preglednostjo [ter] potrebo po zaokroženosti in celotnosti«, v skrajnih primerih pa tudi z glasovanjem (Toporišič 1991a, 296). Med argumenti, ki jih proti obveznosti zadnjega pravopisa, tj. *SP 2001*, nava-

jajo kritiki sta gradivska neizpričanost novih rešitev (Kocjan - Barle 2002, 14) in nejasnost, ki jo povzroča premajhna specializiranost za pravopisno problematiko (Bajt 2002, 2) – vendar predvsem s stališča slovarske predstavitve pravil.

3.2 Dogovornost

Pojem dogovornosti je s pravopisnega stališča definiran kot pripravljenost širše skupine normodajalcev za demokratično soglasje glede izbire vsem »ustrezne« osnove novemu predpisu, torej konsenz. V večini prispevkov, ki obravnavajo pravopisno tematiko s tradicionalnega vidika, je bila dogovornost izpostavljena kot ena od lastnosti pravopisnega priročnika, vendar je poanta usmerjena v upoštevanje jezikovne rabe »dobrih (najboljših) pisateljev« (Toporišič 1992a, 73) oz. zglednih uporabnikov. Kasneje pa se je to pojmovanje razširilo na upoštevanje »primerne literarne prakse zadnjih petdesetih let« (Havránek 1947, 14). V češkem jezikoslovju predstavlja danes npr. klasično pojmovanje Ertl, ki je v dvajsetih letih 20. stoletja zapisal:

Jezikovni zakonodajalec torej ni slovničar, ampak zgledni uporabnik, z drugimi besedami jezik oz. jezikovna raba sama. [...] Ta absolutni zgledni uporabnik je abstraktna podoba, ki dejansko ne obstaja – izbor znakov, poiskanih z opazovanjem in primerjanjem resnično obstajajočih pisateljev. [...] Celota vseh znakov, ki so s tega stališča označeni za pravilne in uresničeni z opisnim načinom, predstavlja absolutno zglednega avtorja. (Nav. po Nebeská 1987, 336–337)

Ertlova razlaga zglednega uporabnika je torej *knjižna raba*. Ob tej interpretaciji je Mathesius leta 1929 (1983, 136) opozoril na to, da »soglasje dobrih piscev lahko izbira le med obstajajočimi možnostmi, sem pa niso vključene napake, kjer se oblikujejo povsem novi izrazi v službi zahtev sporočanja«. ¹⁵ V sodobnejših pojmovanjih se ta abstraktni pojem prenaša na preučevanje *zapisovalne prakse pri vseh nosilcih knjižnega jezika*. Dogovornost je lahko ob pravopisnem kodifikacijskem procesu poimenovana tudi kot upoštevanje načela dejanske rabe (Dular 1982, 264); to mora zapisovalec pravil upoštevati, če želi, da postane »množična« in »vztrajna« ter da se ji pridružijo »priznani besedni ustvarjalci« in vsi nosilci knjižnega jezika. – Osnovna metoda za njeno ugotavljanje je (bila) anketa. ¹⁶ Vendar je Škrabec leta 1903 v razpravi *O učenju naše knjižne slovenščine v začetnih in višjih učiliščih* zavrnil merodajnost *ankete*¹⁷ kot metode za ugotavljanje pravorečne norme ob vprašanju izgovarjave soglasnika *l*. Hkrati pa je predlagal anketo za *odločujočo* pri določanju pravopisne (torej dogovorne) norme:

[V] čisto ortografičnih rečeh bi se smela priznati »anketi« celo nekaka **odločevalna oblast** [poud. H. M.], n. pr. ali se naj se piše »starioče« ali »stari

¹⁵ Kot nezadosten zavrne tudi merilo primernosti švedskega jezikoslovca Noreena, in sicer, »da je pravilna tista oblika izraza, ki izvrši nedvoumno sporočilo z najmanjšim možnim naporom«, saj bi bil glede na to rešitev najbolj »pravilen« stil dejansko telegrafski stil, pravi Mathesius (1983, 137).

¹⁶ V slovenski pravopisni tradiciji je bila dogovornost pojmovana kot nezanesljiva pri določanju *delnih* sistemskih norm (tj. norm, ki se bolj kot pravopisna navezujejo na jezikovni sistem).

¹⁷ »Jaz, da po pravici povem, nimam dosti zaupanja do tiste 'ankete'« (Škrabec JD 3, 36).

oče«, ali naj se krajša »itd.« ali »i. t. d.«, ali naj se začenjajo verzi z velikimi ali z malimi čerkami, celo, ali se naj bi zedinili s Hrvati v fonetični pisavi predlogov v sestavah: »iskazati, rastezati, optergati, potpirati, potplat, op tla« itd.? Kako je prav izgovarjati stari »l« na koncu, to pa ni pravopisno vprašanje, temuč pravorečno, ki gre ne obleki jezika, kar je pravopis, temuč jeziku samemu do živega. Tu nimajo pravice z večino glasov odločevati nekateri profesorji; tu gre odločiti narodu po notranjih natornih zakonih, ki mu jih imajo razložiti strokovnjaki v fonetiki slavenskih jezika. (Škrabec JD 3, 36–37)

Po Škrabcu »masa pišočių«, kakor imenuje »navadne« uporabnike jezika, ne more biti normativna za pravilno rabo jezika; tudi oni se morajo o ustrezni rabi knjižnega jezika kot »umetne tvorbe« poučiti pri »veščakih« (Škrabec JD 3, 73) in učiteljih, katerih glavno vodilo so ugotovitve jezikoslovcev. Škrabec je jezikoslovcem dodelil najvišjo vlogo vzornikov, jezikovnih razsodnikov, kritikov in »motrilcev« jezika.¹⁸ Ker pri Levčevem pravopisu ni prišlo do dogovora in ker si je Levec bolj na podlagi znanstveno utemeljenih argumentov kot pa večinske rabe, ki je omahovala med oblikama *bravec* in *bralec*, »dovolil« poseči v variantno pravopisno normo in jo usmeril v eno samo obliko, so se v protest zganili mnogi posamezniki. Deljena stališča slovenske javnosti si najbolj predstavljamo, če zgornjo Škrabčevo izjavo primerjamo z Aškerčevo, v kateri se je uprl predpisovanju jezika na podlagi znanstvenih spoznanj in zahteval, da se upošteva jezik »pišočių mas«, njegova razvojna dinamičnost ter posamezne narečne značilnosti neosrednjih govorov:

Tako je! »Pišoča masa« to so *pisatelji, beletristi, pesniki, žurnalisti* in znanstveni pisci, morajo imeti *odločilno* besedo kakor v jezičnih vprašanjih sploh tako še posebej v pravopisu. [...] Pisatelji ustvarjajo jezik, ne pa filologi in leksikografi. Ti poslednji imajo le nalogo, da iz gradiva, ki so ga nakopičili ustvarjajoči pisatelji, posnemajo obča pravila. Takšna pravila pa seveda ne morejo imeti absolutne veljave za »večne« čase. Saj je jezik vendar živ organizem, ki raste, se razvija in spreminja. [...] Pustite pri miru Trubarja in Dalmatina! Bog jima daj nebesa! Dandanes tudi ne pišejo samo dolenski pisatelji niti samo kranjski, nego *vsa* Slovenija piše dandanes in čisto naravno je, da mora to iz *vseh* slovenskih krajev pomnoženo število pisateljev močno vplivati na razvoj in obliko našega književnega jezika. In kdor pozna naš jezik, ta mora vedeti, da današnja slovenščina pač ni več samo dolensščina ali samo kranjščina, nego ima v sebi elemente *vseh* slovenskih pokrajin. [...] Menda nam ne bo škodilo, če bomo poslej tudi v jezičnih in pravopisnih vprašanjih bolj *Vseslovinci*, nego pa tesnosrčni provincialci. Živela svoboda!« (Aškerc 1901a, 401–402)

Kasneje, v šestdesetih letih 20. stoletja, pa so se pojavljale težnje *po javni razpravi*, ki bi ob novem predpisu morebitne spremembe pravopisne norme odobrila ali zavrnila. Čeprav so se sestavljavci *SP 1962* zavedali, da »bo marsikatera reforma zaradi odpora javnosti odpadla« (Bajec 1960/61, 95), pa zaradi prepričanja o »zgodovinski upravičenosti svojih reform« pred tem niso izzvali javne strokovne diskusije, temveč so se sklicevali zgolj na ožje zastavljeno anketo v Ljubljani in

¹⁸ Škrabčeve izjave, da je »naloga jezikoslovcev zlasti negativna«, ne smemo razumeti narobe oz. iztrgati iz sobesedila, saj jo pojasni z opisom teh »nalog«: »odvračati in trebiti napake« (Škrabec JD 3, 77).

Mariboru, s katero naj bi se uporabniki odločili za tradicionalno rabo (Bajec 1960/61, 93). Pri tem niso upoštevali osnovnega pravopisnega določila, da se »vsaj večje nameravane pravopisne spremembe predložijo javnosti v diskusijo«, kar imenuje Urbančič (1963/64, 106) v razpravi *Naš novi pravopis* »priprava konvencije«. Njegovo stališče je, da naloga pravopisa ni v ugotavljanju splošne rabe in normiranju te rabe, temveč v določanju pisne podobe jezika glede na dani jezikovni položaj:

Pravopisna določila se ob svojem nastanku ne opirajo na splošno rabo, dobijo pa normativno vrednost, če jih splošna raba potrdi. [...] Pravopisnih in jezikovnih vprašanj torej ne smemo mešati in ne moremo enako reševati. V tem je pogršel že A. Breznik, ki je postavil splošno rabo kot najvišje in edino merilo pravopisa. (Urbančič 1963/64, 106)

Z Urbančičevim ločevanjem jezikovne in pravopisne norme se ni strinjal Toporišič (1977), ki je obravnaval pravopisno normo tudi nedogovorno – v okviru jezikovne norme – in poudarjal tesno povezanost pravopisne norme s pravorečjem in sistemskimi jezikovnimi lastnostmi. Toporišič trdi, da ima jezik tudi pravopisno normo, ki je pojmovana tako, »da imajo določena normativna dejstva glasovja svoj bolj ali manj približen črkovni ustreznik« (1977, 361).¹⁹ Toporišičevo stališče je torej usmerjeno k višanju stopnje implicitnosti in ponotranjenosti lastnosti pravopisne norme.

Pomemben prispevek k večji dogovornosti predpisa predstavlja *Načrt pravil za novi slovenski pravopis* (1981), ki naj bi še pred izidom pravopisnih pravil omogočil javno obravnavo najbolj perečih pravopisnih vprašanj in čim bolj ustrezne rešitve zanje. Že pred izidom *Načrta* je prišlo tudi do strokovne utemeljitve predlaganih pravil: njihova glavna sestavljavca, Toporišič in Rigler, sta s prispevki v *Slavistični reviji* (*Komentar k Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* 1977, 1979, 1980) razložila posamezna nova pravopisna pravila ter dopolnjen pravorečni in glasoslovni del neslovarskega dela s tem, da sta pojasnila stvarne in metodološke spremembe glede na stari pravopis ter prikazala zgodovino razvoja glasoslovne problematike. Tiskanih in rokopisnih odzivov in polemik na *Načrt* je bilo nad sto, in zato je bila imenovana komisija, ki je pregledala pripombe iz javne razprave ter jih uporabila za pripravo končnega besedila pravopisnih pravil. Rezultat tega dela so bila pravopisna pravila (*SPIP* ¹1991; zadnjič izdana v *SP* 2001), ki predstavljajo priročnik, ki upošteva *najširši krog javnosti* do sedaj, kar pomeni, da so ta pravila najbolj dogovorna doslej.

3.3 Usmerjevalnost

Pravopisni priročnik ima usmerjevalno funkcijo, ker na različne načine usmerja uporabnika od slabšega k boljšemu. Usmerjevalnost je toliko večja, kolikor bolj »predpisovalen« je predpis. Po stopnji predpisovalnosti je odločilno prepozna-

¹⁹ Velja tudi, da se prevzete besede ravnajo po normi domačega jezika. – Vendar je tudi Toporišič za pravorečna vprašanja predlagal anketo: kot poročevalec pravorečno-pravopisne komisije pri SAZU v sekciji za novi slovar je pripravil anketo oz. **anketno besedilo** za veznike, predloge in nekatere prislove ter za izgovor deležnikov na *-oč* (Toporišič 1969, 184–189). Vprašalnik (1963/64), ki ga je SAZU ob izidu poskusnega snopiča SSKJ predstavila javnosti, pa se je nanašal zlasti na tehnično ureditvena vprašanja slovarja.

ven tudi slovarski del vsakega pravopisnega priročnika. Usmerjevalnost pravopisnega priročnika je določena že v *fazi ugotavljanja* norme oz., kakor jo imenuje Daneš (1977, 3–13), v *opisni etapi*. Daneševa opisna etapa²⁰ je namreč prva stopnja procesa normiranja, v njej se »ugotovi in popiše knjižna norma objektivno, v vsej popolnosti in dinamičnosti«. Popisu se dodajajo vrednosti, ki jih posameznim jezikovnim sredstvom pripisuje družba oz. uporabnik. Vrednotenje je namreč »neizogibna sestavina procesa normiranja« (Daneš 1977, 8). Normirani jezik, ki je prešel vse faze konstituiranja in je dosegel stopnjo jezikovne norme ter predpisa, je vedno podvržen *vrednotenju*, s katerim se »zagotavlja mehanizem preverjanja in ocenjevanja jezikovne prilagojenosti knjižnega jezika aktualnim potrebam družbe, kulture in posameznikov« (Radovanović 1986: 195). Z vidika predpisa je bistvo prav v objektivnem odločanju med jezikovnimi dvojnicami, variantami ter inovativnimi in razvojnimi elementi.

V polemiki med Bajcem in Voduškom, ki se je odvijala po izidu *SP 1950*, je prihajalo do nesoglasij prav glede usmerjevalnosti pravopisnega priročnika. Bajčevo stališče oz. stališče sestavljavcev *SP 1950* je bilo skladno z Breznikovem: nemožeče je določiti povsem objektivna merila, po katerih bi lahko usmerjali rabo posameznikov. Slovníčarjeva naloga je le, da kaže poti. Tega načela sta se Breznik in Ramovš oprijela že v *SP 1935*, ob katerem se je razjasnilo, da je pravopisec jezikoslovec, ki v jeziku evidentira le tisto, »kar v njem je« (Levstik 1936, 113). Bajec zato – izhajajoč iz teh načel – trdi:

Jezikoslovec more biti kvečjemu usmerjevalec. A usmerjal bo s poukom, s prepričevanjem, s članki, z razpravami, nikoli pa ne v Pravopisu. Knjižni jezik je umetno ustvarjeno narečje višje stopnje in razvoja mu ne določuje samo ljudski govor, marveč tudi raba priznanih pisateljev. Zatorej v njem ni in ne more biti dosledne enotnosti. (Bajec 1951, 20)

Temeljno nasprotje med Bajčevim in Voduškovim videnjem jezikovnih načel, na podlagi katerih bi se moral oblikovati normativni jezikovni priročnik dogovornega tipa, torej pravopis, je nasprotje med opisujočim jezikoslovcem, katerega predmet raziskave je »neurejeni, podzavestno nastali jezik«, in pravopisem, ki usmerja rabo »urejenega, zavestno določenega knjižnega jezika« (Vodušek 1952, 3). Pravopisna načela morajo torej upoštevati tudi slovnične jezikovne lastnosti. V tistem delu pravopisa, kjer je odločujoč dogovor med jezikovnimi uporabniki, pa se morajo njihovi sestavljavci zavedati svoje *usmerjevalne oz. normativne vloge*, kot jo določa Vodušek. Kasneje je tudi Urbančič (1974, 36) zapisal, da je knjižna norma v glavnem tisto, »kar je bilo sprejeto in utrjeno v knjižni praksi«, vloga jezikoslovca strokovnjaka je le deloma v vplivanju nanjo, njegova naloga je, da jo *ugotavlja*, in sicer z razvijanjem lastnega jezikovnega čuta, s poznavanjem jezikovne rabe zglednih piscev, pa tudi z »anketiranjem večjega števila smotrno izbranih posameznikov«. Tako pridobljene odločitve usmerjajo nadaljnjo jezikovno rabo. V okviru pravopisja lahko govorimo tudi o vplivajnskih vlogah jezikoslovcev oz. njihovih (slovarskih) priročnikov. Vplivajnske vloge *jezikoslovca pri usmerjanju norme* je

²⁰ Daneševi *opisni etapi* sledita še: *usmerjevalna* s podetapama izbiranja (popisana knjižna norma se ovrednoti) in predpisovanja (izvedba predpisa) in etapa *izdelave*, v kateri se ugotavljajo in uporabljajo različne smeri in sredstva za uveljavitev predpisa v praksi.

določil Urbančič (1963/64, 108) in med njimi izpostavil: (1) odklanjanje posameznih besed in predlaganje novih, (2) sodelovanje pri ustvarjanju novih izrazov in (3) pomoč pri uveljavitvi novih jezikovnih sredstev. Kasneje je Zgusta (1989) s stališča slovaropisja določil tipe *slovarske vplivnosti*, s katerimi lahko dopolnimo Urbančičeve vloge. Vplivnost slovarja je po Zgusti (1989, 70–79) odvisna tudi od pripravljenosti uporabnika, da slovar upošteva; od področne »superiornosti« slovarja, kjer uporabnik ne dvomi o verodostojnosti informacije, do avtoritativnega zaledja slovarja.

Z vidika Toporišičevega (1991b, 465) pojmovanja predpisa pa ima lahko ta trojno naravo, ki je posredno tudi usmerjevalna in vplivnajska: *uzakonja ustaljeno rabo* tako, da jo zapiše in s tem predpiše; *spreminja že obstoječi predpis*, ki ni identičen s stanjem knjižne norme njegovega časa; opiše in s tem *predpiše novo jezikovno stanje* in tako pomaga jeziku do ustaljenosti.

Podoba predpisa v pravopisnem priročniku je utemeljena v apriornem dvmu o obstoječem predpisu, v iskanju vedno novih možnosti, ki olajšujejo rabo jezika, hkrati pa je ne poenostavljajo v negativnem smislu.

3.4 Enotnost in variantnost predpisa

Variantnost (ali dvojničnost) norme odseva tudi v predpisu: če je ta enotna, naj predpis ne bi bil varianten in obratno. Osnova obravnave enotnosti in variantnosti pravopisnega predpisa je torej izraženost teh dveh lastnosti v ustrezni normi. Variantnost v predpisu pa ima tudi druge razsežnosti, saj se ne sprašujemo le o obstoju variant²¹, temveč tudi o njihovem vrednotenju ter ponazoritvi v jezikovnem priročniku.

V pravopisni tradiciji se je do variantnosti napredno opredeljeval že Škrabec (JD 2, 428), ki je v oceni osme izdaje Janežičeve slovnice (*Slovenska slovnica*, 1900) pojasnil, da se mora mnogooblikovnost slovenskega knjižnega jezika, ki je posledica narečne raznolikosti oz. različnih razvojnih smeri posameznih jezikovnih pojavov, razložiti tudi v slovnici, ki je normativni priročnik, ki mora registrirati in pojasniti vse izrazne oblike knjižnega in pogovornega jezika ter se do njih opredeliti. Jezikovne variante pa naj bodo torej označene glede na rabo, pri čemer se je Škrabec zavzemal za opisno in ne izrecno predpisovalno metodo.

Levec je glede variantnosti omahoval in je »sprejel, oziraje se na Pleteršnikov slovar, na Škrabčeve opazke in na občno pisavo veljavnih pisateljev, samo po eno obliko, da bi s tem učiteljem in učencem olajšal delo in učenje v šoli« (Levec 1898, 278) ali pa je »vzel obojo obliko v slovar; splošna raba pa naj določi, kateri je dati prednost« (str. 281).

Breznik-Ramovševemu *Slovenskemu pravopisu 1935* je bilo očitano, da je v slovarju preveč dvojníc, na kar je Breznik odgovoril z argumentom, da je na ta način omogočeno posamezniku, da se »po svojem znanju« odloči za »tisto obliko, ki je za njegovo občutje prikladna« (Breznik 1936, IV).

Razlike v razumevanju teorije predpisovanja variantnih sredstev pa povzro-

²¹ Večina avtorjev v okviru pravopisne tematike govori o *dvojnícáh*, tudi *dvojnih oblikáh* (Breznik 1936, IV), v zadnjem času pa tudi o *variantáh*.

čajo težave še danes. Jezikoslovci se namreč prav ob normiranju pravopisnih zakonitosti, ki naj bi bile razmeroma nevariantne – seveda zaradi njihovega dogovornega značaja – sprašujejo, »ali v knjižnem jeziku glede novo nastalega dopustiti dvojnico ali to novo zadrževati zunaj norme, ali pa s tem dotlejšnje kar zamenjati« (Toporišič 1992b, 24).

Mnogokrat vprašanja variantnosti pravopisne norme niso razrešena zaradi neustaljenosti predpisa iz prejšnjega obdobja ter vpliva starejših pojmovanj oz. teorije knjižnega jezika, ki pod vplivom mnenja o enotnem predpisu zavračajo variante. Sodobni teoretiki menijo, »da lahko predpisovanje variantnih sredstev v knjižni normi v današnjih jezikovnih in družbenih pogojih sporočanja bolj podpira razvoj knjižne norme do relativne (prožne) ustaljenosti in enotnosti« (Jedlička 1978, 73). Tudi Toporišič (1992b, 23–24) ugotavlja, da variantnost, s katero se množi število jezikovnih sredstev, ki si jih je za obvladovanje knjižne norme treba zapomniti, ni zaželena lastnost, vendar pa je potrebno in pomembno, da se variante evidentirajo kot odraz resničnega stanja v knjižnem jeziku. Variantnost predpisa je z uzaveščanjem njegovega dogovornega oz. opisnega značaja vse pogostejša. Ob izidu *Načrta* (1981, 2) so avtorji le-tega (J. Toporišič, J. Rigler, J. Suhadolnik) opozorili, da je v njem »morda preveč dvojnic«. Od javne razprave,²² ki so jo želeli spodbuditi, so pričakovali, »da bo nakazala, v katero smer bi bilo bolje iti, in predlagala odpravo katere izmed njih, saj dvojnice pravzaprav obremenjujejo spomin in delajo pisavo neenotno« (*Načrt* 1981, 6). Čeprav je bilo omahovanje pri pisanju po izdaji *Slovenskega pravopisa 1 – Pravila* leta 1990 manj, je predpis ponekod še vedno **varianten**. Da pa je dvojnica lahko tudi znak omahovanja pri določanju dogovorne norme, priča ponatis pravopisnih pravil leta 1994, ko so bila spremenjena in dopolnjena nekatera pravopisna pravila v smeri variantnega predpisa. Vse te spremembe pričajo, da je variantni predpis odraz ne le jezikovne resničnosti, ki jo odsluikuje slovnična norma, temveč tudi neskladja med sestavljavci pravopisnih načel in neustaljenosti pisne podobe knjižnega jezika.²³

3.5 Perspektivnost

Sodobni predpis mora vključevati tudi elemente, ki so v sistemu novi, in se do njih opredeliti. Perspektivna obdelava predpisa, torej obravnava norme z vidika predpostavljajočega razvoja, je »omogočena z **normiranjem variant v normi** in s primernim pristopom do njih« (Jedlička 1978, 57), pri čemer pa je treba spoštovati

²² K javni razpravi oz. skupinskem odločanju o pravopisni problematiki so pozivali že ob polemiki *bravec – bralec* po izidu Levčevega *SP 1899*, Tomišek (1904, 46–47) npr. opozarja na »pravopisni zbor« izvedencev, pisateljev in pa pravorečni zbor vse javnosti.

²³ Konkretno gre za primere, ko se uvede dvojnica pri pisanju svojilnih pridevnikov iz lastnih imen s predimki (SP1P 1990, § 115: *Vangoghov*; SP1P 1994, § 115: *Vangoghov* in *van Goghov*; SP 2001, § 115; slovar, 1637: *van Goghov*), izrecno je priporočena dvojnica *ahilova peta* poleg *Ahilova peta* (§ 115). Omahovanje je zaznavno tudi pri pisanju meddržavnih zvez: te je po SP1P 1990, 1994, 1997 in tudi po pravilih novega SP 2001 (§ 148) mogoče pisati tako z malo kot z veliko začetnico (*sveta aliansa* : *Sveta aliansa*), nakazano pa je, da je bolj priporočljivo rabiti malo začetnico. V slovarskem delu najdemo zvezo pisano samo z veliko začetnico: *Sveta aliansa* (SP 2001, 318, 1513).

obstoječo usmeritev v knjižni ali pravopisni normi. Predpis je torej perspektiven, če uzakinja tudi variante, za katere predvideva, da bodo izpodrinile oblike, ki so v trenutku ugotavljanja norme v zatonu. Pospešeni jezikovni razvoj diktira tak predpis, vendar jezikoslovci postavljajo tudi svoje pogoje, katerim mora zadostiti. V razponu med jezikovnim sistemom in jezikovno rabo se oblikujejo različni koncepti; avtor enega izmed njih je slovaški jezikoslovec Dolník (1999, 108), ki perspektivni predpis obravnava z vidika jezikovne rabe in z vidika preučevanja jezika. Predpis, ki je prihodnostno naravnán, se mora opirati na znanstveno napovedovanje jezikovnega razvoja in podpirati tiste jezikovne spremembe, ki so v skladu z razvojnimi zakonitostmi oz. težnjami jezika (Dolník 1999, 111). Dolník tudi ugotavlja, da je večina jezikovnih sprememb napovedljiva, vendar le, če upoštevamo najprej vidik jezikovne rabe oz. spremljamo jezikovni razvoj skozi prizmo uporabne logike. Normiranje mora torej potekati vedno v duhu podpore jezikovnemu sistemu in vendar kritično do obstoječega predpisa; predvsem na pravopisni ravni, ki nima vedno ustreznika v govorjeni podobi jezika, pa si je treba prizadevati za njegovo poenostavitev. Uveljavljanje perspektivnega predpisa je pomembno zlasti v tistih jezikovnih priročnikih, ki v svoji podstavi predstavljajo izhodišče za nadaljnje delo. Tako je bilo neupoštevanje načela perspektivnosti ob obravnavi dvojnic kritizirano zlasti ob izidu *SSKJ*, ki predstavlja »podstavo za bodoče praktične priročnike (npr. enojezični slovar, pravopis, stilistiko ipd.)« (Toporišič 1971, 75). Sestavljavci *SSKJ* so se ob razvrščanju dvojnic sklicevali na pogostnost rabe posamezne oblike v omejenem in referenčno nepopolnem besedilnem korpusu. Toporišič (1971) je v kritiki *Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ* poudaril perspektivni pomen *SSKJ* za vse nadaljnje slovarsko delo. Njegovo stališče je, da bi moral novi pravopisni slovar posebej pazljivo pristopiti k reševanju dvojnične norme:

[P]ri dvojnica tega slovarja pa bi brezpogojno moral postaviti na prvo mesto tiste rešitve, ki so boljše, jezikoslovno bolj utemeljene (ne pozabimo na slovnico, ki jo ima v sebi, četudi podzavestno, vsak, ki slovenščino govori kot materni jezik), bolj gospodarne (pravopis je predvsem stvar dogovora, še zlasti v neustaljenih zadevah) in hkrati perspektivne variante pisanja. (Toporišič 1971, 75)

3.6 Pravilnost

Še v prvih desetletjih 20. stoletja so predpis posredno istovetili s pojmom jezikovne pravilnosti in ga zato uveljavljali z zapovedmi in prepovedmi, nastop Praškega kroga pa je prinesel manj strogo dojemanje tega pojma v smislu razlaganja in pojasnjevanja posameznih jezikovnih pojavov, pri čemer so se opirali na živo rabo in ustreznost. Raba oz. knjižna raba je bila umeščena na hierarhični lestvici zelo visoko, posamezniki (Trávníček) so jo postavljali celo za najvišje merilo jezikovne pravilnosti, navaja Doležel (1955, 200), ki pa se sam ne strinja povsem s to usmeritvijo in definira rabo le kot »objektivni družbeni proces kolektivnega jezikovnega stika«, v katerem se »uveljavljajo in pojavljajo zakonitosti knjižnega jezika«. Doleželu je merilo jezikovne pravilnosti knjižna norma sama v sebi in sama zase.²⁴

²⁴ Kasneje (leta 1963) je Hausenblas (Nav. po Nebeská 1989, 155) verjetno najustrezneje označil jezikovno rabo nasploh, in sicer kot pogoste, običajne, navadne jezikovne poja-

Tudi na Slovenskem so se že zgodaj pojavljali napredni pogledi na pojmovanje jezikovne pravilnosti, najzrecneje pa je na to problematiko v začetku tridesetih let opozoril Glonar, ki je ob vse večji funkcijski razslojenosti slovenskega knjižnega jezika poudaril, da Breznikova pravopis in slovnica ter različni brusi ne zadoštujejo več za vse potrebe številnih uporabnikov knjižnega jezika, saj besedje obravnavajo iztrgano, brez sobesedila:

Naši brusači in pisci terminologij namreč vse preradi pozabijo temeljno rešnico jezikoslovja, da kaka beseda sama zase še vedno nima pravega pomena, da ga marveč dobi šele v zvezi z drugimi besedami in vsem mogočim, kar se vrši, se je vršilo ali se namerava vršiti okrog nje. (Glonar 1932, 630)

V boju proti pretiranemu purizmu je Glonar uporabil pojem *jezikovne ustreznosti*, ki je nadrejen pojmu *slovnicihne pravilnosti*: medtem ko je vsaka tujka lahko v sobesedilu rabljena ustrezno glede na sporočevalčev namen, pa je tudi slovnicihno povsem *pravilna* beseda v določenih okoliščinah – po Glonarju: besedilih – povsem *neprimerna*. Slovničarji naj torej presojujejo o tujkah v tradicionalnem pomenu besede, stilisti pa – ki imajo »poleg slovniškega znanja tudi nekaj čuta za [...] stil« – naj povedo, kdaj in kako jih rabiti (Glonar 1932, 632–633). Tudi Bunc je prišel do zaključka, da je umetno usmerjanje jezika, ki ga izvajajo »strogi čistilci jezika, opirajoč se na pravopisno doslednost in jezikovno pravilnost«, mnogokrat manj učinkovito kot »občna raba, ki daje oblikam v pisavi zakone pravilnosti« (Bunc 1930, 568–569). Z Glonarjevim in Bunčevim razmišljanjem o jeziku so bili usmerjevalci jezikovne rabe postavljeni pred ugotovitev, da se jezika ne da usmerjati zgolj po sistemsko utemeljenih in enotnih merilih. Zvrstna raznolikost besedil je zahtevala obravnavo besed v besedilu, pri čemer naslonitev na jezikovno rabo »dobrih piscev« ni zadoščala več za široke izrazne zahteve vseh uporabnikov knjižnega jezika. Zahteva po slovnični pravilnosti, ki bi omogočala razumevanje, se ni umaknila novim merilom, ampak je postala del zahtev po jezikovni ustreznosti za posamezne jezikovne zvrsti. S stališča ustreznosti vrednotimo jezikovno sredstvo v primerih, ko ugotavljamo, »ali oz. do katere mere je sposobno opravljati funkcijske potrebe družbe« (Daneš 1977, 11).²⁵ Opisana miselna usmeritev se je nadaljevala in v sedemdesetih letih, ko se je na ta način liberalizirala vzgoja jezikovnega uporabnika, njegov odnos do jezika ni bil več naravnani le k brezizjemnemu upoštevanju določil normativnih priročnikov, ampak h kritičnemu vrednotenju, seveda, če bi ta ugotovil, da se jezikovna norma, ki jo ti predpisujejo, razhaja z dejansko jezikovno rabo. V tem smislu si je vprašanje o *jezikovni pravilnosti* v sklopu radijskih *Jeziikovnih pogovorov* zastavil Toporišič (1978a, 324–325), ki v omenjenih primerih slovnici in pravopisu ne daje neomejene normativne veljave ter normo postavlja v razmerje s kompetentnim uporabnikom jezika in neločljivo povezanost z jezikom.

Ker *prav* je v izgovoru navsezadnje vendarle tisto, kar potrjuje **govorna praksa** za te stvari **pristojnega jezikovnega območja in sloja prebivalstva** [poud. H. M.]. Edino to je v izgovoru tudi lepo, drugega objektivnega merila v jezikih glede tega ni!

ve, ki jih uporabljamo ne glede na to, »če so zaželeni ali ne, če so pravilni, napačni, primerni ali neprimerni«.

²⁵ Kot pomembno sestavino ustreznosti navaja Daneš učinkovitost.

Pravilnost v predpisu so teoretično dokončno utemeljili praški strukturalisti, ki so zavrnili arhaizirajoči predpis kot posledico govorne tradicije in zgodovinske čistosti ter se usmerili v definiranje jezikovne norme in delnih norm jezikovnih ravnin kot novega merila jezikovne pravilnosti. Z uzavešanjem teorije jezikovne zvrstnosti pa je prišlo do izpostavitve pojma *knjižnost*. Ta v razmerju do neknjižnosti ni istoveten z nasprotnim razmerjem med pravilnostjo in nepravilnostjo, ampak se razcepi v razmerje *knjižnosti* do drugih socialnih zvrsti jezika.

Štícha (1993, 57–60) je ob razjasnitvi razmerja med pojmi *knjižnost – pravilnost – slovničnost – sprejetost* ugotovil, da je prava oznaka za knjižnost omejena le na »določeno zvrstno raven« in za pravilnost na »to, kar ustreza danemu namenu ali zahtevani normi«. Pri tem je opozoril, da je določena »pravilna« oblika lahko pri sporočanju na določeni ravni neprimerna in zato takrat nepravilna, ter zahteval ločitev knjižnosti od slovničnosti in sprejetosti. Z uvedbo pojma knjižnost so se torej pojavile zvrstne norme,²⁶ ki pa v nasprotju z delnimi normami niso systemskega, temveč v primeru socialnozvrstnih norm družbenega in v primeru funkcijskozvrstnih norm funkcijskega značaja. Za pravopisno normo premik k zvrstnemu pojmovanju pravilnosti ne pomeni spremembe, saj je pravopisna norma norma knjižne jezikovne zvrsti, funkcijskozvrstno pa se ne razlikuje.²⁷

Vežanost konkretnih govornih dogodkov na pomensko in okoliščinsko raven nas prepriča, da je danes predpis največkrat le priporočilo pri izbiri jezikovnih sredstev, vendar pa je pravilnost na izrazni zapisovalni ravni še vedno pojmovana strožje. S stališča pravopisa ne govorimo o zapisovalnih oblikah, ki bi bile bolj primerne v tej funkcijski zvrsti in manj v drugi. Razen pri nekaterih izjemah (npr. pisanje socialne velike začetnice) se ne oziram na socialnozvrstno razlikovanje bralca ali ustreznost naslavljanja v pisnih oblikah sporočanja, ampak še vedno govorimo o pravopisnih oblikah, ki so pravilne in nepravilne – druge kot nepravilne s slovarskega vidika tudi prepovedane in odsvetovane. V pravopisnem slovarju, kakršen je že tradicionalno slovenski pravopis, je zaradi neposredne pedagoške funkcije prisotnost normativnih komentarjev o slovnični pravilnosti in pravilni/ustrezni rabi zaželena in iskana.²⁸ Pravilnost je z vidika jezikovnega uporabnika ali pa tudi učenca jezika tista, ki se je v jeziku zgodovinsko potrdila. To je naravna zakonitost, od katere »se ni odvrnila no-

²⁶ R. Bartsch (1987, 157) namesto besedne zveze *zvrstne norme* uporablja širšepomensko besedno zvezo *vrsta norm*.

²⁷ Premik v tej smeri je bil narejen tudi s pristopom k jeziku z vidika *sporočanja*. Povprečni udeleženelec sporočanja si ne prizadeva v tolikšni meri za kulturni dvig lastnega izražanja, temveč za dvig njegove *učinkovitosti*, ki bi pri določenem naslovniku v določenih okoliščinah (sotvarju) spodbudilo pričakovan *odziv*. To pa je področje, kjer je normativno vodenje manjšega pomena oz. je zaradi neoprijemljivosti, fluidne oblike tu rabljenih jezikovnih sredstev težje izvedljivo. Seveda pa ne smemo zanemariti tudi zahtev jezika. Ta usmeritev se še stopnjuje z nastopom tvorbeno slovnične, ki je uvedla vzporedna pojma sprejemljivosti in slovničnosti, pri čemer je sprejemljivost vezana na rabo jezika, slovničnost pa na jezikovno sposobnost, »vendar tako, da je slovničnost eden od dejavnikov, ki opredeljujejo, kaj je v jeziku sprejemljivo«, navaja po Chomskem Goldnova (1997, 98).

²⁸ Pri tujih slovaropisnih teoretikih (npr. Glatigny 1989, 700) se pojavljajo težnje, ki dajejo prednost preučevanju značilnosti in tipov slovarskih oznak, na podlagi katerih določajo stopnjo normativnosti slovarja.

beno jezikovna skupnost«, in tudi jezikoslovec predpisovalec si ne misli, da »mora podpirati iste sistemske zakonitosti zato, ker bi bila sicer lahko ogrožena pravilnost jezika in lahkost njegovega osvajanja« (Dolnik 1999, 107–108).

3.7 Sistemskost

Iz zahteve po pravopisni normi, ki ne bo usklajena le z jezikom, temveč tudi s sistemom, izhaja sistemskost predpisa, ki to normo uzakonjuje. S stopnjo sistemskosti, ki jo lahko ugotavljamo v vsakem jezikovnem sredstvu in v vsaki od njegovih variant, presojava, kako je to sredstvo »v soglasju z obstajajočimi pravili jezikovnega sistema, kako prispeva k notranji povezanosti, pravilnosti in dinamičnemu ravnovesju podsistemov in sistemov kot hierarhične celote« (Daneš 1977, 11). Iz dinamičnosti sistema izhaja tudi zahteva po raziskovanju soglasnosti jezikovnih sredstev z razvojnimi težnjami.

Sistemskost predpisa je v slovenski pravopisni tradiciji mnogokrat povezovana z razumskostjo, ki implicitno izhaja iz urejenosti sistema. Tako je že leta 1901 Bežek, urednik *Ljubljanskega zvona*, od Levca zahteval, naj pravopis ne bo le zgodovinsko in fonetično utemeljen ter ustaljen, temveč tudi razumljiv: »Pravopisna načela morajo biti prozorna in lahko umevna« (1901a, 400). Iz razčlenitve zgodovine slovenskega pravopisja je Bežek izpeljal nekaj osnovnih teoretičnih ugotovitev, med katerimi je tudi ta, da »se mora smatrati kot pravopisni napredek samo to, kar pospešuje pravopisno priprostost. Priprostost bodi pravopisu najvišji smoter.« S preprostostjo je Bežek mislil to, kar srečamo kasneje pri Toporišiču (1984, 716), ki razumskost naveže na *sistemskost* jezika in pravi:

Spreminjanje predpisa je seveda smiselno le, če je s tem res pomagano jezikovnemu ustroju samemu; samo ob sebi se razume, da je s tem olajšano tudi obvladovanje predpisanega vsem tistim, ki se kot uporabniki knjižnega jezika šele pojavljajo (nove generacije), medtem ko spremenjena (ali razširjena) kodifikacija spravlja v nerazpoloženje tiste, ki so vajeni stare, pa naj bo še tako neustrezna. (Toporišič 1984, 716)

Gre torej za zavest, da pravopisa ne bo nikoli mogoče popolnoma ujeti v pravila, temveč da si je vedno znova treba prizadevati za poenostavitev njegovega predpisa. Dular (1982, 264) pa meni, da je uveljavitev načela sistemskosti močno »odvisna od razvojne stopnje jezikoslovne znanosti«, zato se zanjo tudi na pravopisni ravni zavzemajo predvsem jezikoslovci.

Ob polemičnih odmevih na osnutek pravil zadnjega slovenskega pravopisa, ko je prišlo tudi do medgeneracijskega obračunavanja med tradicionalističnim in modernejšim jezikoslovnim pojmovanjem, ki se je uveljavil v *Načrtu* (1981), je bilo izpostavljeno, da nova metodologija izhaja iz »razčlenjevanja sestavin jezikovnega sistema, iz spoznavanja dialektičnih razmerij med temi sestavinami« in skuša z »logičnim obvladovanjem globinske strukture jezika« v vzročno-posledična razmerja povezati tudi pravila za pisanje (Vidovič Muha 1982, 5).

3.8 Praktičnost

Organiziranost pravopisnega priročnika naj bi ustrezala osnovni težnji jezikovnega uporabnika: zeleno, tj. jasno in nedvoumno ter »pravilno« informacijo čim

hitreje najti. Kritiki so večkrat (npr. v oceni Levčevega pravopisa Aškerc (1899a, 320)) opozarjali na preobširnost uvodnega dela (*Pravil*) nasproti slovarskemu delu. Aškerc je izrazil tudi željo, da *Pravila* ne bi vsebovala vseh slovnčnih zakonitosti, temveč le tiste, ki se dotikajo pravopisne problematike. Glede na dejstvo, da je komaj pet let pred izidom Levčevega pravopisa izšel Pleteršnikov slovar, ki ga je Levec uporabil za svoj osnovni slovarski vir, je Aškerc pričakoval popravek Levčevega pravopisa v smeri lakoničnega skrčenja le na pravopisno problematiko in razširitev slovarskega dela.²⁹ Celo Škrabec je pričakoval, da bo Levčevemu pravopisu sledil priročnik (Škrabec govori o brusu ali antibarbarusu), ki bo namenjen šolski rabi in bo normativen za pisavo in izreko:

Pravopis se nima učiti brez pravorečja; mej navadnim vsakdanjim pravopisom in pravorečjem pa mora posredovati znanstven v ta namen spopolnjen pravopis. To mora vse skupaj obsegati dotična šolska knjiga, imenuj se ali »Pravopis« ali kaker koli. [...] Naposled bi se navele oblike in po abecednem redu besede, ki se navadno ali vsaj pogosto v knjigah in časopisih napak pišejo, ali ki jih ljudje pogostoma in sploh napak izgovarjajo, in določilo, katera izreka in pisava je prava. Pa tudi kake druge navade naše knjižne slovenščine bi se smele obseči, tako da bi bila knjiga nekak »Antibarbarus« ali »Bрус«, kaker ga je ob svojem času namerjal menda že Levstik. To je moja misel o novi izdaji »Pravopisa«. (Škrabec JD 3, 86)

Tominšek (1904, 48) pa je zahteval, da se za »prihodnji natisk« Levčevega pravopisa »izpusti vse, kar ne spada res v pravopis«, »razširi slovar« in »slovar izda v posebni brošuri, ki bi stala le nekaj vinarjev«.³⁰

Ob izidu *Načrta* (1981) in *SPIP* (1990) so kritiki izrazili željo po večji praktičnosti novega priročnika, ki bi bila dosežena, če bi skrčili geslovník novega slovarja in tako v slovarskem delu izločili vse tisto besedje, ki ne »povzroča niti pri pisanju, niti pri izgovoru, naglašanju ali tvorbi oblik nikakršnih težav in je tudi stilno neopazno« (Majdič 1982/83, 191).³¹ Zahteve so bile zavrnjene s *slovaropisnega* in *slovnčnega* stališča: (1) uporabnik pravopisnega slovarja bi si kot iskalec *predpisa za knjižno normo* lahko dejstvo, da besede ni v slovarju, lahko razlagal, kot da ta »knjižno ni dovoljena« (Toporišič 1985, 361), in (2) pravopisni priročnik, kot je po tradiciji znan med Slovenci, je tesno povezan tudi s priročniki, ki izpo-

²⁹ To nasprotje med pričakovanji in dejansko uresničitvijo, ki se ponavlja v vseh obdobjih izhajanja pravopisnih priročnikov, je rezultat *različnih dejavnikov* (Majcenovič 2001). Npr. pri Levcu kljub naslonitvi na Pleteršnikov slovar ni bilo mogoče obiti osnovnih zapisovalnih problemov, povezanih s sistemskim opisom jezika; *SP 1950* in *SP 1962* sta bila nadomestilo za enojezični slovar knjižnega jezika v obdobju t. i. »leksikografskega zamudništva« (Suhadolnik 1963, 926); tudi uporabniki so želeli, da bi bilo v pravopisnem priročniku kaj več kot »nauk, kdaj se piše *ij* namesto *i*« (Vodušek 1950, 1048) in »da bi imeli čim več normativnih predpisov zbranih na enem mestu« (*Načrt* 1981, 2).

³⁰ Pomembnost cenovne dostopnosti družbeno izpostavljenih jezikovnih priročnikov se poudarja tudi ob naslednjih izdajah, npr. ob izidu *Slovenskega pravopisa 1 – Pravila* M. Orožen v Izjavi o Slovenskem pravopisu v imenu Slavističnega društva Slovenije (1990, 17) opozarja na pomen cenovne dostopnosti pravopisnega priročnika.

³¹ Torej naj bi bil pravopisni slovar s »problematičnimi besedami« le dopolnilo slovarju knjižnega jezika (SSKJ).

stavlja le jezikovne probleme (t. i. brusi), vendar pa se nova definicija »problematičnosti« ne nanaša le na besede, ki bi jih sprejeli kot slovarske iztočnice, temveč mnogokrat »neproblematična« beseda dobi ta pridevek šele v besedni zvezi ali tvorjenki, ali pa tudi v *povedi* – vzrok za širjenje pravopisnega priročnika je v navezavi na povedano tudi izrazita težnja po preučevanju jezikovnega sredstva v naravnem jezikovnem okolju.

Ob pripravah zadnjega pravopisnega priročnika so zlasti zavest, da je tudi *SSKJ* potreben temeljite prenove, in nenehne zahteve uporabnikov po novem normativnem priročniku, ki bo uzakonil jezikovne spremembe zadnjih desetletij, usmerili načrtovalce, da so zasnovali obširnejši slovarski priročnik. Seveda pa bi zahtevo po praktičnosti lažje uresničevali, če bi imeli več specializiranih slovarskih priročnikov: pravopisnega, pravorečnega, stilističnega ipd.

4 Sklep

Pojmovanje knjižne norme slovenskega jezika se je razvijalo vzporedno z razvojem jezikoslovne misli. V sedanjem trenutku pojmuje knjižno normo kot normo knjižne jezikovne zvrsti. V stopnji oblikovanja slovenskega knjižnega jezika je bila ta norma precej neuzaveščena in neustaljena, zato tudi neenotna. Jezikoslovci prve polovice 20. stoletja so si zato prizadevali to normo uzavestiti s pomočjo predpisa. Predpis iz obdobja ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika je bil hkrati opis in usmerjevalec norme, bil je manj dogovornega značaja. Pravopisna norma, ki je ena od delnih norm knjižnojezikovne norme, je enakovredna normam drugih jezikovnih ravnin oz. drugim delnim normam: pravorečnim in slovničnim (oblikoslovnim) ter besedotvornim in skladenjskim, vendar je najbolj dogovorna. Vse te norme pa so lahko z vidika rabe dvojnične (variantne) in nevariantne. Sodobno pojmovanje norme torej sloni na ugotovitvi, da ne obstajajo le norme knjižnega jezika, ki je bila najprej predpisana, temveč obstajajo norme znotraj vseh jezikovnih zvrsti in interesnih govoric. Te vrste norme bi lahko poimenovali tudi nenapisane zakonitosti besednega vedenja v posameznih položajih sporočanja. Opis teh zakonitosti lahko postane predpis, če ga izvedejo usposobljeni strokovnjaki in znans-tveniki ter potrdijo strokovna javnost, avtoritativna ustanova, dokončno pa ga potrdi raba merodajnega kroga jezikovnih uporabnikov. Predpis torej izhaja iz jezikovne norme in usmerja jezikovno rabo. Predpis knjižne norme vključuje vse v njej obsežene norme: norme funkcijskih zvrsti in delne norme jezikovnih ravnin.

Vse opisane *lastnosti pravopisne norme in predpisa* nam odkrivajo, da je pravopisna problematika kompleksen pojem. Pri raziskavi perečih pravopisnih vprašanj, pri katerih je treba biti z vidika lastnosti pravopisne norme in pravopisnega predpisa pozoren na odstopanja od ustaljene pravopisne norme in rabe, se lahko najprej vprašamo, *kakšna je povezava med obravnavanimi lastnostmi in perečimi pravopisnimi vprašanji*. Če je pravopisna norma neustaljena ali neenotna, to povzroča večjo variantnost tako norme kot predpisa. Variantnost pomeni za uporabnika nihanje pri izbiri jezikovnih sredstev, ki pa ni vedno nezaželeno. Kadar predpis uzakonja le eno jezikovno možnost, le-teh pa je v normi več, pomeni to neupravi-

čen pritisk na uporabnika, ki mora svojo rabo prilagajati predpisu. Težave se lahko pojavijo tudi, če je pri upoštevanju jezikovnih lastnosti, ki vplivajo na oblikovanje pravopisne norme, zajet le ožji, elitni krog jezikovnih uporabnikov, katerih jezikovne navade ne vključujejo izraznih potreb vseh pišočih. Več možnosti za pravopisna nestrinjanja pa izhaja iz lastnosti predpisa. Če je obvezen za vse jezikovne uporabnike, je za njegovo upoštevanje pomembno, da sloni na znanstveno argumentiranih rešitvah normativno pristojnih pravopiscev. Če tega ni, ga uporabniki ne bodo v celoti sprejeli. Kadar je predpis izrazito prepovedovalen oz. črno-belo normativen oz. kadar jezikovnemu uporabniku ni dopuščeno svobodno odločanje med posameznimi variantami glede na besedilni ali govorni položaj, verjetno ni dvoma, da bo tak predpis vzrok mnogih polemičnih odzivov. Tudi vsebinska neustreznost predpisa oz. nepravilno ali nerazumljivo predstavljena norma, mnogokrat podkrepljena z neustreznim načinom predstavitve predpisa v jezikovnem priročniku, je lahko eden od vzrokov, da ga uporabnik knjižnega jezika zavrne in se ga »pišoča masa« ne »poprime«. Če pa je pravopisna norma že dovolj ustaljena in enotna, če jo uporabniki pojmujejo kot obvezno, če je na podlagi te norme nastali predpis plod dogovora med pišočimi, hkrati pa je praktičen, strokovno podkrepljen in odprt za perspektivne rešitve, je možnosti za uveljavitev predpisa pri vseh uporabnikih knjižnega jezika mnogo več.

Seznam navedenk

- Aškerc, Anton, 1899a, Slovenski pravopis, Sestavil F. Levec, *Ljubljanski zvon*, 319–321.
- – 1899b, Bojni klic »bravec« in protiklic »bralec«, *Ljubljanski zvon*, 514–516.
- – 1901a, Pisatelji ... morajo imeti odločilno besedo ... (Pripomba k članku V. Bežka: Zaščitnikom Levčevega pravopisa v preudarek), *Ljubljanski zvon*, 401–402.
- – 1901b, Post-scriptum uredništva (Pripomba k članku V. Bežka, Zaščitnikoma Levčevega pravopisa vnovič v preudarek), *Ljubljanski zvon*, 850–851.
- Bajec, Anton, 1951, *Rast slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
- – 1960/61, Kakšen bi bil idealni slovenski jezik, *Jezik in slovstvo*, 91–96.
- Bajt, Drago, 2002, Zadnji pravopis – poslednji pravopis?, *Nova revija*, št. 239/240 (marec–april), 2–10.
- Bartsch, Renate, 1987, *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*, Longman, London – New York.
- Bežek, Viktor, 1901a, Zaščitnikom Levčevega pravopisa v preudarek, *Ljubljanski zvon*, 392–401.
- – 1901b, Zaščitnikoma Levčevega pravopisa vnovič v preudarek, *Ljubljanski zvon*, 757–766, 844–850.
- Breznik, Anton, 1936, Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa, I–VII, *Slovenec*, 262, 263, 265, 266, 267, 269, 272.
- Bunc, Stanko, 1930, Slovenski jezik. Iz naše pisave, *Ljubljanski zvon*, 568–569, 767–768.

- J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 8 • 2002 • 1
- Daneš, František, 1977, K dvěma základním otázkám kodifikace, *Naše řeč*, št. 1, 3–13.
- Doležel, Lubomir, 1955, Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti, *Slovenska řeč*, št. 4, 199–205.
- Dolník, Juraj, 1999, Jazykový system a kodifikácia, *Slovenská reč*, št. 2, 106–113.
- Dular, Janez, 1982, Ob osnutku novega slovenskega pravopisa, *Naši razgledi*, 264–266.
- Đurovič, Lubomir, 1955, Z diskusie, *Slovenská reč*, št. 4, 218–219.
- Glatigny, Michel, 1989, Les commentaires normatifs dans le dictionnaire monolingue, *Wörterbücher, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 1, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 700–704.
- Glonar, Joža, 1932, Dve, tri o naših rešetarjih, *Ljubljanski zvon*, 629–633.
- – 1936, *Slovar slovenskega jezika*, Umetniška propaganda, Ljubljana.
- Golden, Marija, 1997, *O jeziku in jezikoslovju*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Gradišnik, Janez, 1974/75, O normi v knjižnem jeziku, *Jezik in slovstvo*, 122–130.
- – 1981, *Še znamo slovensko?*, Mohorjeva družba, Celje.
- Grepš, Miroslav, 1993, K aktuálním otázkám jazykové kultury, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Sborník z olomoucké konference 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 80–83.
- Havránek, Bohuslav, 1929, Funkce spisovného jazyka, *Sbornik Přednášek I. sjezdu čsl. profesorů*, Praha, 1–9.
- – 1932, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, ur. B. Havránek, M. Weingart, Melantrich, Praga, 32–84.
- – ²1976 (¹1936), Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur, *Grundlagen der Sprachkultur*, Akademie-Verlag, 142–149.
- – 1947, Zásady pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny, *Slovo a slovesnost*, št. 1, 13–22.
- – 1969, Teorija knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo*, 196–204.
- Horecký, Jan, 1955, Norma spisovného jazyka z hľadisha potrieb spoločnosti, *Slovenská reč*, 194–199.
- Jedlička, Alois, 1965, Teorija praške šole o knjižnem jeziku, *Jezik in slovstvo*, 186–192.
- – 1975, Problematika normy spisovného jazyka, *Slovo a slovesnost*, št. 2, 116–125.
- – 1978, *Spisovný jazyk u současné komunikaci*, Universita Karlova, Praha.
- J. K., 1921, Anton Breznik. Slovenski pravopis, *Popotnik*, 91–93.
- Kocjan - Barle, Marta, 2002, Slovenski pravopis 2001 med znanostjo in (ne)uporabnostjo, *Nova revija*, št. 239/240 (marec–april), 11–25.
- Kraus, Jiří, 1980, Jazykovědci NDR o normě v jazyce, *Naše řeč*, št. 1, 43–49.
- Lenček, Rado L., 1996 (1981), Sociolingvistične determinante razvoja slovanskih knjižnih jezikov, *Izbrane razprave in eseji*, Slovenska matica, 28–39.
- Levec, Fran, 1898, Slovenski pravopis, *Ljubljanski zvon*, 276–283.
- Levstik, Vladimir, 1936, Okoli »Slovenskega pravopisa«, *Ljubljanski zvon*, 113–116.

- Majcenovič, Helena, 2001, Perspektivni pogled na pravopisno slovaropisje, Okrogla miza: Vprašanja in naloge slovenskega slovaropisja, Gorica, 5. 10. 2001, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 12 (2002), (v tisku).
- Majdič, Viktor, 1982/83, Na rob Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, *Jezik in slovstvo*, 190–200.
- Mathesius, Vilém, 1983 (1929), Functional linguistics, *Praguiana. Some Basic and Less known Aspects of the Prague Linguistic School*, ur. J. Vachek, John Benjamins Publishing Company, 121–142.
- Moder, Janko, 1969, Kako nastane jezikovna norma, Jezikovni kotiček, *Nedeljski dnevnik*, 31. 8.
- – 1970, Kaj je neustaljeno?, Jezikovni kotiček, *Nedeljski dnevnik*, 21. 6.
- Müller, Jakob, 1982, Jezik kot vrednota ali jezik kot resničnost?, *Naši razgledi*, 294–296.
- Načrt 1981 = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, SAZU – Inštitut za slovenski jezik – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Nebeská, Iva, 1987, Ke klasickému pojetí normy v české lingvistice, *Slovo a slovesnost*, št. 4, 334–342.
- – 1989, Ke současnému pojetí normy v české lingvistice, *Slovo a slovesnost*, št. 2, 334–342.
- – 1996, *Jazyk norma spisovnost*, Univerzita Karlova, Praha.
- Ondrejovič, Slavo, 1999, Eugen Pauliny ako sociolingvista, *Slovenská reč*, št. 2, 65–83.
- OPP 1945 = *Osnutek pravopisnih pravil o rabi velike in male začetnice*, Črnomelj.
- Orožen, Martina, 1990, Čimprej dostopnejšo – torej cenejšo izdajo! Izjava o Slovenskem pravopisu, *Delo* (21. VI. 1990), 17.
- Peciar, Štefan, 1955, Záver z konferencie o jazykovej norme, *Slovenská reč*, št. 4, 279.
- Radovanović, Milorad, 1986, *Sociolingvistika*, Biblioteka XX vek, Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.
- Ružička, Jozef, 1955, Z diskusie, *Slovenská reč*, št. 4, 219.
- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika 1970–1991*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 1899 = *Slovenski pravopis*, Sestavil Fr. Levec, Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig, Dunaj.
- SP 1920 = *Slovenski pravopis*, Sestavil dr. A. Breznik, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*, Izdalo in založilo Znanstveno društvo, Ljubljana.
- SP 1937 (²1938) = *Slovenski pravopis*, Mala izdaja, priredila A. Breznik in F. Ramovš, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP1P ¹1990 (³1994, ⁵1997) = *Slovenski pravopis 1 – Pravila*, SAZU – Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC.
- Suhadolnik, Stane, 1963, Problemi slovenske leksikografije, *Sodobnost*, 926–934.

- Škiljan, Dubravko, 1999, *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*, Studia humanitatis, Ljubljana.
- Škrabec, JD 1–4, 1994–1998, *Škrabčeva Jezikoslovna dela*, 1–4, ur. Jože Toporišič, Frančiškanski samostan Kostanjevica, Nova Gorica.
- Štícha, František, 1993, K pojetju spisovnosti, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Sborník z olomoucké konference 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1995, 57–60.
- Štrekelj, Karel, 1911, *O Levčevem pravopisu in njega kritikah. Opomnje o slovenskem glasoslovju in rabi nekaterih oblik in besed*, Ljubljana.
- Tominšek, Josip, 1904, *Smeri našega pravopisja in pravorečja* (Ponatisk iz »Slovan« 1904), Ljubljana.
- 1910, *Antibarbarus. Studije o napakah in pravilih slovenskega pisanja*, Ljubljana.
- Toporišič, Jože, 1969, Nekaj stališč k odprtim pravopisnim in pravorečnim vprašanjem, *Jezik in slovstvo*, 184–190.
- 1971, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, *Slavistična revija*, 55–75, 222–229.
- 1977, O Urbančičevi jezikovni kulturi, *Slavistična revija*, 359–371.
- 1978a, Kaj je v knjižnem jeziku prav, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Založba Obzorja, Maribor, 323–327.
- 1978b, Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, Založba Obzorja, Maribor, 328–338.
- ²1984 (¹1976, ³1991, ⁴2000), *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor.
- 1985, K neki kritiki pravil za novi slovenski pravopis, *Slavistična revija*, 359–385.
- 1991a (1975), Intervju za 7 D o pripravljajočem se Slovenskem pravopisu, *Družbenost slovenskega jezika*, DZS, Ljubljana, 293–297.
- 1991b (1978), Slovenski jezik in jezikoslovje, kot sta, *Družbenost slovenskega jezika*, DZS, Ljubljana, 293–297.
- 1992a, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- 1992b, Tipološka oznaka slovenskega knjižnega jezika, *XXVIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Zbornik predavanj, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 13–42.
- Toporišič, Jože, Rigler, Jakob, 1977, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 69–106, 311–358.
- 1979, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 81–150, 231–261, 459–476.
- 1980, Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, *Slavistična revija*, 325–356
- TPLK 1929 = Teze Praškega lingvističnega krožka, V: *Struktura pesničkog jezika*, R. Jakobson, N. Trubeckij, V. Matezijus, B. Havranek, P. Bogatirjov, N. Durново, J. Mukaržovski i P. Savicki, *Teze Praškog lingvističkog kružka*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986.
- Trávníček, František, 1955, K otázkám jazykové normy, *Slovenská reč*, št. 4, 205–

208.

- Urbančič, Boris, 1963/64, Naš novi pravopis, *Jezik in slovstvo*, 103–118.
– – 1974 (²1987), *O jezikovni kulturi*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
Vidovič Muha, Ada, 1982, Pogovarjati bi se morali čisto drugače, *Delo* (9. 4. 1982).
5.
– – 1991, Nekatera aktualna vprašanja slovenske jezikovne kulture. *XXVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 17–27.
– – 1998, Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih, *Slavistična revija*, št. 1–2, 95–116.
Vodušek, Božo, 1950, Pripombe k Slovenskemu pravopisu, *Novi svet*, II. knjiga, 947–933, 1045–1052, 1147–1150.
– – 1952, O slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih, *Slovenski poročevalec*, št. 1–10.
Vprašalnik 1963/64, Vprašanje o bodočem Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo*, 208.
Zgusta, Ladislav, 1989, The role of dictionaries in the Genesis and development of the Standard, *Wörterbücher, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* 1, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 70–79.

A Slovenian Orthographic Reference Book from the Viewpoint of Norm and Regulation

Summary

The modern conception of a norm is based on the ascertainment that beside the standard-language norm, which was prescribed first, there are also the norms for all language levels and social registers, i.e. the unwritten standards of lexical behaviour in individual communication situations. A description of these standards may become a regulation if the description is prepared by competent field-experts and then confirmed by the expert public, and finally approved by the usage of the relevant group of language users. A regulation originates from the language norm and directs the linguistic usage. The orthographic norm is one of the partial norms within the standard-language norm and is a counterpart of other partial norms: orthoepic and grammatical (morphological), word-formational and syntactic – but of all these the orthographic norm is subject to agreement in the highest degree. The regulation of the standard-language norm comprises all included norms: those of functional varieties and the partial norms on various language levels. In the research of current orthographic issues the correlation with the discussed features is very important: If the orthographic norm is unfixed or nonuniform this results in several variants or doublets in the norm, and in the regulation as well. If there are several variant linguistic means to choose from this calls for more decision-making on the part of the user – which is not always undesired. When a regulation enforces a single option in spite of several options within a norm this might be considered as

unjustified pressure on the user, who is forced to adjust her/his usage to the regulation – even if the orthographic norm was established on the basis of linguistic features in use only by an elite group of language users. In such case the linguistic habits of the elite do not correspond to the expressional needs of the whole writing community. Many orthographic arguments arise from the nature of regulation as such. If the regulation is obligatory for everybody then it is very important that its solutions are based on sound scientific argumentation presented by normatively competent orthographers. It is very likely that a regulation will be subject to a polemical response when it is strictly prohibitive or normative in a black-and-white manner, or when the user is not allowed to decide freely on individual variants depending on context or communication situation. A situation where the contents of a regulation are inappropriate or the presentation of the norm is incorrect or ununderstandable, and often furnished with inappropriate presentation in a linguistic reference book, may be one of the reasons that the regulation is rejected by the standard-language users and is not “adopted” by the “writing masses”. Yet, if the orthographic norm is fixed and uniform enough, if it is considered obligatory by the users, and if the regulation based on this norm results from a general agreement among the writing, and if it is at the same time practical, approved by field-experts and open for long-term solutions, the prospects of a successful implementation of the regulation among all standard-language users are much better.

Prostomorfemski glagoli kot slovarska gesla

Andreja Žele

IZVLEČEK: Prispavek skuša, zaenkrat samo v okviru glagolov, najti merila za določanje samostojnih eno- ali večbesednih slovarskih enot oz. gesel. Ta navidez leksikografska problematika odpira in aktualizira tako pomenoslovna kot strukturnoskladenjska vprašanja.

ABSTRACT: The article is oriented towards finding the criteria – for now only within the framework of verbs – for characterization of individual single- or multi-word lexical units or entries. Although this might seem to be a merely lexicographical issue it is nevertheless tackling semantic and structural-syntactic issues and making them topical as well.

0 Že takoj na začetku se pri določanju prostomorfemskih glagolov kot slovarskih enot oz. gesel problemsko postavi merilo leksikalizacije.¹ Leksikalizacija (uslovarjenje) je namreč pogoj za nastajanje novih leksemov kot slovarskih enot. Važno je hierarhično pomenskorazločevalno določiti pomensko- in strukturnoskladenjsko mesto prostomorfemskih glagolov v slovarskem članku.

1 Glagoli kot pomensko- in strukturnoskladenjski organizatorji povedi

Vpliv prostih morfemov na glagolsko vezljivost je v besedilih izražen z vezavo, ki površinskoizrazno označuje pretežni del desne vezljivosti. Izjeme so mejni primeri a) z vezavnodružljivimi glagolskimi predložnimi morfemi (ti so od glagola samo sklonsko vplivani, zato imajo samo strukturnoskladenjsko (sklonskodoločevalno) vlogo, pomenskoskladenjsko pa so del predložnih prislovnih določil, npr. *hoditi po cesti/travi* nasproti primiku *hoditi po/v hiši*), sčm spadajo tudi vezavnodružljiva predložna prislovna določila načina tipa *delati z veseljem* s primično pretvorbo *veselo delati*, in b) s primičnovozljivimi (predvsem krajevnimi) prislovi, npr. *živeti doma/tam*, *hoditi tja/tod*, *prihajati domov*, *goditi se zjutraj*, *delati strojno/ročno* ipd. Desnovozljive prislove bi lahko razlagali kot pretvorbe predložnih zvez, kjer predložni vezavni morfem s prostorsko-upravljalnim pomenom po pretvorbi ostaja neizražen in uvaja končniško neizraženo vezljivost.

¹ Leksikalizacija je tu uporabljena za označitev pojava, pri katerem beseda iz skladenjske zveze, v tem primeru predlog, postane del besednega pomena – iz skladenjske enote postane slovarska enota/leksem.

1.1 Da pri pomenskoskladenjski vezljivosti ni odločujoča vidskost, temveč le kombinacija pomenskih sestavin znotraj posameznega glagola,² se jasno izraža zlasti pri glagolskih pomenih s široko pomenskoskladenjsko rabo, npr. pri *obračunati z/s₂*, *odpasti na/za₄*, *vreči se na/v₄* ipd., kjer se v določenem skladijskem pomenu zaradi pomenskorazločevalne vloge lahko uporablja samo en člen vidskega para. Sčm sodijo še glagoli v samo posebni skladijski vlogi, npr. *streči po življenju*. Tako se je pri vezljivosti smiselno omejiti predvsem na t. i. »vidski del vsakokratnega stavčnega položaja« oz. na »vidski pomen«,³ ki ni samo vidskost posameznih glagolov, ampak je vezan tudi na določen stavčni položaj oz. upošteva tudi stavčno organizacijo glagola in njegovih udeležencev (hkrati pa tako upošteva tudi paradigmatičnost glagolskega vida).

1.1.1 Razmerje med vidskostjo in prislovnostjo predpon in predponskih obrazil

Intenčnost oz. pomenska vezljivost glagola je obravnavana kot kategorialna pomenska sestavina glagolov (Vidovič Muha 2000, 34), medtem ko je vid obravnavan kot stalna (inherentna) slovnična lastnost oz. slovarskokategorialna lastnost glagolskega besedja (Merše 1995, 28–29; Vidovič Muha 2000, 34).

Z vidika glagola je prislovnost, nasproti inherentni vidskosti, dodana adherentna lastnost, ki lahko z različnimi razmerji/odnosi do udeležencev (npr. prostorsko-časovne spremembe ipd.) izraža tudi vrsto glagolskega dejanja, poimenovano tudi kot podvid (Simeon 1969, 73). S prislovnim oz. s prostorsko-časovnim pomenu glagolskih predpon ali predponskih obrazil pa je povezana intenčnost ali pomenska usmerjenost predponskih tvorjenk (Vidovič Muha 1993).

V okviru sestavljenk z istim predponskim obrazilom se izraža vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predponskih obrazil – 'faznost (začetnost/trenutnost/končnost)', 'rezultativnost (enkratna/večkratna)' in 'lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)'.⁴

² Prim. J. Orešnik (1994, 67–68) ugotavlja, da »ima vsak glagol kot slovarska enota svojo lastno vidsko vrednost«, ki je v praksi določljiva na podlagi njegovega vidskega prispevka k njegovi najpreprostejši glagolski vezljivosti.

³ Gl. J. Orešnik (1994, 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*). Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele poveza-va lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

⁴ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladijskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati* : *pisati iz* : *pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladijskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izje-

Vendar sicer izhodiščno glagolska prostorsko-časovna usmeritev med glagolom v povedju in potencialnimi udeleženci vzpostavi pomenskosestavinsko kolokacijo ali leksemsko-skladenjsko sovisnost glagola in sledečega udeleženca (Toporišič 1992, 296).

Iz povedanega lahko povzamemo, da je skladenjskopomenska vloga predložnega morfema odvisna od glagolsko-samostalniške kolokacije; v vseh primerih pa predložni morfem ohranja prislovnost – enakozvočni s predponskim obrazilom samo okrepi prislovno sestavino glagolske sestavljenke, neenakozvočni s predpono oz. predponskim obrazilom pa navadno dopolnilno natančno precizira vezljivo okoliščino, npr. vezljivo-enakozvočni: *oditi od, iziti iz, preiti prek, izstopiti iz, vstopiti v* nasproti vezljivo-neenakozvočnim *oditi iz, iziti pri (založbi), preiti čez, izstopiti pri/na (zadnjih vratih), priigrati pri*; primerjalno obširnejša je skupina *priti blizu, priti do, priti k, priti v*.⁵ Kot univerzalnejši izstopa nesmerni statični predložni morfem *pri*. Pri istih glagolskih sestavljenkah pa za jasnejšo predstavitev predponskoo-brazilnega-predložnomorfemskega razmerja navajam še nekaj protiprimerov z nevezljivimi udeleženci oz. okoliščinami, npr. *oditi k/v, vstopiti iz* ipd.

1.2 Nova predmetnost ali pojavnost posledično omogoča tudi novo vezavnost tipa *igrati (se) na računalnik* v pomenu 'obvladovati napravo', *surfati po/v mreži* v pomenu 'iskati in pregledovati podatke', *prostituirati se industriji* v pomenu 'ponujati strokovne storitve/rešitve', podobno še *priklicati besedila na zaslon, priti iz ene datoteke v drugo, servisirati izstope na sisteme, seliti se na strežnik, shraniti v pomnilnik, vstopiti v nov program*.

2 Prosti morfemi

Prosti glagolski morfemi kot del pomenskosestavinske glagolov lahko spreminjajo oz. modificirajo (leksikalizirani morfemi) ali pa posamezne pomenske sestavine ali pomene samo dodatno pomensko-izrazno poudarjajo in izpostavljajo (neleksikalizirani morfemi). V obeh primerih pa so s prostimi morfemi ubesedene tiste pomenske oz. intenčne sestavine, ki so tako pomensko- kot strukturnoskladenjsko udeležene pri vezljivosti. S prostimi morfemi so torej tudi strukturnoskladenjsko izražene intenčne/vezljivostne pomenske sestavine glagolov. Prek prostih morfemov je še jasneje izražena soodvisnost pomenskosestavinske glagolov z njihovo vezljivostjo oz. tudi vzvratni vpliv vezljivosti na pomensko sestavo glagola. Prosti glagolski morfemi se delijo na **predložne**⁶ in **zaimenske** oz. **zaimkovne**. Najtipičnejši zaimenski/zaimkovni morfem je SE/SI z različno stopnjo pomenske

ma so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. *izbuljiti oči : buljiti* ipd.

⁵ Pri določenih predponskih tvorjenkah pa predpone oz. predpomska obrazila imajo ali ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s, (za)muditi se z/s, (za)riti (se) v, (za)vozlati (se) v, (po-/s-/za-)tlačiti* v ipd.

⁶ Prosti predložni glagolski morfem, predvsem leksikalizirani, je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika izražen s slovničnimi kvalifikatorskimi pojasnili, ki še ne upoštevajo

izpaznjenosti.⁷ Visoka stopnja pomenske izpraznjenosti omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *oddaljiti se/si, premisliti se/si, upati si/se*. In če predložni morfem z dodatnim pomensko-izraznim izpostavljanjem t. i. vezljivih pomenskih sestavin glagola vezljivost uvaja oz. udeležensko širi, jo zaimkovni morfem z zasedbo udeleženca – prizadeto/prejemnik udeležensko oži: *upati v uspeh/na rešitev – upati si/se dvomiti o uspehu/rešitvi, igrati nogomet s pomarančo – igrati se slepe miši z otroki*: **igrati se šah na računalniku, premikati pohišstvo po sobi – premikati se po sobi; privoščiti prijatelju počitnice – privoščiti si počitnice, seznaniti sodelavca z novostmi – seznaniti se z novostmi, želeti ljudem srečo – želeti (si) pijačo* ipd.

2.1 Zaimkovni prosti morfemi

Oženje vezljivostnega polja povzroča tudi vračanje k samodelovanju. Pri označevanju 'samodelovanja' je z vidika pomenskosestavinskosti glagola potrebno izpostaviti pomenskosestavinsko uskladitev prostomorfemskega *se* s predponami oz. predporskimi obrazili *za-*, *z-/s-*, *na-* in *raz-* s pomenom faznosti (začetnosti/končnosti) ali stopenjskosti oz. mere dejanja, npr. *zahoditi se, zajesti se, zaklepetati se, zakoreniniti se, zagledati se, zahvaliti se; zjeziti se, zjesti se, shladiti se, spomniti se; nahoditi se, naplesati se, nagovoriti se, nagledati se, najesti se; razhoditi se, razjeziti se, razgovoriti se, razgledati se, razjesti se* ipd.⁸ Tvorjenje glagolskih sestavljenk z neprostorskimi/drugotnimi predporskimi obrazili z dodanim povratnostnim *se-jem se* omejuje na neprehodne ali samo potencialno prehodne glagole – pri

glagolske prostomorfemske in so zato z vidika današnjega jezikoslovja nepravilne: s predložnim povedkovim določilom, s predložno zvezo, s predlogom, v zvezi z/s.

Iz prvih treh naštetih slovničnih kvalifikatorskih pojasnil lahko takoj razberemo, da gre za predložne glagolske morfeme, kvalifikatorsko pojasnilo v zvezi z/s (165-krat za označevanje predložnih morfemov in 25-krat za označevanje zaimenskih morfemov). Predložni glagolski morfem je v Slovarju označen pri 165 leksemih tipa *dajati na* – ekspr. 'prisojati komu vrednote, ceniti'; *dajati se s/z* – ekspr. 's težavo upirati se čemu'; *dreti¹ v* – ekspr. 'zelo hitro se bližati čemu slabemu', *držati na* – nižje pog. 'ceniti, dati na kaj', *gledati na* – ekspr. 'prisojati čemu pomembnost', *gnati v* – 'razvijati se, rasti', *goreti od* – 'biti čustveno vznemirjen', *goreti za* – ekspr. 'izražati, kazati veliko prizadevnost, navdušenje', *graditi na* – publ. 'delati, ustvarjati kaj z upoštevanjem določenih izhodišč', *hoditi za* – pog. 'prizadevati si pridobiti ljubezensko naklonjenost koga'.

⁷ Raba potrjuje, da prostomorfemski *se/si* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen ('povratnost' je stalna sestavina), zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *jesti kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: */raz/veseliti koga*), *jokati se, kesati se, kujati se, naveličati se, počutiti se, smejati se, zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se, svitati se, temniti se, kolcati se (komu), zehati se (komu)* ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

⁸ Na isti jezikovnosistemski pojav oz. na pomenskosestavinsko uskladitev *se-ja* z določenimi predponami ali predporskimi obrazili, ki so ista kot v slovenščini, opozarja češka slovnica (1986: 396–405).

slednjih se vezljivost ukinja zaradi metonimičnih pomenskih premikov predponskih obrazil (Vidovič Muha 1988, 23).⁹

Na glagolski pomen in posledično na njegovo vezljivost ne vplivajo neobvezni SE/SI, npr. *jokati (se)*, *ogledovati (si)*, *misliti (si)*, vendar je predvsem pri *smučati (se)* in *drsatih (se)* raba že pomenskorazločevalna v smislu, da je v *On smuča/drsa* prednostni pomen 'znati/obvladovati', pomen 'voziti se' pa v *On se smuča po strminah*, *Drsa se na bližnjem jezeru*.

2.1.1 Frazemski zaimkovni glagolski morfemi so vsi leksikalizirani, le da eni ohranijo udeleženske lastnosti, npr. *odnesti jo* 'glavo', *imeti ga* 'alkohol' *pod kapo*, *napeti mu jih* 'očitke', drugi pa ne, npr. *mahniti/pihniti jo čez mejo*, *lomiti ga s kom/čim/pri čem* ipd., v prvem primeru lahko govorimo o besednozveznih frazemih, v drugem pa o besednih frazemih.

Po pomenskih skupinah se delijo: – **glagoli ravnanja**: *biksati ga*, *kidati ga*, *kronati ga*, *lomiti ga*, *sekati ga* v pomenu 'počenjati neumnosti, lahkomiselnosti' s faznimi različicami *pokidati ga/jo*, *pokronati ga*, *polomiti ga/jo*, *posrati ga/jo* v pomenu 'narediti neumnost, lahkomiselnost', *pohudičiti ga* v pomenu 'narediti napako'; – **glagoli premikanja**: *ucvreti jo*, *pobrisati jo* v pomenu '(s)teči, bežati', *kresniti jo* v pomenu 'začeti hoditi', *pobirati jo* v pomenu 'hitro hoditi, iti', *pobrati jo*, *stisniti jo* v pomenu 'oditi, zbežati'; – **glagoli rekanja**: *razdirati jih* v pomenu 'šaliti se', *napeti jih* v pomenu 'ozmerjati'; – **glagoli ovrednotenja stanja/lastnosti**: *izkupiti jo/jih* v pomenu 'biti deležen kakega neprijetnega stanja', *odnesti jo* v pomenu 'ostati živ, biti rešen'. Pomeni zgornjih frazemov (ravljanje, premikanje, govorjenje, stanje) usmerjajo oz. določajo njihovo vezljivost.

2.2 Predložni prosti morfemi

Že to, da so predlogi izprislovnega izvora (razvili naj bi se iz prostorskih prislovvov, ki natančneje določujejo dejanje), kaže na njihov obglagolski pomenskoskladenjski položaj – pomenskoskladenjsko so torej modifikatorji glagola, strukturnoskladenjsko pa njegovi prosti morfemi.¹⁰ **Prosti predložni glagolski morfemi** so lahko **a)** leksikalizirani glagolski morfemi, **b)** neleksikalizirani glagolski morfemi in **c)** obglagolski vezavnodružljivi morfemi.

Predložni glagolski morfem je **leksikalizirani**, ko pomensko sograjuje glagolski pomen in je del glagolskega leksema kot slovarske enote in hkrati del glagol-

⁹ Vzajemna vplivanost med vezljivostjo in pomensko sestavinsko glagolov je bila že večkrat tudi eksplicitno potrjena, nazadnje z leksikološkega vidika pri Adi Vidovič Muha (2000, 34).

¹⁰ Na predloge kot glagolske proste morfeme z zgledi pod vplivom J. Dobrovskega namiguje Metelkova slovnica (1825, 247–256), opozarja tudi na različne skladenjske vloge SE-ja (243–244). Metelkove interpretacije prostih morfemov je z eksplicitno izraženim verbocentrišmom nadgradil A. Breznik (1916, 250, 1934, 225). Termin **prosti predložni glagolski morfem** se pri nas uporablja od šestdesetih let naprej (SKJ III 1967, 111). Sicer pa je predloge kot glagolske morfeme že zgodaj izrazilsko označil V. V. Vinogradov (1947, 678) – govori o 'glagol'nyh priklejkah', ki izražajo predložno prehodnost glagola.

ske vezljivosti, ali neleksikalizirani, ko pomensko izhaja vsaj iz enega pomena glagolskega leksema in izraža njegovo pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivost ter je zato del povedkove vezljivosti.¹¹

Upravičenost delitve *glagolskih predložnih morfemov*¹² na 2.2.1) leksikalizirane in na 2.2.2) neleksikalizirane (udeleženske) potrjuje tudi določevanje spodnje meje glagolskih frazemov – kdaj so zveze glagola s predložnim morfemom frazeološke besedne zveze in kdaj že besede.¹³

Najbolj jasno razločevanje med leksikaliziranimi predložnimi morfemi in neleksikaliziranimi predložnimi morfemi je pri širokopomenskih primarnih glagolih, potem pa tudi pri glagolih s t. i. širokim pomenskim obsegom (tj. slovarska oznaka za glagole z največ možnimi skladenjskimi pomeni).¹⁴ Leksikalizacija pred-

¹¹ ESJ (1992) ločuje »vezavni morfem« oz. »predložni vezavni morfem« (*govoriti o, ukvarjati se z/s*) in »prosti morfem« (*misliti na, vstopiti v*). O tem tudi N. Ju. Švedova (1980, 156). Za predloge M. Žic Fuchs (1991: 123) povzema po J. M. Andersonu delitev na 'vgrajeno leksemsko vsebino' (inherent lexical content), kar je pomenskoskladenjsko **prosti predložni glagolski morfem**, in na 'izpeljano leksemsko vsebino' (derived lexical content), kar je pomenskoskladenjsko **udeleženski predložni izglagolski morfem**.

¹² Čeprav NSS (1982, 93–100) ne ločuje med leksikaliziranim in neleksikaliziranim predložnim morfemom, npr. *ločiti se od otrok* 'zapustiti' : *ločiti se od žene, iti proti vsem* 'nasprotovati' : *iti proti železniški postaji, zlesti s konja* 'razjahati' : *zlesti z omare*.

¹³ E. Kržišnik (1994: 58–62) sklepa, da v primeru neleksikaliziranega predložnega morfema lahko govorimo o frazeološki besedni zvezi, v primeru leksikaliziranega predložnega morfema pa lahko govorimo o frazemu – besedi.

¹⁴ Predložni morfemi lahko s svojimi različnimi pomenskoskladenjskimi vlogami vplivajo na različno skladenjsko uporabo glagolskega pomena – glagole s široko pomenskoskladenjsko uporabo lahko pomensko precizirajo in obratno.

a) Ob prvotno splošnejših pomenih so navadno neleksikalizirani obveznovezavni predložni morfemi, ki s prostorskoupravljalnim/prislovnim pomenom precizirajo (in hkrati aktualizirajo) glagolski pomen, npr. *upravljati z orožjem* 'ravnati', *napravljati iz sadja* 'pridobivati, izdelovati', *izročati denar v hrambo* ipd.

b) Prvotno dovolj pomensko specializirani glagoli z leksikaliziranim predložnim morfemom lahko postanejo širše pomenskoskladenjsko uporabni: **ekspr.** *Spet je segel po cigareтах, Rad seže po dobri knjigi*; **nav. ekspr.** *spopasti se z debelostjo/z obsežnim gradivom*; **ekspr.** *Sklanja se nad knjigo, Sklanja se nad bolniki*; **ekspr.** *truditi se za otroke/z otroke*. S predložnimi glagolskimi morfemi, npr. pri *obračunati z/s* v pomenu, ki 'izraža odklonilen odnos' npr. *Brezobzirno je obračunal z njim*, pri nedovršenem parnem glagolu *obračunavati z/s* pa v pomenu 'obravnavati medsebojne spore, nesoglasja', npr. *Z otroki je fizično obračunaval*, zaradi 'medsebojnega vplivanja' udeležencev se prosti predložni morfem lahko tudi nevtralizira, npr. *Grdo obračunavata* ipd.

Podobno je še pri glagolu *odpasti* v pomenu 'izraža, da kdo je, postane deležen tega, kar izraža samostalnik', ki s predložnima glagolskima morfemoma *na* in *za*, ki se leksikalizirata v *odpasti na/odpasti za*, in z dodatno stilnofunkcijsko oznako **publ(icistično)** še poudarja odmik od osnovnega pomena, npr. *Upa, da bo zanj/nanj kaj odpadlo, Del denarja odpade za nakup opreme, Na travnike odpade četrtnine površine*. Glagolu *vreči se* je dodan leksikalizirani predložni prosti morfem *na* izoblikoval pomen, ki 'izraža nastop intenzivne dejavnosti, kot jo določa samostalnik' v *vreči se na delo/v študij* 'začeti delati/študirati', *vreči se na jedačo* 'začeti hlastno jesti', *vreči se na knjigo* 'začeti brati/študirati', *vreči se na politiko* 'začeti politično delovati'.

ložnega morfema je pri nepolnopomenskih rabah kot *biti ob hišo* v pomenu 'izgubiti hišo', *imeti ga za pametnega* v pomenu 'ceniti ga kot pametnega', *dati na njegovo besedo* v pomenu 'upoštevati njegovo besedo', *delati na tej temi* v pomenu 'obravnavati to temo', *klobuk dobiti za suknjič* v pomenu 'klobuk zamenjati s suknjičem'. Neleksikalizirana uporaba predložnega morfema je pri polnopomenskih rabah kot *biti ob hiši* v pomenu 'nahajati se ob hiši', *imeti za pametne* v pomenu 'hraniti za pametne', *dati na mizo* v pomenu 'položiti na mizo', *delati na polju* v pomenu npr. 'orati na polju', *dobiti za nesramnost* v pomenu 'ozmerjati/pretepsti za nesramnost'.

V okviru povedkove vezljivosti je zanimiva omejena skupina izglagolskih in neizglagolskih pridevnikov, ki označujejo telesna in duševna stanja. In če je pri izglagolskih pridevnikih vezljivost posledica izhodiščnega glagolskega pomena, je pri neizglagolskih pridevnikih vezljivost posledica dinamičnega pomena pomensko sorodnih glagolov – gre predvsem za stanjske pridevnike s prevladujočim razmernostanjskim skladenjskim pomenom (ki ga dodatno potrjuje še prostopredložnomorfemska raba): a) meritve/mere: *biti oddaljen od (koga/česa)*, *biti prisoten (pri kom/čem)*, *biti odprt (za koga/kaj)*; b) primerjave: *biti isti/enak (s kom/čim)*, *biti enak za (koga/kaj)*, *biti odvisen od (koga/česa)*, *biti podoben (komu/čemu)*; in c) vrednotenja lastnosti/stanja: *biti nagnjen k (komu/čemu)*, *biti radoveden za (koga/kaj)*, *biti ponosen na (koga/kaj)*, *biti nujen/obvezen/primeren/upravičen/pomemben za (koga/kaj)*, *biti izkušen/zadovoljen/nepošten/pravičen/ljubezniv s (kom/čim)*.

2.2.1 Leksikalizirani predložni morfem oz. leksikalizacija predložnih morfemov s polnopomenskimi neprimarnimi glagoli lahko njihove prvotne specializirane pomene posploši. Takšne predložnoglagoleske leksikalizirane zveze hkrati s posplošitvijo prvotnega specializiranega pomena glagola postanejo prehodne, in zaradi tega pridobijo še funkcijskozvrstno, socialnozvrstno ali čustvenostno oznako (po SSKJ): *leviti se v* (ekspr.) = 'postajati', *oblikovati se v* = 'postajati', *obstajati iz* = 'imeti', *predelati se v* = 'spremeniti se v', *zaplesti se v* (ekspr.) = 'začeti' ipd.

Predložne glagolske morfeme prehodnosti imajo zveze: *leviti se v*, *oblikovati se v*, *obstajati iz*, *preiti v*, *prekaljevati se v*, *prihajati do*, *razrasti se v*, *shajati brez*, *sloneti na*, *spravljati se nad*, *spremeniti se v*, *spustiti se v*, *stati pred*, *vleči se na*, *vzdržati brez*, *zaplavati v*, *zaplesti se v*; pri drugih glagolih pa **predložni glagolski morfemi samo pomensko- in strukturnoskladenjsko spreminjajo vezljivost glagolov**, npr. *prerasti v*, *prestopiti na*, *prignati do*, *prijeti za*, *pripraviti ob*, *šteti za*, *trpeti za*, *valiti na*, *veljati za*, *vleči na*.

2.2.1.1 Vloge

1) *Uvaja desno vezljivost:*

1.1) Ob prvotno neprehodnih glagolih kot *priti do*, *dozoreti za*, *viseti med/nad/na*, *spuščati se v* ipd.

1.2) Pri primitivih (*biti ob* 'izgubiti', *delati na* 'preučevati' ipd.).

1.3) Ob glagolih premikanja ohranjajo samo usmerjevalne pomene, ki predložnomorfemskemu glagolu dajejo drugotne prenesene pomene a) **faznosti/omejevanja dejanja/lastnosti/stanja**, npr. *prehajati k*, *prevesiti se v/prehajati v*, *oddaljiti se*

od, planiti po ipd., in b) naklonskosti delovanja, npr. *spravljati se nad*, *dregati v* ipd.

1.3.1) Predložnomorfemska lahko vodi v smer pomenskega posploševanja, npr. pri a) *vreči se na* 'namenskost' ali 'intenzivnost' dejanja, pri b) *vstati od* 'prenehanje dejanja' ali 'nasprotovanje', pri c) *zagoreti za* 'vznemirjenje' ali 'pri-zadevnost', pri č₁) *zakopati se v* 'intenzivnost dejavnosti', č₂) *zaplavati v*, *umirati od* 'intenzivnost stanja', pri d) *tiščati v/na* 'vsiljivost', pri e) *živeti od* 'tvorna/ne-tvorna razmerja' ali 'pridobivanje' ali 'porabljanje'.

1.4) Pri glagolih s morfemom SE, ki ima 'povratnost' kot pomensko stalni-co, prosti predložni morfem pomensko usmerja dejanje/dogajanje na druge udeležence, npr. *spopasti se z/s* (nav. ekspr.) v pomenu 'začeti reševati, opravljati kaj težavnega, neprijetnega', *posloviti se od* (ekspr.) v pomenu 'nehati uporabljati, uživati'; *sončiti se v* v pomenu 'biti v veliki meri deležen naklonjenosti nekoga'.

2) **Prvotno prehodnim glagolom lahko spremeni pomen** in s tem tudi desno vezljivost, npr. *vleči na*, *gledati po*, *gnati v*.

3) **Povzroči pomenski prehod v neprostorsko vrednotenje stanja**, npr. *nagibati se k*, *oddaljiti se od*, *zaleči za*, *prebiti se do*, *vdajati se v*.

4) **Izpostavi tudi pomenske lastnosti izbranih udeležencev**, npr. *zagreti se za stvar*, *vstati proti sovražniku*.¹⁵

4.1) Tipični udeleženci so npr. **a)** pojmovni samostalniki: *viseti med dobrim in slabim*, **b)** pridevniške besede – barvni pridevniki: *vleči na rdeče*; – števniki: *zaleči za dva*, **c)** samostalniki s kategorijo človeško⁺: *lepiti se na koga*.

2.2.2 Neleksikalizirani predložni morfem pri sklonskih delovalniških določilih ohrani svoj a) prostorsko-usmerjevalni pomen ali pa samo b) upravljalno-usmerjevalni pomen in ima z upoštevanjem pomenskih lastnosti udeležencev stavčnočlensko vlogo a) prislovnih določil kraja ali b) predložnih predmetov; na izrazni ravnini pa lahko govorimo o končniško izraženi/neizraženi sklonski vplivnosti predložnomorfemskega glagola. Neleksikalizirani predložni morfem je kot del povedkove vezljivosti lahko obveznovezavni in uvaja t. i. »delno obvezno vezljivost« glagola.¹⁶ S tem pa spreminja tudi skladijski pomen glagola oz. znotraj glagolskih pomenov odpira nove skladijske možnosti. Kot neobveznovezavni ne spreminja skladijskega pomena glagola in tako ne vpliva na izbiro glagolskega pomena, temveč dani pomen samo dodatno pomensko potrjuje ali še natančneje določa. Obveznovezavni morfemi pa omogočajo obvezno vezavnost samo prislovnih dolo-

¹⁵ V SSKJ-ju so zgledi, kako na preneseno rabo vplivajo različni udeleženci, npr. *Beži pred težaškim delom/pred svetom* ('umikati se/odklanjati'), *Luč bije v oči*, *Trušč bije v ušesa* ('slepiti/glušiti'), *Trpljenje je dospelo do vrha* ('doseči'), *Ozrl se je v preteklost/po zgodovini* ('pregledati/upoštevati'), *V govoru je mahnil po njem* ('kritizirati'), *Veter se je igral z listjem* ('premetavati'), *Njegovo dramo so izkopali iz pozabe* ('rešiti'), *Sonce je poskrbelo za toploto* ('prispevati/dati'), *Sreča se je oddaljila od njega* ('zapustiti').

¹⁶ Če v okviru določenega leksema lahko govorimo o absolutni obvezni predmetni vezljivosti, pa hkrati (razen redkih izjem, npr. *stanovati*, *trajati*) lahko govorimo le o delni obvezni prislovnodoločilni vezljivosti. Po vezljivostnem nihanju so poznani predvsem stanjski glagoli tipa *ležati*; o tem tudi M. Samardžija (1986, 119).

čil kraja (prehod iz obveznovezavne vezljivosti v obveznoprimično vezljivost omogoča pretvorba v izsamostalniške prislove tipa *na dom – domov, na domu – doma*). Obveznovezljivi primik je možen, ko gre za a) pretvorbene različice, npr. *Živijo na domu/doma* ali za b) prislovne zaimke kot nadomestne različice, npr. *Živijo tam, Gre/Prihaja/Teče do tja/od tam*. Sicer pa glagol *živeti* v okvirih različnih pomenov dopušča tako prislovno/prostorsko, npr. *Živeti pri mestu/gledališču* ('v bližini'), kot usmerjevalno/upravljalno predložno vrednost, npr. *Živeti pri teti* ('skupaj'), uporabljenih predložnih morfemov.¹⁷ Strukturnoskladenjska posledica tega pa je tudi slovničnofunkcijsko in izrazno razlikovanje med prislovnimi določili in predložnimi predmeti. V okviru obvezne vezljivosti in razmerja predložna vezava : primik so pomensko- in strukturnoskladenjsko zanimive glagolske zveze tipa *Živi tu, v mestu, prihajati od tam* (*tam* = 'pri prijatelju/na robu/v hiši')¹⁸ => *prihajati od prijatelja/z roba/iz hiše*, kjer se vezavno prislovno določilo kraja lahko zamenjuje s primično-vezljivim prislovnim zaimkom in obratno. Prehod med vezavno in primično vezljivostjo pa so predložnomorfemski glagoli premikanja tipa *vstopiti v*. Z enakovrednostjo predpon oz. predponskih obrazil in predložnih morfemov se izpostavlja tudi vezljivost predponskih glagolov, kjer se bolj očitno izpostavi tudi predponsko(obrazilno)-predložnomorfemsko razmerje: *zatlačiti za/v, vlačiti v, zatipati za, zaviti za, naviti na* ipd.

Tvorjenke iz predložne zveze s predponsko-priponskim obrazilom vključujejo faznost, zaradi pretvorbe predloga iz skladenjske podstave v predpono pa se prislovna (prostorsko-časovna) vrednost porazdeli med predpono in predložnim morfemom, npr. *ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtiriti koga v dejavnost*.¹⁹

2.2.2.1 Obstoj glagolskega neleksikaliziranega (udeleženskega) predložnega morfema in njegov izvorni prostorski posredno potrjujejo tudi prislovi – tj. sklopi predloga in prislovnega zaimka. Pomensko in siceršnje navezanost na glagole pa včasih izražajo tudi slovarske pomenske razlage, npr. *odtód* – 'izraža krajevno mejo v bližini govorečega, od katere poteka dejanje', *dotód* – 'izraža krajevno ali časov-

¹⁷ V nasprotju z vezavnovezljivim predložnim morfemom pa vezavnodružljivi morfem vedno ohrani svojo prislovno vrednost in uvaja nevezljivo dopolnilo, ki je s stališča slovnične pravilnosti stavka izrazno opustljivo.

¹⁸ J. Toporišič (1982, 69–70) pri zvezah tipa *od tam* govori o posamostaljenih prislovih. To utemeljuje med drugim s tem, da je edino logično, če predlog stoji pred samostalnikom. Vendar pa skladenjsko ti predlogi niso deli predložnih samostalniških zvez, ampak so udeleženski prosti morfemi glagolov. A. Vidovič Muha (1984a, 144, 148) govori o prislovih ob predložnomorfemskih glagolih. In če za krajevne zveze velja, da so vedno predložne, predvideva, da bi vsaj implicitno to veljalo tudi za časovne, npr. *mesece maja – v mesecu maju*.

¹⁹ Pri določenih glagolskih sestavljenkah pa predponski obrazila imajo oz. ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s, (za)muditi se z/s, (za)riti (se) v, (za)vozlati (se) v, (po-/s-/za-)tlačiti v* ipd.

no mejo dejanja, stanja, *vstrán* – ‘izraža mesto, položaj glede na osebek’, *naokóli/naokróg* – ‘za izražanje položaja v (širšem) krogu, ki v celoti obdaja kaj v središču’.

2.2.2.2 Vloge

1) *Uvaja nove udeleženske vloge* in s tem natančneje določa ter hkrati konkretizira/aktualizira prvotno splošnejši samozadostni pomen. Npr. **a)** predvsem usmerjevalni pomen imajo predložni morfemi pri glagolih usmerjenega obvladovanja, premeščanja, uvajanja/nadaljevanja, omejevanja, preprečevanja, npr. *poslati/posiljati po, iztegniti iz, osnovati na, nadaljevati z/s, skrčiti na, predramiti iz*, **b)** prostorski pomen ohranjajo pri glagolih premikanja – npr. ciljnost: *držati v, drseti v*; **c)** prenehanje stanja: *prebuditi se iz*. V pomenu ‘razmerja, odnosa’ je izpostavljena tudi kategorija živosti – *koketirati z/s (ž⁺) : operirati z/s (ž⁻)*.

1.1) Enakozvočnost s predpono oz. predponskim obrazilom pri glagolih premikanja uvaja nekakšno smerno vezavnost, npr. *oddaljevati se od, vstopati v, zahajati za* ipd.

2) *Ohranja vezljivost glagolov z morfemskim SE/SI*, npr. *hraniti se z/s, pripraviti se k* ipd.

2.1) Medsebojna soodvisnost morfema SE in predložnega morfema se lahko predstavi s postopnim upadanjem (od 1 proti 5) pomenske vloge morfema SE in naraščanjem pomenske vloge predložnega morfema – na postopni prenos pomenskega težišča s SE na predložni morfem kažejo tudi razlage: 2.1.1 *hraniti se z/s* – ‘uživati, jesti’, 2.1.2 *preživljati se z/s* (knjiž.) – ‘jesti, uživati’, 2.1.3 *oblikovati se v* – ‘izraža, da osebek dobiva vsebino, obliko, kot jo nakazuje določilo’, *pripraviti se k* – ‘izraža nastop opravljanja dela, opravila, kot ga določa samostalniki’, 2.1.4 *koncentrirati se na* – ‘usmerjati prizadevanje, aktivnost’, *skoncentrirati se na* – ‘usmeriti prizadevanje, aktivnost’, *osredotočati/osredotočiti se na* – ‘usmeriti prizadevanost, aktivnost’, 2.1.5 *izroditi se v* – ‘spremeniti se na slabše sploh’, *spreveči se v* (ekspr.) – ‘spremeniti se v kaj slabšega’; polno ‘upravljalnost’ in ‘usmerjevalnost’ predložnega morfema in hkrati pomensko izpraznitev prostomorfemskega SE-ja izražajo zgledi kot *obirati se z/s, obotavljati se z/s* ipd.

3) *Vzpostavlja različna pomenska razmerja s predpono oz. predponskim obrazilom*, npr. *fazno-prislovno v iztegniti (koga/kaj) iz, fazno-upravljajno v sprejemati (koga/kaj) z/s in fazno-usmeritveno v zainteresirati (koga) za* ipd. Pomen-skoskladenjska usklajenost predponskih obrazil in predložnih morfemov je v zgle-
dih kot *pritisniti (koga/kaj) na, pritisniti (koga/kaj) k, pritisniti (koga/kaj) v, pritisniti (koga/kaj) ob*, kjer predponsko obrazilo *pri-* pomeni ‘tesno bližino’, predložni morfemi pa dodajajo različno smerno vezavnost z ‘načini pritiskanja’, c) *krstiti koga za/na, reducirati kaj na, krmariti kaj z/s*.

4) *Je lahko stalni (stilno nezaznamovani) prosti morfem glagolov* tipa *temeljiti na*. Primerjalno zanimive so predložne zveze *mejiti na/z/s: mejiti na gorenjščino, mejiti z dvorano / s sosedom*, kjer je s predložnim morfemom eksplicitno

izražena prostorska pomenska sestavina (nasproti leksikaliziranim prostim morfe-
mom v pomenu 'biti zelo podoben', npr. *pisanje meji na reportažo/na blaznost*).

Tipični za to skupino so tudi prehodni glagoli s prostomorfemskim *se* tipa *ukvarjati se z/s*, ki samo strukturnoskladenjsko zaseda mesto tožilniškega samostal-
nika, zato moramo izražati prvi premi predmet z nekim drugim sklonom (v SSKJ
navadno s pojasnilom *navadno v zvezi z/s*): *ponašati se z/s*: *ponašati se z bogas-
tvom/junaštvom/otroki*; *potegovati se za* (tudi v pomenu: 'prizadevati si za'): *poteg-
govati se za naklonjenost*.

5) *Je neobvezen pri določenih glagolih*, ki v svoji pomenskosestavinskosti
že vključujejo 'namenskost' ali 'ciljnost', primeri za *na* in *za*: *čakati (na) vlak*,
gledati (na) oblake, *igrati (na) piščalko*, *odgovoriti (na) vprašano (Rd)* : *odgovoriti*
(na) vprašanje (Pd), *paziti (na) otroke/zdravje*, *pritisniti (na) gumb*, *streljati (na)*
sovražnika, *zadeti (na) oviro*; *loviti (za) rokav*, *popasti (za) nogo*, *poterjati (za)*
denar, *prositi (za) pomoč*.

3 Prostomorfemsko izražanje intenčne sestavine²⁰

Pomenskosestavinska hierarhija v okviru glagolskih pomenov omogoča šir-
ši ali ožji izbor pomensko ustreznih udeležencev (po F. Danešu (1987, 59) je to
izbirna pomenska usmeritev).

Kako predvsem leksikalizirani prosti morfemi, še zlasti pa predložni morfe-
mi, za določeni skladenjski pomen izberejo in izrazijo določeno prevladujočo (in
zato tudi intenčno) pomensko sestavino, bom predstavila z glagoloma *udariti* in
tolči (delna sinonima s pomenskorazločevalno 'faznostjo'), za katera je značilna
široka pomenskosestavinskost. Ta široka pomenskosestavinskost pa se porazdeli
oz. izbirno oži z izbiro pomensko bolj specializiranih glagolov kot npr. *klepati*,
sekati ipd.

– *Udariti – tolči*: s prevladujočo pomensko sestavino 'premikanja', npr. *udariti*
jo čez travnik/v gore/za kom; s prevladujočo pomensko sestavino 'govorjenja', npr.
Udarili so o politiki; s prevladujočo pomensko sestavino 'igranja' v *udariti eno na*
klavir; s prevladujočo pomensko sestavino 'pitja/jedenja' in s slovarsko izraženo
kot 'začeti piti/jesti' v *Udarili so po novem vinu in štrukljih* s fazno različico, ki
dopušča dvojnično vezavo *Tolče po zelju* in *Tolče zelje*.

– *Klepati, sekati* izbirno vključujeta zgoraj omenjane pomenske sestavine in
se tako pomensko ožita oz. specializirata: s prevladujočo pomensko sestavino 'pre-
mikanja', npr. *klepati ob palici*, *sekati jo čez travnik*; s prevladujočo pomensko
sestavino 'igranja', npr. *klepati na klavir*; s prevladujočo pomensko sestavino 'je-
denja' v *klepati žgance*; s prevladujočo pomensko sestavino 'ravnanja' v *Žena mu*
ga seka.

Nadaljnja zožitev pomenskosestavinskosti je pri višjih pomensko specializi-
ranih glagolih. Ti glagoli z vključenim 'sredstvom/orodjem/snovjo/načinom delo-
vanja' že vključujejo več razločevalnih (udeleženskih) pomenskih sestavin, zato so

²⁰ V novejši češki leksikografiji se uporablja izraz *valenčni sém* (F. Čermák, R. Blatná 1995,
186).

usmerjeni predvsem na prizadeti predmet ali v cilj: *korakati* s pomensko sestavino 'premikanja' v *korakati po/v...*; *kljuniti* izpostavlja pomensko sestavino 'jedenje', npr. *kljuniti jed / po jedi*; *bobnati, trobentati na cev* izpostavlja pomensko sestavino 'igranja'.

4 Pomensko- in strukturnoskladenjsko razločevalna obravnava prostormorfemskih glagolov v slovarskih sestavkih

Dvostopenjska pomensko- in strukturnoskladenjska hierarhija v smislu gesel in podgesel mora biti v slovarskih sestavkih še najbolj razločevalno izražena pri prostormorfemskih glagolih. Merilo za geslo oz. podgeslo je stopnja pomenske izpraznjenosti prostega morfema. Največ različnih stopenj pomenske izpraznjenosti ima morfem *se*, ker izraža različna razmerja – povratnost, vzajemnost, splošnovršilskost in pojavnost. Pojavnost zahteva geselsko besedo, povratnost, vzajemnost in splošnovršilskost pa navadno oz. v večini primerov podgeselsko besedo, ker tovrstni zaimkovni morfem v zadnjih treh razmerjih ohranja udeleženske lastnosti, ki hkrati kažejo na ohranjanje tistih pomenskih sestavin, ki jih ima istokorenski brezprostormorfemski geselski glagol.

Pri predložnomorfemskih glagolih bi morali biti glagoli z leksikaliziranimi predložnimi morfemi samostojna gesla, npr. *biti ob* 'izgubiti', *vleči na, gledati po, gnati v, nagibati se k*, razen t. i. pomensko oslABLJENE ali posplošene rabe, npr. *spopasti se z/s* v pomenu 'začeti reševati, opravljati kaj težavnega, neprijetnega', *posloviti se od* v pomenu 'nehati uporabljati, uživati'; *sončiti se v* v pomenu 'biti v veliki meri deležen naklonjenosti nekoga', kjer se od prvotnega pomena navadno ohranja samo faznost. Glagoli z neleksikaliziranimi prostimi morfemi navadno ohranjajo pomenske sestavine izhodiščnega brezprostormorfemskega glagola in so zato podgesla.

4.1 Glagoli z zaimkovnim prostim morfemom kot gesla: *nahajati se; bati se, bahati se, cmeriti se, dobrikati se, drzniti se/si, upati se/si, dreti se, gabiti se, gnusiti se, jokati se, kesati se, muzati se, norčevati se, obnašati se, omožiti se, smejati se, tikati se, zdeti se; baviti se, lotevati se, bojevati se, pogajati se, prizadevati si; premikati se, drenjati se, potepati se, sprehajati se; dogajati se, pojaviti se, dani ti se, iskriti se, večeriti se, vremeniti se, bliskati se, jasnit se, mračiti se, temniti se* ipd.

Glagoli s prostormorfemskimi *ga/jo/jih* sodijo h geselskim besedam, npr. *udariti jo, ucvreti jo, mahniti jo, pihniti jo, lomiti ga*, ali h geselskim besednim zvezam, npr. *odnesti jo, imeti ga, napeti jih*.

Predpona/predponsko obrazilo : prosti morfem: *izdivjati se, izroditi se, spozabiti se; dogovoriti se, doseliti se, nahladiti se, nahoditi se, naspati se, oddahniti se/si, prenajesti se, spozabiti se, zahvaliti se, znajti se* ipd.

4.1.1 Kot podgesla: *dušiti se, izmišljati se/si, ljubiti se, igrati se, roditi se, veseliti se, žalostiti se* ipd.

4.2 Glagoli s predložnim prostim morfemom kot gesla: *biti ob* 'izgubiti',

vleči na, gledati po, gnati v, nagibati se k; sem sodijo tudi predložnomorfemski glagoli tipa *temeljiti na, mejiti na/z/s* ipd.

4.2.1 Kot **podgesla**: *poslati/pošiljati po, iztegniti iz, osnovati na, nadaljevati z/s, oddaljevati se od, vstopati v, zahajati za*; sem sodijo tudi glagoli s pomensko oslajljeno ali posplošeno rabo tipa *vreči se na* 'namenskost, intenzivnost dejanja', *vstati od* 'prenehanje dejanja ali nasprotovanje', *zagoreti za* 'vznemirjenje ali prizadevnost', *zakopati se v* 'intenzivnost dejavnosti', *tiščati v/na* 'vsiljivost' ipd.

4.3 Glagoli z zaimkovno-predložno kombinacijo kot **gesla**: *ponašati se z/s, sklicevati se na, ukvarjati se z/s* ipd.

Literatura

- Breznik, Anton, 1916, *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec, 3. izd., Prevalje 1924, 4. pomnožena izd., Celje 1934, Družba sv. Mohorja.
- Dobrovský, Josef, 1940, *Podrobná mluvnice jazyka českého*, (V redakcích z roku 1809 a 1819), Praha.
- Čermák, František, Blatná, Renata, 1995, *Manuál lexikografie*, Praha.
- Daneš, František idr., 1987, *Větné vzorce v češtině*, Praha.
- Grepl, Miroslav idr., 1986, *Mluvnice češtiny 1*, Praha.
- Kržišnik, Erika, 1994, *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*, disertacija, Ljubljana.
- Merše, Majda, 1995, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana, SAZU.
- Metelko, Fran, 1825, *Lehrgebäude der Slowenivchen Sprache im Königreiche Ill-yrien und in den benachbarten Provinzen*, Laibach, 236–264.
- Orešnik, Janez, 1994, *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*, Ljubljana, SAZU.
- Samardžija, Marko, 1986, *Valentnost glagola u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb.
- Simeon, Rikard, 1969, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, II*, Zagreb.
- Shigemori Bučar, Chikako, 1992, Izražanje povratnega dejanja v japonščini in slovensščini, *Slavistična revija* 40/2, 143–157.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I – 1970, II – 1975, III – 1979, IV – 1985, V – 1991, Ljubljana.
- Švedova, Natal'ja Jul'evna, 1980, *Russkaja grammatika II, (Sintaksis)*, Moskva..
- Toporišič, Jože, 1965–1970, *Slovenski knjižni jezik I–IV*, Maribor.
- 1982, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana.
- 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vidovič Muha, Ada, 1984, Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, *Slavistična revija* 32/2, 142–155.
- 1988, *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana, Znansveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.

- 1993, Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* 41/1, 161–192.
- 2000, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govorica slovarja*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič, 1947, *Russkij jazyk (grammatičeskoe učenje o slove)*, Moskva, Leningrad.
- Žic Fuchs, Milena, 1991, *Znanje o jeziku i znanje o svijetu (Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku)*, Zagreb.

Verbs with a Free Morpheme as Dictionary Entries

Summary

The article brings a typology of free verbal morphemes. With this the discussion – limited to verbal entries – about the criteria for characterization of lexical units or entries is opened. The system of entries and subentries enables a lexicographical presentation of various semantic- and structural-syntactic roles of verb-related morphemes. The practical value of this article lies in its possible usage as a guideline for characterization and inclusion of verbal entries into the master list of dictionary entries. At the same time, this article also gives meaning to inclusion of multi-word entries in to dictionaries.

Posebnosti otroškega dojetanja jezika

Ljudmila Bokal

IZVLEČEK: V sestavku avtorica razčlenjuje posebnosti otroškega dojetanja pomenov besed in druge jezikovne značilnosti v razvoju otroškega govora. Poseben poudarek je dan oblikovanju novih besed.

ABSTRACT: The article analyzes the specific ways in which children perceive the meanings of words and other typical features in the development of child language. The stress lies on the formation of new words.

1. Uvod

Leta 2001 je pri založbi Educa v Novi Gorici izšla knjiga Iz otroških ust Lidije Kociper¹, ki prinaša 925 otroških domislic. To so v starostnem razponu od drugega do desetega leta iz različnih koncev Slovenije zbrane otroške anekdote. Največ jih je bilo zbranih v vzgojno-varstvenih zavodih, prav tako pa je pomemben tudi delež posameznikov. Zajeti so kraji: Beltinci, Celje, Cerkvenjak, Gumnišče, Hrastnik, Idrija, Ilirska Bistrica, Jarenina, Jesenice, Kranj, Krško, Laško, Lenart, Ljubljana, Ljutomer, Majšperk, Maribor, Murska Sobota, Pesnica, Polhov Gradec, Ptuj, Radenci, Radovljica, Sladki Vrh, Šentilj, Šentjur pri Celju, Tolmin, Trbovlje, Velenje, Veržej, Vrhnika, Zagorje, Zgornja Kungota, Žirovnica in še kateri. Pomemben vir so bila glasila otroških vrtcev. Domislice so razporejene tematsko, na podlagi kriterija od bližnjega k daljnemu oziroma od znanega k neznanemu. Gradivo je razdeljeno na tri poglavja: V stiku s samim seboj in drugimi, V stiku s stvarmi in pojmi in Kako dojemam skrivnosti življenja. V prvem poglavju se razodeva otrokovo vrednotenje samega sebe, nato le-to preide na starše in na širše socialno okolje (brat, babica, dedek, vzgojiteljica, vrstniki). Razdelka Živali in Hrana končata prvo poglavje. V drugem poglavju so zbrane domislice iz otrokovega kognitivnega razvoja, njegove posebnosti sklepanja in anekdote, v katerih pride do izraza otrokovo dojetanje jezika. Tretje poglavje vključuje domislice, v katerih se razkriva otrokov pogled na rojstvo, smrt in religiozna občutenja.

¹ Iz otroških ust. Otroške domislice. Zbrala in uredila Lidija Kociper. Gradivo zbrano s sodelovanjem vzgojno-varstvenih zavodov in posameznikov. Jezikovni pregled in souredništvo: Ljudmila Bokal, specialist leksikolog. Računalniško oblikovanje besedila: dr. Tatjana Petek, Maribor 2001, založba Educa, 232 strani.

V pričujočem sestavku želimo navesti nekaj jezikovnih posebnosti v razvoju otroškega govora in v njegovem dojemanju stvarnosti. Za to je značilno, da se na poseben način uresničuje v jezikovno poudarjenih, na kak način relevantnih besednih manifestacijah, kot se kažejo v otroških domislicah drugega poglavja omenjene knjige. To je zajeto v opisu otroškega dojemanja pomenov besed z vidikov besedotvorja v najširšem pomenu besede in socialnozvrstnega prehajanja. Metodološko bodo zajete jezikovne ravnine, kakor si sledijo v jezikovni teoriji. Glasoslovni ravnini bosta sledili besedotvorna in pomenska, katerima bo dodanih nekaj ugotovitev iz otroškega socialnozvrstnega dojemanja jezikovnega sistema.

2. Glasoslovna ravnina

Glasoslovna ravnina določenega jezikovnega sistema se izraža v točno določenem številu fonemov (pomensko razlikovalnih glasov) kot temeljni materialni (zvočni) zbirki, na kateri slonijo možnosti denotativno opremljenih pomenskih enot – besed. Otrok zaradi nedokončno razvitih govornih organov te točno določene fonemske zbirke številčno ne dosega. Tudi strukturno jo dopolnjuje v času svojega razvoja. Tako pri otroku fonemska razvrstitvena struktura ni stabilna. Fonem kot najmanjša pomensko določena enota jezika, kar se ugotavlja v opoziciji do drugega fonema, pri otroku zaradi te nestabilnosti nima funkcije pomensko razlikovalnega znaka. To pri otroku ni strogo določena struktura kot pri odraslem in ni pomenotvoren glas v smislu svoje enkratnosti. Obravnava konkretnih primerov izhaja iz predpostavke, da je artikulacijske variante kljub heterogenosti mogoče zajeti v splošnejše zakonitosti in da njihove posebnosti niso tako heterogene, da bi bile vezane na posameznika kot takega.

Otroške domislice dokazujejo te postavke že s splošno znanimi težavami pri izgovoru glasu *r*. Najpogostejše se realizira kot glas *l*:

790. *Z mlajšim otrokom vadviva glas R. »Gremo ... glemo.« Fant, ki posluša in ima težave z govorom, pa pravi: »Kaj boš te ti govolil, ko ne znaš govolit!«²*

Po predvidevanjih je realizacija glasu *r* kot *j* redkejša:

784. *Katka je imela težave pri izgovorjavi glasu R. Običajno ga je zamenjala z glasom b ali j. Nekoč ji je padla na tla rožica in Katka jo je nevede pohodila. Vsa razočarana je zajokala: »Boga moja jožica!« Katka, 3 leta.*

Glas *j* v besedi *jožica*, ki v odnosu do celote pokriva denotat *rožica*, ima v tem primeru funkcijo glasu *r*, po drugi strani pa še zmeraj deluje s svojim prvotnim materialnim bistvom, to je kot glas *j*. To pa se že nanaša na drugo lastnost fonemov v otroškem govoru. Poleg nestabilnosti se namreč kaže njihova pomenska obremenjenost oziroma nedorečenost. Za uporabnike jezika leksem *jožica* deluje dvosmerno. Za otroka, pri katerem skladnost glasovne uresničitve in denotativnega oziroma

² Vse domislice v knjigi žal nimajo podatka o starosti otroka. Zaradi preglednosti celotnega jezikovnega položaja, pri katerem se je izrazila katera od posebnosti jezikovnega dojemanja, bodo domislice citirane v neskrajšani obliki. Številka pred domisljico pomeni zaporedno številko domislice v obravnavani knjigi.

pomenskega prekrivanja še ni popolna, je to *rožica*, le z izgovorom *jožica*, s stališča odraslega, ki pomensko in materialno prekrivanje zavestno obvlada, pa je to »jožica«, pisano po normi *Jožica*.

788. *Tadej se je pravkar naučil izgovarjati črko R. Ko babica telefonira stricu Lojzku, ki ga ima zelo rad, prihiti zraven in reče: »Repo (lepo) strica Lojzka pozdravi.« Tadej, 4 leta.*

789. *Bilo je tiste dni, ko je otrok začel namesto L izgovarjati R. Naenkrat reče: »Gre kaka repa runa!«*

Sintagmi iz otroškega govora »repo /.../ pozdravi« (lepo) in »repa runa« (lepa luna) pričata o tem, da po osvojitvi težjih glasov, poleg navedenega *r* bodo v nadaljevanju obravnavani še šumevci, sičniki in pripornik *z*, otrok preide v fazo hiperkorekcije, zavestnega prizadevanja po pravilni izgovarjavi težjih glasov. To privede do neke vrste posplošitve, da tudi pri besedah, kjer bi bilo sicer pravilno izgovarjati *l* kot *l*, izgovarja *r* (*lepo* > *repo*). Pride do obrnjene situacije, kot je bila v začetni fazi. Na začetku je bilo razmerje *r* > *l*, v fazi hiperkorekcije pa *l* > *r*.

Poleg glasov, ki se strokovno imenujejo jezičniki (likvide), ima otrok težave tudi s šumevci. Ti se v zgodnji fazi realizirajo kot sičniki ali kot alternirajoči šumevec (č : š):

785. *Nekega dne se je pripeljal hišnik. Ena izmed deklic je zaklicala: »Poglej sisnik je prišel!«*

786. *Ravnateljica gre v skupino otrok tovarišici povedat, da ima telefon. Ta čas počaka v igralnici. Neka deklica da roke v bok in jo vpraša: »Kaj si ti mogoče kaka tovarišica?« »Ja, sem,« odgovori. Deklica pa: »Ne, ti nisi tovarišica. Ti si šestilka (čistilka).« Deklica, 3 leta in pol.*

Nedvomno je za izgovarjavo teh glasov potrebna večja moč in napetost govornih organov. Šumevcem se pridružujejo tudi nekateri sičniki, kot je na primer *z*, ki se prav tako realizira kot alternirajoči sičnik (*z* : *s*):

793. *Za popoldansko malico smo jedli jabolka. Jure se pozanima: »Kam naj dam osisek (ogrizek)?«*

787. *V našem vrtcu se vsi kličemo po imenih. Otroci se med sabo že dobro poznajo. Vedno pa se nasmejim, kadar se pogovarjajo s Tamaro. »Kamara, prosim, umakni se,« reče Tim, Filip pa za njim: »Zdenka, Kamara se noče umaknit.«*

791. *»Kdaj bomo šli v knjižni potiček?« vpraša Katja. Katja, 4 leta.*

794. *Tjaša pravi: »Joj, Nuška, spet mi josek (nosek) teče.«*

Iz primerov izgovorov *Tamara* > *Kamara*, *nosek* > *josek*, knjižni *kotiček* > knjižni *potiček* zaradi premajhne reprezentativnosti ni moremo sklepati na določene sistemske zakonitosti. Nedvomno pa dokazujejo, da so nekateri soglasniki v razvoju glasov bolj »bazični«, prvinski kot drugi. Tak je glas *j*, ki se ne pojavlja kot alternat samo v opoziciji *r* : *j*, ampak tudi v razmerju *n* : *j*. Besedna zveza knjižni *kotiček* : knjižni *potiček* kaže težnjo po artikulacijski diverziteti (raznolikosti, razpršenosti) v primeru glasovno delno podobnih leksemov.

Nakazane ugotovitve iz še neraziskanega razvoja otroškega govora oziroma njegovega glasovnega fonda vsaj delno kažejo na strukturne zakonitosti in nakazujejo razmestitev glasov po težavnosti v artikulacijskem razvoju. Večje število pri-

merov bi dopolnilo taka izhodišča. S tem bi prispevali tudi k poglobitvi spoznanj iz otroške klinične psihologije.

3. Zlogi

Posebnosti otroškega govora pa sežejo od posameznih glasov tudi na povezovanje glasov v naslednjo višjo enoto, v zloge. Posebnost v razvoju otroškega zlogovanja je zamenjavanje vrstnega reda zlogov in mešanje glasov v izgovoru določenega leksema, vendar tako, da glasovna podobnost »pravi« besedi ostane:

854. *Smetarji pridejo izpraznit kontejnerje. Matic vedno zleze na polico, jim maha in jih kliče: »Mestarji, mestarji, mestarji!«*

843. *Vzgojiteljica pove otrokom, da si bodo ogledali diapozitive. Miha se je tega zelo razveselil in glasno zaklical: »Mi bomo pa gledali adjipozitije!« Miha, 4 leta.*

Otrok v izgovor pritegne tudi glasove, ki jih v besedi ni, zvočna podobnost besede pa ostane:

809. *Otroci po barvi zvoka prepoznajo melodične instrumente. Vzgojiteljica zaigra nekaj taktov na metalofon in vpraša otroke po imenu tega instrumenta. Neje se takoj oglasi: »Veš, to je koromofon.« Nato vzgojiteljica zaigra na triangel. Tina takoj ugotovi, da je zaigral angel.*

798. *Sedimo pri kosilu in jemo v prijetni tišini. Naenkrat se oglasi Jani: »Tovajišica, večaj smo kupiji čokonajnik za igjat?« (Misli je računalnik.)*

810. *Vzgojiteljica pove otrokom, da se bodo naslednji dan peljali s kombijem na razstavo. Žan pride domov in pravi: »Mami, mi se bomo jutri peljali s kombajnom.«*

796. *Tjaša opazuje ljudi skozi okno igralnice. Opazi Izletnikov avtobus in potnike, ki vstopajo. Pocuka me za rokav in reče: »Veš, moja mama je tudi šla na zalet!« Tjaša, 4 leta.*

Tu se pojavi vprašanje, ali gre za neko na podlagi težavnosti artikulacije določeno zaporedje v razvoju govora ali pa le za časovno dojemanje slušnega vtisa besede, ko bi otrok v delu ali pa v celi besedi tisto, kar je izgovorjeno pozneje, reproduciral kot prvo. V nekaterih zgornjih primerih lahko poleg navedenega deluje tudi princip prekrivanja neznane besede z znano: *izlet > zalet, kombi > kombajn*.

4. Sklepanje oziroma dojemanje besed na podlagi glasovne podobnosti

Ali je ena od faz v razvoju otrokovega dojemanja besed in prek njih razumevanja zunanjega sveta glasovna podobnost, je vprašanje, ki ga tukajšnji sestavek samo zastavlja, odgovor pa presega njegovo kompetenco. Kot kažejo domislice, gre za posebno slušno usmerjenost otroka, ki se izraža v sklepanju na denotativni različnosti, a glasovni podobnosti besed. Če se opremo na Chomskega in njegovo tezo o prirojenih jezikovnih konstruktih, ki so podlaga vsakega človeškega jezika

in ki je pripomogla, da so težišče razvojnega jezikoslovja »od védenja zvedli na sposobnost« (Chomsky 1989: 17), bi táko sestavino v razvoju otroka njegove ugotovitve potrjevale. Značilno zanjo bi bilo, da logično zvezo med pojavi nadomešča glasovna podobnost. Pri tem otrok označujoče iz konkretnega leksema naveže na podobno označujoče iz drugega leksema. Beseda, ki je celota, kot spoj denotata in odgovarjajoče ustrezne glasovne uresničitve, pri otroku v tej fazi v njegovi zavesti še ni prepoznavna:

619. *Otrokom naročim, naj še enkrat starše spomnijo, da je popoldan v vrtcu roditeljski sestanek. Vesna začudeno vpraša: »Kaj boste otroke rodili?« Vesna, 4 leta in pol.*

620. *Med kosilom si Primož ni vzel mesa. Ko sem ga vprašala, zakaj noče jesti mesa, mi je odgovoril: »Ker sem vegetarijanec.« »Kaj je to – vegetarijanec?« vpraša Katja. »So to tisti ljudje, ki jedo vse samo iz vegete?«*

Trditev o časovni prednosti razumevanja besed pred njihovo verbalizacijo omenja že Anton Trstenjak: »Otroci razumejo besede prej, nego jih morejo izgovarjati, kar je eden od dokazov, da je misel sprožilec besed, ne obratno /.../« (Trstenjak 1971: 439). To dokazujejo tudi konkretni primeri v naslednjih domislicah:

817. *V gozdu so posekali nekaj dreves in videli smo štore. V skupini vzkligne dekliški glas: »Joj, koliko šotorov!« Nevenka, 4 leta in pol.*

847. *Pripravljali smo se na počitek. Maja primaže zaušnico Jerneju, ki jo je poljubil. To opazim ter se vključim: »Zakaj si ga udarila, saj te ima rad.« »Tovarišica, kaj ne veš, da lahko dobiš jajc (aids).« Maja, 6 let.*

Pri sklepanju na neznano domislice kažejo, da pri nižji starosti ločevanje besednega fonda na občno- in lastnoimensko leksiko ne igra nobene vloge:

612. *Ob ograji zagledamo Lesija. Vprašam, če kdo ve, zakaj se temu kužku reče Lesi. Eva reče: »Zato, ker je lesen!«*

621. *Bilo je med vojno. Živeli smo v pomanjkanju. Bil sem sedmi, a ne zadnji otrok v družini in sem nosil jankico. Nekoč sem mamó vprašal: »Ali sem jaz zato Janko, ker jankico nosim?« Janko, 3 leta.*

Če se pa otrok v teku razvoja zaveda individualnosti lastnih imen, ne loči zemljepisnih danosti od stvarnih poimenovanj, konkretno rečeno, ne razmejuje zemljepisnih in stvarnih lastnih imen:

640. *Otroci so se lahko zavarovali pri različnih zavarovalnicah (Triglav, Adriatic). V znak zahvale za zaupanje so zavarovalnice svoje zavarovance nagradile: Adriatic s peresnico, Triglav z rumeno rutko. Anže vpraša: »Tovarišica, kaj moram storiti, da bi tudi jaz dobil rutko in kresničko?« Vzgojiteljica odgovori: »V vrtcu smo oddali ves denar od zavarovanja, pojdita z mamico na Triglav.« Anže pomisli in vpraša: »Ali morava iti čisto do vrha Triglava?«*

Prav tako otrokove kognitivne možnosti še ne vključujejo logičnih zakonov jezikovnih konverzij:

641. *Pred slovenskim kulturnim praznikom je Eva vprašala: »Tovarišica, kajne, da moramo prinesiti v vrtec pet Prešernov?« »Ne, če boste našli enega, bom zelo zadovoljna. Poiščite ga v Cicibanu, knjigah, revijah in časopisu.« »No vidiš, saj sem ti povedala,« je s ponosom rekla Maruša. Eva pa še ni odnehala: »Moja*

mami je rekla, da jih imamo mi v banki in jih ni treba nič iskati, le pet jih moram prinesiti, sicer ne bom šla na smučanje.»

Medtem ko otrok obe kategoriji besed, lastna in občna imena, enakovredno sprejema v svojo jezikovno obdelavo in jih v glavnem ne loči, pa domislice kažejo, da na podlagi besedotvornih pravil tudi besede iz lastnoimenskega področja pri otroški interpretaciji pogosto ostanejo na istem področju. Pri tem se opre na hipotetično možnost, ki jo ponuja besedna družina; otrok jo prepozna in jo obvlada:

618. *Rok se z mano pelje proti mestu. Ob rdečem semaforju ustavim avto. /.../ Medtem Roku razlagam: »Poglej sinko, to je pa frančiškanska cerkev.« Tišina. Rok razmišlja in reče: »Mami, v to cerkev pa lahko hodijo samo Frančeki.« Rok, 5 let in pol.*

624. *Otroci so imeli naročilo, da od doma prineso sliko Franceta Prešerna, izrezano iz časopisa. Eden izmed otrok se oglasi: »Domača naloga je, da prinesemo sliko Frančka iz Prešernove.«*

Logična povezanost pojmov, ki je podlaga tvorjenja v okviru besedne družine, lahko tudi izostane:

615. *Ob velikonočnem zajtrku se oglasi Irenej: »Mama, a veš, da je hren mož od hrenovke?« Irenej, 4 leta in pol.*

848. *Gremo na sprehod skozi park. Boštjan ugotavlja: »Tisti, ki so ta park naredili, so pa parklci.«*

Kot sprožitveni motiv za sklepanje na podlagi glasovne podobnosti so lahko uporabljene tudi njegove individualne besedne tvorbe:

627. *Vesna razlaga skupini otrok. »Ko bom šolarka, bom hodila k veveruku.« Iz skupine otrok se oglasi Peter: »Vesna, ti si res nora, kaj ne veš, da k veveruku hodijo veverice.« Peter, 6 let.*

5. Prvi pomeni besed

V tej glasovno poudarjeni fazi otrok besede dojema v pomenih, ki so osnovni, prvi ali pa njim blizu in jih kot take razume znotraj »prvotnega« konteksta tudi, kadar beseda prestopi na drugo pomensko polje:

610. *Mama se je z Barbaro pogovarjala o vrtcu. Barbara ji je kar naprej omenjala tovarišico ravnateljico. Mamo je zanimalo, če sploh ve, kdo je to ravnateljica, zato jo vpraša: »Ja, kdo pa misliš, da je tovarišica ravnateljica?« Barbara odločno odvrne: »Ja, tovarišica, ki ravne črte riše.« Barbara, 6 let.*

643. *Skupina otrok se odpravi na izlet. Na cilju si ogledajo svoje mesto. Opazujejo reko Savo in ugotavljajo, v katero smer teče. Vzgojiteljica: »Jure, na katerem bregu reke Save si doma?« Jure: »Jaz nisem doma na nobenem bregu, jaz sem v dolini.«*

636. *»Kako se pišeš?« »Na papir se pišem: nogice naredim, rokice, usta, nos.« Matevž, 2 leti in pol.*

Prav tako otrok dojema po svojih konkretnih merilih tudi izpeljane pomene. Tako se ob Prešernovi zibki v Vrbi začudeno vpraša, kako je mogel Prešeren spati v tako majhni zibki, če je bil največji slovenski pesnik (642).

Tudi na pomenski ravnini se izkaže, da ločevanje leksikalnega sistema na

občna in lastna imena ni relevantno. Besedje deluje kot celota in prepoznavanje lastnih imen izostane:

626. *Naš vrtec se imenuje Boris Peče. Vzgojiteljica je vprašala otroke: »Kako se imenuje naš vrtec?« Oglasi se deček: »Boris peče kostanje.«*

747. *Stric je prišel s Triglava in pripoveduje, kako naporno je bilo. Žan razmišlja in reče: »Ja, kaj bi šele bilo, če bi šel na 'milijonglav'!« Žan, 4 leta.*

6. Opisovanje

Kadar otrok ne more izraziti svojega ubeseditvenega prizadevanja enobesedno, si pomaga z opisom:

802. *Otrok: »Tovarišica, nekaj ti je v čaj padlo. Nekaj, kar je Inga imela v rokah.« Vzgojiteljica: »Res? Kaj pa?« Otrok: »Tisto veš, ono no. Tisti pokrov od bukve.« Vzgojiteljica: »Kaj?« Otrok: »Ja! Tisto, ko v gozdu najdeš.« Vzgojiteljica: »Žir ali želod? Je bila morda kapica od želoda?« Otrok: »Od želoda kapica je bila, ja!«*

799. *Pri igri čarobna sveča je Manuela otipala WC-papir. Ni se mogla spomniti, kako bi ta predmet poimenovala. Po dolgem razmisleku je bila mnenja, da je to rola za brisanje ritke.*

800. *Larisa mi pravi: »Tovarišica, spet sem videla tiste živali, ko si ti zadnjič ploskala za njimi in jih lovila.« (V igralnici so se pojavili molji.)*

Ne glede na to, da ima za bogatitev besednega zaklada enobesedno poimevanje kognitivno vrednost, pa je opisno izražanje za razvoj sintaktičnih odnosov v stavku prav tako pomembno. S tem prehajamo na višjo jezikovno ravnino, ki zajema skladišne posebnosti otroškega izražanja.

7. Skladnja

Tudi na ravni sintakse otrok uporablja že na nižjih jezikovnih ravlinah opazne klišeje:

674. *Matevž v privatnem varstvu. Kleči na stolu in gleda skozi okno na hiše. Iz nekaterih dimnikov se kadi. Vidi, da tudi varuškin mož Miha kadi. Reče: »Raufnk (dimnik) se kadi. Miha se kadi.« Matevž, 2 leti.*

Otrok se pri glagolu ne zaveda pomenske vloge prostega morfema. Pri spreminjanju trdilnega stavka v nikalnega ohrani jedro trdilnega:

864. *»Kaj pa mu je?« Matevž o Anžetu, ko je bil bolan. Malo počaka in reče: »Nič ni mu je.« Matevž, 2 leti in pol.*

8. Fraze

Otrokovo dojetje fraz je analitično. Vsaka beseda deluje s svojim pomenskim poljem in fraza kot sintetična celota posameznih pomenov leksemov ne preraste v abstraktni pomenski prenos:

138. »Mami, a veš, da se Clinton igra z ognjem?« (Ob ameriškem napadu na Irak, ko je slišal po radiu to frazo. Prikrito sporočilo: Jaz se pa ne smem.) Matevž, 6 let.

803. Preden otroci zaspijo, jim vedno preberem ali povem kakšno zgodbico. Ponavadi se zgodbice ponavljajo, včasih pa povem tudi kakšno čisto novo, neznano. Ko sem pred nedavnim prebrala novo zgodbo, me je poklical Matevž in mi šepnil: »Povej še eno, ko jo poveš na usta.« Matevž, 5 let.

9. Socialnozvrstno dojemanje

Posebnosti otrokovega socialnozvrstnega dojemanja besed izhajajo iz njegovega jezikovnega okolja. Največkrat je to določeno narečje ali pogovorni jezik. Te socialne plasti pogosto živijo kot edini sistem z vsemi značilnostmi. Leksemi iz knjižnega jezika delujejo tako rekoč kot jezikovne interference:

778. Vzgojiteljica: »Vsi si moramo umiti roke z milom.« Nives: »Mi mamó doma tud žajfo.« Vzgojiteljica: »Ja, doma imate tudi milo.« Nives: »Ne, doma mamó žajfo.« Vzgojiteljica: »Nives, rečemo, da imamo doma tudi milo.« Nives: »Ja, jest pa bom ja vedla, da mamó doma žajfo.«

779. Bil je deževen dan. Jana: »Midve z mamó greva danes domov peš.« Vzgojiteljica: »Imaš dežnik?« Jana: »Ne.« Vzgojiteljica: »Kaj pa dežni plašč?« Jana: »Ne.« Vzgojiteljica: »Potem boš pa mokra.« Jana: »Ne, saj imam marelo.«

Ob različnem obvladovanju dveh jezikovnih sistemov nastopajo jezikovne interference:

775. Obravnavali smo prostorninske odnose: v, na, pod, nad, med, pred, za, levo, desno. Pojme smo utrjevali preko igre. Obrnili smo se proti omari, jo gledali. Otroke sem vprašala: »Kje stoji omara?« Odgovorili so: »V igralnici, na tleh ...« »Da, pravilno, toda kje še stoji? Kako je gledamo?« Tedaj se oglasi Mojca: »Ja, saj vem, kako se reče, pa se ne morem spomniti.« »No, otroci, kje stoji omara?« nadaljujem z vprašanjem. Mojca se spet oglasi in glasno zdrdra: »Ja, gerade aus (pred nami).«

10. Prevzete besede

Razumevanje prevzetih besed se ne razlikuje od dojemanja siceršnjih otroku neznanih besed. Ločevanje besed po izvoru zahteva precejšnje jezikovno znanje, nekakšen metajezikovni občutek, ki se razvije šele v tovrstnem intencionalnem izobraževanju v osnovni šoli. Tako tudi dojemanje prevzetih besed otrok glasovno prilagodi poznani domači besedi:

772. Vračali smo se z enodnevnega izleta po Pohorju. V avtu se pogovarjamo, da bi lahko na enem predelu Pohorja taborili. Predlagam: »S tega kraja bi lahko vsak dan šli na kakšno turo. /.../ Mirjam, ki je ves čas le tiho poslušala, radovedno pristavi: Mama, kaj bomo šli na kure?« Mirjam, 3 leta.

Iz domislic je opazna še druga možnost. Glasovna podobnost besed je podla-

ga, ki pripomore, da kot po delovanju nekakšnega podzavestnega občutka otrok pri sklepanju na neznanu ostane na ravni prevzetih besed:

773. *Jure rad uporablja tujke. Otroci so se pogovarjali, kam bodo šli na dopust. »Mi pa letos ne gremo na dopust,« pravi Mitja. »Zakaj pa ne?« zanima otroke. »Smo si stanovanje renomirali,« pojasni Mitja.*

774. *Pot nas je vodila navkreber. Mitja je bil že precej utrujen, zato je rekel: »Tovarišica, ne morem hoditi, ker nimam več koncentracije (kondicije).«*

825. *V vrtec pride na obisk pedagog. Otroci se z njim pogovarjajo. Deklica pravi bratu, ko ta pride ponjo: »Veš, danes pa je bil pri nas na obisku katalog.«*

11. Pogostnost

V glasovnem prilagajanju neznanega se izraža tudi frekvenca besed v otrokovem besednem zakladu:

839. *Gremo po ulici, ki se imenuje Zvezna. »Boljše bi bilo Brezvezna,« se sliši iz kolone. Nejc, 6 let.*

Nedvomno je pogovorna besedna zveza »brez veze« pri otroku pogostejša kot izraz »zvezna«. Tako se je pogostnost razkrila v nekonvencionalnem poimenovanju zemljepisnih pojmov.

12. Otroški neologizmi

Posebno področje otrokovega dojemanja jezika temelji na njegovem besednem ustvarjanju. Široko odprtost njegovega mišljenja, ki ga še niso ukalupili trdi zakoni logike, razodeva mnogoterost oblikovanja novih besed. Kot rezultat take besedne kreativnosti se največkrat pojavijo samostalniki. Ob samostalnikih so pogost rezultat besedotvornega oblikovanja v domislicah glagoli, redkeje pridevnik, medtem ko zunaj teh besedotvornih vrst tvorjenja novih besed ni. To dokazuje, da bi lahko te besedne vrste v razvoju otroškega dojemanja obravnavali kot posebno skupino, predvsem pa, da so samostalniki v razvoju besednega zaklada bazični in pomensko univerzalni. S stališča besednih vrst so samostalniki namreč prva besedna vrsta, ki jo otrok v razvoju govora identificira, poimenuje. Toličič ugotavlja, da je »pri dveletnih otrocih /.../ več kot polovica besed, ki jih uporabljajo, samostalnikov« (Toličič 1973, 109). Po Trstenjaku (Trstenjak 1971, 71) je »še z dopolnjenim četrtem letom /.../ njegov /otroški/ jezik tako daleč razvit, da ga moremo uporabljati za splošno sredstvo sporazumevanja v družbi. C. in W. Stern ugotavljata, da je pri 15-mesečnem otroku besedni zaklad še 100 % samostalniški; pri 20-mesečnem otroku že 22 % tudi iz glagolov, pri 2-letnem 23 % iz glagolov, 14 % iz drugih besednih razpolov in samo 63 % iz samostalnikov.« Podlaga pomenske univerzalnosti samostalnikov je v tem, da imajo samostalniki pogosto tudi funkcijo izražanja dejanja. Prestopijo v sekundarno vlogo, ki se ubesedi z glagolom: »Četudi te besede lahko klasificiramo kot samostalnike, so v resnici pogosto glagoli. /.../ Z razvojem

besednega zaklada se število uporabljenih glagolov večja, število samostalnikov pa upada.« (Toličič 1973, 109)

Izhajajoč iz zgornjih dognanj, bodo kot neologizmi najprej obravnavani samostalniki, še posebej s stališča, da so morfološko pomemben del besedne družine. Pri otroškem besednem ustvarjanju ima le-ta posebno vlogo, saj z navezavo na podstavo in njen izhodiščni pomen z izpeljevanjem ponuja besedotvorni model, na katerega otrok nasloni svoje jezikovne sposobnosti:

613. *Peljeva se mimo opekarne Košaki, ko zaslišim: »Mama, poglej, kako se kadi iz kadilnika!«*

849. *Igramo se. Vzgojiteljica vrže otroku žogo in pove misel. Otrok dopolni manjkajočo besedo. Vzgojiteljica: »Ure popravljajo ...« Otrok: »Urarji.« Vzgojiteljica: »Čevlje izdelujejo ...« Otrok: »Čevljarji.« Vzgojiteljica: »Kruh pečejo ...« Otrok: »Kruharji.«*

855. *Pogovarjamo se o poklicu staršev. Pa pravi Dejan: »Moj ata je popravljalnik, ker popravlja avtomobile.«*

850. *V časopis piše prispevke novinar, ureja jih urednik, napake popravlja »napakar«.*

857. *Včasih želijo biti otroci tovariši in pokazati razgibalne vaje. Eden izmed otrok pa reče: »Jaz bi bil telovadiš.«*

Otroški neologizem, skovanka *telovadiš* ima za podlago morfemski vzorec samostalnika *tovariš*.

Otrok z novo oblikovanim samostalnikom dojame logično povezavo med pojavom in besedno izrazitvijo tega:

842. *Roku se je pokvarilo pri kolesu pedalo. Pelje ga k Majdi in pravi: »Prosim, če mi popraviš pogajno!«*

860. *Triletna Barbara pride v vrtec z novo kapico. »Kje pa si dobila takšno lepo kapico?« jo vpraša vzgojiteljica. »Mama mi jo je navolnala,« odgovori zgovorna punčka.*

Pri naslednji domisljici priponsko obrazilo *-ica* izraz postavi v primerno pojmovno skupino, kamor spada tudi samostalnik *vžigalica*.

840. *Z otroci smo zbirali škatle. Rok je prinesel škatlo od vžigalic. Ivana pojasni: »Rok je prinesel prižigice.«*

Zavest o pomembnosti priponskih obrazil se izrazi tudi v morfološkem krajšanju ali podaljševanju besed:

853. *Mamica sedi s Taro v kavarni. Ker je Tara nemirna, jo pošlje, naj natakari naroči kavo. Ko se vrne k mizi, jo mamica vpraša: »Si naročila kavo?« »Ne!« odgovori Tara. »Zakaj pa ne?« »Sploh ni natakariče, ampak je samo natakarc!«*

856. *Mama vpraša Vesno: »Pri kom bi ostala ti, če bi se z očkom razvezala? Bi ostala pri meni?« Vesna: »Pri tebi pa že ne, da bi me tisti tvoj mačehak tepo!« Vesna, 4 leta.*

Tudi nove glagole otrok oblikuje na podlagi besedotvornih tipov:

859. *Zunaj sneži in otrok reče: »Zunaj sneguje.«*

Iz globinske strukture deluje model »dežuje«. Nova tvorba je prav tako izsamostalniška kot pri tipskem vzorcu. Z malo drugačno morfemmatiko:

858. *Zunaj sneži. »Joj, kako danes snega!« pravi eden od otrok.*

861. *Maša se je prehladila v času zdravniške stavke. Vzgojiteljica: »Maša, ti pa kašljaš, boš morala k zdravniku.« Maša: »Saj me je mama že včeraj hotela peljati, pa so zdravniki štrekali.«*

Pridevnik v naslednji domisllici izraža najbolj konkretno lastnost poimenovanega.

863. *Marinka: »Jaz sem tudi mami. Imam doma dojenčka Mihata. On pa ni kožnast. Je iz plastike.«*

Za sklep

Vse tukajšnje opazovanje razvoja jezikovnega dojetanja izhaja iz jezikovnih dejstev, psihološka nadgradnja bi bila smiselna dopolnitev s področja razvojne psihologije. Nedvomno pa se s konkretnimi primeri potrjuje jezikovna misel Chomskega, ki »zagovarja stališče, da rabo človeškega jezika v zelo strogem smislu vodijo pravila. Jezikovno obnašanje nadzorujejo pravila, predstavljena v govorčevem duhu, pravila, ki jih govorec (implicitno ali eksplicitno) pozna. Znanje teh pravil govorce pove, kateri nizi besed so stavki in kaj stavki pomenijo. In naposled, veliko pravil, ki vodijo v jezikovno obnašanje, je prirojenih. V naše možgane je torej ob rojstvu vložen program z informacijo o vrsti pravil, ki jih bomo potrebovali pri učenju jezika. Imamo torej znanje univerzalne slovnice /.../«. (Kante 1989, 252)

Viri in literatura

- Chomsky, Noam, 1989, *Znanje jezika, O naravi, izviru in rabi jezika*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Kante, Božidar, 1989, *Racionalizem ali empirizem – primer Chomsky, Chomsky, Noam, 1989, Znanje jezika, O naravi, izviru in rabi jezika*, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Marjanovič-Umek, Ljubica, 1990, *Mišljenje in govor predšolskega otroka*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Toličič, Ivan, Smiljanić-Čolanović, Vera, 1973, *Otroška psihologija*, druga, dopolnjena izdaja, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Trstenjak, Anton, 1971, *Oris sodobne psihologije, Teoretična psihologija*, Založba Obzorja, Maribor.

Specific Features in Children's Perception of Language *Summary*

*The analysis of specific features in children's language development is based on the book *Iz otroških ust (From Children's Mouths)* by Lidija Kociper. This book lists 925 children's coinages from various parts of Slovenia. On the level of phonology, the peculiarities in pronunciation of liquids are presented. Certain features of children's speech apply to individual phonemes as well as to combining of phonemes into syllables. The author of this article presupposes that on a certain stage of development children show auditory orientation which manifests itself in conclusions on the basis of denotative differences and phonemic similarity of words. This statement is based on actual coinages. On this phoneme-oriented stage children perceive the basic meanings of words and these can therefore be understood even if the word is shifted to another semantic field. The level of syntax also reveals the use of clichés these can be observed even on lower language levels. Children's perception of phrases is analytical. Every phrase functions within its basic semantic field where the sum of individual lexemes does not shift to abstract meaning. Children's perception of register and style is based on their language environment which is mostly dialectal or colloquial. The lexemes from the standard language function almost as linguistic interference. The specific area of children's language perception is based on their formation of new words. The results of such formational activities are primarily nouns, followed by verbs; adjectives occur only occasionally. This proves that these form classes may be treated as a separate group in the development of children's perception, but, above all, it proves that in development the nouns are fundamental and semantically universal. The nouns frequently express an action, i.e. they perform the role of verbs, and this is the basis for their semantic universality. The nouns are actually the first form class identified by children. The observation of the development of language perception as shown in this article is based on linguistic facts; an upgrade in the field of psychology, especially in the field of developmental psychology, seems to be a meaningful step forward.*

Malina in robidnica v Slovenskem lingvističnem atlasu

Jožica Škofic

IZVLEČEK: V prispevku so predstavljena poimenovanja za malino (SLA 415 A) in robidnico (SLA 415 B) v govorih, zajetih v mrežo Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA). Leksemi so etimološko in besedotvorno razčlenjeni, poimenovanje za robidnico pa je primerjano s poimenovanji v sorodnih – slovanskih in sosednjih – neslovenskih jezikih, zajetih v ALE (Evropski lingvistični atlas). Leksemi so predstavljeni tudi z metodo lingvistične geografije – karti predstavljata razširjenost posameznih poimenovanj obeh rastlin oz. njihovih plodov v slovenskih narečjih.

ABSTRACT: The article presents variant lexemes for malina 'raspberry' (SLA 415 A) and robidnica 'blackberry' (SLA 415 B) from the speeches covered by the Slovenian Linguistic Atlas grid (SLA). The lexemes are analyzed in terms of etymology and word-formation, and the lexemes for robidnica are compared with lexemes in related, i.e. Slavic, and neighbouring non-Slavic languages comprised by the European Linguistic Atlas (ALE). Linguistic geography is also employed for the presentation of these lexemes – two maps show the areas in which individual lexemes denoting either of the plants or their fruits occur in Slovenian dialects.

1. Uvod

V prispevku so predstavljena poimenovanja za *malino*, tj. rdečo malino (*Rubus idaeus*), in *robidnico*, tj. črno malino (*Rubus fruticosus*), v govorih krajev, ki so zajeti v mrežo Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA).

V vprašalnici za SLA so vprašanja za rastline razporejena od št. 391 do št. 452. Prvotna – Ramovševa vprašalnica je imela samo eno vprašanje z zaporedno št. 415 – *malina*, kasneje (l. 1961) pa je J. Rigler to vprašanje kot mnoga druga »/.../ razdelil na A in B in vsako pojasnil (415 *malina* > 415A *malina* (*rdeča*), 415B *robidnica* (*črna malina*)). Plodova sta si namreč po obliki podobna in z istim imenom v nekaterih slovenskih narečjih imenujejo en, v drugih pa drug plod /.../« (Benedik 1999: 16) Ramovševo vprašalnico, ki je bila namenjena enemu samemu jezikovno visoko razgledanemu raziskovalcu, je bilo namreč treba »/.../ precizirati

tako, da bi lahko kljub večjemu številu raziskovalcev in njihovi manjši usposobljenosti dosegli primerljive izsledke /.../.« (Benedik 1999: 7) Del gradiva za to vprašanje je bil tako zapisan še po prvi vprašalnici – zato za mnoge kraje pravzaprav ni zapisa za t. i. črno malino, ampak le za rdečo. Prav tako vprašanje ni dovolj jasno glede tega, ali se vprašuje po plodu ali po grmu te rastline – le uvrstitev med sosednja vprašanja, ki iščejo poimenovanja za plodove (411 želod, 412 šiška, 413 žir, 414 jagoda, 416 brinje, 417 storž), je mogoče sklepati na pomen iskane besede. Gradivo je v posamezih točkah problematično tudi zato, ker v nekaterih pokrajinah raste samo ena od obeh rastlin, pa to v gradivu ni vedno pojasnjeno, ali pa je rastlina oz. njeno poimenovanje znano le iz knjižnega jezika, v narečnem okolju pa ne oz. pomeni kaj drugega. Ker sta si rastlini podobni, se tudi v posameznih govorih/narečjih poimenovanja dostikrat prepletajo, kar njihovo obravnavo dodatno zapleta.

2. Gradivo – fonetični zapis poimenovanj

Gradivo za vprašanja SLA 415 A in SLA 415 B ne glede na omenjene zadržke izkazuje stanje, kot je prikazano v preglednici, kjer je v prvem stolpcu zapisana številka kraja iz mreže SLA, v drugem poimenovanja za *malino* (SLA 415 A) in v tretjem poimenovanja za *robidnico*. Gradivo je zapisano natančno tako, kot je zapisano v zvezkoteki in kartoteki SLA, in sicer z vsemi oblikami zapisa, ne glede na njihovo dejansko fonetično vrednost (= enakost), saj je gradivo za SLA nastajalo okrog petdeset let, kar je med drugim povzročilo tudi neenotnost v zapisovanju.¹ Gradivo je neenotno zapisano tudi glede slovničnega števila (ednina – množina), kar pa je bilo pri kartografiranju poenoteno (v ednino). Komentarji in različni slovnični označevalniki iz gradiva so zapisani v manjšem tisku in v oklepaju ob posamezni besedi. Znak / pomeni, da v raziskovalni točki beseda ali pojem nista znana oz. da v gradivu ni odgovora na tu obravnavano vprašanje.

št.

točke	SLA 415 A – malina (rdeča)	SLA 415 B – robidnica (črna malina)
1	má n	/
2	má nə	/
3	málŋ, málna	/
4	májəl, májəl	/
5	málŋ	rabídŋca
6	málən, málən	/
7	málən	/
8	málnč	/
9	málnà, málna	kabarída
11	málŋ	/
12	májəlnə	oštřŋžŋce, ostrŋžnice
13	majčlne	šentřŋžŋca, ostrŋžŋca
15	málnə (pl.)	/
16	málŋ	hastrŋžŋca
17	májlə (pl. majčlnə)	strŋžŋca

¹ O tem v: Benedik 1999.

18	málnè	hastrôžņca, hastrôžņce
19	málèn	štrôžņca
24	màlnŋ	štrôžņca
26	malīja	ta čârna malīja
27	malīje	strôžņce
28	malīje	ostrôžņca, ostrôžņca
29	mali:na	ræbi:da (brez trnja), wstróæ:žņca (ta bodeča)
32	malīna	strôžņca
33	malīnja	strôžņca
36	malīja	guštrôžņca
37	malīje	ostrôžņca
38	malīja, malīja	ustrôž(ou)ņca
39	malīja	ostrôžņca
40	malīna	ostrôžņca
41	malīne (sg.)	/
42	malīna	/
43	malīna, malīna	/
44	malīna	/
45	malīna	ostrôga
46	malīnē	/
47	malīna	òstrôga
48	malīna	/
50	malīne, ma'li:na	ost'ro:ga
51	malīna	/
52	malīna	/
54	malīne	/
55	molīna	/
56	mālañæ, mālēñæ	mûricą, mûricą
57	mēlañj, mēlēñē	kardûnice (pl.), mûricą
58	mālañæ	dærnûlicą, dærnûlicæ
59	frāmbula, frōmbula	/
61	/	rubēnica
62	mahānca	mahānca
64	malāņķē	/
65	málæncē	/
66	málèn, málnē (pl.)	/
67	málnē, málnj (pl.), málnē	/
68	málnē	/
69	málænca	/
70	málæncē, málæncē	/
71	málæncē, málæncà	ærbídà
72	malóuæncą, mahóuæncą	ærbídæncą, ærbídæncą
73	mālaunca	/
74	má:linca	arbi:dinca
75	málinca	arbīdinca
76	málænca, málænca	ærbīdenca
77	málenca	arbīdinca
78	málinca	arbīdinca
79	málinca	arbīdinca
80	má:linca	arbi:dinca (ŋ > in)

81	málinca	harbîdinca
83	malîna	/
84	(Malin ni.)	(Malin ni!)
85	/	ərbîdænca, rəbîdænca
86	(Malin ni.)	ərbîdŋca (druge vrste)
88	məlîna	rubîdænca
89	málŋcɔ (pl.)	/
90	mālŋcɔ, malŋca, mālænca	ərbîdænca
91	mālŋca	/
92	mālænca	/
93	mālêne	/
94	məl'ni:ca, məlîna, malîna	/
95	malnice	/
96	malîne	/
97	məlænca, malîna	robîdænca
98	malînə	/
99	malnica	/
100	məlîna	robîdænca
101	frambôn, rubîdænca	rubîdænca
102	(Malin ni.) məlîna, məl'i:na	robîdænca, rə'bi:dænca
103	məlîna	robîdænca
105	/	robîdænca
106	(Maline ne rastejo.)	robîdænca
107	(Malin ni.)	/
108	malîna	rebîdænca
109	məlîni, məlîni (pl.), malîni	/
110	məlîna (Jih ni.)	ròbîdŋca
111	rubîdænca	rubîdænca
112	/	rə'bidæncä
113	/	rəbîdænca
114	/	rə'bidænca
115	/	rabîdænca, rə'bi:dænca
116	/	/
117	frâmba, malîna	rəbîdænca
118	(Malin ne poznajo.)	rəbîdænca
119	marînce	/
120	ta rjâve rabîdŋce	/
121	(Jih ne poznajo.)	(Jih ne poznajo!)
122	(Jih ni.)	(Jih ni!)
124	(Ne poznajo.)	(Ne poznajo!)
125	(Jih ni.)	(Jih ni!)
127	(Malin ni.) jâgoda malînouka	jâgoda
128	malîna	rəbîdænca
129	malîna	robîdænca
130	məlînɛ	/
131	malîna	/
132	(Maline ne rastejo.)	/
133	malîn, məlîne, məlîna	rəbîdænca
134	məlîna	/
135	malîna	/

136	məɫina	re'bi:dənca
137	malīne (Jih ni v tem kraju.) rəbīdənca	rəbīdənca
138	rəbīdənca	rəbīdənca
139	frāmba	/
140	məɫina, molīna	/
141	molīna	/
143	mərlīni, mərlīnj	/
144	mulīna	/
145	mulīna	/
146	mulīne, mulīnə	/
147	mulīn	/
148	mulīne, mulīn, r'dɛ:çɛ mu'li:nɛ	rəbīda, 'čɔ:rnɛ mu'li:nɛ
149	frāmbaɥc	mulīnj
150	marīnca	/
152	mulīni ('sad' pl.)	rəbīda, rəbīdɔuca (rastlina)
153	malīna	/
154	mulīnc	/
155	mulīni/malīni, molīna, mo'li:na	'dɔ:ɥja mo'li:na, ərbīda
157	malīna	/
158	māncɫna, malīna, ma'lina	rabīdənca, rəbīdənca
159	malīna, ma'lina	ra'bida
160	malīna	/
161	malīna, mālɫca	/
162	mālɫce	/
163	malnīce	/
164	malīna, malīne	arbīdɫca, arbīdɫce
165	malina	/
166	malɔwajɥc, malāɥajca, ma'lowajca	/
168	malīne	/
169	malīna, malīna	arbīdɫca/ərbīdnca, arbīdnca
170	malīna, məɫīnɫ	/
171	malīna	/
172	malīna	/
173	malina	/
174	mɛɫīne	/
175	malīna	/
176	malí:na, malīna	rabi:dɫca
177	malīna	/
178	maɫīna	rābīdɫca, rābīdɫca
179	ma'lina	'robīdɫca
180	malīna, malīna	rabīda
182	malīna, ma'lina	rəbīdɫca, 'rəbīdɫca
183	malīna	/
184	malīna	rubīdɫca
185	malīna	(ə)rbīdɫca
186	malina	/
187	mālɫnɥc, malīne ta rdɛ:çɛ, malīna, malīna, malīne, mālɫnce	malīne, mālənca, mālənca

188	mālŋca	'o:lʃpɛ:ra, rabīdŋca
189	malŋŋcɛ, malŋŋce	/
190	mālŋcɛ	/
191	(malīna) mālŋca, mālɛnca	rabīdɛnca
192	mālŋcɛ, má:lŋca, mālŋca	ɛrbī:dŋca
193	malīna, mālŋca	robīdŋca
194	malina, malīna	/
195	málɛn	dərnɔsəl (dərnɔsəlŋɛ pl.)
196	málna	/
197	málna	/
198	ta rdɛč málɛn	ta čɔrn málɛn, robída
199	malína, málna	/
200	málna	málna
201	málnɛ	/
202	mándŋ, malína, mándol, malí:na	ta čŋ:rna malí:na
203	malína	/
204	málɛn	ta čɔrnə málnə, ta čɔrnɛ málnɛ
205	málnə (pl.)	/
206	málnə, málɛn	ta čɔrɛn má:lɛn
207	malína	/
208	malína, málna	rubīdɛnca
209	malína	/
210	məlína	/
211	málɛnce	/
212	məlína	/
214	malína	/
215	məlína	/
216	málɛnca	/
217	málɛnca	ta čɔrna málɛnca
218	məlí:na	tə čə:rna məlí:na
219	malína	málɛnca
220	málɛncɛ	/
222	malīna	/
223	mālŋce	/
224	mālŋca	/
225	mālŋce	/
226	mālŋce	/
227	mālŋce	/
228	malína	/
229	məlína	rabīdɛnca
230	malína	rabīdɛnca
231	malína	rabída
232	mɔlína, molína	/
233	malíne	/
234	malíŋɛ, molína, malína, malí:na	robída, čɔrna malí:na
235	malína	tə čɔrna malína
236	malína, molí:na, molína	ɛrbí:da
237	mɔlína, molína	/
238	mɔlína	/
239	malína	/

240	malína	rabîdænca
241	malína	ta čǎrna malína
242	malína	/
243	malína	/
244	molína	robída, molína
245	molína	/
246	malína	/
247	molína, malína	robîdænca
248	molína	/
249	malína	robîdænca
250	malína	rubîdænca
251	malína	arbîdænca
252	ost'rožŋca	/
253	malínę	/
254	malínę (pl.)	/
255	/ (So le črne.)	malína (pri njih so ta črne)
256	malína	malína
257	malíne (pl.)	/
258	malína, ta ærdíēca malína	ta čǎrna malína
259	malína	/
260	molína	molína (črna, rdečih ni)
261	/	strúožænca
262	mulĵna, malĕ:na	ærbĕ:dænca
263	malína (ærdíēče), molíne	čǎrne malíne, čǎrne molíne
264	malína	malína
265	mυϕlína, mulína	/
266	(So le črne, rdečih ni.)	molíne, ta čǎrne jágode
267	mυĵĵ'na, mulĵna	(ta čǎrna) mυĵĵ'na, ærbĕdænca
268	mulína	arbîdænca
269	molína / mǎlína, molí:na/mǎlí:na	molína, robîdænca, molí:na, robi:dænca
270	molí:na	ta čǎrne molí:ne
271	molína	molína
273	malína	/
274	mulína	/
276	mulí:na	/
277	mándǎl, muléna, má:ndǎl, mulé:na	/
279	malĭna	čǎrna malĭna
281	malĭna	čǎrna malĭna
282	rdĕča malĭna	/
283	r'dĕča ma'li:na	'čŕna ma'li:na
284	maĭna	/
285	maĭna	/
286	maĭna	/
287	maĭne	/
288	maĭna	kopĭnka
289	/	(Jih ni!)
290	(Jih ni.)	(Jih ni!)
291	/	(Jih ni!)
292	(Maline ne rastejo.)	(Maline ne rastejo.)
293	maĭne	kupĭnke

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 8 • 2002 • 1	294 malīna /
295 kōpīnača /	
296 malīna /	
297 mālŋca štrūəžəncə, štrūəžəncə	
298 ma'li:na ru'bi:dŋca	
300 mālčuna (grm in sad) /	
301 malīna /	
302 mālčuna (sad in grm) ustr'ōžŋca, rebidŋca	
304 mālčuna, ma'li:na st'ru:žŋce	
305 māluna, mālūna /	
306 strūožŋca strūožŋca	
308 malīna, ma'li:na kopīnčica, ko'pi:nčica	
310 malīna /	
311 malīna, mal'īn'a ustr'ōžŋca	
312 malīne, malīna /	
313 malīna, ma'li:na ustr'ōžŋca, ust'ro:žŋca	
314 ma'li:na ust'ro:žəncə/-ā, rə'bidəncə/-ā	
315 malīna ustr'ōžŋca	
316 malīna ostr'ōžəncə, ostr'ōga	
317 mālŋce, malīna, ma'li:na rubidŋca, ru'bidŋca	
318 mālŋce /	
319 malīne, mālŋce /	
320 malīne /	
321 malīna /	
322 malīna pustrūžŋca, str'ōžŋce	
323 malīna /	
324 malīna, malīna ostr'ōga, ostr'ōga	
325 malīŋe, malīŋe /	
326 malīŋe, ma'li:ne ro'bi:de	
327 mal'īna /	
328 malīna ostr'ōga	
329 malīŋe, malīne /	
331 malījina brūusŋce	
332 mal'īna, malījina kopīšŋca, kōpījje 'robidovje', kopīšŋca, kōpījina/kōpījje 'robidovje'	
333 malīne /	
334 malījina kom'pi:šəncə	
335 mālŋči, malīne /	
336 malīna str'ōžŋce	
337 cevījek kopīnšŋce	
338 cevījek kupīšŋca	
339 cevījek kupīŋšŋca, kōpīšŋca	
340 malīna /	
341 malīna /	
342 malīne (Ni znano.)	
343 malīne /	
345 ma'li:na ko'pi:na	
347 malīne kopīne	
348 malīna, ma'li:na rubīda	
350 malīna kōpīšəncə	

351	malīna	kupīšca
352	malj̄ne	/
353	malēj̄na, māuleki (staro)	ustrōga
354	malšj̄na	/
356	malēj̄na, malēj̄na	/
357	malīna	/
358	malīna	strōžanca, robīdanca
359	malīna	kopīšna, kopīšne
360	mo'li:jna	ost'ro:ga, ošt'ro:žuga
362	malīna	/
363	malīna	/
364	ma'li:na	'kɔ:mpara
365	ma'li:na	ɔ'bi:jda
366	kopīšuga	kopīšuga
367	ko'pi:šuge	ko'pi:šuge
368	malīna	/
370	malīna, himbɛr	/
371	malj̄ja	kopīšnica, ko'pi:šnica
372	malīna (»murva«), malīna	/
373	kopīšuga	čj̄na kopīšuga
374	malīna, ko'pišuga	ko'pīnšuge f. pl. (plodovi), ko'pišuga
375	ko'pīna	ko'pīna, malīna
376	/	ko'pīnšuge (plod)
377	malīna (»murva« - malina »Himbeere v kraju ni znana)	/
378	ma'li:na	ko'pi:šuga
380	malīna, ma'li:na	kopīšence, ko'pi:šence
381	malīna, ma'li:na	ko'pīnšnicɛ f.pl., ko'pīnšč (plod), ko'pi:šnica
382	malīna (»murva« sad)	/
385	malīna	/
386	malīne, kopīne, kopīnce	ko'pīšice, kopīne
388	mālīnā, malīna	kɔ'pūšnica
389	h̄mpɛr	kɔ'pūšuga
390	ko'pīna	ko'pīna
391	malīna	kɔ'pūšnica
392	malīna, ma'lina	ku'pīnščica
393	mālīna	/
394	malīna	/
395	malīna (sadež z drevesa), ma'lina	kupīna, ku'pīna
396	ko'pīne, ko'pīn (raste v gozdu) – malīna (drevo)	/
397	kɔ'pū:šuga	kɔ'pū:šuga
398	h̄mpir, h̄mpɛr	/
399	ko'pīščence rděče, h̄mper	ko'pīščence čj̄ne
400	h̄mper	/
402	ma'li:na	ko'pi:nčica
403	malīna	/
404	malīna, 'mā:na, ma'lina, ma'li:na	ko'piščance (mn.), ko'piščance (mn.), ko'piščanec, ko'pi:ščanec, ko'pi:škenec

3. Poimenovanja za *malino* in *robidnico* – njihova razporeditev in pogostnost v slovenskih narečjih

Za (*rdečo*) *malino* je najpogosteje zapisan leksem *malína*, ki ga poznajo v skoraj vseh slovenskih narečjih, razen na severozahodu in seveda tam, kjer rastlina ne raste (na Primorskem – Istra, Kras, Brda ter v Beli krajini in ponekod v Slovenskih goricah in Pomurju) – seveda pa je leksem tudi tod znan iz knjižnega jezika. Na Gorenjskem je največkrat zapisan leksem *málna* (z naglasom na prvem zlogu). Leksem *málinica* in različice so zapisane v nadiškem narečju, v nekaterih obsoških govorih, v selškem narečju, v nekaterih osrednjegorenskih krajevnih govorih in v vzhodnogorenskem govoru. Leksem *málin* je znan v severozahodnih slovenskih narečjih (ponekod v Reziji, v ziljskem in rožanskem narečju), zapisan je v nekaterih gorenjskih in južnotranjskih govorih; leksem *malínje* pa je znan predvsem v podjurskem narečju. Ostali leksemi s tem korenem so redkejši in razpršeni (*málnin*, *malánka*, *mulín*, *mulínek*, *maliníca*, *malóvnica*, *malívnicá*). V nekaterih severovzhodnih slovenskih govorih (Slovenske gorice, Pomurje) je izraz *malína* znan kot poimenovanje druge rastline – murve, ki je »drevo z napiljenimi listi ali njegov robidnici podoben sad«. (SSKJ) Izrazi *framba*, *frambula*, *frambon*, *frambovec* so zapisani v nekaterih govorih ob stiku z romanskimi jeziki, leksem *himper* in različice pa predvsem v nekaterih prekmurskih govorih. V nekaterih govorih panonske narečne skupine so zapisani tudi izrazi s korenem *kopin-*. Kot pri leksemu *ostrožnica* in *robidnica* gre tudi pri leksemih s korenem *kopin-* morda za mešanje s poimenovanjem za robidnico, ker malina v teh krajih menda ne raste. V treh osrednještajerskih govorih vzhodno od Rogaške Slatine je znan leksem *cevinjek*, v nekaj posavskih govorih pa leksem *maveljčevina*. V nekaterih skrajno severnih koroških ziljskih in rožanskih krajevnih govorih je zapisan leksem *majelj*. Ostali leksemi so zapisani zelo poredko (nekateri celo samo po enkrat) in so razpršeni po vsem slovenskem jezikovnem prostoru: *mándelj*, *marínica*, *jágoda malínovka*, *mávljek*, *mávljič*, *mrlín*, *mahánica*, *mána*, *mánceljna* ipd. Zelo redka so tudi poimenovanja s pridevniškim prilastkom, ki označuje barvo ploda, npr. *ta rdeč malin*, *ta rdeča malina*, *ta rjava robidnica*.

Za *robidnico*/*črno malino* pa je najpogosteje zapisan leksem *robidnica* z različico *robida*, po pogostnosti sledi *ostrožnica* z različicama *ostroga* in *ostroževnica* ter *črna malina* – ponekod poznajo samo črne maline (rdečih ni), zato jim rečejo enostavno *maline*, *malinice* ali *malini*, izjemoma so lahko tudi *divje maline* ali *črne jagode*. Razmeroma pogosti so tudi leksemi *kopina*, *kopinščnica*, *črna kopinščnica*, *kopinščanec*, *kopinčica*, *kopinščina*, *kopinka*, ostali leksemi so zelo redki, celo enkratni: *brusnica*, *drnuljica*, *drnoselj*, *kompara*, *krpuščnica*, *kardunica*, *murica*, *postružnica*, *šentrožnica*. Leksem *robidnica* je razširjen v primorski in rovtarski narečni skupini, v govorih južno od Ljubljane in ponekod po Dolenjskem, kjer se ob bolj razširjenem leksemu *malina/molína*, večinoma s pridevnikom *črna*, pojavlja tudi leksem *robida*. Za gorenjske govore je zapisan leksem *malina*, tudi *malin* s pridevnikom (*ta*) *črna* (v nasprotju z rdečimi malinami). Leksem *kopina* oz. pogostejši *kopinščnica* (z drugimi izpeljankami z istim korenem) je znan v prekmurskem in preškem narečju ter v govorih na vzhodnem robu slovenskega jezi-

kovnega prostora na stiku s hrvaškim jezikom. V koroških govorih je izkazan leksem *ostrožnica/ostroževnica*,² v štajerskih pa tudi *ostroga*, ostali leksemi so bolj redki in razstreseni.

4. Besede za *malino* in *robidnico* v slovarjih slovenskega knjižnega jezika

V SSKJ so od navedenih stilno/socialnozvrstno nezaznamovane le: *malina* '1. grmičasta rastlina, ki raste na posekah in v gozdovih, ali njene užitne, navadno rdeče jagode, 2. nar. vzhodno murva', *malinjak* '2. bot. grmičasta rastlina z užitnimi, navadno rdečimi jagodami, ki raste na posekah in v gozdovih, *Rubus idaeus*', *malinje* 'malinovo grmičevje', z enakim pomenom *malinovje*, ter *robida* 'trnata grmičasta rastlina z užitnimi črnimi jagodami, ki raste na posekah in v gozdovih' in *robidnica* 'jagoda robide' in 'robida'; ostale imajo označevalnik narečno: *ostrožnica* nar. 'robida, robidnica', *ostroga* nar. 'robida, robidnica', *kopina* nar. 'robida, robidnica', *kopinjak* nar. 'robida, robidnica // robidovje', *kopinje* nar. 'robidovje // robide, robidnice', *kopinščica* nar. 'robida, robidnica'.

V **Pleteršnikovem slovarju** pa je mogoče najti naslednje izraze: *robida* 'der Brombeerstrauch' (= grm robide), *robidnica* 'die Brombeere', *malina* 'die Himbeere' (*Rubus idaeus*), *malin* 'die Himbeere', *malinjak* 'der Himbeerstrauch (*Rubus idaeus*)', *malinje* 'das Himbeergesträuch', *ostroga* 'der Brombeerstrauch (*Rubus fruticosus*)' Rez.; 'eine Kante des Brombeerstrauches': *kopina* ima dolge ostroge, 'die Ackerbrombeere (*Rubus caesius*)', *ostrožina* 'der Brombeerstrauch', *ostrožnica* 'die Brombeerstaube, die Brombeere (*Rubus fruticosus*), die Ackerbrombeere (*Rubus caesius*)' – Dol., Notr., Poh., *kopina* 'die Brombeerstaube (*Rubus fruticosus*)' – Dol., jvzhŠt., *kopinjača* 'die Brombeere' – BIKr., *kopinjak* 'der Brombeerstrauch', *kopinje* 'das Brombeerstrauch', *kopinovka* 'die Brombeerstaube', *kopinščnica* 'die Brombeere' – jvzhŠt., *drnoselj* 'neka rjavomodra sladka sliva' – Gor., jvzhŠt., 'debela rdeča jagoda' – Gor. ter *brusnica* 'die Preiselbeere'.

V Cigaletovem slovarju pa so ti nemški izrazi pojasnjeni z naslednjimi slovenskimi: *die Brombeere* (*Rubus fruticosus*) 'robida', *der Brombeerstaube/der Brombeerstrauch* 'kopina, kopinje', *die Himbeere* 'malina'.

4.1. Izvor narečnih poimenovanj za *malino* in *robidnico*³

Ker so poimenovanja obravnavanih rastlin v slovenskih narečjih zelo raznolika, je zanimiva tudi njihova etimološka razlaga:

- *malina* – psl. *malina 'tista, ki je temne barve' (Snoj 1997);
- *robida* – prevzeto iz rom. leniziranega kolektiva *rubĕdu 'robidovje', tj. lat. kol. *rubētum* 'robidovje' k *rubus* 'robidovje, robida' s prvotnim pomenom 'trnje', kar je sorodno tudi s psl. *rqbiti* 'sekati' (Snoj 1997, Furlan 2002);
- *kopina* – fitonim *kopina* iz psl. osnove *kopa 'grm, otoček'; zanimiva pomenska primerjava je sln. *kopa lešnikov, orehov*, kadar so zrasli skupaj (Bezljaj 1982);

² Po ustnem poročilu J. Kebra je leksem *ostrožnica* znan tudi v vzhodnodolenjskih govorih.

³ Za etimologije besed, ki jih ni v Snoju 1997 in Bezljaju 1977–1995, se zahvaljujem dr. Metki Furlan, ki se je z njimi ukvarjala maja 2002 (Furlan 2002).

- *ostrožnica, ostroga* – psl. *ostrōga ‘trnov grm’ < izpeljanka iz psl. *ostrъ ‘oster’ (Snoj 1997);
  - *strožnica/šentrožnica* – verjetno po aferezi nastalo iz sln. *ostrožnica* in bilo ljudskoetimološko morfologizirano kot *št-rožnica*, kar je dalo *šent-rožnica* (Furlan 2002);
  - *postružnica* – morda tvorba iz glagola *strugati (kot č. *struhák* ‘*Rubus radula*’); v izrazu naj bi se (tako kot pri brusnici) ohranjala tehnika nabiranja plodov z grebenjem (Furlan 2002);
  - *kardunica* – morda izhaja iz *kъrdunica ‘rastlina, za katero je značilen plod v obliki skupine manjših delcev’, kar bi bilo sorodno s slov. *kъrdъ ‘skupina, čreda’, prim. sbh. *kъd* ‘skupina, čreda, zlasti domačih živali’, *krdnica* ‘več svinj skupaj’, ki se ohranja v sln. *krdélo* in je nadalje sorodno s slov. *čerda ‘čreda’ (Furlan 2002);
  - *marinica* – s kρνitvijo drugega dela izposojeno iz nem. zloženke *die Marinebeer* ‘malina’ < *Malinabeer* (Marzell, Pfln. Wtb. III, 1479) (Furlan 2002);
  - *mrlin* – iz nem. *Marline* (etim. kot za *marinico*) (Furlan 2002);
  - *mana* (*má:na* v Porabju) – morda izposojeno iz madž. *mana* ‘malina’ (zabeleženo 1795) < madž. *málna*, izposojenke iz slov. predloge *málna, kar je akcentska dubleta k *malńna;
  - *mavljek, mavljíč, maveljčevina* – domače izpeljanke iz nem. izposojenke *mavəl ‘malina’ < nastalo s kρνitvijo drugega dela iz nem. zloženke *die Maulbeere*, v sodobni nem. s pomenom ‘murva’, kar je sicer danes zastareli izraz za ‘malino’, ki je deloma še živ na Bavarskem (Marzell, Pfln. Wtb III, 1482) (Furlan 2002);
  - *framba* ipd. – iz rom. jezikov (prim. ben. it. *fràmboe* ‘malina’, *frambolèr* ‘isto’, tržaš. *fràmbua* ‘malina, malinovec’, *fràmboa* ‘isto’, tosk. *frambò* ‘malina’) (Furlan 2002);
  - *himper* – prim. nem. *die Himbeere* ‘malina’.
- Pri naslednjih poimenovanjih gre verjetno za zamenjavo s plodom kakega drugega grma oz. za poimenovanje po podobnosti, npr.:
- *murica*⁴ – prim. *murva* ‘drevo z napiljenimi listi ali njegov robidnici podoben sad’ (SSKJ) < verjetno prek rom. j. iz lat. *mōrus, mōrum* ‘murva, robidnica’ < ide. **mer-* ‘temni barvni odtenki’ (Snoj 1997);
  - *drnuljica* – prim. *drnulja* ‘plod dreva’ (SSKJ), bot. *rdeči* ali nar. *pasji dren* ‘grmičasta rastlina z rdečimi mladikami, belimi cveti in črnimi plodovi, *Cornus sanguinea*’ (SSKJ) < psl. *derнъ ‘dren’ < ide. **derghno-*, ide. baza *dheregh-* ‘trnov grm, ki rodi jagode’; ali < psl. *dъrati ali *derti ‘trgati’ tudi ‘kar trga, trnje’ (Snoj 1997);
  - *drnoselj* – nar. ‘cibora – sadno drevo ali njegov temno vijoličasti okrogli koščičasti sad’ (SSKJ);
  - *brusnica* – ‘nizka grmičasta gorska rastlina ali njene užitne rdeče jagode’ (SSKJ), splošnoslovansko, Berneker in Fraenkel izvajata psl. *brusъnica in *brúsiti*,

⁴ Pleteršnik 1894–1895 navaja besedo *murica* v drugih pomenih, za vse pa je značilna črna barva.

brús, Machek primerja nvn. Brausbeere, Prausbeere, Preiselbeere in sodi, da je ta fitonim paleoevropski relikv (Bezljaj 1977); Furlan 2002 opozarja na podobno motivacijo poimenovanja kot pri *postružnici*;

– *mahanica* – verjetno iz *mahovnica in zaradi podobnosti prenešeno na malino iz sln. *mahôvnica* ‘die Moosbeere, grmičasta zimzelena rastlina z užjtnimi rdečimi jagodami, ki raste na barjih, Oxycoccus’ (SSKJ) (Furlan 2002).

Leksemi *cevinjek*, *krpušnica*, *mandelj*, *majelj* še niso razjasnjeni.

4.2. Besedotvorna analiza

Besedotvorno so leksemi za *robidnico* in *malino* zelo zanimivi, saj so tvorjeni z različnimi priponami na različne besedotvorne podstave:

- *robid-a* in *robid-n-ica*;
- *ostrog-a*, *ostrož-n-ica*⁵ in *ostrož-ev-n-ica*;
- *po-struž-n-ica*;
- *kardun-ica*;
- *kop-in*, *kop-in-a*, *kop-in-je*, *kop-in-ja-ča*, *kop-in-ica*, *kop-in(-j)-šč-n-ica*, *kop-in(-j)-šč-ica*, *kop-in-šč-ina* in *kop-in-č-ica*;⁶
- *malín* / *mulín* in *malín-a* / *molín-a* / *mulín-a* / *melín-a* / *mulén-a*, *malín-ov-ka*, *malín-je*, *mulín-ec* ter *málin*, *mál-n-in*, *málin-a*, *málin-ica* in *mal(i)n-íca*, *malív-n-ica*, *malóv-n-ica*, *malán-ka*;
- *framb-a*, *framb-ula*, *framb-on* in *framb-ovec*;
- *mavlj-ek*, *mavlj-ič* in *mavelj-čevina*.

5. Primerjava z ALE

V dosedanjih izdajah OLA (Splošnoslovanskega lingvističnega atlasa) besedne karte za *malino* in *robidnico* še ni, je pa *robidnica* kartografirana v Evropskem lingvističnem atlasu (ALE 1990, karta I.39, I.40),⁷ kjer je predstavljena z onomastično, tj. besedno, in motivacijsko karto. Na onomastični karti I.39 in v komentarju k njej so za slovenski jezik prikazana naslednja poimenovanja za robidnico: *robida*, *robidnica*, *strožnice* (pl.),⁸ *kopina*, *malina*, *černa malina*.

Leksem *malina* in bes. zveze z njim so znani tudi v drugih slovanskih jezikih (češkem, slovaškem, srbskem in hrvaškem, ruskem), *kopina* v vseh južnoslovanskih jezikih, *ostrožnica* v hrvaškem, *robidnjica* prav tako.

⁵ Sem lahko prištevamo tudi *gastrož-n-ica* (*hastrožnica* < protetični *g-* (nar. *h-*) + *ostrožni-ica* z narečnim akanjem, tj. *o > a*) in *strož-n-ica* (< onemitev vzglasnega etimol. *o-*)

⁶ Morda gre sem tudi izraz *kompara* – nastal morda z rinezmom iz *kopara (v tem govoru – točka 364 – tudi *pajank* za sln. *pajek*) kot besedotvorna varianta h *kopina.

⁷ Razširjeni komentar h kartama je objavljen tudi v: N. A. Kožina, Mûre. – *Atlas linguarum Europae (ALE), Commentaires, Volume I – quatrième fascicule*, Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1990, str. 53–88.

⁸ To besedo v ALE v komentarju h karti izvajajo iz sl. *dírati* ide. **der-/dr-* ‘trgati, dajati iz kože’.

Zanimiv je tudi pogled na motivacijsko karto (I.40), kjer je v komentarju zapisano, da:

- sta leksema *robidnica* in *malina* splošni poimenovanji te rastline (podobno tudi v romanskih jezikih),
- se *robida*, *robidnica* tako imenuje po rdeči barvi ploda/jagode, *črna malina* seveda po črni barvi ploda (po barvi ploda poimenujejo to rastlino tudi v češkem in slovaškem jeziku in v angleščini, ponekod na stiku med nemškim in romanskimi jeziki, ter v nekaterih baltskih in podkavkaških jezikih),
- je leksem (*o*)*strožnica* motiviran z ostrino koničastih, bodičastih trnov (podobno v nemškem jeziku),
- je *kopina* motivirana z obliko in razraščenošjo grma, ki raste kot ograja, se vije, oprijema, zapleta.

(V drugih jezikih, zajetih v ALE, ima rastlina lahko ime tudi po obliki ploda, nahajališču, kaki živali, poimenovanje je lahko antroponim ali kombinacija naštetega.)

6. Sklep

V članku obravnavana poimenovanja za pojma *malina* in *robidnica* izkazuje veliko raznolikost narečnih leksemov v slovenskem jezikovnem prostoru ter na eni strani veliko tvornost poimenovanj iz domačih – slovenskih/slovanskih podstav, na drugi pa tudi vpliv sosednjih jezikov in prepletanje domačega s prevzetim. Slika poimenovanj za ti dve rastlini oz. njuna plodova v slovenskih narečjih so dodatno zapletla dejstva, da je vprašalnica za SLA prvotno imela le eno vprašanje (*malina*) namesto dveh (za nekatere kraje iz mreže SLA so torej podatki o obstoju rastline in njenega poimenovanja nepopolni), da v vseh slovenskih pokrajinah nista razširjeni obe rastlini, ampak le ena (in torej tudi poimenovanje zanjo) ter da ponekod z izrazom *malina* poimenujejo neko drugo rastlino (npr. *murvo* v nekaterih panonskih govorih). Analiza gradiva je pokazala, da sta v knjižni jezik prevzeta leksema *malina* za rdečo malino in *robidnica* za črno najbolj razširjena v osrednje-slovenskih narečjih, medtem ko so v primorski, koroški in panonski narečni skupini ter celo v severozahodnih gorenjskih govorih večinoma zapisani drugačni leksemi, ki v knjižni jezik niso bili sprejeti.

Analiza poimenovanj za rastline v gradivu za SLA ni zanimiva samo za jezikoslovje, ampak tudi za biologe – botanike – saj omogoča primerjavo med razširjenostjo leksemov v slovenskih narečjih in fitogeografskimi območji Slovenije, ki jih določajo različne zemljepisne, podnebne, zgodovinske ipd. razmere. (Zupančič, Smole 1999) Podatki o obstoju in razširjenosti poimenovanj za *malino* in *robidnico* tako bogatijo tudi vedenje o razširjenosti teh dveh rastlin v naravnem okolju, s katerim je (bil) slovenski človek tesno povezan.

Literatura

- ALE 1990 = *Atlas Linguarum Europae, Volume I/4*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1990.
- Arhiv = *Listkovno in zvezkovno gradivo za Slovenski lingvistični atlas, vprašanja št. 182, 210 in 234*, Arhiv Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Benedik 1999 = Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Založba ZRC, Ljubljana 1999.
- Bezljaj 1977 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I (A–J)*, SAZU, Ljubljana 1977.
- Bezljaj 1982 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika II (K–O)*, SAZU, Ljubljana 1982.
- Bezljaj 1995 = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika III (P–S)*, SAZU, Ljubljana 1995.
- Cigale 1860 = Matevž Cigale, *Deutsch-Slovenisches Wörterbuch*, Ljubljana 1860.
- Pleteršnik 1894–1895 = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Knezoškofijstvo, Ljubljana 1894–1895.
- Snoj 1997 = Marko Snój, *Slovenski etimološki slovar*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, (ZRC) SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, DZS, Ljubljana 1970–1991.
- Zupančič, Smole 1999 = Mitja Zupančič, Vera Smole, *Fitogeografska delitev Slovenije in leksična raznolikost slovenskih narečij*, *Traditiones* 28/1, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana 1999, str. 259–268.

Priloga: Karti št. SLA 415 A (malina) in SLA 415 B (robidnica – črna malina)⁹

⁹ V tem prispevku objavljene karte so izdelane s pomočjo različnih računalniških orodij: – v Prostorsko-informacijskem centru ZRC SAZU je bila že pred nekaj leti po predlogi karte za SLA iz dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU izdelana poskusna digitalizirana karta za SLA (prazna karta z vpisanimi številkami točk – krajev za SLA in njihovimi koordinatami), njena avtorja sta Zoran Stančič in Tomaž Podobnikar; – Dialektološka sekcija že ima izdelanih nekaj osnovnih znakov za kartiranje fonetičnih kart (pripravilo jih je podjetje Syncomp v sodelovanju s Karmen Kenda-Jež); ti znaki so uporabljeni tudi pri kartografiranju tu objavljenih leksičnih kart; – ker v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU še vedno nimamo dovolj zmogljive strojne računalniške opreme, niti kakega programskega orodja za kartografiranje, pa tudi računalniško urejeno podatkovno bazo narečnega gradiva smo šele začeli snovati, mi je pri kartografiranju gradiva za ta članek priskočil na pomoč mož, Peter Škofic, ki je napisal (poskusni) računalniški program, ki ob ustrezno pripravljene podatkovne baze v Wordovi datoteki omogoča dokaj enostavno kartografiranje – tj. vnos znakov v pripravljeno karto SLA in oblikovanje legende.

Malina ‘raspberry’ and robidnica ‘blackberry’ in the Slovenian Linguistic Atlas

Summary

The article discusses dialectal expressions for the SLA 415 A (malina ‘raspberry’) and SLA 415 B (robidnica ‘blackberry’) questions and presents these expressions as they are registered in the card and fascicle files of the Slovenian Linguistic Atlas (SLA) Corpus. The corpus material is kept in the Dialectological Section at the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language and in this article it is presented with the method of linguistic geography as well.

*The most frequent lexeme denoting the **(red) raspberry** is malina which is known in nearly all Slovenian dialects; other frequent lexemes are: málina in Gorenjsko, málinica with a few variants in some of the northern Primorsko speeches, in the Selca Valley and in the eastern Gorenjsko speech, the lexeme málin is known especially in the northwestern Slovenian dialects and in some Gorenjsko and southern Notranjsko speeches; the lexeme malinje is known in the Jauntal Slovenian dialect. In some of the northeastern Slovenian speeches malina denotes the black mulberry, whereas the lexeme himber and lexemes with the root kopin- are used to denote the red raspberry. Three central Štajersko speeches employ the lexeme cevinjek, and some speeches from the Sava Valley the lexeme maveljčevina. On the outer borders of the Gailtal and Rosental Slovenian Carinthian local speeches the lexeme majelj was found, whereas the lexeme framba and its derivations were found in some of the speeches which are in contact with the Romance languages.*

*The **blackberry/black raspberry** is most commonly known as robidnica with the variant robida, which are both used especially in the Primorsko and Rovte dialect groups, in speeches south of Ljubljana and in some parts of Dolenjsko; the next frequent lexeme is ostrožnica (especially in the Koroško speeches) with the variant ostroga (in some Štajersko speeches). The lexemes kopina or kopinščnica with various derivations are relatively frequent as well – especially in the Pannonian dialect group and in those speeches which are in contact with the Croatian language. The lexeme malina is registered in the Gorenjsko speeches, and so is the lexeme málin – both can occur with the adjective (ta) črn(a) ‘(the) black’. Other lexemes have a very low occurrence rate and are dispersed all over the Slovenian language area.*

Vprašalnica SLA: 415 A malina (rdeča)

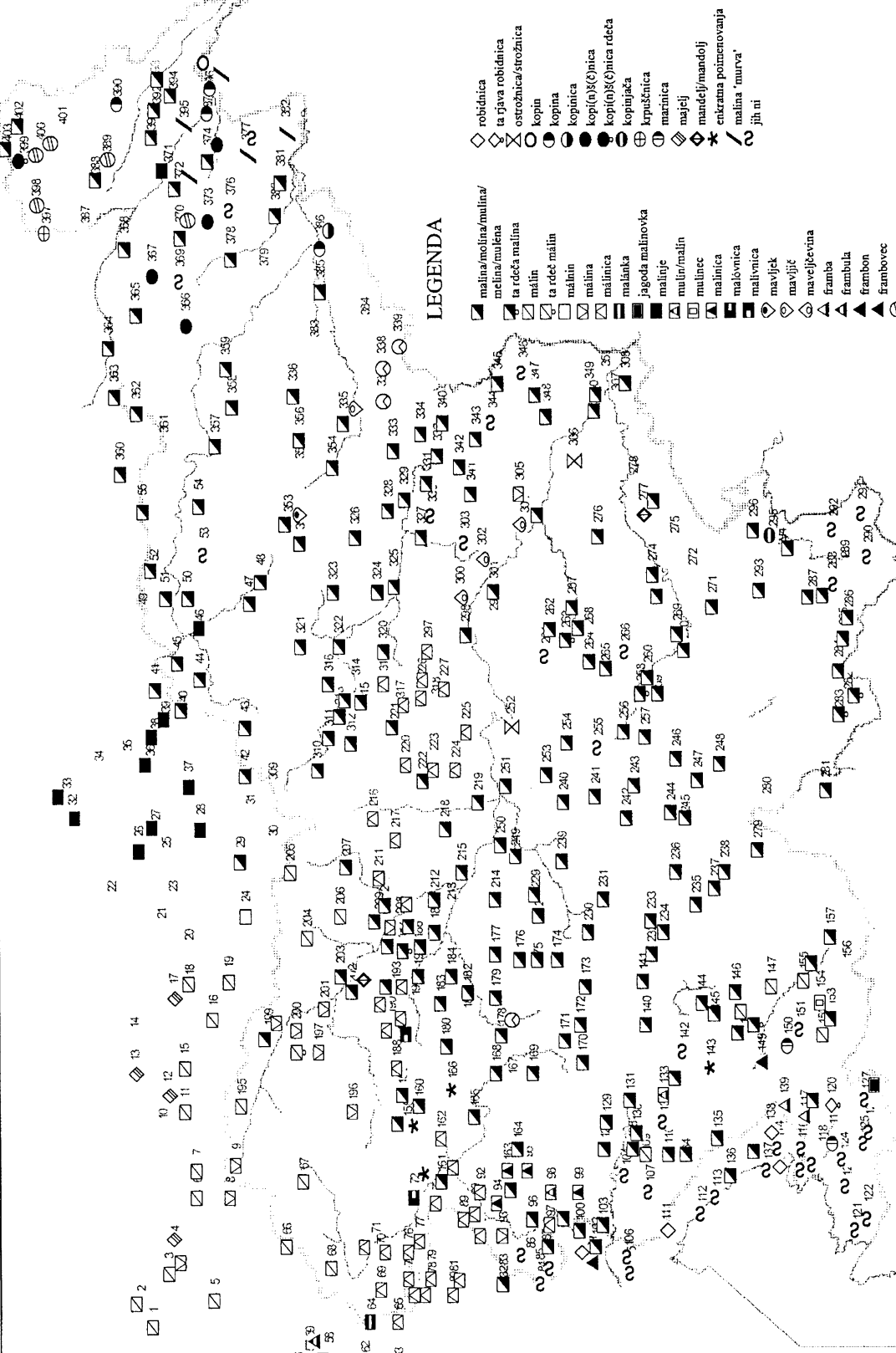
405

406

404

403

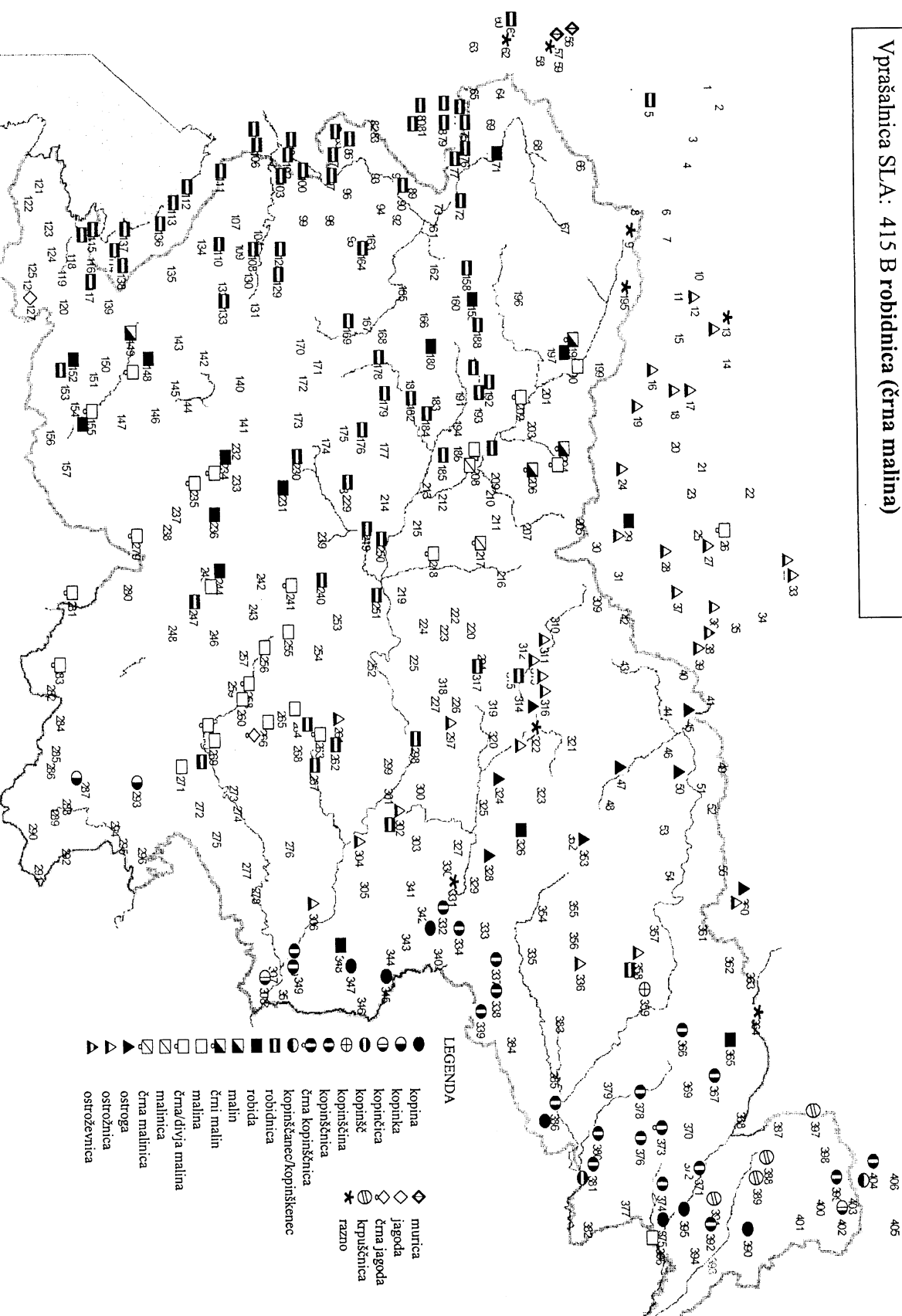
402

LEGENDA

▣	malina/molina/mulina/ melina/mulena	◇	robidnica
▤	ta rdeča malina	◇	ta rjava robidnica
▥	malin	⊗	ostročnica/stročnica
▦	malin	○	kopun
▧	ta rdeč malin	●	kopina
▨	malina	●	kopinica
▩	malinka	●	kopin(n)ica
▪	malinka	●	kopin(n)ica rdeča
▫	jagoda malinovka	⊕	kopinjuša
▬	malinje	⊕	krpčunica
▭	mulin/malin	⊕	marinica
▮	mulnec	⊕	majzej
▯	malonica	⊕	mandelj/mandolj
▰	malvnica	⊕	enkratna polimernovajja
▱	navljek	⊕	malina 'murva'
▲	navljčevna	⊕	jiti ni
△	framba		
▴	frambula		
▵	frambon		
▾	frambovec		
▿	himper		
⊖	cevinjek		

Vprašalnica SLA: 415 B robidnica (črna malina)

LEGENDA

- kopina
- kopinka
- ◊ kopinčica
- ◊ kopinšk
- ◊ kopinškina
- ⊕ kopinškina
- ⊕ kopinškina
- ⊕ črna kopinškina
- ⊕ kopinškaneč/kopinškenc
- ⊕ robidnica
- ⊕ robida
- ⊕ malin
- ⊕ črni malin
- ⊕ malina
- ⊕ črna/divja malina
- ⊕ malinica
- ⊕ črna malinica
- ⊕ ostroga
- ⊕ ostrožnica
- ⊕ ostroževnica
- ◆ murca
- ◆ jagoda
- ◆ črna jagoda
- ◆ kpuščenica
- ★ razno

Fonološki opis govora na Zgornji Velki (SLA 364)

Mihaela Koletnik

IZVLEČEK: Krajevni govor Zgornje Velke (Slovenski lingvistični atlas, točka 364) spada v panonsko narečno skupino, natančneje v zahodno slovenskogoriško podnarečje. Značilna zanj sta izguba tonemskih nasprotij in poznejše daljšanje staro- in novoakutiranih samoglasnikov v nezadnjih besednih zlogih, ki je zajelo tudi tiste v zadnjih ali edinih besednih zlogih in pod umičnimi naglasi, zato se danes odrazi za te samoglasnike razlikujejo od tistih, ki so bili stalno dolgi oz. cirkumflektirani. Tako je govor izgubil tudi kolikostno nasprotje.

Med e-jevskimi glasovi ima samosvoj refleks stalno dolgi ě (/e:ĩ/), med o-jevskimi pa stalno dolgi q (/o:ĩ/).

ABSTRACT: The local speech of Zgornja Velka (Slovenian Linguistic Atlas, point 364) belongs to the Pannonian dialect group, or, more precisely, to the western Slovenske gorice sub-dialect. Two typical features of this speech are the loss of the tonemic opposition and the relatively late lengthening of the old and the new acute vowels in the non-final syllables. This process also occurred in the final or the only syllables and in the words with the shift-back stress. Consequently, the reflexes for these vowels differ from those which were permanently long or circumflex. The result of this differentiation is the loss of the quantitative opposition.

Among the e-vowels a specific reflex exists for the permanently long ě (/e:ĩ/), and among the o-vowels for the permanently long q (/o:ĩ/).

0 UVOD

Zgornja Velka se z imenom *an der Welich* prvič omenja leta 1319. Naselje na severu osrednjega dela Slovenskih goric sestavljajo kmetije, razložene po gričevju med dolinama zgornjega toka reke Ščavnice in potoka Velke. Ob Ščavnici je zaselek Žabja vas, ob križišču krajevnih cest proti Sladkemu Vrhu in Selnici ob Muri zaselek novih hiš, okoli župnijske cerkve Marije Snežne iz leta 1788, ki je bila do konca prve svetovne vojne tudi znamenita božja pot, pa na vrhu razglednega sleme-

na stoji strnjeno jedro vasi, eno najlepših in najbolj ohranjenih v Slovenskih goricah. Ob cerkvi je prostran trg, ki ga obdajajo stare vaške hiše. Šola je od leta 1806, v sedanjem poslopju, dozidanem leta 1964, pa je tudi knjižnica. Prevladuje razdrobljena posest z majhnimi kmečkimi domovi, ponekod pa se ukvarjajo tudi z vinogradništvom. Zaposleni vaščani delajo v Sladkem Vrhu, Mariboru in Avstriji.

1 INVENTAR

1.1 SAMOGLASNIKI

1.1.1 Dolgi samoglasniki

i:	ü:	u:
i:i	ü:i	u:u
i:ɛ		u:ɔ
e:		ɔ:
ie:		
e:i	o:u	
a:		

1.1.1.1 Funkcijo dolgega naglašeneega zložnika opravlja tudi /əɾ/.

1.1.2 Nenaglašeni samoglasniki

i	u
e	o
a	

1.1.2.1 Funkcijo nenaglašeneega zložnika opravljaajo tudi /əɾ/, /ɲ/, /ʃ/.

1.2 SOGLASNIKI

1.2.1 Zvočniki

v/ɥ			m
	l	r	n
j			ɲ

1.2.2 Nezvočniki

p	b	f	
t	d		
c		s	z
č		š	ž
k	g	x	

1.3 PROZODIJA

1.3.1 Govor nima tonemskih nasprotij.

1.3.2 Naglas ni vezan na določeno mesto v besedi.

1.3.3 Kolikostnih nasprotij ni; naglašeni samoglasniki so samo dolgi,

- 1.3.4 nenaglašeni samo kratki.
 Inventar prozodemov ima en dolg naglas (*V:) in nenaglašeno kračino (V).

2 DISTRIBUCIJA

2.1 SAMOGLASNIKI

- 2.1.1 Dolgi samoglasniki
 2.1.1.1 Dolgi samoglasniki nastopajo le pod naglasom.
 2.1.1.2 V skupinah *umi:*, *ubi:* se namesto /i:/ pojavlja [u:]: *'mu:jti*, *'mu:jen* 'umiti', *'bu:jti*, *'bu:jen* 'ubiti'.
 2.1.1.3 /ü:ĩ/, /ü:/ v vzglasju ne nastopata; dobita protetični /v/: *'vü:jš*, *'vü:ste*.
 2.1.1.4 V položaju pred -u < -l se namesto /i:ĩ/ govori [i:]: *fto'pi:u*, *ga'si:u*, *si'si:u*.
 2.1.1.5 V položaju pred /n/, /r/ se namesto /i:ẽ/ govori [i:]: *'si:n* 'sem', *'mi:ra*, *'vi:ra*.
 2.1.1.6 V položaju pred /m/ in /n/ se namesto /i:ẽ/ lahko govori [ie:]: *b'rie:men*, *v'rie:men*; *slo'vie:nski*.
 2.1.1.7 V položaju pred /n/, /j/, /l/ se namesto /u:ø/ govori [u:]: *'gu:nin*, *'ku:nec*, *'ku:ji*, *'du:la*.
 2.1.1.8 /ẽ:/ se redko izgovarja širše: *f'če:ra*, *ve'če:r*.
 2.1.1.9 V položaju pred /r/ se namesto /ẽ:/ govori [i:]: *'ci:rkva*.
 2.1.1.10 V položaju pred /l/ se namesto /ẽ:/ redko govori [ø:]: *'vølka*.
 2.1.1.11 /ie:/ se v nekaterih redkih položajih premenjuje z [ẽ:]: *'pẽ:sji*, *'se:je*; *'ne:so*, *t're:tji*.
 2.1.1.12 V položaju pred /j/ se namesto /e:ĩ/ govori [e:]: *b're:ja*, *'ve:ja*.
 2.1.1.13 V položaju pred /j/, /r/ se namesto /o:u/ govori [u:ø]: *g'nu:øj*, *'lu:øj*; *'mu:ørje*.
 2.1.2 N e n a g l a š e n i s a m o g l a s n i k i
 2.1.2.1 Fonem /u/ je redek; govori se v knjižnih in prevzetih besedah: *ust'va:rili*; *'a:bux*.
 2.1.2.2 V brezglasnicah *če*, *že* ima /e/ položajno različico [ẽ].
 2.1.2.3 /æɾ/, /ŋ/, /l/ ne nastopajo ob samoglasnikih.

2.2 SOGLASNIKI

- 2.2.1 Z v o č n i k i
 2.2.1.1 /v/, ki se premenjuje z nezvočnikom [f], lahko prištevamo med zvočnike, ker pred njim lahko nastopajo zveneči in nezvенеči nezvočniki.
 2.2.1.2 /v/ je možen v položaju pred in med samoglasniki ter pred zvenečimi soglasniki: *'vi:ẽter*, *k'ra:va*, *kra'je:vni*, v *'le:js*.
 2.2.1.3 /u/ je možen v položaju za samoglasnikom in pred premorom: *'da:u*, *fto'pi:u*, *ga'si:u*, *k'la:u*, *lo'vi:u*, *ž'ga:u* ter v redkih novejših besedah: *'A:ustrija*, *'a:uto'bu:s*.
 2.2.1.4 Zvočniki ostajajo zveneči v vseh položajih, le /v/ se asimilira sledečemu

- nezvenečemu nezvočniku in da [f]: *bez'ga:fke, f'ča:si, fk'ra:j, f'sa:k, f'sie:, 'ži:ifčna; f'pie:či, fS'kɔ:pji.*
- 2.2.1.5 Zvočnik /v/ ne nastopa v izglasju, ampak se tam menjava s [f]: *ko'la:čof, p'ra:f, zd'ra:f.*
- 2.2.1.6 Vizglasju se v večini primerov (redno v končnicah) namesto /m/ govori [n]: *'di:ɛlan, 'ta:n, z žre'bie:ton.*
- 2.2.1.7 V položaju za /m/ se /n/ ne pojavlja; zanj se govori [l]: *'gü:m̩la.*
- 2.2.1.8 V položaju pred /s/, /z/ se vzglasni /v/ izgublja: *'sa:k, 'ze:la.*
- 2.2.2 N e z v o č n i k i
- 2.2.2.1 V položaju pred /n/ se /d/ ne pojavlja; namesto njega se lahko govori [g]: *g'nie:s.*
- 2.2.2.2 V položaju pred /l/ se za /t/ govori [k]: *k'la:čin, za /d/ pa [g]: g'le:it̩va.*
- 2.2.2.3 V položaju pred /j/ se namesto predloga z govori ž: ž *'ji:mi.*
- 2.2.2.4 V položaju pred /č/ se za /x/ lahko govori [š]: *š'če:rka.*
- 2.2.2.5 V položaju pred /u:ɥ/ (< -ol-) se za /t/ govori [k]: *'ku:ɥčen 'tolčem', 'ku:ɥkla 'tolklja'.*
- 2.2.2.6 Za /s/ se v skupini sk- govori [š]: *šk'ri:ja.*
- 2.2.2.7 V položaju pred /t/ se izgublja vzglasni /p/: *'ti:č, 'ti:či.*
- 2.2.2.8 V položaju pred /p/ se izgublja vzglasni /s/: *p're:idi, p'ro:uti.*
- 2.2.2.9 V položaju pred /c/, /n/ se izgublja /t/: *m'la:ci, 'kərsni, 'ča:sna.*
- 2.2.2.10 Po zvenečnosti se nezvočniki prilagajajo sledečemu nezvočniku.
- 2.2.2.11 Zveneči nezvočniki ne nastopajo v izglasju, ampak imajo tam svoje nezveneče pare.
- 2.3 PROZODIJA
- 2.3.1 Naglas je možen na katerem koli zlogu besede.
- 2.3.2 Dolgi samoglasniki so le naglašeni.
- 2.3.3 Distribucija dolgih in kratkih samoglasnikov glede na položaj v besedi ni omejena.

3 IZVOR

3.1 SAMOGLASNIKI

3.1.1 D o l g i s a m o g l a s n i k i

- i: < staroakutiranega *i* v nezadnjem besednem zlogu: *'xi:ša, 'li:pa, 'ri:ba, 'ti:či 'ptiči', 'ži:la;*
 < staroakutiranega *i* v zadnjem besednem zlogu: *'mi:š, 'ni:č, 'ni:t, 'ti:č 'ptič';*
 < stalno dolgega *i* pred istozložnim -*ɥ* < -*t*: *fto'pi:ɥ, ga'si:ɥ, si'si:ɥ;*
 < staroakutiranega *ě* v položaju pred *n* in *r*: *'si:n 'sem', 'mi:ra, 'vi:ra;*
 < v prevzetih besedah: *'bi:der, 'i:bercuk, š'ti:l;*
 < v imenih: *'Ci:lika;*
 < po mlajšem naglasnem umiku naglašenega *i*: *p'ri:nas, 'vi:ski 'visok'.*

- ü: < staroakutiranega *u* v nezadnjem besednem zlogu: 'jü:žna, k'rü:xa (rod. ed.), 'kü:pa (rod. ed.), 'kü:ra, 'kü:šar, 'vü:ste 'usta';
< staroakutiranega *u* v zadnjem besednem zlogu: f'kü:p, k'rü:x, 'kü:p, 'tü:;
< v prevzetih besedah: g'rü:nt, 'lü:ft, š'tü:nfe, 'žü:pa;
< po mlajšem naglasnem umiku naglašnega *u*: s'tü:denec, 'vü:xa.
- u: < staroakutiranega *ɸ* v nezadnjem besednem zlogu: 'du:ga (prid.), 'pu:xi (im. mn.), 'pu:na (prid.), 'vu:na;
< staroakutiranega *ɸ* v zadnjem besednem zlogu: 'pu:x, 'pu:n;
< prednaglasnega *ɸ* po umiku naglasa s končnega kratkega zloga nanj: 'bu:xa;
< novoakutiranega *o* v položaju pred nosnim soglasnikom: 'gu:nin, 'ku:ž;
< umično naglašnega *o* v položaju pred nosnim soglasnikom: 'ku:nec, 'u:na;
< stalno dolgega *i* v skupinah *ɸmi:*, *ɸbi:*: 'mu:jti, 'bu:jti.
- i:ɨ < stalno dolgega *i*: k'ri:jš, 'li:jšt, m'li:jn, 'pi:jšen, s'vi:jja, t'ri:i, 'zi:jt, 'zi:jma;
< v prevzetih besedah: g'li:ix, t'ri:i'fu:s.
- ü:i < stalno dolgega *u*: 'dü:jša, g'rü:jška, k'lü:jč, 'lü:jč, 'lü:iplen, o'lü:ip;
< po mlajšem naglasnem umiku naglašnega *u*: 'lü:idi.
- u:ɥ < stalno dolgega *ɸ*: 'du:ɥk (sam.), 'ku:ɥčen 'tolčem', 'pu:ɥnin, 'su:ɥnce, 'vu:ɥk, 'žu:ɥti.
- i:ɛ < staroakutiranega *ě* v nezadnjem besednem zlogu: b'ri:eza, ko'li:ena (im. ed.), 'li:ɛto, 'mi:ɛsto, m'ri:eža, ne'vi:ɛsta, po'vi:ɛdat, 'ri:ɛzat, st'ri:ɛxa;
< staroakutiranega *ě* v zadnjem besednem zlogu: 'di:ɛt;
< v prevzetih besedah: 'ki:ɛtna, 'li:ɛder, p'li:ɛx.
- u:ɔ < staroakutiranega *q*: 'du:ɔga, 'gu:ɔba, 'ku:ɔča, 'tu:ɔča;
< *q* po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil *q* še dolg: 'mu:ɔški, 'tu:ɔžba;
< novoakutiranega *o* v nezadnjem besednem zlogu: 'bu:ɔtra, 'cu:ɔta, 'xu:ɔja, 'mu:ɔlin, 'nu:ɔsin, 'nu:ɔša, p'ru:ɔsin, š'ku:ɔda, 'vu:ɔla, 'vu:ɔzin;
< novoakutiranega *o* v zadnjem besednem zlogu: g'ru:ɔp, 'ku:ɔš, k'ru:ɔp, 'nu:ɔš, 'pu:ɔst, š'ku:ɔf;
< prednaglasnega *o*, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'bu:ɔžič, 'du:ɔbra, 'ku:ɔsa, 'ku:ɔsec, 'ku:ɔza, 'ru:ɔsa, 'vu:ɔda, 'vu:ɔjska, 'u:ɔrex;
< dolgega *o* v položaju pred *j* in *r*: g'nu:ɔj, 'lu:ɔj; 'mu:ɔrje;
< po mlajšem naglasnem umiku naglašnega *o*: 'pu:ɔ(t)plat, 'pu:ɔznan, 'u:ɔtrok;
< v prevzetih besedah: k'nu:ɔf, 'ku:ɔrp.
- ɛ: < dolgega *e*: je'sɛ:n, 'lɛ:t, 'pɛ:č, s'mɛ:t, 'šɛ:st;
< stalno dolgega *ɛ*: de've:t, g'lɛ:dan, i'mɛ:, 'pɛ:t, 'vɛ:žen, 'ze:be;
< redko *ɛ* po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil *ɛ* še dolg: g'rɛ:da, k'lɛ:čo, 'pɛ:ta.

- < dolgega ə: 'de:n, 'le:n, 'vɛ:s, z 'mɛ:no;
 < stalno dolgega ě v položaju pred j: b're:ja, 'vɛ:ja;
 < redko novoakutiranega ə v nezadnjem besednem zlogu: 'pɛ:sji, 'sɛ:ʃɛ;
 < redko novoakutiranega e v nezadnjem besednem zlogu: 'nɛ:so, 'pɛ:ko, 'rɛ:ko, t'rɛ:tji;
 < zgodaj podaljšanega novoakutiranega e: 'sɛ:ster, 'žɛ:n (oboje rod. mn.);
 < v prevzetih besedah: 'fɛ:xtala, 'kɛ:ksi, 'pɛ:nzija, 'vɛ:lbana, 'zɛ:lxali.
- o: < stalno dolgega o: d'rɔ:k, 'gɔ:bec, go'lɔ:p, k'lɔ:p, k'rɔ:k, 'mɔ:š, ot'rɔ:bi, 'rɔ:p;
 < v imenih: 'Bɔ:sna, 'Pɔ:xorje;
 < v prevzetih besedah: b'lɔ:ntna, p'rɔ:t'rɔ:r, š'la:f'rɔ:k, 'ti:rš'tɔ:k.
- ie: < staroakutiranega ɛ v nezadnjem besednem zlogu: 'die:tela, pok'lie:knɛt, s'rie:ča;
 < staroakutiranega ɛ v zadnjem besednem zlogu: 'vie:č, 'zie:t;
 < ɛ po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, če se naglas ni umaknil, ko je bil ɛ še dolg: 'jie:čmen, 'jie:zik, 'mie:xka, 'tie:ška;
 < novoakutiranega e v nezadnjem besednem zlogu: k'lie:plen, 'mie:len, 'sie:dn, 'žie:nim 'ženin', 'žie:naska;
 < novoakutiranega e v zadnjem besednem zlogu: k'mie:t;
 < prednaglasnega e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'čie:la, 'mie:tla, 'nie:sen, 'pie:čen, 'rie:kla, 'zie:mila, 'žie:na;
 < novoakutiranega ə v nezadnjem besednem zlogu: f'sie:xne, 'gie:ne, 'mie:ša, pre'mie:kne, s'nie:xa, 'vie:ški, 'zie:men;
 < novoakutiranega ə v zadnjem besednem zlogu: 'die:š, 'pie:s, 'tie:š;
 < prednaglasnega ə, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'die:ska, 'mie:gla, 'pie:kʃ, 'tie:ma;
 < redko staroakutiranega ě: b'rie:men, v'rie:men, slo'vie:nski.
 < po mlajšem naglasnem umiku naglašenege e: 'čie:tɛrtek, p'rie:več;
 < v prevzetih besedah: c'vie:k, p'rie:ša, 'rie:men.
- e:i < stalno dolgega ě: 'be:jli, be'se:jda, c've:jt, g're:jx, k'le:jt, 'le:jš, 'le:jte (im. mn.), m'le:jko, 'me:jx, 'me:jšan, 'pɛ:jsek, 're:jžen, s'me:jx, s've:jča.
- o:ɥ < dolgega o: 'bo:ɥk, 'go:ɥt, me'so:ɥ, 'mo:ɥč, 'mo:ɥst, 'no:ɥč, 'no:ɥs, s'po:ɥvet, s'to:ɥ, 'šo:ɥla, 'vo:ɥsek;
 < zgodaj podaljšanega novoakutiranega o: 'ko:ɥža; 'ko:ɥs, 'o:ɥs (oboje rod. mn.);
 < po mlajšem naglasnem umiku naglašenege o: 'o:ɥje, p'ro:ɥso;
 < v prevzetih besedah: 'fo:ɥter, pla'fo:ɥn, 'zo:ɥs.
- a: < stalno dolgega a: d'va:, g'la:va, g'ra:t, x'ra:st, k'la:s, ko'va:č, k'ra:l, 'la:s, p'ra:x, t'ra:va;
 < staroakutiranega a v nezadnjem besednem zlogu: b'ra:ta (rod. ed.), b'ra:zda, d'la:ka, k'ra:va, 'ma:ti, s'la:ma, 'ža:ba;
 < staroakutiranega a v zadnjem besednem zlogu: b'ra:t, 'ga:t, m'ra:s, 'na:s, 'ta:n;
 < v imenih: 'A:nčka, 'A:ɥstrija, 'Ka:tja;

- < po mlajšem naglasnem umiku naglašnega *a*: 'a:dvent, 'na:pne, 'za:čnen;
 < izjemoma dolgega *ə*: 'ča:st, 'la:š;
 < v prevzetih besedah: 'fa:šenk, fər'pa:nt, 'ga:tre, g'la:š, 'la:mpa, pe'ra:jt, š'ka:f.
 ə < stalno dolgega in staroakutiranega *r*: 'bərɸ, 'zərɸe; 'gərča, 'xərbet.

3.1.2 N e n a g l a š e n i s a m o g l a s n i k i

- i* < *i*: ci'ga:n, i'me:, ti'si:ĵ; 'xu:ɔdin, 'nu:ɔsi, na 'mi:zi;
 < *u*: ki'pū:vlen, di'si:ĵt, si'si:ĵt; 'pa:zdixe;
 < *u* v daj., mest. ed. m., s. sp: b'ra:ti, 'si:ni; žre'bie:ti;
 < redko *a*: ti'ko:y;
 < v prevzetih besedah: 'pe:nzija, 'ra:js'nɛ:gli.
u < v redkih knjižnih besedah: ust'va:rli;
 < *ɸ*: gu'či:jmo; 'ja:buka;
 < v prevzetih besedah: 'a:bux.
e < *e*: be'se:ĵda, ve'se:la, že'li:ɛzo; 'nie:sen, 'pie:če, 'tie:če;
 < *ɛ*: me'so:y, pe'si:ca; 'mi:ze (im. mn.), 'tie:le, 'žie:ne (im. mn.);
 < *ě*: čre'pi:ĵa, sme'ja:t, te'lo:y; č'lu:ɔvek, 'sɔ:set, 'u:ɔbet;
 < *ə*: 'ku:nec, 'za:vec; 'pe:ĵsek, 'pe:tek;
 < v prevzetih besedah: 'xa:mer, 'li:ɛder, š'pa:rɛt.
o < *o*: ko'li:ɛna, ko'va:č; 'li:ɛto, 'mi:ɛsto;
 < *ɔ*: glo'bu:ɔki, klo'pi:ĵ; 'mi:zo, 'li:po (tož., or. ed.), 'žie:lot;
 < redko *u*: 'Je:zos, o'ra:t 'urad';
 < -il, -ěl, -al, -əl: pos'ta:vo, z'gi:no; 'vi:ɛdo, 'vi:so; 'ba:ro, 'di:ɛlo;
 'mu:ɔgo, 're:ko;
 < -l za samoglasnikom *e*: 'me:o, pər'je:o.
 < v prevzetih besedah: 'fa:rof, 'fū:rtɔx.
a < *a*: brada'vi:ca, mla'ti:ĵtva; g'la:va, g'rü:ĵška, 'za:gat;
 < redko *ě*: 'go:ɥsanca; 'vi:dat, 'vi:ɛdat;
 < v prevzetih besedah: pla'fo:ɥn; 'da:mfar, 'fa:ĵfa, š'pa:ga.
 ə < *r*: ər'ja:va; smər'de:ĵla, tər'pi:eli;
 < po onemitvi istozložnega *i*, *e* in *u*: pər'pie:lo, pər'le:ĵsi; 'vie:vərca;
 dər'go:ɥč 'drugič'.
 ĵ < po onemitvi samoglasnika ob *l*: 'ki:sĵca, 'ku:ɔtĵ.
 < po onemitvi samoglasnika ob *n*: 'me:ĵnɛc, S'li:vɸca.

3.2 SOGLASNIKI

3.2.1 Z v o č n i k i

- Zvočniki /j l r m n/ so nastali enako kot izhodiščni splošnoslovenski glasovi, poleg tega pa še:
v < *w* pred in med samoglasniki ter pred zvenečimi soglasniki: 'vi:ɛter, k'ra:va, kra'je:vni, v 'le:ĵs;
 < redko *m*: 'vie:n(d)a 'menda';
 < kot proteza: 'vü:ĵš, 'vü:xa, 'vü:ste.

- u** < -l za samoglasnikom in v izglasju: 'da:u, 'du:ɔl 'zi:u, fto'pi:u, ga'si:u, k'la:u, lo'vi:u, 'šo:u, ž'ga:u.
< w v redkih posameznih besedah: 'A:ustrija, 'a:uto'bu:s.
- j** < ø v položaju pred /d, š, n, s, z, ž/: 'xu:jda, 'na:jšli, š'la:jnga, 'u:ojstra, 'vü:jzda, 'vü:jžgen;
< redko r: 'fa:jmošter;
< redko d: 'tü:j.
- l** < n v položaju za m: 'gü:m̩la;
< í: 'da:le, 'die:tela, k'lü:ič, k'ra:l, ne'di:ela, 'mie:len;
< redko v: 'la:mp, 'la:mpasti;
< primarne skupine tl, dl: 'ši:la, 'vi:le.
- n** < ñ v izglasju in v položaju ob soglasniku: 'ku:ɔstan, 'lü:jkna, p're:jdna, 'za:dna;
< -m v večini primerov, redno v končnicah: 'di:ɛlan, 'ta:n, z žre'bie:ton;
< redko r: 'ma:ntrat, z'ma:ntrani.
- m** < n po disimilaciji: 'žie:nim 'ženin'.
- ɲ** < ñ na začetku besede in v položaju med dvema samoglasnikoma: 'ji:xove, za 'ji:n; 'kü:xiĵa, o'žɛ:jeni, s'vi:ij e.
- 3.2.2** N e z v o č n i k i
Nezvočniki so se razvili iz enakih psl. glasov kot v izhodiščnem splošnoslovenskem sistemu, poleg tega pa še:
- f** < w pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede: bez'ga:fke, f'ča:si, 'ži:ifčna, fS'kɔ:pji; p'ra:f, zd'ra:f;
< nenaglašena vzglasnega u pred nezvenečim nezvočnikom: fk'ra:la, f'sie:xne, fto'pi:u;
< začetnega pf- v starejših izposojenkah: 'fa:jmošter, 'fa:rof, f'la:nce;;
< v mlajših prevzetih besedah: fab'ri:ka, k'la:nfa, ž'la:xta, ž'la:jf.
- s** < x v položaju pred t: s'te:ĵla, s'ti:ɛli.
- š** < skupine šč: 'i:jšen, k'le:jše, 'ni:še, 'pi:jše;
< s v skupini sk-: šk'ri:ĵa, š'ku:ɔrja;
< x (neobvezno) v položaju pred š: š'če:rka.
- ž** < predloga z v položaju pred ĵ: ž 'ji:mi, ž 'jo:u.
- k** < t v položaju pred l: k'la:čin;
< t v položaju pred u:u (< -ol-): 'ku:učen, 'ku:ykla.
- g** < d v položaju pred n: g'nie:s;
< d v položaju pred l: g'le:itva.
Zveneči nezvočniki so nastali tudi iz nezvenečih po asimilaciji na sledeče zveneče nezvočnike, nezveneči pa iz zvenečih z ustrežno asimilacijo na sledeče nezveneče in v izglasju.

3.3 PROZODIJA

3.3.1 N a g l a s n o m e s t o v besedi je podobno kot v izhodiščnem sistemu, razlike pa so naslednje:

3.3.1.1 Naglašeni so refleksi za e, o in ə pred naglašeni kratkimi zadnjimi zlogi: 'žie:na, 'ku:ɔsa, 'mie:gla.

- 3.3.1.2 Ponovno so lahko naglašeni samoglasniki pred zadnjimi cirkumflektiranimi dolžinami v odprtih zlogih: *b'la:go*, *'o:ɥje*, *p'ro:ɥso*, *'vü:xa*, *z'la:to*.
- 3.3.1.3 Naglašeni so samoglasniki (tudi v predponah in predlogih) pred slovenskimi kratkimi naglasi na zadnjem zlogu: *'a:dvent*, *p'ri:nas*, *'pu:ɔ(t)plat*, *'pu:ɔznan*, *'u:ɔtpren*, *'u: ɔtrok*, *'za:čnen*.
- 3.3.1.4 Naglašeni so samoglasniki v besednih oblikah, analogičnih po osnovni: *'xu:ɔdla*, *p'ru:ɔste*, *s'ku:ɔpano*, *z'mie:tala*.
- 3.3.2 K o l i k o s t j e enaka kot v izhodiščnem sistemu z naslednjimi razlikami:
- 3.3.2.1 Dolgi so samoglasniki, ki so bili kratko naglašeni (akutirani) v nezadnjih in zadnjih ali edinih besednih zlogih: *k'ra:va*, *'li:pa*, *'zie:men*; *'die:š*, *k'rü:x*, *'ku:ɔš*, *'ni:č*.
- 3.3.2.2 Dolgi so samoglasniki, naglašeni po umiku naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasne *e*, *o* in *ə*.
- 3.3.2.3 Dolgi so samoglasniki, naglašeni po novejših umikih s slovenskih cirkumflektiranih končnih dolžin in kračin.
- 3.3.2.4 Dolgi so samoglasniki, naglašeni po novejših umikih zaradi analogije.
- 3.3.3 'V < vseh prvotno, umično ali po analogiji naglašeni samoglasnikov; V < nenaglašeni samoglasnikov; < naglašeni samoglasnikov po umiku naglasa z njih.
- 3.4 ONEMITEV GLASOV
- 3.4.1 Samoglasniki
- 3.4.1.1 Najpogosteje onemevajo *i*, *ě* in *ə* ob zvočnikih: *gi'ba:nce*, *'ju:nja*, *'kü:rli*, *'mi:eli*, *m'la:tli*, *'nu:ɔsla*, *pri'žie:nla*, *'vi:lce*; *'ve:jdla*, *'vi:edli*; *'ie:dɲ*, *'ku:ɔtɥ*, v redkih primerih onemevata *o*: *'ka:k*, *'ta:k* in *u*: *m're:jt*, *'mərla*, *'mərli*.
- 3.4.1.2 Pogosto onemi *i* v nenaglašeni velelniškem obrazilu v mn., dv.: *'zie:mte*, *za'kü:rta*.
- 3.4.1.3 Pri glagolu včasih onemeva prvotni nenaglašeni *i* v nedoločniškem obrazilu: *'lü:jčat*, *'vu:ɔzit*.
- 3.4.2 Soglasniki
- 3.4.2.1 Vzglasni *v* onemeva v položaju pred /č/, /z/, /s/: *'ča:si*, *'ze:t*, *'sa:k*.
- 3.4.2.2 Vzglasni /s/ onemeva v položaju pred /p/: *p're:jdɥ*, *p'ro:ɥti*.
- 3.4.2.3 Vzglasni /p/ onemeva pred /t/: *'ti:č*, *'ti:či*.
- 3.4.2.4 V položaju ob /c/, /n/ onemeva /t/: *m'la:ci*, *'kərsni*.
- 3.4.2.5 V položaju ob /z/ onemeva /j/: *'za:j*.
- 3.4.2.5 Zaradi oblikoslovnega izenačevanja se odpravlja /j/ v pregibnih oblikah pri samostalnkih na *-r*, *-rja*: *k'ra:mara*, *'mie:žnara*, *zi'da:ra*.
- 3.5 RAZLIČNO
- 3.5.1 Premet vzglasnega *u* v položaju pred *m* in *b*: *'mu:jti*, *'mu:jen*, *'bu:jti*, *'bu:jen*
- 3.5.2 Disimilacija *r-r* > *j-r*: *'fa:jmošter*; *r-r* > *n-r*: *z'ma:ntrana*.
- 3.5.3 Disimilacija *v-m* > *l-m*: *'la:mp*.

- 3.5.4 Diferenciacija *mn > ml*: 'gü:m̩la.
 3.5.5 Diferenciacija *tl, dl > kl, gl*: k'la:č̩in, g'le:j̩tva.

6 NAREČNO BESEDILO

(Pripoveduje Marija Vajnhandl, roj. 1925)

P'ri:nas 'ni:smo 'mi:ɛli 'č̩erne 'kü:x̩iʃe, 'ne:j̩, 'ne:j̩ 'tü:, ki s̩ŋ se pri'žie:nla, pa 'ne:j̩ 'ta:n, ki s̩ŋ 'gu:ɔr z'ra:sla. 'Sɔ:set pa je 'me:o 'ti:j̩sto 'č̩erno 'kü:x̩iʃo in 'pe:č k'rü:šno, pret 'pe:čjo pa je 'bi:u 'ta:ki 'ko:u̩men 'ne:j̩, in 'ta:n 'gu:ɔra pa še 'bi:u 'ti:j̩sti t'ri:j̩'fu:s, 'ne:j̩, ki 'lie:xko t'ri:j̩ 'pi:skre 'gu:ɔr pos'ta:vo. In 'ta:n s̩ŋ 'ja:s f'ča:si 'vi:dla, 'ka:k so 'kü:rli s'po:u̩t, 'ne:j̩, in da so 'ti:j̩ste 'sa:je le'ti:ɛle 'gu:ɔr pa 'ka:k je šp'ri:calo, 'ne:j̩, 'ti:j̩ste 'i:skre, 'ne:j̩, pa 'č̩erni 'pi:skri so bi'li:, 'ne:j̩, 'ja:, pa 'ti:j̩sto niti 'ne:j̩ 'mi:ɛlo 'ta:k 'dü:ixa po 'di:mi, 'ne:j̩. 'Sa:mo b'lo:u pa je ze'lo:u ne'ɔ:dno 'vi:dat, 'ne:j̩, 'ja:. 'Tie: je s 'ti:j̩sto 'bü:irklo z'di:gno, ker je 'bi:u 'pi:sker 'č̩erni pa 'tie:ški, 'ne:j̩, ž'ge:či, 'ne:j̩, ž'ge:či je 'bi:u. No, 'na:x pa. 'Ča:si pa so 'nu:ɔtra f'pie:ɛax 'kü:xali. S̩ŋ 'tü:j 'ta:n 'vi:dla. P'ri:nas 'te:ga 'ni:smo 'mi:ɛli, 'ne:j̩, ti'ko:u da. 'Ta:n je pa 'du:go še b'lo:u. 'Za:j pa 'ta:n 'tü:j ni 'vie:č, 'ne:j̩. 'Za:j ne 've:j̩n, če bi 'to:u ki 'na:j̩šli 'vie:č 'tu:ɔto. 'Ni: 'vie:č 'č̩ernix 'kü:xin pa, pa 'ti:j̩stix t'ri:j̩'fu:sof 'ni:ɛga, pa, pa f'sie: je pač 'bɔ:l 'ta:k. 'Ma:lo'ki: že 'ma:jo k'rü:šno 'pe:č, f'sie: 'ta:k šte'di:lnik, 'ka:k 'pie:čejo k'rü:x pa 'to:u, 'ne:j̩. 'Mi:j̩ smo 'mi:ɛli 'sie: 'le:j̩te k'rü:šno 'pe:č in 'li:ɛtos so mi pa po'd̩rli, ker so si ti m'la:di 'ta:n 'ni:ɛke d'rü:j̩ga ust'va:rli. In 'ma:n f'sie: pe'ra:jt, 'ne:j̩, da bomo 'no:u̩vo 'pe:č 'di:ɛlali. Ker bres k'rü:šne 'pie:či ne 'mu:ɔren 'bi:t. Ker 'pie:čen 'tü:j̩di gi'ba:nce f'pie:či, 'ne:j̩, 'ja:, in me 'lü:j̩di 'f̩e:xtajo, da jin 'mu:ɔren za 'ka:ke slo'v̩e:snosti al pa 'ka:j 'ta:kiga 'pie:čt gi'ba:nce, 'ne:j̩. 'Tie: pa po t'ri:j̩ 'ie:nkrat s'pie:čen, 'ne:j̩. Ker gi'ba:nce so 'v̩lke, k'rü:xa pa s̩ŋ s'ko:u̩s 'pie:kla po 'p̩e:t ko'la:čof, 'ne:j̩, 'ja:. Gi'ba:nce po t'ri:j̩, 'ne:j̩, ti'ko:u da d've:j̩ š't'rit, 'ie:na pa p're:j̩di, 'ne:j̩. 'Za:j pa t'ri:j̩ 'me:j̩sce 'ni:ɛman pa se mi 'ta:k 'xu:jdo z'di:, 'ne:j̩. In 'za:j 'ča:kan zi'da:ra, ki bo mi 'no:u̩vo nap'ra:vo. Pa 'mu:ɔren 'ča:kat, ker je za'pu:ɔslen 'ni:ɛki v 'A:u̩striji. In 'za:j 'ju:nja bo p'ri:šo, 'ne:j̩. In 'tie: bo mi pa na'r̩e:do. Ker f'sa:k ne z'na: k'rü:šne 'pie:či 'di:ɛlat, 'ne:j̩. 'To:u 'mu:ɔreš 'bɔ:l 'ta:kiga po'i:skat, ki zas'tɔ:pi, 'ja:.

'Ja:, gi'ba:nce 'ta:k 'vie:čkrat s̩ŋ že 'mu:ogla za 'ra:zne slo'v̩e:snosti pa še, pa še v 'A:u̩strijo so p'ri:šli, ja. Ker 'ta:n ni 'ta:ka na'va:da, da bi 'si:ra 'ka:j 'di:ɛlali, 'ne:j̩. 'Tie: pa so pač, k̩e:ri so 'vi:ɛdli, 'ne:j̩, 'tie: pa so 'ie:n d'rü:j̩gen po'vi:ɛdli, 'ne:j̩, 'tie: pa s̩ŋ pač 'mu:ogla. Pa 'to:u na kra'je:vni o'ra:d 'gu:ɔr, 'tie: da so 'mi:ɛli 'ka:j. P'r̩e:ja je b'lo:u 'tu:ɔto pob'ra:teje 'S̩erbof pa 'to:u. S̩ŋ 'mu:ogla f'ča:si s'pie:čt. Pa za 'ra:zne slo'v̩e:snosti, 'ne:j̩, pa 'tü: do'ma:č̩in 'tü: ok'ɔ:k, 'ne:j̩, al 'ka:j. 'To:u je 'za:j 'bi:la špecieli'te:ta. P'r̩e:ja g'da:, 'ne:j̩, se je 'to:u pri k'mie:tax 'du:ɔsti 'pie:klo pa so že 'lü:j̩di b'li: ob'je:deni. 'Za:j pa ni b'lo:u 'vie:č 'tu:ɔtix k'rü:šnix 'pie:či, 'ne:j̩, 'za:j pa je 'tu:ɔto s'p̩e:t b'lo:u 'ni:ɛke 'no:u̩viga. In je 'tu:ɔto 'ta:ka 'ča:sna 'je:j̩d 'bi:la, 'ne:j̩.

Literatura

- Ivić, Pavle, 1981, (ur.), *Fonološki opisi ...*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Koletnik, Mihaela, Fonološki opis voličinskega (SLA 366) in črešnjevskega (SLA 368) govora, *Slavistična revija* 47, Ljubljana 1999, št. 1, 69–87.
- Koletnik, Mihaela, Fonološki opis govora v Radencih, *Jezikoslovni zapiski* 6, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, 2000, 155–165.
- Koletnik, Mihaela, Fonološki opis govora pri Sv. Ani na Kremberku v Slovenskih goricah, *Jezikoslovni zapiski* 7, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, 2001, 381–392.
- Koletnik, Mihaela, *Slovenskogoriško narečje*, Maribor 2001.

Phonological Description of the Local Speech of Zgornja Velka (SLA 364)

Summary

In the local speech of Zgornja Velka the quantitative opposition between the long monophthongs or diphthongs as the successors of the permanently long or circumflex vowels, and the short vowels as the successors of the old and the new acute vowels in a non-final and in the final or the only syllable is not preserved. There is no tonemic stress in this speech. Both general Slovenian stress-shifts and the shift-back from the short syllable in the word-final position to the pre-stress short vowels e, o and ə occurred. The newly stressed vowels have been lengthened and diphthongized into /ie:/ or /uo:/.

The most recent are the stress shift-backs (1) in individual words from the primarily circumflex long final, especially open syllable: b'la:go, 'o:u:je, p'ro:u:so, 'sa:mo, s'rie:bro, z'la:to, and (2) from the primarily short circumflex syllable: 'a:dvent, p'ri:nas, 'u:otrok, 'u:otpren. A tendency to generalize the stress-position either for all or for the majority of the forms of a word can be observed: z'nu:oslo, z'nu:osla, z'nu:osli; s'pie:či, s'pie:čte, s'pie:čta (the imperative).

The vowel system of the Zgornja Velka speech consists of long stressed vowels: i:, ô:, u:, i:i, ü:i, u:u, i:e, u:ø, e:, ø:, ie:, e:i, o:u, a:, ør, and short unstressed vowels: i, u, e, o, a. There are also the syllabic ər, ɹ and ŋ. In combination with the sonorants i, ɛ and ə frequently become silent. The consonant system consists of the sonorants l, r, m, n, j, ʃ and v with the variant u, and the voiced and voiceless consonants p, t, k, s, š, b, d, g, z, ž, č, f, c and x with the following peculiarities in their development: l' > l; -m > -n; n' > nʃ; before voiceless consonants and in word-final position v becomes [f]; the groups črě- and žrě- are preserved; dn > gn; mn > ml; tl, dl > kl, gl; sk > šk; xč > šč; šč > š. There are only individual instances of muted consonants.

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 8 • 2 0 0 2 • 1

III. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Devinski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja

Pavle Merkù

IZVLEČEK: Avtor piše o nedatiranem dokumentu iz arhiva devinskih knezov Torre e Tasso v tržaškemu Državnem arhivu, med katerimi je med tremi besedili slovenski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja.

ABSTRACT: The author describes an undated document from the archive of the Duino princes Torre e Tasso found in the Trieste State Archive. This document includes three texts and one of them is a Slovenian pledge form from the beginning of the 17th century.

Lani so devinski knezi Torre e Tasso predali obsežen in dragocen grajski arhiv tržaškemu Državnemu arhivu. Kmalu potem me je njegov vicedirektor dr. Pierpaolo Dorsi, ki se mu na tem mestu zahvaljujem za uslugo, opozoril na slovensko besedilo, na katerega je naletel pri inventarizaciji arhiva.

Naj ga najprej opišem. Na edinem popisanem nedatiranem listu (cm 21 x 16) si slede tri besedila, ki so jih napisale tri različne roke.

1. Prvo besedilo je italijansko, težko čitljivo, obsega 12 vrstic, ki si slede v vrhnjem delu strani po vsej njeni dolžini. Njegova narava je očitno pravne vsebine: iz prvih dveh vrstic je mogoče razbrati imovinski spor, ki ga je *Anzig mosutitz* (*Ančič? Mozutic? Možutič? morda Mozetič/Možetič?) sprožil proti *Mihel misitz* (*Mihel Mišic/Mišič?). V naslednjih vrsticah sledi opis treh imovinskih realitet: to so 1. vinograd v bližini kraja, ki mu ni razbrati imena, z ledinskim imenom *narinisnih*: podčrtal sem težko čitljive črke; ne poznam v devinskem okolišu nobenega mikrotoponima, ki bi ga lahko istovetel s tu omenjenim; 2. vinograd, ki meji s prejšnjim; 3. zemljišče, ki se nahaja nedaleč od prejšnjih dveh, tu označenih kot *nouate*, tj. novine. Besedilo mi ni v nobeno pomoč in korist. Tu ga skušam posredovati. Podčrtane črke so zelo težko čitljive:

Anzig mosutitz .....ndo alli Capituli Contra
mihel mjsitz.

It[em] la vigna posta In le pertinenze di s... In loco dito
narinisnih [prečrtano: sol ..] Confina con la vigna dela fradaria di
Santa Maria indattorno di os.... et altri Confini
fu par[prečrtano:a]tita et divisa Come deponevano li testimoni[;]

It[em] la vigna posta In loco apresso quella ut supra
piantata di olliuari apresso s. [prečrtano: ...] Vua, similmemente
fu diuiduta come deponevano li testimonij [;]
Item similmemente fu diuiduto un nostro posto In loco
poco lontano dele su predite et nouate, fu diviso ut
supra[.]

2. Drugo besedilo je slovensko, obsega štiri vrstice v stolpu na levi spodnji strani lista. Pisava je povsem čitljiva. Naj ga najprej prepisem:

Taco mene Boch pomagai na
moi posledgni dan [,] da chiem
Resnizo pouedat tega [,] car uem
ino Bom Vprasan[.]

Zapisu po italijanskem pravopisu (*taco, posledgni, chiem...*) se ni čuditi, primerjamo ga lahko s pravopisom, ki ga je Gregorio Alasia uporabil v svojem »Vocabolario italiano, e schiauo«, Udine, 1607. Ker listina ni datirana in ker sem po pisavi in vsebini sodil, da je nastala v prvi četrtini 17. stoletja, sem si takoj postavil vprašanje, ali ni morda avtor tega drugega zapisa sam Gregorio Alasia. (Nedolgo tega sem bil v Rimu in sem si tam pri centrali servitskega reda nabavil njihovo zgodovino, saj je Gregorio Alasia tam umrl kot general servitskega reda. Iz te zgodovine sem izvedel, da je bil Gregorio Alasia v Devinu dvanajst let od 1601 do 1612.). Nemudoma sem se podal v tržaški Državni arhiv in poiskal v arhivu Devičanov rokopis samega Gregoria z lastnoročnim podpisom. Našel sem kratko potrdilo iz leta 1604 o prejeti vsoti z lastnoročnim podpisom in primerjal obe pisavi. Kljub veliki podobnosti mi je nekaj potez v pisavi dalo slutiti, da ne gre za isto roko, zato sem prosil prijateljico dr. Rosalbo Trevisani Bartalotta, zapriseženo tehnično grafološko svetovalko pri tržaški sodnji, ki se ji na tem mestu zahvaljujem za uslugo, za grafološko ekspertizo, ki jo tu navajam v izvorniku in, v opombi 1, v slovenskem prevodu dr. Andreja Zagheta.

A še prej naj navedem Alasiev rokopis. Lastnoročna pisava s podpisom Gregoria Alasia je na listu papirja (cm 20 x 14,6); besedilo se glasi:

Ad[d]i 26 di S[ettem]bre 1604
Ho ricevuto a buon conto dell'entrata dell'
anno 1603 Lire quaranta una + i n(???)
Fr[a] Greg[ori]° Alasia

V slovenskem prevodu: »Dne 26. Septembra 1604 / Prejel sem na račun dohodka za / leto 1603 enainštirideset Lir (sledi nekaj nerazumljivih znamenj) / frater Gregorio Alasia«

Listič je dvakrat upognjen; na drugi strani je na četrtini lista zapis:

Ad[d]i 26 S[ettem]b[r]e 1604
Ricevuta (???) del padre fra
Gregorio Alasia di L 41#
Del[l'] An[n]o 1603
N(???)° 17

V slovenskem prevodu: »Dne 26. Septembra 1604 / Potrdilo patra fratra / Gregoria Alasia za Lir 41# / na račun dohodkov / za leto 1603 / n(???)° 17«

La scrittura autografa e la sottoscrizione di Fra Gregorio Alasia del 1604 si caratterizza per:

movimento grafico spontaneo, fluido con buona coesione intraletterale:
– gestione ritmica della spazialità grafica: si veda come la variabilità negli spazi fra le parole "ho" e "ricevuto" e fra "ricevuto" e "a" (I riga) si ripeta ritmicamente (II riga) fra "anno" e "1603" e fra "1603" e "Lire";
– sfumature nella pressione grafica;
– personalizzazione e progressività in una grafia di ottimo liivello grafico. Per quanto riguarda la morfologia, si osserva che non si differenzia visibilmente da quella attuale, ad eccezione della "n" minuscola di "anno". In sintesi: una scrittura viva, autentica.

La scrittura comparativa "Taco mene Boch pomagai..." è nettamente incompatibile con la precedente per:

– simbologia alfabetica; si vedano ad esempio le minuscole "n", "d", "s";
– conduzione del movimento grafico, del tratto estremamente rigida nel documento in questione;
– assoluta mancanza di ritmicità nel movimento e nella gestione degli spazi grafici e evidente staticità.

Rosalba Trevisani, 4. 2. 2001¹

¹ Lastnoročna pisava in podpis meniha Gregorija Alasie iz leta 1604 imata sledeče značilnosti: pisalna kretnja je naravna in tekoča; pisavo označuje dobra notranja črkovna povezanost – v grafičnem prostoru se pojavljajo ritmični presledki: v prvi vrstici lahko vidimo, kako se nihanje razdalje med italijanskima besedama »ho« (sem) in »ricevuto« (prejel) ter med »ricevuto« in »a« ritmično ponavlja v drugi vrstici med italijansko besedo »anno« (leto) in »1603« ter med »1603« in »Lire«;
– pritisk peresa na papir se postopoma spreminja;
– pisava, ki jo označuje izredna grafična raven, vsebuje osebno noto in napreduje (proti desnemu robu lista).
Vidimo lahko, da se oblikovanje bistveno ne razlikuje od sedanjega; edina izjema je mala črka »n« v italijanski besedi »anno« (leto). Skratka, pisava je živa in pristna. Primerjalna pisava »Taco mene Boch pomagai...« se popolnoma razlikuje od prejšnje:
– zaradi simbolike črk (npr. Male črke »n«, »d« in »s«);
– zaradi izredno togega oblikovanja pisalne kretnje in črne sledi v obravnavanem dokumentu;
– zaradi popolnega pomanjkanja ritma v pisalni kretnji in v oblikovanju grafičnega prostora; pisava je vedno statična. (Prevedel dr. Andrej Zaghet, grafolog, Trst, 9. aprila 2002.)

Če izključujemo možnost, da je sam Gregorio Alasia zapisal slovensko besedilo prisežnega obrazca, ne moremo izključiti možnosti, da ga je sam pomagal sestavljati ali celo sam narekoval kakemu pisarju (morda svojemu učencu – in kar zadeva slovenščino celo učitelju – grofovskemu sinu Raimondinu?). Za to govori domneva, da je jezik prisežnega obrazca podoben tedaj splošni slovenski koiné, kakršno spoznavamo tudi iz omenjenega slovensko-italijanskega slovarja iz leta 1607; razsvetljeni in učeni Gregorio Alasia je vendar točno razlikoval med krajevnim narečjem in tedanjo standardno učeno slovenščino. Tega vprašanja seveda ne bomo verjetno nikoli razrešili. A zaradi časa, v katerem je rokopis po vsej verjetnosti nastal, je treba upoštevati prisotnost učenega piemontskega meniha.

Pred drugačno vprašanje nas postavlja formula devinskega prisežnega obrazca: kolikor sem mogel brati sočasne formule prisežnih obrazcev v osrednji Sloveniji, je besedilo povsem drugačno in v slovenščini izvirmo. Prepuščam vprašanje strokovnjakom v osrednji Sloveniji, vendar domnevam, da gre za prevod formule iz italijanščine. Ne mislim se ukvarjati s problemi, ki so daleč od jezikovnih vprašanj, s katerimi se ubadam celo življenje, ko gre za vprašanja časa in strok (pravo), ki so mi tuji.

3. Največje presenečenje v devinski listini predstavlja tretje besedilo, ki se začne v desnem stolpu na višini predzadnje vrstice prejšnjega besedila: gre za delni prepis istega prisežnega obrazca v kraškem narečju. Drobec je sicer neznan, vendar je tretja roka pri njegovem zapisu priča, da so morali za katerega med pričami pri pravnem postopku, verjetno v zvezi z imovinskim sporom na začetku te listine, uporabljati domače narečje. Učeni uporabniki slovenske koiné, najsi bodi sam Gregorio Alasia ali ljudje iz njegovega ožjega učenega kroga, tej nalogi niso bili kos. Kdo je zapisal ali narekoval ta incipit prisežnega obrazca v kraškem narečju ne bomo nikoli ugotovili, kakor ne bomo ugotovili dejanskega razloga, ki je narekoval ta kraški incipit. Predstavljam si, da je temu botrovala prej nuja kakor športna radovednost.

Okrnjeno besedilo prisežnega obrazca je tako zapisano:

Tacu[ ]mi boch pomagaj ne moi poslegne dan
toge (?)

4

4

4

A

4

It[em] 4

[?] 1 (?) [?] 4

Narečne kraške poteze so očitne. Številke in črke, ki slede okrnjenemu prevodu, so meni nerazumljive. Vprašanja, ki si jih lahko postavljamo, bodo ostala brez odgovora: kdo je to napisal, čemu? Lahko le ugotovimo, da je to kraško narečno besedilce približno sodobno z Alasijevim italijansko-slovenskim slovarjem.

Majda Merše, France Novak, Francka Premk, Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič (Ljubljana 2001)

Peter Weiss

IZVLEČEK: V sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU je izšel poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ki sta ga napisala Majda Merše in France Novak s sodelovanjem Francke Premk. Poskusni snopič poleg obsežnega uvoda vsebuje vrsto gesel z občnimi besedami in je dobra osnova za pregled slovaropisnih načel v nadvse potrebnem načrtovanem slovarju, zato so v oceni lahko izčrпно pretehtane rešitve v njem.

ABSTRACT: The Section for Historical Dictionaries of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language issued the pilot fascicle of the Dictionary of the 16th Century Slovenian Protestant Writers. It was compiled by Majda Merše and France Novak with the co-operation of Francka Premk. Beside a comprehensive introductory part the pilot fascicle brings several common nouns presented as main entries. As such it presents a firm basis on which the lexicographical principles of the planned – and much needed – dictionary can be assessed, and enables the reviewer to examine thoroughly the realization of these principles.

0 V začetku marca 2001 je Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani izdala poskusni snopič, ki napoveduje izdelavo slovarja slovenskega knjižnega (in v knjigah zapisanega) jezika druge polovice 16. stoletja, kot so ga pisali takratni protestantski pisci. Obeta se nam, da bomo s celoto dobili slovarski pregled nad takratnim knjižnim jezikovnim ustvarjanjem in s tem tudi nad začetki slovenskega knjižnega jezika, nad besedjem torej, ki je sad nekaj manj kot polstoletnega obdobja živahne protestantske knjižne ustvarjalnosti predvsem na verskem področju. Ta poskusni snopič je v primerjavi z drugimi tovrstnimi deli dokaj obsežen in je dobra osnova za natančen pregled slovaropisnih načel in rezultatov, ki naj bi se uresničili v snovanem slovarju.¹

¹ V poskusni snopič je vgrajenega veliko znanja in razmišljanj, izkazuje pa tudi hojo v slepe ulice, kar je sestavina naporne slovaropiščeve poti do cilja. Sestavljalci poskusne-

1 Uvod poskusnega snopiča (str. 7–42), ki sta ga napisala Majda Merše in France Novak, nas v že zelo dokončni obliki seznanja z zgodovino nastajanja zastavljenega slovarja in omogoča branje slovarskega dela (str. 43–131). Pretehtati bo treba razvrstitev oz. hierarhizacijo podatkov v uvodu, saj v razdelek 3 (Zgradba slovarskega sestavka) spada tudi tisto, kar je predstavljeno v razdelkih 4 (Navedki iz sočasnih slovarjev) in 5 (Razlagalno-ponazarjalni del slovarskega sestavka).² Primerno bi ga bilo natančneje razčleniti, morda z naslovi ob robu, kot ima v uvodu SSKJ.

1.1 Vsekakor bo v uvodu treba jasno navesti obseg zajetja besedja, ki bo predstavljeno v slovarju. Glede izpisa besedja iz virov je v njem nekaj razveseljivih trditev: »Izdelan je [namreč slovar – P. W.] na podlagi popolnega izpisa« (str. 7); »Slovar je narejen na podlagi gradiva, ki ga nudijo protestantska slovenska tiskana dela [...]« (str. 7); »Načeloma so vsa protestantska dela izpisana popolno« (str. 7); »Kartotek [z gradivom – P. W.] je več: občnoimenska, ki obsega vse [občne – P. W.] besede, lastnoimenska, ki obsega vsa lastna imena, kratiška, ki vključuje vse krajšave, znake in številke, tujeizrazijska kartoteka, ki vsebuje citatne besede in izrazje« (str. 8–9).³ Po izboru iztočnic za poskusni snopič je mogoče soditi, da bodo v

ga snopiča so se ob seznanitvi z drugimi tovrstnimi deli in – kar je le na videz najlažje – z upoštevanjem slovenskega slovaropisnega izročila ter z nameranim popolnim zajetjem dosegljivega gradiva seveda morali vedno znova odločati samo za eno, po njihovem najboljšo slovarsko rešitev. Zato je na videz svojevrsten strokovni sadizem kazati na pomanjkljivosti v predstavljeni zgradbi slovarja. Spet pa je po drugi strani prizadevanju, ki je bilo namenjeno dozdajšnjemu zbiranju gradiva in vzpostavitvi sorazmerno trdne zgradbe slovarja – in to na tej stopnji v slovenskem jezikovnem prostoru pomeni zelo veliko – treba dati priznanje za dober začetek s tem, da se pokaže tudi na vrzeli, ki jih v dokončno izdanem slovarju ne sme biti. Prav temu je namreč namenjena izdaja poskusnega snopiča. In kakor početja sestavljalcev ne moremo šteti za mazohizem, tudi ocenjevalčeve ni sadizem. V slovaropisju moramo biti vajeni obojega – in več kot bo različnih slovenskih slovarjev, več se bo dalo povedati in se naučiti (ob dobrih, pa tudi ob slabih rešitvah in zgledih). Poskusni snopič je izvrsten delovni zvezek k še nenapisanemu slovaropisnemu učbeniku in tudi kot tak je uporabljen tule.

² Na to, da bo treba naslov slovarja spremeniti v *Slovar slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja*, je opozorila že Mojca M. Hočevar v predstavitvi poskusnega snopiča (Hočevar 2001). Zdajšnji naslov – *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* – namreč ne pove neposredno in enoumno, da gre za slovar slovenskega jezika in da bo v slovarju predstavljeno le slovensko besedje.

³ Tujejezične so lahko tudi krajšave, npr. *etc.* 'in' v TC 1550, 113(65a), ki jo pogrešamo na koncu navedka v geslu *kupiti* v pomenu 5: »nikoger obgolufa/ prou prodia inu kupi«. V ponazarjalnem primeru je krajšava *etc* vendarle puščena: »Papeshke Bule, Rimski odpustki, spouedni, mashleni inu mlezhni liftoue &c« (str. 110B) – in *etc.* v primeru [...] vndukai moraoia [...] od kupyla inu prodaya &c. biti« (str. 77A) seveda tudi. Res pa je, da je pri krajšavah v primerjavi z občnim besedjem in lastnimi imeni marsikdaj veliko manj jasno, kaj je domače in kaj tuje (citatno oz. polcitatno), saj manjkajo kazalci, ki bi izražali npr. pregibanje – če zanemarim časovno oddaljenost.

⁴ Velika črka A za stranjo poskusnega snopiča tule zaradi lažjega iskanja pomeni levi stolpec slovarja, črka B pa desnega. Drugače je v večini navedenih knjig iz 16. stoletja, v katerih so bili takrat označeni listi, pri tem pa črka a pomeni desno in črka b levo stran od dveh odprtih v knjigi. Samo pri Trubarjevem Katekizmu 1555 (TC 1555) so v posku-

slovarju predstavljene le občne besede brez lastnih imen in krajšav, saj zadnjega dvojega v poskusnem snopiču v iztočnicah sploh ni (in torej tudi ne moremo pričakovati, da bo v slovarju). To odločitev bi bilo v uvodu treba argumentirati, hkrati pa povedati, da so lastna imena v poskusnem snopiču (in posledično v slovarju) vendarle upoštevana, npr. če se pojavljajo v stalnih besednih zvezah, in da so vanj uvrščene pridevniške izpeljanke iz krajevnih imen. Večbesedno stvarno lastno ime je npr. *Dejanje teh jogrov* 'Apostolska dela' v geslu *joger* (str. 73A⁴), (iz)lastnoimenske sestavine so pridevniki npr. v zvezah *slovenski jezik, kranjski jezik, judovski jezik* (str. 70B) – ob njih bo še posebej zanimiv pridevnik *bukovski* 'latinski' (str. 71A), ki zdaj v geslu *jezik* ne nastopa v osamosvojeni slovarski obliki stalne zveze *bukovski jezik* 'latinski jezik' – in *Kristusovo trpljenje* (str. 119B). Če v slovarju lastna imena ne bodo upoštevana, bodo ponekod težave z razmejčitvijo občnobesednega in lastnoimenskega, npr. pri besedah *bog* oz. *Bog* (in pri pridevnikih *božji* oz. *Božji*⁵ iz njiju) ali pri besedah *gospod* in *Gospod* (in pri pridevnikih *gospodov* oz. *Gospodov* oz. *gospodnji* oz. *Gospodnji* – z malo piše Pleteršnik (1894–95), z veliko pa Levec (1899: 57)) in pri pravopisno vzporednem *Božji* in *Gospodov*, pri čemer se bodo sestavljavci snovanega slovarja morali odločiti med malo in veliko začetnico tudi pri *gospodnji* oz. *Gospodnji*.⁶

V slovarju slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja bo nujno treba predstaviti lastna imena tudi zato, ker ni verjetno, da bi bila kdaj po izidu samo občnobesednega slovarja slovenskega jezika v posebnem slovarju na osnovi gradiva, ki je zbrano v sekciji za zgodovino slovenskega jezika, podobno natančno predstavljena še lastna imena (in morda krajšave).⁷ SSKJ res ni zajel lastnih imen,

snem snopiču kdaj navedeni le označeni listi (zaradi majhnega formata knjige?), npr. »H2« (prav: H2a, str. 43A, 44B), »A4« (prav: A4a, str. 61A), »F4« (prav: F4a, str. 79A, tudi str. 103B), vendar pa »D7b« (str. 52A), pri Kreljevi Otročji bibliji 1566 pa »E5« (prav: E5a, str. 93A). Megiserjev štirijezični slovar (MD 1592) ima črki a in b pri označbi strani v poskusnem snopiču kdaj nadpisani, npr. »E4^a« (str. 51A), večinoma pa vendarle pisano na običajni način, npr. »R7a« (str. 49A).

⁵ V poskusnem snopiču se v razlagah pomenov in odnosu do Boga najde oboje: z malo (*božji*) npr. na str. 106B in 107A (in v slovarski obliki stalne besedne zveze *pravda božja* 'Bog kot sodnik' na str. 104B) in z veliko (*Božji*) na str. 105A (dvakrat). Razlikovanje ne izvira iz SP 2001, ki v geslu *božji* pravi, da se »v teoloških in bogoslužnih besedilih« piše »tudi *Božji*«. Namesto tega ponesrečenega označevalniškega pojasnila bi lahko stal kvečjemu označevalnik *versko*, vendar je tudi ta veliko preozek. Pravilo bi lahko bilo, da se pridevnik piše z malo, kadar se nanaša na boga, in z veliko, kadar se na Boga.

⁶ Iz lastnih izkušenj pri pisanju narečnega slovarja (Weiss 1998), v katerem sem poskušal prikazati sopomenskost upoštevanega (občnega) besedja, vem, da bo morebitno neupoštevanje lastnih imen pri načrtovani predstavitvi sopomenskosti povzročalo večje težave, kot bi jih vključitev lastnih imen, čeprav je delež lastnoimenskega v slovenskem jeziku protestantskih piscev 16. stoletja kar velik, predvsem zaradi Dalmatinovega prevoda celotnega Svetega pisma. Zavedam se tudi, da zajetje lastnih imen v slovar širi njegove meje v enciklopedičnost, vendar je to obvladljivo.

⁷ Na imena v starejših slovenskih slovarjih, v 16. stoletju predvsem v nekaterih seznamih, je opozoril France Novak (1987, 608–611), ki v (nemškem) povzetku pravi: »Čeprav je lastnoimenski fond sorazmerno samostojen, pa je tesno povezan z občnobesednim sistemom jezika« (Novak 1987, 619).

čeprav vsebuje nekatera, ki so rabljena preneseno (*Marija*) ali v frazemih (*Amerika, Poncij*), in seveda upošteva izpeljanke iz njih (*slovenski*). Med iztočnicami ne izkazuje kaj dosti krajšav (nekaj kratic je: *DIN, JUS* ali *TV*), v ponazarjalnem gradivu pa so zapisane še nekatere okrajšave (*itd.* v geslih *dalje* in *tako*, npr. v geslu *primer*). Ne glede na drugačno odločitev pri SSKJ-ju je uvrstitev lastnih imen in krajšav v slovar slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja nujna, saj je to tako rekoč edina priložnost, da se zajame celotno ohranjeno slovensko besedje protestantov 16. stoletja, hkrati pa je obseg lastnih imen, ki so se ohranila v slovenskih zapisanih besedilih 16. stoletja, končen, kar je za slovaropisca sploh vablljivo. Poleg tega za uvrstitev lastnih imen v slovar govorijo tudi ozko jezikoslovni razlogi: obrazili *-ov* in *-ev* lahko opazujemo v svojilnopridevniških oblikah k imenoma *Jezus* in *Kristus* – v Trubarjevem Katekizmu 1550 sta npr. pri teh dveh besedah obe obrazili (Neweklowsky 1984, 141–142, 159). Predstavitev slovenskega jezika brez lastnih imen v tem slovarju bo nepopolna, hkrati pa noben oblikoslovni izsledak, narejen na osnovi snovanega slovarja, ne bo npr. statistično veljaven in preverljiv brez upoštevanja ne samo zanimivega, ampak tudi veliko povednega lastnoimenskega gradiva. To je sicer osebna želja, hkrati pa tudi objektivna težnja k popolnosti, saj na popravni izpit ni mogoče računati.⁸

1.2 Preglednica črkovnih znamenj za glasove knjižnega jezika slovenskih protestantov (str. 6–39) nima nikjer zapisane omejitve, namreč da je začasna in da predstavlja le nekatera (najpogostejša?) znamenja. Črkovni skupini /t [št] v *fymouza* (str. 111A) in *s/s* [s] v *ozhes/s* (str. 91B) v preglednici npr. nista zapisani.⁹

2 Makrostruktura

2.1 Kazalke nastopajo v poskusnem snopiču le takrat, ko povezujejo različico (ali različice) iztočnice (»glasovno različico«, str. 12) in dejansko geslo, npr. *kupčov* gl. *kupčev* (str. 76A). Vendar pa bi sistem kazalk očitno moral zajemati več vrst podatkov.

⁸ V članku Igorja Grdina o Primožu Trubarju za 13. zvezek Enciklopedije Slovenije – izšel je leta 1999 – je njeno uredništvo k posameznim protestantskim knjigam prispevalo bibliografske opise, za katere je bilo treba ugotoviti, kako so protestanti v 16. stoletju po slovensko pisali ime nemškega mesta Tübingen. Iz mestniške oblike v zvezi *V Tibingi*, ki je večkrat navedena na naslovnih straneh slovenskih knjig 16. stoletja, namreč ni enoumno razviden spol in s tem tudi ne oblika besede v imenovalniku ednine. Iz te oblike lahko sklepamo na moški spol in v im. ed. na obliko *Tibing* (kar se res najde npr. v Enciklopediji Slovenije 9 (1995), 388), tako kot je *bug* ob *per bugi* npr. v Trubarjevem Katekizmu 1550, ali pa na ženski spol in v im. ed. na obliko *Tibinga*. Vpogled v kartoteko sekcije za zgodovino slovenskega jezika, kjer se najdejo seveda tudi zveze tipa *iz* + krajevno ime v rod. ed. (tudi npr. za Derendingen), je dal zanesljiv odgovor, da je oblika imena v im. ed. *Tibinga*. Pripravljajoči se slovar bi tovrstno zadrego seveda rešil za vse zainteresirane, ne le za tiste, ki imajo dostop do abecedno urejenega gradiva v kartoteki, saj je ta kljub načelni splošni dostopnosti na voljo le Ljubljančanom in okoličanom, in še to edino v delovnem času sekcije.

⁹ Končno preglednico črkovja in ustreznega glasovja v slovenskem knjižnem jeziku protestantov 16. stoletja bo mogoče pripraviti potem, ko bo gradivo pregledano v celoti, toda takrat bo treba temu posvetiti monografijo, ki bo lahko razbremenila sicer popolnejšo preglednico.

(1) Od pisno posodobljenega zapisa prvotno govornjenih in v 16. stoletju zapisanih različic (npr. *jabelku, jabalku, jabulku, jabelko, abuvku* in *jaboko*, str. 66A) bi moralo biti pokazano h geslu (v tem primeru k *jabolko*), v katerem so takoj za iztočnico navedene vse te različice k njej. V sistemu kazalk naj bi bile kot kazalke razvrščene vse navedene različice, in sicer lahko vsaka v svoji vrsti, če pa bi bilo takih, ki kažejo k isti iztočnici, abecedno razvrščenih zaporedoma več, bi jih zaradi varčevanja s prostorom lahko združili v niz, npr. *menihski, menihški, meniski* gl. *meniški* (na str. 84A je zdaj vsako v svoji vrsti). Edino ta kazalna točka je zdaj v poskusnem snopiču predvidena in večinoma izpeljana. V uvodu (str. 13) je razloženo, kaj se s kazalkami »praviloma ne prikazuje«, vendar bi bilo bolje navesti kar vse, saj ob zdajšnji kazalki *kupčov* gl. *kupčev* (str. 76A) zaradi pravila, da kot kazalke ne nastopajo besede, ki imajo v primerjavi z iztočnico »nadomestitve *i*-jevskega odraza nenaglašnega kratkega *e*-ja ali polglasnika z *e*-jem (*menih* za *minih*)« (str. 13), tudi ni vzporedne kazalke *kupic* gl. *kupec* (str. 76A). Če je to za obrazilo *-ic* še razumljivo, pa je razlika med različicama *minih* in *menih* tako velika, da bi bilo prvo kot kazalko vsekakor treba upoštevati. Glede na pravila v uvodu bi morale biti kazalke k npr. *utragljivi* tudi *vtraglivi, vtragliv* in *v'tragliv*, vendar se pojavlja le ena, *vtragliu* m (str. 128A), ki pa je zapisana narobe (prav bi bilo *vtragliv*). Dobro bi bilo, če bi bil tu slovar izdatnejši in popoln v mejah možnega.

(2) Neprve osnovne slovarske oblike lahko, če so uvrščene v slovar kot kazalke, stojijo zelo daleč od gesla, v katerem so predstavljene (npr. *očesa*, ki je rod. ed. samostalnika *oko*, str. 91A), in jih včasih težko ugotovimo že v sodobnem jeziku, kaj šele za čas pred več kot štiristo leti.¹⁰ Osebni zaimek za 1. os. mn. *mi* je v rod. nas ali *najih* (str. 86A) – vsaj od teh dveh oblik bi bilo dobro pokazati k množinskemu geslu *mi*. Pri tem bi se bilo dobro omejiti na roditeljski pri samostalniku (in upoštevati morebitno izkazano premenjeno obliko v imenovalniku množine), na obliko ženskega spola v im. ed. pri pridevniku ter pri glagolu na 1. (ali 3.) os. ed., če se seveda dovolj razlikuje od prve osnovne slovarske oblike (npr. danes *grem* pri *iti*), na posebne oblike deležnikov na -l (*šel*), kjer bi bila zapisana tudi oblika za ž. sp., če se od moške razlikuje že v prvem zlogu (*šla*) in velelnikov (*pojdi*). Te podatke je dobro uvrstiti v seznam zaradi tujcev, ki bodo uporabljali slovar, vendar pa se v sorazmerno zapletenem slovarskem gradivu marsikdaj težko znajde že slovenski strokovni uporabnik.

(3) Od deležniških in deležijskih podiztočniških tipa tipa *čakan -a -o* in *čakajoč (-a -o)* (oboje str. 56B) bi moralo biti na ustreznem abecednem mestu pokazano h geslu *čakati*.

(4) V seznam bi lahko bile uvrščene netežiščne sopomenke, od katerih bo

¹⁰ Eden od težjih primerov je v sodobnem slovenskem jeziku določitev nedoločniške oblike pri deležniku *sešel se -šla se -o se* – če nimamo v zavesti, da so to oblike glagola *sniti se*, si do tega trenutno ne moremo pomagati z nobenim slovenskim slovarjem v knjižni obliki (medtem ko nekateri elektronski iskanje te vrste omogočajo). Tujec lahko ima težave že z deležnikom *prišel -šla -o*. Sicer pa bi bilo te oblike dobro predstaviti kot kazalke tudi v sodobnih slovenskih slovarjih knjižnega jezika, ki so zdaj s tega stališča neprijazni. Nepravilne oblike nemških in angleških glagolov najdemo v dovolj obsežnih in dobrih slovarjih teh dveh jezikov.

treba pokazati na težiščno v sopomenskem nizu; če bi bila odločitev, katere sopomenke so težiščne in katere ne, pretežka, bi se bilo treba odločiti za kako drugo možnost, tako da se pokaže npr. na besedo, ki stoji bolj na začetku abecede (od *upanje*, *zaupanje* in *zavlačovanje* k *čakanje* – str. 54A–B). To je potrebno zato, da ni treba vedno navajati vseh sopomenk v sopomenskem nizu, kar je tehnično lažje. – Sopomenke bo v seznamu posebej, ločeno od slovarja, dobro predstaviti zato, ker uredništvo vseh pomenov, potrebnih za sopomensko in protipomensko predstavitev, sproti ne bo moglo pregledati do konca: pri črki A sestavljaec ne ve, kaj ga čaka pri črki Ž, in če slovar izhaja v snopičih ali zvezkih in ne izide v celoti, se to nevedenje izkaže v neuskkljenih podatkih. Če bi v ta namen za začetek naredili ustrezno pomensko analizo, bi se sestavljanje in izhajanje slovarja zelo zavleklo: če bi za vsako obliko besede in pomensko določitev porabili pol minute – oblik in listkov je 3.169.000 (str. 8) –, to ob tempu, ki ni možen, pomeni 15 let dela enega človeka. Poleg tega se sopomensko-protipomenska razsežnost besedja v celoti pokaže šele pri sestavljanju slovarja in jo je vnaprej komajda mogoče skicirati, kaj šele določiti. – Drugače bo seveda, če bodo sopomenke navedene sproti pri posameznih pomenih ali zbirno na koncu gesla in pri stalnih besednih zvezah; te bo treba pisati seveda v samih geslih.

(5) Ker vnaprej ni mogoče predvideti vseh oblik stalnih besednih zvez (frazemov in terminoloških zvez), ki se bodo izkazale pri pisanju slovarja (in ne bodo znane pred dokončanjem slovarja), bi bilo v sistem kazalk treba uvesti vsaj od polnopomenskih besed kazalke na mesta, kjer so stalne besedne zveze polno predstavljene. Tovrstnih kazalk zdaj ni, njihov sistem pa bo treba uskladiti z načinom predstavljanja stalnih besednih zvez (prim. tule točko 3.13).

(6) V kazalčnem seznamu naj bi bile navedene nosilne besede ali današnje ustreznice iz razlag, če se beseda, od katere se kaže, razlikuje od tiste, h kateri se kaže: *jablana* gl. *jabolko* (str. 67A, medtem ko zaradi tautologije od *jabolko* ne bi bilo pokazano k *jabolko*, razen seveda takrat, ko bi šlo za homonim), *zdravnik* gl. *arcat* (str. 43A). Rešiti bo treba še primere, kjer se od današnje knjižne pomenke kaže k slovarski obliki stalne besedne zveze, npr. *živinozdravnik* gl. *konjski arcat* v geslu *arcat* (str. 44A, kar pa v poskusnem snopiču ni izkazano na pravem mestu oz. ob tem ni navedena enobesedna ustreznica – prim. tule točko 3.10). Če ti podatki slovarsko ne bodo temeljito prikazani, ubesedeni svet protestantov druge polovice 16. stoletja iz slovarja ne bo razviden. Ali ob konkretnem podatku povedano drugače: slovar bo brez ustreznega seznama zatajil podatek, da so v 16. stoletju živinozdravnika imeli in imenovali, čeprav bo izraz iz tistega časa slovar nekje vseboval. Le izdaten in vsestranski seznam bo slovar naredil res uporaben, hkrati pa bo vse kazalčno zbrano na enem mestu.

Za vse te vrste kazalk, ki jih je priporočljivo izdelati za večjo uporabnost slovarja, bo potreben poseben seznam, in sicer en sam, ker imajo približno enako težo. V njem ne bo vodilk, ki na koncu posameznih gesel opozarjajo na povezanost med njimi. Različni podatki v seznamu bi bili seveda lahko prikazani z različnimi tiski.

Ko bo slovar končan, bo treba do tedaj izdelane spremne sezname kazalk združiti ali pa seznam v celoti izdelati na novo. Sproti bi ob izidu posameznih sno-

pičev ali zvezkov slovarja seznam dopolnjevali in bi lahko bil dosegljiv v elektronski obliki na internetu, v morebitni elektronski različici slovarja pa bi lahko bil kazalčni seznam seveda vključen v sam slovar.

Pri razvrstitvi gesel je v abecednem zaporedju v poskusnem snopiču napaka: *jeger* stoji tik pred *jogar* (str. 71A–B), čeprav bi moral stati pred *jezičen* (str. 67B).

3 Mikrostruktura

3.1 Iztočnica in različice. V uvodu so na str. 12–13 navedena pravila o zapisu iztočnice in njenih različic, ki so ponesrečeno imenovane glasovne, kajti gre za pisno posodobljene različice v 16. stoletju zapisanih oblik (samo te so nam namreč posredovane). Najbrž bo kdaj nastopil primer, ko bo besedo (recimo nejasno enkratnico) iz gradiva težko ustrezno rekonstruirati. Iz poskusnega snopiča ni razvidna tedaj predvidena omejitev oz. kako bo v slovarju izražen dvom sestavljalcev slovarja.¹¹ – »V okroglem oklepaju, ki sledi iztočnici, so [...] naštete vse njene glasovne različice, tudi tista, ki nastopa v iztočnični vlogi« (str. 12): to je rečeno nekoliko nejasno, saj npr. iztočnice *bojevanje*, *jabolko* ali *jogrstvo* ne nastopajo kot glasovne različice, tako da bi morale pisati *tudi morebitna tista* ali (*med katerimi je tudi taka, ki ...* V okroglem oklepaju so naštete vse različice, kot iztočnica pa nastopa (1) katera od njih ali edina, če ustreza današnjemu stanju (*len*, *deželan*), sicer pa (2) današnja oblika, torej taka, ki v 16. stoletju ni potrjena (*jabolko*). – Namesto pravil, kdaj različice niso zapisane kot kazalke (»Zunaj [kazalčnih – P. W.] povezav so le različice, ki so posledica različnega, vendar predvidljivega zapisa mehkega *n* in *l*«, str. 13), priporočam v obliki kazalk navajanje vseh (prim. tule točko 2.1(1)).

Pridevnik iz zveze *kupilni list* (str. 76B–77A) ima drugačno obliko iztočnice kot pridevnik iz zveze *spovedni list* (str. 110B): prvič je določna (*kupilni*), drugič nedoločna (*spoveden*), kar bo treba poenotiti v določno obliko.

Iztočnica *bajncerli* (str. 45A) je glede na izgovor [ˈba:jncərli] poknjžena narobe (*e*, s katerim je zapisan polglasnik, je odveč, zato *bajncrli*); podobno je z napovedjo gesla *vencrli* namesto zdajšnjega *vencerli* (str. 45B).¹²

3.2 Druga osnovna slovarska oblika. V podgeslu *jezični* (str. 67B) je rod. ed. neustrezno zapisan kot *-nega*, kar je drugače kot pri *leni -ega* (str. 82B) in *utragljivi -ega* (str. 122A), odvečni *n* pa se v tem podgeslu pojavlja tudi v zapisu rekonstruiranega mesta naglasa v oglatih oklepajih. – Dvojnice v rodilniku so včasih ločene s poševnico (to je, kot piše v uvodu na str. 33, »znak, ki loči različice«: *mi nas/najih*, *oko oka/očesa*), pa tudi z označevalnikoma in (*sedem -dmih* in neskl.) in tudi (*bajncerli* [...] *-rlina* tudi *-rla*, namesto katerega pa je v oglatih oklepajih spet poševnica: [ˈba:jncərli bajncərˈli:na[?]/-a], str. 45A). Morda bi različice veljalo ločevati samo s poševnico,

¹¹ Z vprašajem v oglatem oklepaju je nakazana npr. v geslu *trpež* (str. 117A), kjer pa se ne ve, ali je s tem izražen le pomislek ob besednovrstnem podatku ali še ob čem drugem.

¹² Polglasnik se tu obnaša podobno kot v besedi *jogrstvo* (in navsezadnje tudi tako kot v geslih *trg*, *trpečljiv*, *trpeti*, *trpež*, *trpežljiv* in *trpljenje*). Primeri *centerhalf* (BSJ), *cimperman* (BSJ), *Doberdob* (SP 1962), *doberman* (SSKJ), *metercent* (SSKJ) so kljub izgovoru *e*-ja kot polglasnika pred *r*-jem zloženke, kar je tudi s tega stališča izjemni *tatman* (Plet., SSKJ), ki bi moral biti *taterman* (kar je iz nem. *Tattermann* – Striedter-Temps 1963: 236).

kar je večinsko izpeljano že zdaj, sicer bo sistem nagajal v kazalkah, kjer bo kdaj zaradi podobnosti samih iztočnic treba zapisati neprvo osnovno slovarsko obliko, kot je zdaj npr. v geslih *mi naju* v dv. (str. 85B) in *mi nas/najih* v mn. (str. 86A).

3.3 Besednovrstni podatek. Namesto sopomenskih izrazov »slovnična oz. besednovrstna oznaka« (str. 13) in »slovnični (oz. besednovrstni) označevalnik« (str. 40), v katerih sta uporabljena oba novejša izraza *oznaka* in *označevalnik* za *kvalifikator* iz SSKJ-ja, je bolje uporabiti enoumni izraz *besednovrstni podatek*. Pri glagolu *vzdati* npr. je krajšavi nedol. pripisano, da je »slovnični označevalnik« (str. 40); tu bo bolje reči *slovnični podatek*. Besedje je sestavljeno iz neoznačenega (nevtralnega) jedra, medtem ko zvrstno, pogostnostno, stilno ipd. označeno besedje ali take sestavine posameznih besed v slovarjih opisujejo ustrezni označevalniki (ali oznake – prim. Weiss 2000, 27–28, predvsem op. 2). Besednovrstne podatke pa je mogoče pripisati vsem besedam (in vsaj značilnosti pregibnih besednih vrst nadalje opisovati s slovničnimi ter besedotvornimi in oblikotvornimi podatki): tu ni nevtralnega jedrnega besedja na eni strani in označenih besed na drugi.

Poskusni snopič sledi SSKJ-ju s posplošitvenim podatkom *sam.* za posamostaljeni pridevnik v podgeslu *jezični* (str. 67B), v katerem pa je edini izkazani primer moškega spola. Drugače (in ustrežneje), z besednovrstnim podatkom *m* (torej 'samostalnik moškega spola'), sta opremljeni podgesli *leni* (str. 82B) in *utragljivi* (str. 122A). Razlike je mogoče pripisati različnim sestavljalcem teh treh gesel (prim. tule točko 3.2). – V nejasnih sobesedilih, sploh v množinski rabi posamostaljenih pridevnikov, je podatek *sam.* sicer varnejša rešitev, saj nadomesti podiztočnice v vseh treh spolih, vendar bi lahko bil tudi primer *jezični* prikazan tako kot druga dva, pa čeprav v uvodu (str. 13) piše, da je »slovnična oz. besednovrstna oznaka« *sam.* pripisana »pri posamostaljenih pridevniških besedah oz. sprevrženih (konverznih) samostalnikih«. Temu ustrezni besednovrstni podatek je lahko le *m*, ž ali *s*.

Pazljivost bo potrebna pri pripisovanju besednovrstnega podatka *povedkovnik*, saj tu ne gre za posebno besedno vrsto, ampak za posebno rabo pridevnika, prislova, samostalnika, medmeta itd., za kar bo treba iskati poti v smereh, ki jih je ubral že SSKJ.¹³ V poskusnem snopiču je v geslu *len* kar nekaj pomenskih razdelkov, ki imajo pripisano slovnično pojasnilo »v povedkovniški rabi« (str. 81B–82A). Po drugi strani pa je v poskusnem snopiču pridevnik izkazan v (levo)prilastkovni rabi v geslih *kupilni* (v zvezi *kupilni list*) in *spoveden* (v zvezi *spovedni list*).

Glagolski obliki, kot sta deležnik in deležje npr. v geslu *čakajoč* in deležnik *čakan* (str. 56B), nista besednovrstna podatka, ampak sta deležnika *čakajoč -a -e* in

¹³ SP 2001 ima pri povedkovniku precej težav. Besede *bomba*, *dober*, *fair*, *fajn* in *fejst* so v njem povedkovniki kakor kdaj: besednovrstni podatek *povdk.* je pripisan le pri *bomba* (»Film je bil ~ |zelo dober|«, s tem da je pri pridevniku *bomba* primer »~ film |zelo dober|«, kar jasno kaže, da je *bomba* samo pridevnik) in *fair* (»To ni ~ pošteno, pravilno« – *fair* je v SP 2001 tudi pridevnik). Tudi (sprevržena?) pridevnika *fajn* in *fejst* bi potemtakem morala biti prikazana kot povedkovnika (moja sta primera *Orehova torta je fajn* in *Naši sosede so fejst*) – in pridevnik *dober* seveda tudi: SP 2001 ima npr. očitno povedkovna primera »Še vedno nisem ~ zdrav« in »S tobakom sem ~ za pol leta založen« predstavljena v pridevniškem geslu *dober*. Povedkovna raba se določi ob posameznih pomenih in se izkaže z ustreznimi primeri in s sopomenskim preverjanjem.

čakan -a -o pridevnika (kar se vidi tudi po tem, da je pri njiju oblikoslovni razdelek uveden z »nedol. obl.«, ki je zapisan le pri pridevnikih, kot je zapisano tudi v uvodu, str. 15), deležje *čakajoč* pa je prilastek.¹⁴

V geslih *mi naju* in *mi nas/najih* je podatek »m, ž, s oseb. zaim. 1. os. dv.« (str. 85A) oz. »m, ž, s oseb. zaim. 1. os. mn.« (str. 86B) nejasen: m, ž, s bi (glede na razlago krajšav na str. 82–33) pomenilo 'samostalnik moškega, ženskega, srednjega spola', kar seveda ni res, ampak gre pri *mi* za obliko osebnega zaimka, ki se nanaša na moški spol ali pa na vse tri spole, lahko tudi mešano (medtem ko se *me* lahko le na ženski ali srednji spol; ta oblika v poskusnem snopiču ni izkazana).¹⁵ Slovenska slovaropisna praksa res izkazuje različne rešitve: SSKJ ima recimo *jaz mene* in tudi *mi me me*, SP 2001 vse pri *jaz* zaim., na drugih mestih (*ti, on, mi ...*) pa so kazalke z nekaj osnovnimi podatki. V slovarju slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja bo moralo biti poenoteno, vendar brez nizanja zavajajočih podatkov tipa m, ž, s. Tako je še v geslu *sedem*: »glav. štev., m, ž, s« (str. 108A): samostalniška raba je izkazana le v pomenih 3 in 4 (str. 110A), vse to pa se uporablja v množini, kar v oglavju ni navedeno (in potem tudi postane smiselna roditeljska oblika *sedmih*).

Samo opozarjam, da se okrajšava *čl.* za 'členek' (str. 32, 53A) pojavlja v prvih dveh izdajah SP 1990; od tretje izdaje leta 1994 naprej je *člen.*, morda zato, ker je okrajšava *čl.* sicer 'člen'. – V uvodu je napovedano, da bo okrajšava za 'veznik' *vezn.*, kar bi bilo sicer vzporedno s *prisl.* (za prislov) in *predl.* (za predlog), vendar gre glede na okrajšavo *vez.* v seznamu krajšav (str. 33) in v geslu *potehmal* (str. 101A) očitno za napako.¹⁶

3.4 Podatek o naglasu. Navodilo, kako razumeti rekonstrukcijo naglasa, je zapisano v uvodu (str. 13–14). Tu bi bilo morda dobro spremeniti formulacijo »Naglasne različice so navedene za poševnicami« (str. 14) v »Naglasna različica je navedena za poševnico« (za poševnico je namreč vedno ena sama, različic pa je le redko več). Glede na to, da poskusni snopič temelji na zapisanih besedilih, starih več kot štiristo let, je podatek o naglasu besede nepričakovan in velikokrat špekulacija, in to ne glede na to, da se z današnjim znanjem da za večino besed povedati, kje in kako so se naglaševale in kje se je pojavljal polglasnik.

¹⁴ Na tovrstno napako v Odzadnjem slovarju slovenskega jezika Milene Hajnšek-Holz in Primoža Jakopina (izšel je leta 1996) je bilo že opozorjeno (Weiss 1996/97, 81–82).

¹⁵ Zmota, da *m* pomeni 'moški spol, moškega spola', zapisuje tudi SP 1994: 8; v SP 2001, XII je krajšava *m* razložena kot »samostalniška beseda moškega spola« (taka razlaga bi morala biti tudi v poskusnem snopiču). Osebnemu zaimku *jaz* se res da pripisati vse tri spole (SP 2001: »m, ž, s, os. zaim. za 1. os.« – tu manjka v primerjavi z vsem drugim povedanim skorajda nujen podatek o številu (tudi v geslu *ti* ga ni, je pa v geslu *on*, čeprav glede na geslo *oni* na čisto drugem mestu), medtem ko pri *midva* in *medve* spol ni zapisan, v geslu *ti* pa je pri obliki *vedve* pripisano, da je to oblika za ž. sp., medtem ko podatka za s. sp. začuda ni). Vendar pa se vsakič znova uresniči le eden od njih ali pa brez ustreznega sobesedila ostane neizražen. Oblike »**on** *ona ono*« v SP 2001 imajo prav tako pripisano »m, ž, s«, čeprav so oblike po spolih ločene. Tudi napačna in zavajajoča oblika za rod. mn. *onih* namesto *njih* v geslu *ôni* v SP 2001 kaže, kako težavno je predstavljanje slovenskih osebnih zaimkov v slovarjih.

¹⁶ Sicer pa je tudi 'mestnik' še naprej okrajšan v *mest.*, kar bo očitno tudi ostalo; v SP 2001, XIII je *mestn.* namreč krajšava za označevalnik 'mestne govornice'.

V oglatih oklepajih, kjer naj bi bil zapisan rekonstruirani podatek o naglasu, torej dobimo ob mestu naglasa še podatke glede polglasnika, glede dolžine naglašanih samoglasnikov ter glede naglašenosti in nenaglašenosti (delno tudi naslonskosti, npr. v geslu *mi nas/najih*). Vendar je to le del predstavitve izgovora, saj ne izvemo nič (ali vsaj nič natančnega) glede premene po zvonečnosti (npr. v geslih *nož* ['nož 'no:ža], str. 89A, in *trg* ['tər:g -a], str. 111A, v geslu *izpoved* [is'po:ved -i], str. 65A, pa se uresničuje eno in drugo načelo: če je v izgovoru v predponi zapisan *s*, bi moral biti tudi izglasni *t*), glede kakovosti (širine in ožine soglasnikov, npr. v geslu *sedem* ['se:dəm 'se:dmih], str. 108A – v poskusnem snopiču so vsi *e*-ji in *o*-ji so zapisani enolično), glede nakazovanja redukcije v zapisih, glede izgovora *lj + i* (npr. v geslu *utragljiv* [utrag'ljiv utrag'lji:va -o], str. 121A) ali dvoustničnega *v* (v geslu *pravda* ['pra:vda -e], str. 102A – tudi končni *v* oz. *u v* [utrag'ljiv utrag'lji:va -o] v geslu *utragljiv* v oblikah *vtragliv*, *vtragliu*, str. 121A, se ni izgovarjal zobno-ustnično, ampak dvoustnično), pa tudi glede izgovora začetnega *v* oblike *vtragliv* (v istem geslu: [ut-] ali [ʉt-]?).

Oglati oklepaj za zapis večinoma samo naglasnega mesta in kolikosti naglašene samoglasnika ter ponekod še polglasnika torej ni primerna rešitev, saj po dogovoru daje vedeti, kot da je v njem zapisana celotna informacija o izgovoru besede, kar pa ni res.¹⁷ Poševni oklepaj kot znak za fonološki zapis bi bil že primernejši, vendar pa spet ne gre za zapis fonemov. Če bi se sestavljalci slovarja hoteli izogniti dvomom, bi morali uporabiti kako tretjo, še nezasedeno obliko (morda poševnice nazaj – \ \), sploh pa bo treba razmisliti, koliko podatkov in katere ter zakaj samo nekatere od istovrstnih tak zapis prenese. Samó mesto naglasa se da npr. za trizložnico, naglašeno na zadnjem zlogu, sorazmerno natančno označiti na način (– – –), kar je znano iz tujih slovarjev.

Naglasno mesto v geslih *nožič* (['no:žič]) in *nožiček* (['no:žičək]) je vprašljivo, vsaj kot edino. Rudolf Kolarič (1971, 38) ga je pri tej besedi rekonstruiral takole: »Nòshizhèk (für *nožičək*) oder *nóžičək*) 51.«¹⁸ V poskusnem snopiču je v geslu *nožiček* kot edini naveden le zapis iz Dalmatinove Biblije, medtem ko Bohoričevega zapisa »Nòshizhèk, zhka, cultellulus, kleins Messerlein« iz njegove slovnice (BH 1584, 51) v poskusnem snopiču sploh ni, kar zbudi dvom o obljubljeni popolnosti zajetja (izpisa) slovenskega protestantskega gradiva 16. stoletja (uvod v poskusni snopič, str. 7), saj te napake v poskusnem snopiču preprosto ne bi smelo biti. – Rekonstrukcija naglasnega mesta je velikokrat težavna, saj nam za marsikaj še vedno niso v razvidu narečni podatki. Tako je Rudolf Kolarič dokumentiral priimek protestantskega pisca Adama Bohoriča v obliki *Bohór(i)č* (Kolarič 1971, 29), čemur pa današnja večinska izgovorna praksa z obliko *Bóhorič* ne sledi.¹⁹

Glede iztočnice in njenih različic v uvodu (na str. 12) izvemo, da so v »okro-

¹⁷ Resico (»pravna pokončna črtica«, str. 13), ki je uporabljena za označitev mesta naglasa in ki se zdaj kdaj meša z narobe zapisanim opuščajem (prim. tule točko 4.1), bi bilo treba nadomestiti z enoumno naglasno resico, ki mora imeti pravokotno obliko, ne klinaste (').

¹⁸ Prvi, odvečni zaklepaj je zapisan že pri Kolariču, kar kaže, da je različico pripisal pozneje, morda v korekturah.

¹⁹ Pridevnik *utragljiv* se v zgornjesavinjskem narečju v govoru Kraš naglašuje drugače (*u'rá :gl'u -lǽva -ə*) in predvsem v zvezi z *vreme* pomeni 'tak, ki povzroča utrujenost, zasnapanost'.

glem oklepaju, ki sledi iztočnici, [...] v enakem tisku, pisno posodobljene, naštete vse njene glasovne različice«, vendar pa je v geslu s prislovom *potehmal* na tem mestu navedena tudi pisna različica *poteh mal* (str. 99A). Formulacijo iz uvoda bo treba ustrezno razširiti. Tudi v geslu *utragljiv* (str. 121A) različica *v'tragliv* ni glasovna, saj se razlikuje zaradi opuščaja kot pisne sestavine, različica *vtragliv* pa je glasovna le pogojno, kar bo treba upoštevati v t. i. podatku o naglasu, če bo ustrezno izčrpnjši.

V uvodu sta v geslu *vzdati* v zapisu [vz'da:ti -am] (str. 40) kolikost in kako-vost v obliki za 1. os. ed. napačni. Iz tega se vidi, da je v uvodu zapisana starejša različica gesla, ki bi morala biti natančna kopija tistega v slovarju. Zapis v samem slovarskem delu je ustrezen – [vz'da:ti vz'da:m] (str. 129A) –, besedili pa tudi sicer nista povsem identični. Tudi v geslu *veljati* (str. 125A) je zapis [ve'lja:ti -am] pri podatku za 1. os. ed. napačen.

Tukajšnji primer tudi priča, da pravilo »Naglasno mesto je označeno z ravno pokončno črtico pred naglašnim zlogom« (str. 13), zapisano v uvodu, ni čisto brez ostanka: v besedi *vzdati* sta nedvomno dva zloga (če ne trije zaradi zapisov *ufdati* in *ufdaite*, str. 129A–B), torej bi glede na to morala pokončna črtica stati povsem na začetku besede ([vzda:ti]), kar pa bi bilo moteče. Še slabše bi bilo, če bi bilo soglasnikov pred prvim naglašnim samoglasnikom še več, kot npr. v primeru [vzglɑ:sje]. To bi bilo nepregledno, zato se bo bolje pridružiti dialektologom, ki postavljajo resico pred soglasnik pred naglašnim samoglasnikom ali tik pred naglašni samoglasnik, če pred njim ni soglasnika. Korak v to, priporočljivo smer je s tem morda v geslu *vzdati* že narejen, sploh če to geslo v naglasnem podatku primerjamo z geslom *zdati*, kjer je zapis sicer v skladu s pravilom iz uvoda ([zda:ti zda:m], str. 129A), vendar pa slabši, ker je manj pregleden.

V geslu *kupec* je zapis [ku'pəc ku'pca] (str. 76A), čeprav bi roditeljska oblika lahko bila okrajšana (kot je v geslih *joger* [ˈjo:ɡør -gra], str. 71B, *bratam* [bra'tam -'ta:ma[?]], str. 50B, ali *deželan* [deže'lan -'la:na], str. 61A). Krajše in vendar enoumno bi lahko bilo okrajšano tudi v geslih *bojevat* (str. 46A – in v podgeslu *bojevat* se, str. 47B), *kupovati* (str. 79A), *postati* (str. 94B – zdaj je [po'sta:ti po'sta:nem/posta'ne:m[?]]: tudi tu bi se dalo *po-* v 1. os. ed. brez škode izpustiti), *sedem* (zdaj je [ˈse:dəm ˈse:dmi], kar morda kaže na zavedanje, da sta v oblikah dva različna *e*-ja – ozki in široki –, ki pa sta zaradi nenatančnega zapisa izgovora pisno sovpadla), *trpeti* (str. 112B), *trpežljiv* (str. 117A) in *utragljiv* (str. 121A). S pisanjem naglasne resice pred (soglasnikom pred) naglašnim samoglasnikom bi bili ustrezni podatki npr. v geslu *trpeti* okrajšani takole: *trpeti -im* [tər'pe:ti -'pi:m].

Napoved gesla *kup* iz uvoda (str. 14) pravi, da je naglasna rekonstrukcija omejena na izhodiščno obliko, »kadar druge osnovne oblike na osnovi podatkov iz oblikoslovnega zaglavja oz. na osnovi izkazanega pregibalnega vzorca iztočnice ni mogoče rekonstruirati ['ku:p]«. To pa je potem uresničeno le v vzorčnem geslu *kup* v uvodu (str. 41) – v slovarskem delu je v geslu *kup* (str. 75B) zapisano ['ku:p -a], čeprav je vseh osem oblik izkazano le v im. in tož. ed., torej v vseh primerih kot *kup*. Ker je tudi v geslih *izpovednik*, *jogrinja* in *trpečljiv* izpričana ena sama oblika (v im. ed., pri pridevniku še moškega spola), bi bilo dobro razmisliti, ali ne bi druge osnovne slovarske oblike pisali povsod tudi takrat, ko v gradivu ne nastopa ekspli-

citno. Že zdaj je v poskusnem snopiču npr. rekonstruirani podatek za im. in rod. ed. zapisan v geslu *lenec*, čeprav edina potrjena oblika tega samostalnika nastopa v im. mn. (v obliki *leinzi*, str. 82B). Pri sestavljanju slovarja bodo ponazorjeni seveda tudi le primeri za stranske oblike (ne pa tudi za osnovno ali za drugo osnovno slovarsko obliko), kot je zdaj v geslu *arcatov*, kjer sta edini izpričani obliki pridevnika v im. ed. ž. sp. (iz Dalmatinove Biblije 1584) *arzatoua* in *arzatova*. Sestavljalca slovarja bi moral imeti možnost, da bi tvegano rekonstrukcijo ustrezno komentiral (morda obširneje kot z vprašajem v oklepajih, kar je storjeno na nekaterih težjih mestih že zdaj).

Najbrž ne bi smelo biti dvoma, ali je treba t. i. zložni *r* v zdajšnjem naglasno-izgovornem razdelku (v oglatih oklepajih) pisati kot zvezo polglasnika + *r* ali le kot *r* – zdaj je razlika med *bajncerli*, kjer je naglasna rekonstrukcija ['ba:jncərli] (str. 45A), *trg* (['tər:g], str. 111A – z napačnim zapisom) in *trpečljiv* ([tərpeč'ljiv], str. 112A, in drugimi oblikami na *trp-*) na eni ter *jogrstvo* (['jo:grstvo], str. 73B), kjer bi moral biti prav tako zapisan polglasnik, na drugi strani. – V geslih *jezičen* in *očesen* je zapis izgovora za ž. in s. sp. napačen: namesto [je'zi:čən -a -o] (str. 67B) in [o'če:sən -a -o] (str. 91A) bi za ž. in s. sp. moralo biti [-čna -o] in [-sna -o]. – V geslu *lenec* je napačen zapis izgovora v im. ed. ([le:nec -nca], str. 82B); namesto nenaglašenege *e*-ja bi moral biti polglasnik – [le:nəc -nca]. – Napaka v zapisu roditelja v podgeslu *jezični* (str. 67B) je iz neprve osnovne slovarske oblike (*-nega*) zašla v naglasni podatek ([je'zi:čni -nega]), medtem ko je to v podgeslih *leni* (str. 82B) in *utragljivi* (str. 122A) prav, namreč *leni -ega* in *utragljivi -ega*. – Pojavi se tudi kaj netipičnega, npr. v geslu *bajncerli*.

Škoda, da ni opozorjeno na druge posebne naglasne oblike, kadar nanje kaže ponazarjalno gradivo. V geslu *len* oblike *linee*, *liné*, *lené* v im. mn. ž. sp. in *linee*, *liné*, *lene*, *lené* v tož. mn. ž. sp. (str. 80A–B) kažejo na končniški naglas, torej na (variantno?) naglasno mesto [le'nə:], vendar v podatku o naglasu o njem ne izvemo nič, ker je ta pri pridevniku omejen na oblike za vse tri spole v im. ed. Razmisliti bi bilo treba o razširitvi zapisa rekonstruiranega naglasa osnovnega zapisa izgovora (če bi ga v slovarju sploh navajali) na še druge oblike, kadar jih, kot v tem primeru, najdemo sorazmerno jasno navedene v ponazarjalnem gradivu.

Naslonske različice, kakršna je v npr. geslu *mi nas/najih* zapisana roditeljska [nas] ob zapisani naglašeni ['nas] in imenovalniška [mi], ki je implicitno navedena z napovedjo v naslonski obliki v razlagalno-ponazarjalnem razdelku (str. 87A–B), čeprav je v podatku o naglašeni zapisana le oblika ['mi] (str. 86A), bi zahtevale komentar o naglašeni oz. naslonski, podoben tistemu v predloženem geslu *čez*, saj različice niso enakovredne, ampak položajne: tudi od sobesedila je odvisno, ali je oblika *nas* naglašena ali ne.

Dovolj velik dvom o naglašeni oz. nenaglašeni zbuja že navedba primerov v razdelku v naslonski obliki gesla *mi nas/najih* (str. 87A–B). Ni jasno, kateri razlogi govorijo za to, da je naslonska ena od oblik množinskega zaimka *mi* (če nista za naslonski šteti celo obe) v primeru »Sakai kateri nei ſubper nas, ta ie fa nas« (str. 87A), če se po tem ne sprašujemo pri ponazarjalnem primeru »Lubi Ozha obari nas, Daj nam brumno Gospoſzhino, inu dobro Sofefzhino« (str. 87A), ki kaže, da bi bilo morda dobro jasno opozoriti, s katero obliko od več istovrstnih sestavljalca ponazarja konkretni primer pri pomenu.

Naglašenost oz. nenaglašenost v teh primerih (zaimki, medmeti, predlogi oz. homonimni prislovi) zahteva v slovarju večjo pozornost, ki pa mora temeljiti na gradivu. Zaradi vseh teh pomislekov o naglasu in izgovoru bo podatke primerneje predstaviti popolneje ali pa v kateri od publikacij, ki bodo nastale na osnovi gradiva za slovar slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja.²⁰

V geslu *potehmal* je v zapisu [potehm'a:l] resica na napačnem mestu, v geslu *trg* pa je zapis z dvopičjem za *r* ([t'ər:g -a]) napačen, saj dvopičja sploh ne bi smelo biti.²¹

3.5 Besedotvorni podatek. Besedotvorje slovenskega jezika (protestantskih) piscev 16. stoletja bo na osnovi gradiva treba še napisati, saj so zdaj na razpolago le redka dela (npr. Vidovič-Muha 1984; 1986). Kot piše v uvodu (str. 14), v poskusnem snopiču opozarjajo na besedotvorno razmerje s podstavno besedo »le najosnovnejši, manj zapleteni tvorbeni tipi«, ko gre za manjšalnice (*nožič* < *nož*), za »izsamostalniško tvorjenost pridevnikov na *-ov*, *-ev*, *-in* in *-ski/-ški*« (str. 14) (*kupčev* < *kupec*) ali za glagole iz »drugotnih nedovršnikov iz soodnosnih dovršnikov« (str. 14) (*postajati* < *postati*). Besedotvorni podatek bi bilo treba razširiti na vse besede v slovarju ali pa ga ukiniti tudi na teh redkih mestih, saj pod tem imenom večinoma ne pove nič novega; bolj pomembno bi bilo predstaviti razmerje med *kupilni* in *kupilo* ali pa razmerje med *trpečljiv* in *trpeti*. V podgeslih pri glagolih besedotvorni oz. oblikotvorni podatek implicitno nadomešča razlago (ki je v teh podgeslih sploh ni, npr. v podgeslu *kupljen*, str. 78A) in pri glagolnikih na *-njel/-tje* glagolsko obliko (npr. v geslu *čakanje*, str. 54A), zato bi ga ob preureditvi tu nadomestili oz. prestavili.

3.6 Pogostnostni podatek. Ker število pojavitev določenega leksema, ko gre v stotine, iz čisto praktičnih razlogov ni določljivo čisto natančno, so v uvodu poskusnega snopiča predvideni približki (str. 14–15). Mogoče bi pojavitve do 100 zapisovali povsem natančno, od 101 do 1000 zaokroženo na 10 (s pripisom *pribl.*) in od 1001 naprej zaokroženo na 100 (prav tako s pripisom *pribl.*), s tem da se številke do 1000 zaokrožajo do 5 navzdol in od 6 navzgor ter nad 1001 do 50 navzdol in od 51 navzgor. Tako bo ta zelo koristni podatek, čeprav bo pri večjih številkah le približen, sorazmerno zanesljiv in korekten, sestavljalcem pa ne bo povzročal mor.

²⁰ Današnje slovensko pravorečje ima veliko težav že z opisovanjem tega, kar danes v knjižnem jeziku slišimo na vsakem koraku, čeprav nam je vsem zelo blizu (število naglasnih mest v primerih *mariborski*, *jeruzalemski*, *Einspielerjev* ali *salzburški*, *bližnjevzhodni*, *daljnjevzhodni* in *divjevzhodni*, *Gorenje*, kako je z zvenečnostjo soglasnikov pred *vs-* (torej kako se izgovarja *predvsem* ali zveza z *vsakim*, če je *vs-* res nezveneče – prim. SP 2001).

²¹ V novejšem času je pri zapisu izgovora knjižnega naglašene *r*-ja zaradi dogovornega in podedovanega ostrivca nad njim pogosto narobe razumljeno, da je naglašeni *r* zaradi ostrivca (kadar se seveda piše, npr. v besedi *prvi*) dolg, v resnici pa gre za zvezo polglasnika (ki je kratek) in *r*-ja. Npr. Šuštaršič – Komar – Petek 1999, 138 (tule nekoliko poenostavljeno): »p̥:r̥vemu« (in tudi »p̥:r̥s«). V tem smislu in nekoliko nejasno pravi Jerneja Gros (2000, 47, s simbolom @ za polglasnik iz zapisa SAMPA): »Polglasnik [@] je vedno kratek, ne glede na to, ali je naglašen ali nenaglašen. Naglašena glasovna zveza [@] + [r] je vedno dolga.«

3.7 Oblikoslovni razdelek (imenovan tudi oblikoslovno zaglavje, str. 15 in 40) je zelo informativen, vendar ga bo treba grafično bolj razčleniti, da bo preglednejši.

Do stično pisanih predlogov pred samostalniki se bodo sestavljenci morali še opredeliti, saj zdaj ni jasno, ali predloge v oblikoslovnem razdelku upoštevati ali ne: oblika *skoni* (str. 75B) je v oblikoslovnem razdelku (str. 74A) korektno prepisana, oblika *Siefykom* (str. 71B) je v oblikoslovnem razdelku navedena brez predloga, kot *iefykom* (str. 68A), tako tudi *fozhima* (str. 92A in 91B), medtem ko oblika *vozheh* (str. 92A – iz zveze *belu vozheh*) iz Megiserjevega Thesaurusa polyglottusa iz leta 1603 v oblikoslovnem razdelku pri mest. mn. (str. 91B) ni zapisana ne v taki ne v drugačni obliki (brez predloga).

Pridevniki imajo na začetku tega razdelka pripisano, ali gre za določne ali za nedoločne osnovniške oblike, vendar se eno ali drugo od tega razlikovalno izraža večinoma le v im. (in njemu enakem tož.) ed. m. sp., in le če se razlikujeta obliki, bi bilo treba kaj povedati o določnosti in nedoločnosti. Oblike pridevnika *len* (str. 80A–B) so razdeljene na dva nesorazmerna dela, od katerih je tisti, ki napoveduje nedoločno obliko, veliko obsežnejši. V geslu *meniški* (str. 84A–B) ni napisano, da je to določna oblika, čeprav v veliko krajšem geslu *menihiški* (str. 83B) z eno samo obliko podatek o določnosti je zapisan. (O oblikah iztočnic *kupilni* in *spoveden* prim. tule točko 3.1.)

V oblikoslovnem razdelku gesla *spoved* manjka pri im. ed. oblika *fpoued* (str. 110A), ki jo najdemo v ponazarjalnem primeru v geslu *spovednik*: »Kakoua ie fpoued Iudefoua, takoui fo [...]« (str. 110B).

3.8 Podatek o pogostnosti velike začetnice. Na videz preverljiv podatek tipa *prevladujejo zapisi z malo začetnico* (v geslu *mi naju*, str. 85B) ali *zapis z malo in zapis z veliko začetnico* (v geslu *meniški*, str. 84B) se izkaže za relativnega že po pregledu tistega, kar je izkazano v oblikoslovnem razdelku, kjer so primeri pogosto pisani z malo začetnico. V geslu *menih* (vseh pojavitev te besede je 325) je v ponazarjalnih primerih 18 zapisov različnih oblik z malo začetnico in dva z veliko, pripis, ki s tem očitno nima neposredne zveze, pa pravi, da »prevladujejo zapisi z veliko začetnico«. V geslu *meniški* najdemo enak pripis, čeprav so začetnice pri izkazanih različnih oblikah razporejene povsem drugače: z malimi in z velikimi začetnicami je v ponazarjalnih primerih zapisanih po 21 oblik – tako je tudi zaradi vsega skupaj 53 pojavitev. Tu gre pač za načelo, ki je zapisano v uvodu (str. 17), namreč da so »[v]se oblike (razen citatno navedenih) [...] zapisane z malo začetnico, kar močno poenostavlja in skrajšuje prikaz«, torej je za ponazorilo v oblikoslovnem razdelku izbrana mala začetnica, če je z njo izkazan vsaj en zapis ali če je kakor koli zapisanih več. »Citatno navedena oblika« je najbrž tista, ki je zapisana z veliko začetnico in nima sicer identične različice z malo začetnico (v geslu *menih* npr. *Minihi* v or. mn., str. 83A); citatnost v oblikoslovnem razdelku ni izražena s kakim posebnim sredstvom. – »Podatek o tem, s kakšno začetnico je v besedilih pisana iztočnica, je naveden na koncu oblikoslovnega razdelka« (str. 17): pravzaprav je tu predstavljeno, v kakšnem razmerju sta mala in velika začetnica oblik v določenem geslu. – »Podatek o pogostosti rabe velike začetnice velja za nestandardne pravopisne položaje, raba na začetku povedi in na začetku verzov v pogostnostni oceni pojavljanja ni upoštevana« (str. 17).

To je razumljivo, vendar gradivo kaže večjo raznovrstnost. Tako v geslu *menihov* najdemo dva zapisa: *Menihouiga* (rod. ed. m. sp.) in *Smenihoumi* (or. mn. m. sp.); pojasnilo k veliki oz. mali začetnici pravi: »zapis z malo in zapis z veliko začetnico«. Navedelek je takle: »Obtu .. ta dobra ferza, kadar fe ftakimi zhloueskimi dobrimi delli inu Smenihouimi Boshymi sluhbami[!] .. troshtaio taku bodo le zhedale vezh shalofna« (str. 84A). Iz njega vidimo, da se je predlog *z* pisal stično in da se je velika začetnica oblike pridevnika očitno prenesla nanj. Če se je v tem primeru pridevnik res pisal z malo začetnico, bi se dalo razumeti, da se je predlog *z* tu pisal z veliko začetnico, vendar je malo verjetno, da bo v slovarju za predlog *z* kaj takega tudi pisalo, saj recimo predložno geslo *čez* (str. 56B) podatka o veliki ali mali začetnici sploh ne vsebuje.

K relativnosti podatka o veliki oz. mali začetnici torej smemo šteti tudi oblike, pred katerimi so stično pisani predlogi (kajti te so, če smo natančni, za sodbo o veliki in mali začetnici dejansko neveljavne). O tem bi bilo treba v uvodu povedati kaj več ali pa bo v nekaterih primerih potreben daljši komentar, saj podatek »v tipizirani obliki« (str. 17) ne bo dovolj. Protestantski pisci 16. stoletja so v slovenskih besedilih za tetragram *JHVVH* pisali s samimi velikimi črkami *GOSPOVD* (str. 59A) ali pa v tej besedi veliki dve začetni črki, npr. *GOspud* (str. 59B), tako kot je recimo Luter pisal *HERR* ali *HErr* (da se je razlikovalo od *Herr*, ki je pomenil 'gospod'). V geslu *Gospod* v oblikoslovnem razdelku torej spreminjanje oblik iz velikih začetnic v male sploh ne bo prišlo v poštev.

Napaka pri spreminjanju velike začetnice v malo se je zgodila v geslu *spovednik*: pri Znojilšku je v Katekizmu 1595 zapisana oblika *Spovidniku* (dokumentirana je v geslu *spoved* na str. 110A), prepisana pa je v *spovidniku* (daj. ed., str. 110B), čeprav so vse druge oblike (devet jih je) zapisane z malo, kot *spo-*. Tu je število vseh pojavitev 22, podatek o pogostnosti velike začetnice pa pravi, da »prevladujejo zapisi z veliko začetnico« (str. 110B). Morda je oblika *spovidniku* (torej z malo) res izpričana na kakem drugem mestu pri Znojilšku, le da v poskusnem snopiču ni dokumentirana v ponazarjalnem gradivu; vendar niti to ne dovoljuje spreminjanja zapisa *Spovidniku* v obliko *spovidniku* z malo začetnico, ker je dejansko stanje potrjeno. – Tako je še v geslu *štimovec* (str. 111A), kjer je v oblikoslovnem razdelku za im. mn. zapisana oblika *stymouci*, ki da je taka v »TA 1550, TE 1555«, čeprav je v Trubarjevem prevodu Matejevega evangelija zapisano *Stymouci* (B3a): zapis enoumnega *s* iz izvirnega *S*, ki se ga da prepisati na dva načina, je potvorba, ki je v slovarju ne sme biti.

Zadrega bo nastala pri geslih, ki se začnejo na *s* in *š*, ne kaj dosti manjša pa bo pri tistih na *z* in *ž*. Za *f* in *s* je bila v bohoričici v 16. stoletju na razpolago ena sama velika začetnica, namreč *S*, in za *fh* in *sh* samo *Sh*. Takoj ko sestavljalec slovarja veliko začetnico *S* prepíše v katero koli malo (v *f* ali v *s*), podatek ni več veljaven, pa čeprav ga opre na večino drugih primerov, pisanih z malo začetnico (tudi če so taki vsi drugi), saj je odvisen od njegove odločitve za eno ali drugo črko. V geslu *žito* najdemo o veliki začetnici podatek, da »prevladujejo zapisi z veliko začetnico« (str. 130A), potem pa so v oblikoslovnem razdelku vse oblike zapisane z malo, večinoma z začetnim *sh*, razen ene z začetnim *fh* (*fhitu* v im. ed.), ki je očitno bila zapisana na ta način že prvotno; stvari torej nikakor niso predvidljive. Sestav-

ljalec slovarja pri preverljivih podatkih nikakor ne sme špekulirati (na način »tule je podatek, katero črko bi na začetku te besede zapisal protestantski pisec 16. stoletja, če bi jo pisal z malo začetnico«), ampak mora predstaviti dejansko izpričane oblike besed ali pa oboje, če so sicer enake oblike pisane ene z veliko in druge z malo začetnico, obvezno pa pri oblikah, ki se začnejo s *s* in *š* ter z *z* in *ž* ter s stično pisanimi predlogi. Če se je v teh primerih res treba odločiti med dokumentarnostjo in večjim obsegom na eni ter morda lažjim delom za sestavljalca slovarja, približnostjo in manjšim obsegom slovarja (»kar močno poenostavlja in skrajšuje prikaz«, str. 17) na drugi strani, se je treba vsekakor odločiti za prvo.

3.9 Vežljivost. Obsežnejši slovarji – tuji in tudi domači (npr. SP 2001) – v zadnjem času ponujajo izdatne podatke o predvsem glagolski vežljivosti (tudi v frazemih), saj se je védenje o njej nasploh zelo povečalo.²² Vežljivost se da zadovoljivo ugotavljati le na osnovi ustrezno obsežnega ali – kot v primeru slovarja slovenskega jezika 16. stoletja – celotnega gradiva. Vendar pa mora biti v slovarju vežljivostni podatek zapisan zanesljivo in v razlagi naj ne bi bil razširjen, kot se je v poskusnem snopiču zgodilo v geslu *trpeti*: »z nikalnico; kdo; koga *imeti zelo odklonilen odnos do koga/česa*: Tiga hudobniga nezho terpeti« (str. 115B). Oblika vprašalnega zaimka *koga* sama zase je nevarna, saj se ne ve, ali je roditeljska ali tožilniška; ena od rešitev bi bil zapis *koga_r* (ali *koga* [rod.] za roditelja (v geslu *postati* je na takem mestu ustrezno zapisano: »koga [roditelj svojljivosti]«, str. 96A) oz. *koga_t*, ipd. za tožilnik, s tem da bi bilo dobro uvesti razlikovanje tudi pri obliki vprašalnega zaimka *kaj* desno od glagola, ki je lahko imenovalniška ali tožilniška in pri kateri se lahko, če bo stala sama zase, v ponazorilu desne vežljivosti pojavi dvoumje (npr. »kaj; kaj« v pomenu 7a v geslu *trpeti*: »Vse pak kar ognja netërpy, imate vy ľkusi Vodó puftiti pojti«, str. 115B). V primeru iz gesla *trpeti* je razlaga z vprašalnim zaimkom *česa* razširjena z oseb še na stvari, kar nima osnove ne v vežljivostnem podatku ne v ponazarjalnem gradivu.

Vežljivost bi na nekaterih mestih morala biti prikazana izdatneje, npr. v geslu *bojevanje* »zoper koga, s kom« (str. 45B) ne zadošča, saj so v ponazarjalnem gradivu tudi primeri »supår Ierusalem«, »supår Antioha«, »sa Poftavo inu sa to Svetinj«, ki bi jih bilo dobro prikazati že v vežljivostnem podatku.

Premisleka in pozornosti v snovanem slovarju bo potrebna tehnična ureditev vežljivostnih podatkov. Predolgi nizi grafično enako predstavljenih označevalnikov, označevalniških pojasnil, slovničnih pojasnil in vežljivostnih podatkov namreč otežujejo branje (npr. v geslu *kupovati* »kdo; (od koga), komu česa koga/kaj, (za kaj, s čim)«, str. 79B), poleg tega pa so včasih ene skupine od drugih ločene večinoma s podpičjem, pa tudi z vejico (v geslu *trpeti* npr. »z nikalnico; kdo; kdaj« v pomenu 6b, toda »z nikalnico, kdo; kdaj« v pomenu 7b, oboje str. 115B). Podpičje stoji neposredno pred ponazarjalnim primerom, če desna vežljivost ni izkazana, vendar je to nejasno (v geslu

²² Veliko podatkov na najmanjšem prostoru prinaša slovar nemščine za tujce (Kempcke 2000), saj navaja obvezno glagolsko dopolnilo tako, da je leva vežljivost navedena v poševnicah in dodatno zamejena, desna pa je navedena za tem, npr. v geslu *skrbeti*: /kdo, ustanova, organizacija/ *skrbeti* za koga/kaj; ali v geslu *vzbujati*: /kaj/ *vzbujati* kaj: slika vzbuja zanimanje. Nekaj tega je tudi v poskusnem snopiču, npr. v geslu *bojevati*: »kdo; kaj [notranji predmet], kaj za kaj« (str. 47A).

kupiti: »kdo; nihzhe nemore kupiti ali prodati, [...]«, str. 77B, v geslu *postati*: »prislov ali prislovna besedna zveza; kdo/česa; nih grehou ie filnu veliku poftalu«, str. 97B); z izkazano desno vezljivostjo je npr. v geslu *trpeti*: »z nikalnico; kdo; kaj (od koga) Tiga bi ta modri Mosh [...]« (str. 115B). Premajhna razlika uporabnika hitro zmede.

3.10 Razlage. V poskusnem snopiču so pomenske skupine oblikovane podrobneje kot v SSKJ-ju. Vendar pa so problematične razlage, saj preveč posnemajo tiste v SSKJ-ju, ki je enosistemski slovar: ta je sodobni slovenski jezik opisoval v sodobnem slovenskem jeziku. Slovar, ki danes v slovenskem jeziku predstavlja kako slovensko narečje, je enojezičen, vendar diasistemski, in tak naj bi bil tudi slovar, ki prikazuje kako zgodovinsko obdobje slovenskega jezika (v tem primeru knjižni jezik 16. stoletja). Na ta način je potem lažje govoriti o sopomenskosti (ta je potem možna le med leksemi in frazemi na eni strani v knjižnem jeziku 16. stoletja in na drugi strani današnjega knjižnega jezika) in o ustreznih (kjer gre za razmerje leksemov in frazemov v knjižnem jeziku 16. stoletja do leksemov in frazemov v današnjem knjižnem jeziku). Sopomenke iz 16. stoletja k besedi *arcat* so *doktor*, *lekar*, *špitalmajster* in *vrač* (str. 44A), današnja nevtralna ustreznica je *zdravnik*, ki pa spet ima (sicer označene) sopomenke *doktor*, *dohtar*, *eskulap*, *medikus* ... Tehnično vzeto je v snovanem slovarju v slovarskih razlagah in pri sopomenskosti treba obravnavati slovenski jezik protestantskih piscev 16. stoletja kot tuj jezik. (Tako je tudi v narečnih slovarjih in bo najbrž tudi v slovarju pogovornega jezika.)

S pojmovanjem dveh sistemov istega jezika se da razlage v zgodovinskem slovarju opreti na SSKJ. Leksem v njem lahko ima v razlagi (1) današnjo knjižno ustreznico (po možnosti enobesedno), če je v knjižnem jeziku beseda danes znana v enem samem pomenu, (2) če ima današnja knjižna ustreznica več pomenov, mora imeti pripisano (čim krajšo) pomenskorazlikovalno zamejitev, (3) današnji knjižni ustreznici je lahko pripisana nova, glede na SSKJ ustrenejša zamejitev (prim. v geslu *banka* pomen *banka* |*zgradba*|, ki ga v SSKJ-ju ni – Weiss 1998), in (4) če tega trojega ni, pride v poštev na novo tvorjena večbesedna razlaga.

Beseda *brat* je v poskusnem snopiču med drugim razložena takole: *moški v odnosu do drugih otrok svojih staršev ali enega izmed njih* (str. 48B); primerneje bi bilo *brat* |*moški v odnosu do drugih otrok svojih staršev ali enega izmed njih*| – taka bi morala biti tudi razlaga leksema *bratam*, kjer je zdaj preprosto *brat* (str. 51A, torej brez zamejitve, čeprav je pomen razviden iz ponazarjalnega primera – besedi *brat* in *bratam* v tem pomenu sta sopomenski, na kar v sopomenskem razdelku pri njih zdaj ni opozorjeno). Seveda je prav, da je leksem *brat* razložen samo s *kristjan* (str. 50A), ker gre za danes edini pomen te, zadnje besede. To, da današnja knjižna ustreznica stoji za razlago (dejansko zamejitvijo), ni primerno in je tehnični postopek, znan iz SSKJ-ja in upravičeno rabljen v drugih primerih (namreč pri manj rabljenih sopomenskih besedah – SSKJ I, § 48): *pripadnik skupnosti, ki jo povezuje sorodstvo*; *sorodnik* (str. 50B); zaporedje bi moralo biti preurejeno: *sorodnik* |*pripadnik skupnosti, ki jo povezuje sorodstvo*|. (Tako obrnjeno je še v pomenih 4 in 5, str. 50B.) V pomenu 6 je pripisana razlaga *kdor se ukvarja z isto dejavnostjo*, vendar pa manjka označevalniško pojasnilo, da mora imeti beseda *brat* prilastek, ki pove, za katero dejavnost gre (prim. danes *vinški brat*). Razlaga *pripadnik določene krščanske verske skupnosti* v pomenu 2 (str. 50A) se nanaša na primer iz Pisma

Galačanom 1,19, kjer pa je po razlagi tega mesta v zadnjem prevodu Svetega pisma (v opombi k Matejevemu evangeliju 12,46) možno le nihanje med dejanskim bratom ali sorodnikom, kar bi v razlagi morda bilo dobro upoštevati, če bodo pojmi 16. stoletja razlagani z obzorjem 21. stoletja. – V geslu *meniški* nastopa frazem *meniška obljuba/zaljuba* (str. 85A), ki ima pripisan pomen 'obljuba o življenju in delovanju po redovnih pravilih, dana ob vstopu v meniški red', vendar bi bilo za današnjo rabo dobro vedeti, ali je to redovna, samostanska ali meniška zaobljuba (v razlagi je ustreznica *obljuba* neustrezna), sploh ker v paru k temu nastopata zvezi »Nunske Oblube« in »vutih [...] Nunskih Salubah oli Oblubah« (str. 85A). Zveza *meniški orden* je razložena kot 'skupnost menihov, ki živijo po istih pravilih; samostanski red' (str. 85A), kar bi moralo biti obrnjeno in *samostanski red* bo treba omejiti na *meniški red* vsaj pri ponazarjalnem primeru »Ampag te Meniske inu Nunske Ordne, kriuu Mashouane .. Bug nei poštauik«. Podobno vzporedno (z *nunski*) je še pri *meniška čistost*, kjer bo potrebna razlaga 'meniška čistost'.

Razlage besede *jabolko* v tem geslu bi lahko bila v pomenu 3 natančnejša: 'užiten sadež kroglaste oblike' (str. 67A); to je kateri koli užiten sadež, kar bi bilo v razlagi nujno treba zapisati. V istem geslu pa je v zvezi *pižmovo jabolko* razlaga 'vrsta dišave' (str. 67B) presplošna. – V geslu *jezik* bi ponazarjalni primer »[...] bodo fkorai tudi fteim Croashkim Pifmom inu Iefykom drukane« (str. 70B) moral imeti dodano razlago 'v hrvaškem jeziku'.

V geslu *arcat* je razlaga v prvem pomenu zapisana kot *kdor je usposobljen za zdravljenje ljudi in se poklicno ukvarja s tem; zdravnik* (str. 43A). Dovolj bi bilo, če bi bilo pripisano 'zdravnik'. Nejasno je, koliko se ta zdravnik razlikuje od tistega, ki ima razlago zapisano v SSKJ-ju: ali je v poskusnem snopiču drugačna zato, da se ne bi ujemala s tisto v SSKJ-ju, ali pa je taka zaradi dejansko drugačnega stanja, torej zaradi prednosti usposobljenosti pred drugotno poklicnostjo? Ali današnja razlaga 'zdravnik' ne bi ustrezala pomenu besede *arcat*, če ne bi imela pripisane zamejitve?

Geslo *baba* ima v pomenu 3 današnja ustreznico 'stara mati', ki pa bi ji zaradi popolnosti bilo treba dodati tudi ustreznico 'babica' (str. 45A). V pomenu 2 je predstavljena 'babica |ženska, ki pomaga pri porodu', kar bi bila, mislim, elegantnejša predstavitev, kot je zdajšnja.

Razlage pomenskih odtenkov bo treba kdaj še preudariti, npr. »en zhas bogati poftano, Oli tu iftu nih dolgu ne terpi [...] 'tega istega nimajo dolgo'« (str. 16A – bolje bi bilo *tega nimajo dolgo*), »ta Boj je tērpil notēr do BetAvena [...] 'je segal, se je razprostil' (str. 116A – bolje bi bilo *bojevali so se do* ali *boj je potekal do*) in »Sa dvei ftu denariov, bi ne tērpelu, de bi vřaki le en vgrishlei vsel [...] 'bi ne zadostovalo'« (str. 116A – *ne bi zadostovalo*). V geslu *čez* ima v pomenu 12 ponazarjalni primer »Eno obilno islago zhes ta Catehifmus .. bote .. imeili« pripisano 'izlago katekizmu-sa' (str. 61A), kar pač ni razlaga (oz. dopolnilo) v današnjem knjižnem jeziku. Zveze *gmajn izpoved* (v geslu *izpoved*, str. 66B) ter *gmajn spoved* in *očita spoved* (v geslu *spoved*, str. 110B) imajo neustrezno razlago 'očita izpoved', pri zvezi *očita izpoved* pa je razlaga 'molitev, s katero se grehi na splošno javno izpovejo in obžalujejo' (str. 66B), čemur ustreza današnja zveza *očitna spoved*. Vendar pa ta ustreznica v poskusnem snopiču ni nikjer zapisana, kar ni dobro.

V oklepaju se najde tudi kak del pomenskega pojasnila, npr. v geslu *postati* 'postati tak (boječ) kot ženske' (str. 96A), čemur bi se bilo bolje odreči in zapisati morda na način 'postati (boječ) kot ženske' – tisto, kar je zapisano v oklepaju, je mogoče ali upoštevati ali pa izpustiti. Neustrezno je tudi 'so osupli, presenečeni (ogorčeni) zaradi nas' v množinskem geslu *mi* (str. 88A). Pojasnilo v oklepajih bi moralo biti uvedeno s *to je* ali *namreč* ipd., npr. 'govoreči svojo veličino, moč ipd. poudarja z izborom množinske oblike (t. i. pluralis maiestatis)' (str. 88B).

Razlaga 'kdor kaj kupi ali kupuje' (str. 76B) je v geslu *kupec* v pomenu 2 in le na videz je nesmiselno, da bi pred njo stala beseda *kupec*, češ saj je sopomenka ali tavnološka ustreznica, toda od razlage je pot do enobesedne ustreznice dolga in nezanesljiva, če sploh pripelje do rezultata, zato je postopek, ki je zdaj ubran v poskusnem snopiču, prenaporen in nepotreben. V istem geslu pa bo razlaga 'trgovec' v pomenu 1 (str. 76A) morala imeti dopolnilo *kdor s čim trguje* (ali kaj podobnega). – V geslu *kup* (str. 75B) je zapisana razlaga 'dogovarjanje o spremembi lastništva česa ob plačilu določene cene', ki z nedovršniškim glagolnikom za sopomenko *kupčija* (ki je tudi današnja ustreznica) ne velja, saj je to 'dogovor o spremembi ...'. V konkretnem primeru je najbrž zavedlo sobesedilo z nedovršnikom iz edinega ponazarjalnega primera »Natu ie Iudas vunkai shil, k vishim Fariom fe perdrushil, fo shnim kup nareialik«, ki pa kaže na frazem *narejati kup*. – Razlaga 'nastavek za mladico' (str. 94B) v geslu *oko* je vprašljiva: morda so se sestavljavci hoteli izogniti izrazoma *mladika* ali *poganjek*, katerima daje SSKJ prednost pred mladico (kaj pa 'nastavek poganjka?'), hkrati pa vidimo, da je beseda *oko* v vino-gradniški terminologiji do danes dobila nov pomen.

Zveza *konjski arcat* (narobe začeta en odstavek previsoko, str. 44A) ima razlago *kdor je usposobljen za zdravljenje živali in se poklicno ukvarja s tem*. Namesto tega bi bila primernejša ustreznica *živinozdravnik*, ki zaradi enopomenskosti ne potrebuje pomenske zamejitve.²³ – V geslu *meniški* ima prvi podpomen neustrezno razlago 'nosilec predmeta' (str. 85A); pridevnik bi moral biti razložen kvečjemu na način 'nanašajoč se na menihe kot nosilce predmeta', namreč »v zvezi s samostalniki, ki označujejo predmete, značilne za menihe oz. meniške redove«, kot se glasi označevalniško pojasnilo, primera pa sta »Menihka Kappa« in »na eno vufhivo Menihko guglo« (str. 85B).

Tudi ko je razlaga zapisana v obliki 'nanašajoč se na ... (kupce, arcate, menihe ...)', bi morala imeti pripisano današnjo knjižno ustreznico, če le obstaja: v geslu *arcatov* (str. 44B) razlaga 'nanašajoč se na arcate' kaže na pomen *zdravniški*, temu pa naj bi bila pripisana zamejitev na način [k *arcat* 1] ali kaj podobnega, saj se beseda v edinem ponazarjalnem primeru v geslu *arcatov* nanaša na pomen 1 pri besedi *arcat*. (Nekako tako je zdaj v geslu *kupčev*, str. 76A.)

Ne pravim, da je to preprosto rešljivo, vendar se bo doslednost obrestovala predvsem pri sopomensko-protipomenskem prikazu, kjer se morajo razlage v posameznih pomenih ujemati.

²³ To bo tudi varneje, kajti pri zdajšnji razlagi je vprašljivo, ali so se živinozdravniki v drugi polovici 16. stoletja z zdravljenjem živine res ukvarjali poklicno. Ob vezanosti na 16. stoletje sedanjika v razlagah sicer ne bo treba spreminjati v preteklik, vendar bo razlago treba zamejiti, morda z označevalniškim pojasnilom.

Dve ločili – namreč poševnici, ki uvajata odstavke s podpomeni (str. 33), in ena sama poševnica, ki uvaja pomenske odtenke in stilizme (npr. na str. 59A) – izvirata iz tekoče potekajočih zapisov razlag v SSKJ-ju. Dve poševnici sta na začetku odstavka v poskusnem snopiču odveč. Tudi sicer nazornejša in dosledna pomenska razdelitev gesla z arabskimi številkami 1, 2, 3 ... (na višjih ravneh z rimskimi številkami I, II ...) in v posameznih pomenih nadaljnja razdelitev na podpomene a, b, c ... (oz. aa, ab, ac, ba ... ali temu primerno 1, 1.1, 1.1a, 1.1b, 1.2, 1.3, 2, 2.1, 2.2 ...) omogoča ustrežnejši prikaz sopomenk, protipomenk ter lažjo rabo kazalk, odpravi pa tudi marsikatero zadrego z veljavnostjo izpostavljenih označevalnikov in slovničnih podatkov ter pojasnil, kar se že zdaj vidi v geslu *postajati* (str. 94A–B) in v geslu *postati* v pomenih 1a–č (str. 95A–98A).

3.11 Označevalniki. Predvsem čustvenostno in pogostnostno označevanje ter označevalnik *pesniško* («Tiga vtragliviga pot je ternen: Ampak téh brumnih pot je dobru vglajen», str. 122A) so za slovar, ki predstavlja jezikovno stanje izpred več kot 400 let, velik zalogaj. Da bi ga lahko izpeljali, bi morali imeti še veliko več (tudi nevtralnega) gradiva, kajti ena sama omemba je za presojo in odločitev veliko premalo. Tako je npr. v podgeslu *jezični* (v geslu *jezičen*, str. 67B) pri ponazarjalnem primeru »opraulauuce, hualce, Iefizhne oftru fuari, veli nih Iefik fa fobni[!] dershati« pripisan pomen 'kdor veliko govori'²⁴ z označevalnikom nav. slabš., ki glede na okoliščine ni kdo ve kako trden. Beseda nima pripisane nevtralne sopomenke za 16. stoletje (današnja ustreznica je med drugim *jezičnež*), torej je prvi del označevalniške zveze – *navadno* – vprašljiv. Z merili današnjega časa bo težko določati, kaj je bilo slabšalno v 16. stoletju, sploh če upoštevamo drugi dve sestavini naštevalnega niza – *opravljavec* in *hvalec*.

3.12 Ponazarjalni primeri. Svetopisemske navedke bi bilo koristno opremiti z danes veljavnimi natančnimi navedbami mesta (torej s svetopisemsko knjigo ter poglavjem in vrstico v njej, npr. Jer 36,23), saj bi tako bilo lažje zasledovati razvoj besede in njenega okolja v različnih prevodih. Sestavljalec gesla mora za določitev pomena besede, ki se pojavlja v Dalmatinovem prevodu in pri drugih prevajalcih posameznih delov Svetega pisma, tako ali tako pregledati poznejše in tudi tuje prevode in torej pozna lokacijo, npr. v geslu *nožiček*, kjer gre za mesto iz Jeremija 36,23, ta podatek pa je brez vpogleda v izvornik s konkordancami, drugimi izdajami prevodov Svetega pisma in z elektronsko izdajo zadnjega slovenskega prevoda Svetega pisma (Beseda 98) težko izbrskati. Po drugi strani pa se svetopisemski navedki pojavljajo tudi v drugih slovenskih besedilih protestantskih piscev 16. stoletja, lahko bolj ali manj prilagojeni in prirejani, torej ne bi mogli biti opremljeni z natančno navedbo mesta iz Svetega pisma. Ker bi se izdelava slovarja zaradi tega lahko zavlekla, se uporabniki navajanju tega podatka lahko odrečemo: med natančnejšim lociranjem svetopisemskih mest (torej lagodnostjo) in hitrostjo izhajanja posameznih knjig slovarja odtehta slednje.²⁵

²⁴ V SSKJ-ju je razlaga pridevnika *jezičen*² drugačna: **1.** ekspr. 'ki (rad) neumestno, gostobesedno izraža nejevoljo, nesoglasje', **2.** star. 'zgovoren, klepetav'. Beseda je torej do današnjega časa, če berem poskusni snopič in SSKJ prav, doživela pomenski premik.

²⁵ Svetopisemska družba Slovenije napoveduje vnos vseh slovenskih prevodov celotnega Svetega pisma v elektronsko obliko, zato bo primerjava kdaj pozneje možna na ta način,

Nasploh so ponazarjalni primeri v poskusnem snopiču ustrezno obsežni in korektno dokumentirani: viri so enoumno okrajšani, mesta pojavitve iz njih so ob napačni paginaciji v izvorniku navedena na dva načina, namreč narobe in potem še prav (npr. »DPa 1576, 63b, prav 64a(18b)«, str. 120B), pa tudi rešitev z navajanjem robnih opomb je zelo dobra. – V slovarju se mora sestavljalec gesla odločiti za bistveno in povedno sobesedilo (v nasprotju s konkordancami, kjer je sobesedilo levo in desno od iztočnične besede ali njej ustrezne oblike, npr. pri posameznih samostalnikih v posameznih sklonih, določeno s številom znakov, npr. po 56 v levem in desnem sobesedilu, kjer desno vsebuje tudi iztočnično obliko – prim. Neweklowsky 1984). Tehnično je težko doseči, da bi bil isti navedek v podobnih geslih okrajšan vedno enako, čeprav bi ponekod bilo dobro prav to (prvi navedek, ki v geslu *meniški* na str. 85A ponazarja stalno besedno zvezo *meniški orden*, bo v povsem enakem obsegu lahko ponazoril tudi zvezo *nunski orden*), pa tudi potrebe po ponazarjanju so pri različnih besedah različne.

Na tiskovne napake v izvirnih ponazarjalnih primerih so, če je bilo potrebno, sestavljanci opozorili »s klicajem v stično pripisanem oglatem oklepaju« (str. 26) ali pa so izvirnemu ponazarjalnemu primeru dodali del besedila, ki stoji v oglatem oklepaju. Tu bi bilo dobro s kako razločevalno sestavino ločiti tisto, kar je nespremenjeno prepisano iz bližnjega sobesedila, od tistega, kar je navedeno pisno in glasovno posodobljeno, saj meja med enim in drugim ni zanemarljiva in jo zdaj nakazujejo le opazne velike začetnice ali pisne posebnosti iz enega ali drugega časa. Ni jasno, ali je prepisano ali posodobljeno npr. »vtim iftim [peklju] bodo vekoma vpreueliki Martri inu terplenu [...]« (str. 123B), gotovo prepisano pa je npr. »Onu [Boshje krajleftvu] je glih enimu Shenfovimu sèrnu [...]« (str. 95B), »Sushez, Martius .. 6 b Fridolina spoudnika [Dan]« (str. 111B, kjer je na način 16. stoletja z dodatkom rekonstruiran tudi besedni red) in »Ti [GOSPVD Iesu Criste] fi moja Praviza [...]« (str. 107B), kjer pa je slovenski imenovalnik dopolnjen z ohranjeno latinsko zvalniško obliko – tako težavna mesta bo boljše posodobiti torej tudi oblikoslovno.

Trditev iz uvoda »Obvestilna širina večine zgledov je praviloma tako velika, da se je težko v celoti zavedati in da se bo uporabnikom ob različno motivirani uporabi razkrivala šele postopoma« (str. 29) je pretirana, saj podobno velja tudi za druge podatke v tem slovarju in sploh tudi v drugih besedilih, ki so obdelana v njem. Vprašanja, ali bralec o besedi izve več iz zgleda v slovarju ali iz mesta v izvorni knjigi, se raje ne lotevam, saj je v različne namene bolj uporaben zdaj ta, zdaj drugi vir. Slovarski uvod mora govoriti o dejstvih, ne o tistem, do česar se ne dovolj zagnani bralec ne bo (nikoli) dokopal. Na tem mestu kot uporabnik prej pričakujem navedena merila, po katerih so se ravnali sestavljanci pri izbiranju »obvestilno večplastnih zgledov« (str. 29), in razlago te večplastnosti, kar je glede na versko naravo večine upoštevanih besedil posebno vprašanje.

3.13 Frazološki razdelek in razdelek z večbesednimi termini. Ta dva razdelka obravnavam skupaj, ker v slovarskem prikazu med njima ni prav velike

---

res pa je, da ne v dokončni knjižni obliki slovarja slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja.

razlike (»Za oba razdelka veljajo enaka urejevalna pravila«, str. 20): večbesedni termin je po navadi opremljen s terminološkim označevalnikom (in v razdelek z večbesednimi termini ali v frazeološki razdelek spadata npr. zvezi *margranovo jabolko*, str. 67A, in *pižmovno jabolko*, str. 67B, ki pa sta zdaj v geslu *jabolko* napovedani s pojasnilom v zvezi in sta bili, kot pravi poskusni snopič, v 16. stoletju del splošne, neterminološke rabe jezika).

Predstavitev frazeološkega gradiva v slovarjih tujih jezikov nasploh je v zadnjih desetletjih teoretično in praktično dosegla velik napredek. Frazeografski prikaz v SSKJ-ju je sicer doživel kritiko (npr. Petermann 1988), ne pa tudi posebne izboljšave v praksi.²⁶ V Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem (1982–1994) imajo (narečni) frazemi vedno slovarsko obliko in so predstavljeni (pomensko in sobesedilno) v vseh ustreznih geslih, ki so sestavine frazema. V narečnem slovarju govorov spodnje Zadrecške doline (Weiss 1998) je isti frazem v slovarski obliki označen, razložen in ponazorjen samo enkrat, in sicer pri nosilni besedi, tj. pod (prvim) samostalnikom (tudi izpridevniškim), pridevnikom, glagolom, prislovom, števnikom itd., pač glede na to, katera od besed ali njenih oblik kot sestavina frazema ima v tem zaporedju prednost v postavljeni hierarhiji besednih vrst.²⁷ Pri vseh polnopomenskih besedah v frazemu nastopajo kazalke, nepolnopomenske pa pridejo v poštev, če frazem ne vsebuje polnopomenskih sestavin (prim. Čermák 1995: 125). Tako morajo biti zveze *meniška čistost*, *meniška obljuba/zaljuba* in *meniški orden* ter *kupilni list* in *spovedni list* obdelane v ustreznih samostalniških geslih, v geslu *meniški*, *kupilni* in *spovedni* (poskusni snopič ima geslo *spoveden* – prim. tule točko 3.1), kjer so slovarsko predstavljene zdaj, pa bi morale biti navedene le kazalke k njim. Tudi niz »čez dolgo/kratko/majheno« bi moral biti v predložnem geslu *čez* (str. 58B) predstavljen kvečjemu kot kazalka, sicer pa v podgeslih z izpridevniškimi samostalniki srednjega spola *dolgo*, *kratko* in *majheno*. Če je v frazemu več besed iz iste besedne vrste, najdemo razlago in ponazorilo pri prvi od njih (npr. frazem *luč ino pravda* bi moral biti predstavljen pri nosilni besedi *luč* – zdaj je v geslu *pravda*, str. 105A–B).²⁸

Frazem ali terminološko zvezo je treba navesti samo enkrat, pri nosilni bese-

²⁶ Sploh SP 2001 nikakor ne zadovoljuje, čeprav je pravopisno problematičnih veliko frazemov, npr. ob *srečati abrahama*, ki v slovarskem delu (neustrezno) nastopa v geslu *abraham* 'petdesetleten moški', še *odkrivati Ameriko*, *hoditi od Poncija do Pilata*, *stara celina*, *večno mesto*, *novi svet*, *biti koga* [rod.] *kot rusov/Rusov*. Nauk, da sestavine v frazemu nimajo več prvotnih pomenov in da jih je zato treba pisati z malo začetnico, je skrajno vprašljiv (»Tudi pri *mirna bosna* in *iti v kanoso* (prim. *šla je v rim*) bi bila boljša mala začetnica«, namreč tako, kot pri *blagajev volčin* in *parkinsonova bolezen*, »saj to ni bolezen, ki jo je imel Parkinson« – oboje Toporišič 1971, 74). V frazemu lahko nastopi beseda, ki se razlikovalno tudi zunaj frazema piše ali z veliko ali z malo začetnico, npr. *naredil se je Francoza/francoza*, in potem gre pisno brez zastranitev seveda le z veliko, *Francoza*, medtem ko se izgovorjena oblika frazema res požvižga na tovrstne podrobnosti.

²⁷ Dejansko je zaporedje táko kot pri enako pisanih iztočnicah (Weiss 1999, 160).

²⁸ Enako bi veljalo ravnati tudi pri primerjalnih frazemih tipa *tiščati glavo v pesek kot noj*, čeprav je dozdajšnja praksa drugačna (Matešič 1982, VIII; Weiss 1998, 15): frazem je predstavljen pri samostalniku, ki nastopa za primerjalnim veznikom.

di, zaradi gospodarnosti, ki je zaradi včasih omejene količine ponazarjalnih primerov neizprosno nujna, saj bi bilo sicer npr. edinega treba v ponazarjalnem primeru predstaviti večkrat (ga »reciklirati«), in tudi zato, da se razlaga in ponazarjalni primer ter morebitni označevalnik ne ponavljajo na vseh drugih mestih. To je hkrati slovaropiščevo varovalo pred njim samim, saj se mu npr. pri morebitni spremembi razlage ne more zgoditi, da bi jo bilo treba enotiti pri vseh pojavitvah iste stalne besedne zveze na različnih, včasih mnogih mestih.

Slovarske oblike frazema bo dobro pripisati vsem frazemom, tudi tistim, ki je zdaj nimajo, npr. v geslu *gospoščina* pri primeru »inu fso nyu pred to Gospozhi-no poštauli, inu diali« (str. 63B – frazem bi bil *postaviti pred gospoščino* ‘predati sodnim oblastem’), saj jih sicer ne bo mogoče obravnavati in kazalčno prikazovati enotno. – Pregovori, ki so navedeni za ustreznim označevalnikom, nimajo slovarske oblike (*arcat*, str. 44A), kar je izjemno, vendar primerno.

Tudi slovarske oblike frazemov morajo vsebovati vezljivostne podatke: v geslu *oko* je frazem *izginiti iz oči* (str. 94A), ki ga morata seveda dopolnjevati na levi vprašalni zaimek *kaj* (v ponazarjalnem primeru vidimo, da *zvezda*) in na desni vprašalni zaimek *komu* (kar se mora odraziti tudi v razlagi oz. ustreznici frazema, ki je zdaj prilagojen ponazarjalnemu primeru in se glasi ‘skriti se njihovemu pogledu’), tako kot je v naslednjem frazemu, ki je prikazan prav (le da bi na levi lahko imel izkazan vprašalni zaimek *kdo*): *pustiti kaj z oči*. Tu bi bilo dobro, da bi bil vprašalni zaimek, ki označuje le prosto zapolnljivo obvezno obliko samostalnika oz. samostalniške zveze ali zaimka, ki jo je treba nadomestiti, zapisan v drugačnem tisku (prim. Weiss 1998, 16; SP 2001) in da bi v konkretnem primeru *kaj* imel pripisano, da je tožilniški, ne imenovalniški (prim. tule točko 3.9). Če v frazemih ne bo predstavljena leva vezljivost, bo njihov prikaz neizenačen s prikazom glagola.

Zvezi slovenski jezik in kranjski jezik (v geslu *jezik*, str. 70B) nimata pripisanih pomenov in tudi ne pričakovanega komentarja. Odločiti se bo treba za najbrž abecedno zaporedje predstavljenih frazemov oz. večbesednih terminov v istem frazeološkem oz. terminološkem razdelku, o tem, ali bosta ta dva razdelka stala na koncu vsakokratnega gesla ali pri posameznih pomenih, kadar so razvidni, pa tudi o sopomenskem in protipomenskem podatku pri frazemih in večbesednih terminih: sopomenka k frazemu *imeti trpljenje* ‘trpeti’ (str. 119B) je najbrž *trpeti*, protipomenka k *nevoljno trpljenje* pa *voljno trpljenje*; le zadnje je v poskusnem snopiču navedeno (str. 121A–B). – Sestavine stalnih besednih zvez morajo imeti slovarske oblike, torej take, kot nastopajo v iztočnici, saj se konkretna oblika kaže v ponazarjalnem primeru. Zdaj je v geslu *gospoščina* izjemoma zapisana slovarska oblika frazema *duhovna gospodščina* (str. 64B), kar bo treba popraviti.

Slovarske oblike večbesednih terminov morajo imeti v razdelku z večbesednimi termini vedno pripisan označevalnik, kot je storjeno v geslu *štimovec*: »♦ jezikosl. dva štimovca vkupe ‘dvoglasnik’ (str. 111B). Najbrž bi ga lahko imel tudi sam samostalnik *štimovec*. – Nejasno je, po katerih merilih so nekatere zveze zdaj spoznane za frazeme in njim bližnje za večbesedne termine, navedene za ustreznimi znaki. *Zvezi* »materin brat« in »ozhniبرات« (str. 49A) sta recimo, kot pravi poskusni snopič, terminološki, vendar ne pove, iz katere stroke. Frazem je poknjižena zveza

»veljati k ničemer« ‘biti ničvreden’, medtem ko je zveza *vezh velati* ‘presepati’« (oboje str. 127A) termin.

Večja dvignjena pika (•) zdaj napoveduje frazeološki razdelek (str. 33), manjša pa loči izpostavljeni frazem od neizpostavljenega (takega v slovarski obliki od takega v citatni), kar bi bilo treba izpeljati dosledneje (npr. na str. 69A) in bolj razlikovalno. Tako bi moralo biti tudi v razdelku z večbesednimi termini.

V slovarskih oblikah frazemov lahko imajo nekatere njihove sestavine različice (z jeziki (*jezikom*) *govoriti*, str. 69A), druge pa so fakultativne, izpušljive (*držati (svoj) jezik pred čim*, str. 69A), zato je nerodno oboje pisati enako, v oklepaju. V prvem primeru bi lahko med dvema različicama stala poševnica, tako kot v večbesednem terminu *meniška obljuba/zaljuba* (str. 85A) ali – sicer neustrezno, s presledki za poševnicami – v slovarski obliki frazema *vzdigniti svoje oči k Bogu/gori k Bogu/proti nebu/v nebo* (str. 93B). Poševnica bi lahko biti zapisana tudi med prvima sestavinama slovarske oblike frazema *večno, peklensko trpljenje* (str. 119A). Res pa je, da v razlagah med različicami stoji vejica in le redko poševnica (ta med *ali* in *in*, kjer bi bila vejica zavajajoča: ‘neugodno stanje, ki ga navadno spremljajo (hude) telesne ali/in duševne bolečine’ v geslu *trpljenje*, str. 119B).

Vse stalne besedne zveze morajo biti združene v ustrezne razdelke (priporočljiv je en sam vsake vrste v geslu), tako da ne bo več napovedi tipa »v zvezi s **konjski**« (v geslu *arcat*, str. 44A) ali »v zvezi **potehmal ker**« (in tako še za druge zveze v prislovnem geslu *potehmal*, str. 100A–B), saj mora vse podobno ali v frazeološki ali pa v terminološki razdelek.

3.14 Sopomenke in protipomenke. Kot se vidi iz poskusnega snopiča, je predvideno, da bodo sopomenke navedene pri vseh posameznih pomenih, kjer se pojavljajo. V geslu *len* na koncu razlage pomena 1 (*ki ne dela rad*) najdemo sopomenke *nedelov, nedeloven, utragljiv* (str. 81B), v geslu *utragljiv* pa na koncu enake razlage sopomenko *len* in protipomenko *skrben*. Vse to bo treba uskladiti. – Kot sopomenka v geslu *kupovanje* najbrž ne more biti navedena npr. *kupčevanje/kupčovanje* (str. 79A) ali v geslu *ve s* mdr. *reva/reve* ali v geslu *pravda* mdr. *urteil/urteil* (str. 104B, če je *urteil* v snovanem slovarju sploh lahko geslo), saj poševnica ne more stati v iztočnici gesla; v sopomenskem nizu namreč vedno nastopajo ali iztočnice ali pa slovarske stalne besedne zveze (frazemi ali terminološke zveze). Sopomenka je lahko tudi frazem, in to pri navadni besedi ali pri drugem frazemu; v geslu *obhajilo* je to npr. *večerja (Kristuseva/Kristusova)* (str. 91A, kar pa ne bo mogla biti slovarska oblika frazema), kar bo treba oblikovno še domisliti. – Sopomenke in protipomenke so lahko navedene (1) za posameznimi razlagami in pred ponazarjalnimi primeri (tako ima Kempcke 2000), (2) na koncu posameznih pomenov, kot je v poskusnem snopiču zdaj, vendar je to nerodno, saj v geslu *arcat* sopomenski niz »doktor, lekar, špitalmajster, vrač« (str. 44A) stoji za zvezo *konjski arcat*, kar je vsaj zavajajoče, če ne kar narobe, ali (3) v sopomenskem razdelku na koncu gesla (prim. Weiss 1998).

3.15 Etimološki podatek je pripisan pri izposojenkah, razen pri najzgodnejših, kakršni sta *cerkev* in *križ* (uvod, str. 29). Pohvalno je, da so ali bodo z najosnovnejšim podatkom o izvoru »opremljene tudi kalkirane besede in stalne besedne zveze« (str. 30; npr. *was gilt s?* v geslu *veljati*, str. 128A). V poskusnem snopiču je

nejasno objavljeno, da bo etimološki podatek »dopolnjen s sodobnima (posodobljenima) pojavnima oblikama besede iz obeh jezikov« (str. 30). (Pridevnik *sodoben* v slovarju jezika 16. stoletja ni enoumen izraz, saj ni jasno, na kateri čas se nanaša, čeprav ga večkrat povežujemo z današnjim časom kot s 16. stoletjem.) Če je tako, potem bi v geslu *arcat* pri nemškem izrazu *der Arzt* (str. 44B) pričakovali zapisano slovensko pomenko 'zdravnik'. – Etimološki podatek kdaj vsebuje še kaj drugega, kar v uvodu ni omenjeno, recimo namig na čas izposoje, kakršen je v geslu *bajncerli* (str. 45B): »iz nem., očitno pred protestanti, prim. der Winzer«. Ne ravno enoumne formulacije, kakršna je *očitno pred protestanti*, bo treba poenostaviti, dobro pa jih bo tudi poenotiti. (Ali je nakazano, da je bila slovenska beseda prevzeta iz nemščine še v času pred letom 1550 ali da je nemška (ali slovenska?) beseda nastala v času pred nastankom (slovenskega ali nemškega?) protestantskega gibanja?) Ravno podatka pri besedah *bajncerli* in *vencerli* (kazalka na str. 45B) bi lahko pokazala na razlike pri izposoji ene in druge besede (prim. Striedter-Temps 1963, 71–73, 88). Z navajanjem natančnejših etimoloških podatkov bi se slovar privezal na natezalnico, s katere ne bi več mogel: nove raziskave bi hitro lahko povzročile, da bi podatki iz tega slovarja zastareli (seveda v prvem delu bolj kot na koncu, kjer bi se jih dalo in bi jih bilo treba aktualizirati).

V geslu *veljati se* etimološki podatek »po nem. was gilt's? h gelten« (str. 128A) nanaša le na zvezo *kaj velja*, predstavljeno v pomenu 10. Za to bi bilo dobro uporabiti komentar, ki bi etimološki podatek zamejil na stalno besedno zvezo.

4 Tehnične podrobnosti

4.1 Tipkopis je izdelan sorazmerno skrbno; v ponazarjalnem gradivu skorajda ni napak.²⁹ Sicer pa so se korekturi izmuznile posamezne podrobnosti. Zdaj je v poskusnem snopiču recimo *SOČASNIK* nam. *SOČASNIH* (str. 29) in *SLOVANSKEGA* nam. *SLOVARSKEGA* (str. 30); *Hyeronymus* nam. *Hieronymus* (str. 8); zdaj je *3.169 000 (listkov)* (str. 18 – pogostnostni podatek v geslu *mi* je *15.000*, str. 86A in tudi str. 14); podpičje stoji namesto dvopičja za besedo *čustva* (str. 61A); namesto vezaja bi moral stati pomišljaj (*1581-82*, str. 56B, 58B, 80A – v uvodu na str. 35 je prav; *315-316*, str. 64A, 264-265, str. 81A; ustrezno je npr. *82a-b*, str. 76A); v *vzročno-posledično razmerje* (str. 99B) bi moral stati vezaj namesto pomišljaja; v *ž ed.* (str. 113A) manjka pika; za zaklepajem v *kupiz* (str. 16), za besedo *PREDIGA* (str. 26), za besedo *tretji* (str. 12) in za besedo *Bohorič* (str. 34, predzadnja vrsta) bi morala stati vejica, prav tako za letnico v »MD 1592 T7b« (str. 55A) in v »TC 1555 F1« (str. 103B); dvopičje za besedo *obžalujejo* (str. 66B)

²⁹ Kup napak je v kolofonu (str. 2): prvi dve vrstici v njem sta zapisani v elektronski ležeči pisavi, kar je spregled; v imenu izdajatelja – moralo bi biti *Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – se slovenski* kljub drugačni angleški rabi še vedno piše z malo začetnico, sekcija, kjer je nastal poskusni snopič, se imenuje *Sekcija za zgodovino slovenskega jezika* (v kolofonu pridevnik manjka), za dvopičjem za besedo *izdajatelja* manjka presledek, inštitut pa v tem kolofonu predstavlja *Varja Cvetko Orešnik* (v kolofonu njen drugi priimek manjka). Na te napake v kolofonu, ki so na videz obrobne, opozarjam zato, ker se ni zgodilo prvič, da se Založba ZRC pri kolofonu ni dovolj potrudila, kar je velika škoda.

ne bi smelo biti polkrepko; roditeljska oblika v geslu *trg* (str. 111A) bi morala biti navadna, ne polkrepka; polkrepki bi morali biti predlogi v slovničnem podatku v pomenih 12a, c in č na str. 61A–B, tako kot je v pomenu 13 polkrepek predlog *proti* na str. 61B; črka *ž* v *živeti* v razlagi v pomenu 2 mora biti ležeča (str. 55B); črki *ú* in *ô* sta iz neustreznega črkovnega nabora v besedah *púle* in *ôzhmo* (str. 77B). – Napoved opombe v Dalmatinovi Bibliji 1584 je zapisana z ležečim *b* (str. 103A), čeprav bi lahko bil pokončen, saj tudi drugi prvotno ležeči deli besedil protestantskih piscev 16. stoletja v poskusnem snopiču niso pisani ležeče. Ta dva navedka morata biti povezana, tako kot so sicer tisti s pojasnilom »robna op.[omba]«, ki imajo potem podatek o mestu v izvorniku naveden samo enkrat (npr. na str. 124B). – Začetni del nadpisanega oklepaja manjka v »DB 1584, I,)⁽¹⁾VIb« (str. 120B), kar se vidi tudi iz prav zapisanega »DB 1584, I,)⁽¹⁾Vb« (str. 124B). – Presledka ne bi smelo biti pred številko 5 v »I,): (5a« (str. 50A); v *S. Paul* (str. 101B) bi moral biti za piko presledok, prav tako bi *P2* v geslu *menihov* moralo biti zapisano s presledkom, s presledkom se morata v »Mathei. v.xix« (str. 102A – prim. s piko na koncu povedi v ponazarjalnem primeru »Sakai sedem vtim S. Pifmu, ie enu shtiuene pres zhisla Math. 18.«) pisati rimski številki poglavij iz Matejevega evangelija, za prvim delom ogla-tega oklepaja v podpisu na str. 116A pa ga ne bi smelo biti. Narobe je tudi pisano s presledkom »^b slata Iabulka« (str. 67A), medtem ko je v sosednjem stolpcu prav, brez njega: »^cjesizhizh« (str. 67B); podobno še »vsel^a) dve palici« (str. 123B – tu bi moral ^a) stati tik pred besedo *dvej*), v ponovljenem primeru »^a) dve palici« pa za ^a) ne bi smelo biti presledka. Presledka ne sme biti tudi v italijanski ustreznici »smode ratamente« (str. 58A) iz Megiserjevega štirijezičnega slovarja, v katerem je navedeno mesto na str. Q4a, ne na Q4^b, kot piše v poskusnem snopiču. Presledok manjka pred tremi pikami v »dnevu...;« (str. 59B).

Namesto *Trošt Matija* (str. 22) bi moralo biti *Matija Trošt*, saj ne gre za abecedni seznam (ali pa naj bi za priimkom stala vejica, tako kot je ustrezno narejeno na str. 34–35 – obrnjeno zaporedje, namreč okrajšano ime in priimek, bi morali biti zapisani tudi v preglednici na str. 36–39).

Kaka delitev je napačna (*gofpo-* / *dfzhini*, str. 62A, *Pas-* / *hine*, str. 77B, ^b / *s'prau*do, str. 103A, kar se gotovo ne sme deliti; *CI-* / *b* kot oznaka strani, str. 55A, *Shco-* / *ffe*, str. 57B, *KP-* / *o* kot krajšava za Kreljevo Postilo, str. 71B) ali moteča (*o-* / *zheh*, str. 92A, *o-* / *zhima*, str. 94A, *P* / *I*, str. 89B, **P* / *1563*, str. 88A in tako še na str. 5, *na-* / *drednem*, str. 100A, *Salnzh-* / *ne*, str. 115B, tudi v nemškem *begrü-* / *ffung*, str. 129A, [*F* / *N.*], str. 102a, kot okrajšava za *France Novak*, [*M.* / *M.*], str. 128B, kot okrajšava za *Majda Merše*³⁰).

Zavaja lahko k sreči redko neustrezno rabljena resica ('), ki sicer označuje mesto naglasa v izgovornem podatku, namesto opuščaja ('): *k'febi*, *v'prizho*, *v'ku-*

³⁰ Tako kot pri deljenju besede ni primerno, da ostaja v prejšnji vrsti samo ena črka ali da v novo za številkami ne prenašamo simbolov, kot sta *m* za 'meter' ali *kg* za 'kilogram' (SP 2001, 68, § 610), bi lahko veljalo tudi tu, saj napoved v obliki ene same črke v prejšnji vrsti deluje izgubljen. Tovrstna pravopisna stilistika je slabo uzaveščena, sploh zaradi novejših tehnologij, ki nekaterih postopkov na videz ali pa zares ne omogoča. – O deljaju in tudi o deljenju pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja gl. Weiss 2002, 264–265.

pilnim (vse na str. 20), *h'timu* (str. 41), *v'nash* (str. 70A), *v'tragliv* (str. 121A), *v'fvoim* (str. 121B); narobe je tudi *l'* in *n'* namesto *l'* in *n'* (str. 38), kjer je opuščaj t. i. »mehčaj«. Kriv je neprilagojen urejevalnik za računalniški vnos besedila.³¹ – Okrajšava *ed.* pred *tož.* (v geslu *utragljivost*, str. 122B) je odveč, ker je napovedana že pri imenovalniku vrstico prej. – Ponazarjalni primer v geslu *joger* na str. 72A ima pripisano »TE 1555, Ab« – moralo bi biti *A1b*.

Med verzi iz Trubarjevega Katekizma 1550 (»Hotela ye prauiza De bi zhloik [...]«, str. 106B) bi pričakovali po dve pokončni črti kot znamenje za konec vrstice (prim. na str. 110A). Tako bi bile razložljive nekatere velike začetnice in manjkajoča ločila v navedku, čeprav sta dve pokončni črti sicer zapisani samo, če »je iz pomenskih ali stilnih razlogov treba upoštevati vrstičnost zapisa besedila v izvirniku« (str. 26). Pokončni črti sta nepotrebni v nemškem navedku iz Lutrovega prevoda Svetega pisma, kjer označujeta konec strani v izvirniku (str. 60A).

Podpičja in vejice, ki ločijo samostojne in zamenljive enote razlag ('je, obstaja', str. 98B, 'gorje, veliko trpljenje, žalost', str. 123B), pa tudi podpičja in dvo-pičja na koncu razlag ('od določenega časa dalje; od takrat:', str. 99B) bi bi bilo treba pisati pokončno, ležeče pa le vejice, ki urejajo skladnjo v razlagi in stojijo med nezamenljivimi enotami ('ki preživlja, prestaja kaj neprijetnega, zlasti revščino', str. 112A).

Ločilo *:/:*, ki pri protestantih označuje verzno mejo v tekočih vrsticah, je na str. 95B in 104A prepisano kot nestično, na str. 96B pa kot levostično (Weiss 2002, 266). To bi bilo dobro poenotiti, tako kot je poenoteno pri opuščaju, ki je v poskusnem snopiču vedno stičen, in pri poševnici iz prvotnih v frakturi pisanih besedil, ki je v poskusnem snopiču vedno levostična.

Poševnica nastopa v treh vlogah, in sicer kot nekoliko krepkejši (večji?) nestični »znak, ki uvaja pomenske odtenke in stilizme« (str. 33, npr. na str. 75a spodaj), kot stični »znak, ki loči različice« (str. 33, npr. *iefike/iesike/jesike*, str. 68A), hkrati pa je npr. v Trubarjevem Katekizmu 1550, pri Megiserju med nemškimi ustreznicami (med slovenskimi je na takem mestu vejica) ali v Lutrovem prevodu Svetega pisma iz leta 1545 tudi ločilo, ki je nakazovalo premor za vdih in le delno ustreza današnji vejici in piki, ki ju pišemo po skladenjskih pravilih, npr. *Potle fe tudi praui ana Vera/ de kar aden timu drufimu oblubi/ de fe tu derfhi/ to ifto Vero moremo imenouati ano zhloueško oli kupzhouo Vero* (str. 76A). Kot vidimo, je tu poševnica levostična: to poenotenje sestavljalcev poskusnega snopiča je treba pohvaliti. V razlagah, ki so v poskusnem snopiču natisnjene ležeče, pa stoji tudi med pari vprašalnic, s katerimi sprašujemo po sklonih: 'narediti, povzročiti, da kdo/kaj neha obstajati' (str. 52A). Tu besedi, med katerima stoji, nista različici in brez posledic za pomen nista prosto zamenljivi. Poševnica stoji med parnima vprašalnica-ma po istem sklonu tudi v vezljivostnih podatkih: »kdo/kaj; kaj, na koga/kaj« (v geslu *čakati*, str. 55B). Različice bi morale biti ločene s stično poševnico, zato je v posodobljeni slovarski obliki frazema njihova desna nestičnost napačna: *vzdigniti svoje oči k Bogu/ gori k Bogu/ proti nebu/ v nebo* (str. 93B; prav pa je v slovarski obliki frazema *biti čez maso/mero/moč/silo*, str. 58A, ali *vzdati dobro/mir*, str. 129B). Najbrž

³¹ Pohvaliti je treba pisanje opuščaja načeloma stično.

je to napako povzročil računalniški program za namizno založništvo, vendar bi v korekturah morala biti odpravljena.

4.2 V živi pagini bi lahko bil namesto nestičnega vezaja uporabljen prav tako nestični pomišljaj (*oko – postati*, str. 94), strani, na katerih je zapisan samo eno geslo (oz. del istega), imajo v živi pagini zapisano ustrezno iztočnico le enkrat (torej npr. *postati* nam. *postati – postati*, str. 95), na str. 112–116 bi morale biti v živi pagini zapisano *trpeti* nam. *trpečljiv*, na str. 66 pa bi pred *jabolko* moral biti presledek. Pohvalno je, da so gesla, začeta na prejšnji strani, v nasprotju s SSKJ-jem, ki pa tu ni povsem dosleden, izkazana v živi pagini tudi na strani, na kateri se nadaljujejo.³²

4.3 Tisk je lep – oblikovalec Lucijan Bratuš se je s pisavo, nerodno imenovano »Adam Bohorič« (str. 10), potrudil –, vendar pa bi iz pedagoških in prepisovalskih razlogov lahko bila črka *f* (v poskusnem snopiču nastopa le pokončna, torej *ſ*) oblikovana brez ostanka vodoravne črte na levi, saj ta daje občutek, kot da gre za poškodovano ali prirejeno črko *f* (prim. *ffliffom*, str. 45A). Do zamenjav pri poznavalcih skorajda ne prihaja, vendar je treba računati tudi na to, da bodo slovar dobili v roke slabši bralci bohoričice, ki bodo *f* res brali kot *f*, s tem pa se jim bo besedilo še dodatno odtujilo in zaklenilo. Tako bodo pisci, ki so uporabljali bohoričico, pri njih označeni, kot da so imeli dve napaki hkrati – govorno in pisno. Nekaj lahko k usposobljenosti za branje bohoričice prispeva šola, nekaj pa danes stavljena besedila, ki bodo v grafičnem pogledu nedvoumna.³³

Zaradi branja in prepisovanja, ki bi v snovanem slovarju morala prevladati nad estetskimi razlogi, morajo biti v poskusnem snopiču in v slovarju ligature povsem opuščene (v slovenskih besedah predvsem *fh*, *fi*, *fk*, *fl* in *ft*, *st – milost*, *vrednust*, oboje str. 64A), vendar pa ne v uvodu in recimo na naslovni strani v besedi *protestantskih*, v latinskih *ct – lactea*, str. 71A), ker lahko bralca zavajajo, kot da bi šlo za novo črko, in nadomeščene s posameznimi črkami. Nič jim ne bi manjkalo in zagotovo ne bi zavajalo, kot zavaja zdaj: pri *viffoke* (str. 63B) gotovo ni nič narobe, ker *ff* ni ligatura – dva *f*-ja sicer večinoma sta, vendar v poskusnem snopiču nista, kar se vidi iz italijanskega primera *affato* (str. 51A; prim. z ligaturo *fl* še *ffliffom*, str. 45A). Ob vseh drugih posebnostih težkega besedila bi bila sestavljalcem (tudi pri korekturah) in bralcem prihranjena skrb manj.

Črke v poskusnem snopiču so v primerjavi z drugimi tovrstnimi deli nekoliko prevelike, zato je na dveh odprtih straneh sorazmerno malo besedila. (Slovarji morajo krmariti med priročnostjo – klasični format, kakršen je bil izbran za poskusni snopič, je gotovo najprimernejši – in količino podatkov, ki jih dajeta dve hkrati odprti strani. Morda se da kaj malega izkoristiti z zmanjšanjem beline roba, kar pomeni npr. tudi številko strani v živi pagini – v poskusnem snopiču je zapisana na dnu

³² Da je tako edino prav, kaže Slovenski biografski leksikon, ki ima na čisto zadnji strani (v 4. knjigi na str. 1049) konec gesla *Žvanut* in v živi pagini seveda iztočnico gesla, ki se nadaljuje s prejšnje strani.

³³ Ko je ob 200. obletnici Prešernovega rojstva 3. decembra 2000 izšla priloga dnevnika Delo (imela je naslov Kmetijske in rokodelske novice) s ponatisom dela Krsta pri Savici v bohoričici, je bilo v njem mnogo napak, najhujša pa je bil dosleden zapis dolgega *s* (*ſ*) z ligaturo *fl*, kar je besedilo tako rekoč povsem skvarilo.

strani.) – Tudi zaradi štirih različnih velikosti črk (str. 30) ne gre drugače, vendar priporočam omejitve na dve velikosti, saj premajhna razlika (črke so zdaj velike 12, 11, 10 in 9 točk) ni smiselna: bralcu ne pomaga kaj dosti, avtorjem pa pri pisanju in pripravi besedila za tisk naredi kup nepotrebnih težav in skrbi. Bolje bo izkoristiti do zdaj še neuporabljene vrste oklepajev in pisav ter druge možnosti (npr. rastrsko podlago), ki jih ponujajo tudi nove računalniške tehnike. – Podpičje je zdaj močno preobremenjeno ločilo; na koncu odstavkov bi večinoma lahko odpadlo, vsaj na meji dveh razdelkov bi ga lahko spremenili v kako drugo ločilo, ki bi bilo veliko boljša orientacija, odveč pa je tudi med ponazarjalnimi primeri in na koncu odstavkov, sploh pred medrazdelki z navedki iz sočasnih slovarjev (npr. str. 68B, 74B, 75B). Ti seveda spadajo že v razlagalno-ponazarjalni del, le da jih k posameznim pomenom ni mogoče uvrstiti »zaradi pomenske širine tujejezičnih ustreznih iztočnice« (str. 18), in bi jih lahko označili s številko 0 (tudi če siceršnji razlagalno-ponazarjalni razdelek zdaj ni členjen s številkami). – Označevanje pomenskih enot s številkami je zelo razkošno (recimo v prislovnem geslu *potehmal* na str. 99B, v katerem je zaradi rimske številke ena vrstica kar prazna). K optičnemu zgoščevanju besedila bi pripomogla tudi varčnejša raba odstavkov in praznih vrstic med gesli. V primerjavi s SSKJ-jem in tudi tujimi zgodovinskimi in siceršnjimi slovarji je »zračnost« v poskusnem snopiču kar pretirana in se jo bo dalo zmanjšati, ne da bi trpela preglednost. (V tem pogledu vzorna se mi zdi predelana izdaja Grimmovega nemškega slovarja, ki ima različne podatke v geslu izražene z različnimi in različno oblikovanimi pisavami. Med obema stolpcema so navedene tudi številke vsake pete vrstice v njih.)

Pri ligaturi *æ* (pokonci *æ*) za *ae* in morebitni *œ* (pokonci *œ*) za *oe* v latinskih besedah v poskusnem snopiču ne bi bilo treba vztrajati, saj tudi v 16. stoletju pri njej ni bilo enotnega ravnanja: v poskusnem snopiču je v latinski besedi *præstare* (str. 127A) ligatura za *ae* uporabljena, medtem ko je v besedi *Saepe* (str. 57B) in v naslovu Bohoričeve slovnice *Arcticae horulae fuccifivae* (tako je zapisano v poskusnem snopiču na str. 35) ni, čeprav je v izvorniku zapisana tudi na koncu vseh treh besed naslova in čeprav so v poskusnem snopiču naslovi knjig protestantskih piscev (na str. 34–35) sicer prepisani sorazmerno natančno. Če bo ligatura v slovarju ohranjena, bo s tem oteženo prepisovanje iz njega, hkrati pa bo bralcem sugerirano, da ligatura pomeni kaj drugega kot dve posamezni črki. Prihaja lahko tudi do razlik med tiskom in morebitno elektronsko obliko, kjer bi se pri iskanju besed, zapisanih z ligaturami, zapletlo.

Nepotrebno je vztrajati pri prepisovanju dolgega *s* (*f*) iz frakture v nemščini s prav tako dolgim *s* v antikvi, saj tega ne delajo v znanstvenih besedilih niti Nemci: obe različici *s*-ja sta v nemščini v frakturi namreč položajni. Zato je edino ustrezen prepis naslova Trubarjevega Katekizma 1550 iz frakture v antikvo, ki ga najdemo pri Oskarju Sakrauskem (čeprav je ta marsikdaj površen): *Catechismus In der Windischenn Sprach sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß* (Sakrausky 1989, 81). V slovenski znanstveni literaturi prevladuje drugačno ravnanje, zato se npr. za isto Trubarjevo knjigo uporablja prepis *Catechismus* (poskusni snopič, str. 34) in *Catechismus In der Windischenn Sprach* (Rigler 1968, 7).³⁴ Hkrati pa je treba *f* v

³⁴ Zaradi Riglerjevega načina je to ohranjeno v bibliografiji k Riglerjevim zbranim spisom (Kenda-Jež – Weiss 2001, 574).

slovenskem besedilu na naslovni strani Trubarjevega Katekizma 1550 pri doslednem prepisu seveda ohraniti: »Anu kratku Poduuzhene f katerim vfaki zhlouik more vnebu pryti.«

Tako se je v poskusnem snopiču zgodilo, da so navedki iz nemške Lutrove Hišne postile iz leta 1566 v poskusni snopič prepisani z dolgimi *s*-ji (*Chriften, sich, müffen, follen*, str., 116B), ker so avtorji poskusnega snopiča očitno imeli nemško besedilo na razpolago le v frakturi, medtem ko so navedki iz Lutrovega nemškega prevoda Svetega pisma iz leta 1545 navajani po izdaji, ki so jo že Nemci prepisali iz frakture v antikvo (objavljena je bila leta 1974 – prim. poskusni snopič, str. 35), in v poskusni snopič prepisani z navadnimi *s*-ji (*versucht*, str. 25, 126B, *Jst, gewesen*, oboje str. 59B – navajam primere, v katerih se v frakturi piše dolgi *f*), čeprav je sicer v naslovu iste knjige zapisan dolgi *f* (ker je preslikan: *Biblia, Das ift: Die gantz Heilige Schriff*).³⁵

Prav tako nepotrebno je prepisovati *ä, ö* in *ü* kot take (npr. *träg*, str. 81A, *fürtreffen*, str. 127A), ampak jih je mogoče spremeniti v ustrezne črke s preglasom, tj. v *ä, ö, ü* (prim. *gewöhen* v Sakrausky 1989, 80, 82)

Drugače je seveda treba ravnati pri slovenskih besedilih v začetnih dveh Trubarjevih delih iz leta 1550 in občasno še v poznejših, ki so prav tako natisnjena v frakturi, ter seveda v bohoričici: v slovenščini sta *f* in *s* (ter *fh* in *sh*) pomensko razlikovalna. Ti dve vrsti *s*-jev kot velika začetnica oz. v nizu samih velikih črk v 16. stoletju sovpadata v en sam *S* (oz. *Sh* ali *SH*). Razlikovanje med črkama *S* (za današnji *S*) in *S* (za današnji *Z*) ter med *Sh* in *Sh* (za *Š* in *Ž*) je uvedel šele Ožbalt Gutsman leta 1770. Pri prepisovanju dolgega *f* iz starih tiskov v nemščini in latinščini v današnjih besedilih najdemo različne načine. Jože Toporišič v prevodu Bohoričeve slovnice v teh dveh jezikih ohranja vse dolge *s*-je, Jože Stabej v obrnitvi Megiserjevega slovarja Thesaurus polyglottus iz leta 1603 (Stabej 1977) piše dolge *s*-je v latinščini in tiste v nemščini prepisuje v navadne, medtem ko Annelies Läg Reid v obrnitvi Megiserjevega slovarja Dictionarium quatuor linguarum (1592) vse dolge *s*-je (nemške in latinske) prepisuje v navadne (Megiser 1967). Preizkus za nemščino pokaže, da prepis dolgega *s*-ja v frakturi iz obdobja in okolja slovenske pisave bohoričice (npr. ustreznica *Meffer* v Megiserjevem prvem slovarju, v poskusnem snopiču tako zapisana v geslih *nož* in *nožič*) da drugačen rezultat kot ista nemška črka iz obdobja, ko se je slovenski jezik že pisal v gajici (npr. v Pleteršnikovem slovarju, od koder čisto enako in prav tako v frakturi zapisane ustreznice *Messer* danes gotovo ne bomo prepisali z dolgima *s*-jema). To kaže, da nemščino obravnavamo na dva načina in v skladu z vsakokratnimi slovenskimi razmerami – enkrat glede na sočasno bohoričico in drugič glede na sočasno gajico –, kar je nepotrebno in smešno, saj se ob slovenskem prehodu iz bohoričice v gajico z nemščino ni zgodilo nič takega, kar bi zahtevalo različni ravnanji pri prepisovanju *f*-ja iz frakture.

Tudi pri prepisovanju iz latinščine je dolgi *s* nepotreben, razen če pri sestavljalcih poskusnega snopiča ne gre za doslednost, ki izvira iz posebne slovenske rabe, kar pride prav v primerih, ko se ne ve, ali gre za latinsko ali slovensko besedo

³⁵ To je nedoslednost, ki zahteva rešitev v pravo smer in jo tudi že nakazuje. V nemških primerih je pač nesmiselno, da bi bili bolj papeški od Nemcev.

v sicer latiničnem slovenskem besedilu – vsaj v 16. stoletju bi bila nemška zelo verjetno pisana v frakturi.³⁶ V naslovu Bohoričeve slovnice *Arcticae horulae fuccifivae* (poskusni snopič, str. 35) najdemo dva dolga *s*-ja, medtem ko je ligatura *æ* – kot že rečeno – prepisana v *ae*, kar v poskusnem snopiču glede na sicer nedosledno rabo ligature za *ae* ni dosledno (in npr. tudi pri Berčiču 1968, 234 ni).³⁷

V navajanju slovenskih in tujih virov v poskusnem snopiču (str. 34–35) je prišlo do razkoraka: imena krajev, kjer je izšla vsakokrat navedena knjiga, so posodobljena (*Tübingen, Wittenberg, Ljubljana, Nürnberg iz Noribergae* ...), medtem ko je *Nürnberg* prepisan iz frakture tako, da je mali *e* nad *u*-jem (*ů* za *ü*) ohranjen.

Zaradi sičnikov in šumevcev in tudi zaradi *V*-jev med samimi velikimi črkami v naslovu je torej slovenska besedila (in tudi naslove knjig v bohoričici) za znanstveno rabo treba prepisati dosledno (z upoštevanjem vseh velikih in malih črk), za poljudnejšo rabo pa jih je treba prilagoditi, vendar za to za zdaj še ni kakih natančnih pravil. Kot že rečeno, pa zdajšnja bibliografska določila ne zadostujejo.

Treba je vedeti, da bo snujoči se slovar slovenskega jezika protestantskih

³⁶ Primer za to so tri vrstice besedila pod lesorezoma na naslovni strani Trubarjevega Katekizma 1550, ki so v celoti napisane v antikvi. Branko Berčič (1968: 168) je tretjo vrstico od spodaj prepisal kot *Psalm 5. 2* – če že, bi moral glede na svoje siceršnje prepisati v obliki *Pfalm* –, kjer bi na prvi pogled lahko rekli, da gre za slovensko ali nemško besedo *psalm*; vemo pa, da je slovensko besedilo v tej knjigi pisano v frakturi. Berčičevo napako molče popravlja Sakrausky 1989, 79, 81–82: besedilo je poškodovano in ga je treba brati kot *Psalmus 21*, brez pričakovane pike na koncu. V Psalmu 22,28 (Trubar je psalme številčil po grškem štetju, že pri Lutru pa je bilo v navadi hebrejsko, kakršno je tudi naše današnje) res beremo besede iz Vulgate, ki jih je za tem navedkom zapisal Trubar: »Reminiscentur & conuertentur ad Dominum uniuersi fines terrae«, v današnjem prevodu: »Spomnili se bodo in se vrnili h Gospodu vsi konci zemlje«. – Ob tem je v Berčičevem zapisu še ena napaka: Trubar je leta 1550 pri svetopisemskih knjigah lahko pisal le poglavja (in v tem primeru pri psalmu njegovo številko), zagotovo pa ni mogel navesti vrstice. Sprva je bilo namreč besedilo Svetega pisma razdeljeno le na posamezne knjige. Leta 1205 je pariški profesor teologije Stephan Langton, ki je pozneje postal canterburyški nadškof, svetopisemsko besedilo razdelil na poglavja, in ta razdelitev se je sčasoma uveljavila. Razdelitev v vrstice izvira iz prve plovice 16. stoletja. Leta 1551 jo je v grško-latinski izdaji Nove zaveze uveljavil pariški tiskar in učenjak Robert Étienne, imenovan Stephanus, ki je pozneje na ta način razdelil še Staro zavezo. Vmesni naslovi v svetopisemskem besedilu so veliko mlajši, od izdaje do izdaje se lahko spreminjajo in niso njegov prvotni sestavni del.

³⁷ Po drugi strani pa je komajda še uporabno prepisovanje iz bohoričice, v katerem dolgi in kratki (navadni) *s* sovpadeta, in zamenjevanje velikih črk z malimi, kar se dogaja v novejših bibliografskih opisih, npr. v knjigi Trubarjevih nemških predgovorov k slovenskemu in hrvaškemu reformacijskemu delu (Sakrausky 1989, npr. 412–413) ali v katalogu Biblije na Slovenskem (Zadnikar – Hrovat – Smolik 1996, 217–220). Potem je že boljše še večje ponašanje. Bibliografij imajo za identifikacijo namenjen opis knjig, natisnjenih v bohoričici, svoja pravila, ki so za kaj drugega kot za identifikacijo neprimerna, saj so zelo približna: za znanstveno jezikoslovno rabo je treba ostati pri strogem načinu, ki je marsikdaj videti okoren, hkrati pa bi morali pregledati načine ustreznega prepisovanja iz bohoričice in določiti najprimernejše, in sicer tudi za metelčico in dajničico ter za druge posamezne znake, ki so se pojavljali približno do (srede) 19. stoletja.

piscev 16. stoletja postavil standard za izdajanje tudi drugih slovenskih zgodovinskih slovarjev, zato mora biti izdelan kar se da brez napak in nedoslednosti.

5 Izdajanje poskusnih snopičev slovarjev je namenjeno za to, da še pred izidom snovanega slovarja pokaže stranpoti in slabosti, ki se jim pozneje v dejansko izdanem delu sestavljenci lahko izognejo. SSKJ je tudi zaradi prej izdanega poskusnega snopiča (bil) prav dober izdelek. Seveda pa lahko poskusni snopič da ustrezne rezultate le, če je pripravljen dovolj bogato. Tako bi tudi v pričujočem poskusnem snopiču lahko bil kje (morda čisto na koncu) objavljen seznam vseh iztočnic in podiztočnic ter kazalk, ki so v njem (tako so v poskusnem snopiču slovarja stare knjižne prekmurščine Vilka Novaka na str. 19 objavljene iztočnice – Novak 1988), lahko pa tudi odzadnji seznam iztočnic in podiztočnic ter seznam gesel in podgesel po besednih vrstah. – Poskusni snopič naj bi prikazal »tudi strnjen del načrtovanega slovarja, namreč eno od začetnic ali del ene od začetnic [...], kar bi omogočilo tudi oceno gostote zajetja besedja«, kot sem napisal v oceni poskusnega snopiča novega gozdarskega slovarja (Weiss 1991/92, 241). – V današnjem času si lahko sestavljenci poskusnih snopičev privoščijo, da predstavljeno besedilo dajo zainteresiranim na voljo v računalniški obliki tudi prek interneta. Od tega bi imeli korist pisec pripomb k poskusnemu snopiču, ker bi bilo pregledovanje lažje, ter kolektiv sestavljalcev in slovar sam, saj bi bile rešitve v njem boljše.

6 Izdaja slovarja slovenskega jezika protestantskih piscev druge polovice 16. stoletja je med prednostnimi nalogami slovenskega jezikoslovja; pomembna je zanj nasploh in še posebej za slovensko slovaropisje, ki za vsa novejša obdobja do danes potrebuje pripomoček s slovarsko predstavljenim jezikom iz začetnega polstoletnega slovenskega jezikovnega knjižnega ustvarjanja.³⁸ Te potrebe ni mogoče dovolj poudariti. Z ustrezno slovarsko predstavljenim besedjem bomo dobili vpogled v predstavnost slovensko pišočega izobraženca druge polovice 16. stoletja. Taka dela so potem lahko tudi spodbuda za nove raziskave.³⁹

Izvedbeno gre za zelo zahteven in obsežen projekt, ki mu danes, ob pripravi zasnove, manjka izdelovalcev tako zelo, da je glede na veliko količino izpisanega gradiva nemogoče izračunati, kdaj bo končan. Ob trdnem začetku, zdaj, ko je zbrano gradivo, ko je oblikovan načrt za slovar in ko potekajo nadaljnja pripravljalna dela (sestavljanje geslovnika), je to, da bi začel izhajati, ena od največjih želj nas, uporabnikov, povečanje števila sodelavcev, česar ni mogoče doseči niti v nekaj letih, pa ena od največjih potreb veliko premajhnega kolektiva.

Pri samem delu bi se dalo marsikatero napako odpraviti z rabo računalnika, s katerim je bila sicer pripravljena predloga za tisk, vendar ga je v pregled celote treba vključiti dovolj zgodaj. Nasploh bo v prihodnosti treba razmisliti o prenosu gradiva za ta zgodovinski slovar, namreč s preslikanjem knjig in listkov ali celo s prenosom vseh slovenskih protestantskih besedil 16. stoletja v elektronsko obliko.

³⁸ O slovaropisnih dosežkih in nalogah za starejša obdobja slovenskega jezika prim. Merše 2000.

³⁹ Taka je bila objavljena pred nedavnim o besedi *buča* v Dalmatinovi Bibliji (Sirk 2001).

Zasnova slovarja slovenskega jezika protestantskih piscev 16. stoletja, kot se kaže v poskusnem snopiču, je med najcelovitejšimi in najbolj vsestranskimi v slovenskem slovaropisju doslej, v nekaterih podrobnostih, na katere sem poskušal opozoriti tule, pa bo potrebna ponovnega pretresa in temeljitega premisleka.

Navedenke

- Berčič 1968 = Branko Berčič, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts, *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, ur. Branko Berčič, München, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1968 (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 1), str. 152–268 + 84 pril.
- Beseda 98 = *Beseda 98, Slovenski standardni prevod Svetega pisma na CD-ROM-u*, Ljubljana, Svetopisemska družba Slovenije, 1998. (Cede.)
- BSJ 1998 = *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki, A–Ž*, Ljubljana, Založba ZRC, 1998 (Slovarji).
- Čermák 1995 = František Čermák, Frazеografie, *Manuál lexikografie*, ur. František Čermák – Renata Blatná, Junočany, H&H, 1995, str. 116–136.
- Gros 2000 = Jerneja Gros, *Samodejno tvorjenje govora iz besedil, Postopek za izdelavo sintetizatorja slovenskega govora*, Ljubljana, Založba ZRC, 2000 (Linguistica et philologica).
- Hočevar 2001 = Mojca M. Hočevar, Dve drobni knjigi velikega pomena, *Delo – Književni listi* 2001-05-23, str. III.
- Kempcke 2000 = Günter Kempcke, *Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, Berlin – New York, de Gruyter, 2000.
- Kenda-Jež – Weiss 2001 = Karmen Kenda-Jež – Peter Weiss, Literatura in viri, Jakob Rigler, *Zbrani spisi 1, Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*, Ljubljana, Založba ZRC, 2001, str. 517–579.
- Kolarič 1971 = Rudolf Kolarič, Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae, *Adam Bohorič, Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache, Wittenberg 1584 II, Untersuchungen*, München, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1971, str. 29–82.
- Levec 1899 = Fran Levec, *Slovenski pravopis*, Dunaj 1899.
- Matešić 1982 = Josip Matešić, *Frazеološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, Školska knjiga, 1982.
- Megiser 1967 = Hieronymus Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*, prir. Annelies Lägroid, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1967 (Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris – Fontes et dissertationes 7).
- Merše 2000 = Majda Merše, Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 10, *Slovensko jezikoslovje danes in jutri – Slovenski slavistični kongres, Celje, 1999*, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije – Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000, str. 155–166.

- Neweklowsky 1984 = Gerhard Neweklowsky, *Trubarjev Katekizem 1550, Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski*, [Ljubljana, DZS, 1984].
- Novak 1987 = France Novak, Imena v starejših slovenskih slovarjih, *Zbornik šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Donji Milanovac, 9–12. oktobar 1985*, Beograd: SANU, 1987 (Naučni skupovi XXXVII, Odeljenje jezik i književnosti 7), str. 607–619.
- Novak 1988 = Vilko Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine, Poskusni snopič*, Ljubljana, ZRC SAZU, 1988.
- Petermann 1988 = Jürgen Petermann, Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV), *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1986*, Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 1988, str. 301–310.
- Plet. 1–2 = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar 1–2*, Ljubljana, Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- Rigler 1968 = Jakob Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, SAZU, 1968 (Dela Razreda za filološke in literarne vede 22, Inštitut za slovenski jezik 10).
- Rupel 1970 = Mirko Rupel, Prva slovenska knjiga, v: Primož Trubar, *Catechismus 1550, Faksimile po izvodu iz Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1970 (Monumenta litterarum Slovenicarum 8), str. I–XXXV.
- Sakrausky 1989 = Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wien, Institut für protestantische Kirchengeschichte – Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (izd.) – Wien, Evangelischer Presseverband (zal.), 1989 (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte V/1).
- Sirk 2001 = Stanislava Sirk, Referenca besede *buča* v Dalmatinovi Bibliji, *Slavistična revija* 49 (2001), št. 3, str. 185–196.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana, SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1962.
- SP 1990 = *Slovenski pravopis 1, Pravila*, SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1990.
- SP 1994 = *Slovenski pravopis 1, Pravila – Tretja, pregledana izdaja*, SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1994.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana, SAZU – ZRC SAZU, 2001.
- SSKJ 1–5 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1 (A–H, 1970), 2 (I–Na, 1975), 3 (Ne–Pren, 1979), 4 (Preco–Š, 1985), 5 (T–Ž, 1991), Ljubljana, SAZU (izd.) – DZS (zal.).
- Stabej 1977 = Jože Stabej, *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus – Slovensko-latinsko-nemški slovar*, Ljubljana, SAZU, 1977 (Dela razreda za filološke in literarne vede 32, Inštitut za slovenski jezik 12).
- Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1963 (Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin 27).
- Šuštaršič – Komar – Petek 1999 = Rastislav Šuštaršič – Smiljana Komar – Bojan Petek, Slovene, *Handbook of the International Phonetic Association, A Gui-*

- de to the Use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge, University Press, 1999, str. 135–139.
- Vidovič-Muha 1984 = Ada Vidovič-Muha, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *Slavistična revija* 32 (1984), št. 3, str. 245–256.
- Vidovič-Muha 1986 = Ada Vidovič-Muha, Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984*, Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), str. 349–374.
- Weiss 1991/92 = Peter Weiss, Poskusni snopič novega gozdarskega slovarja, *Jezik in slovstvo* 37 (1991/92), št. 8, str. 239–242.
- Weiss 1996/97 = Peter Weiss, Odzadnji slovar, dve gospe in en stavek, *Slava, Debatni list* 10, št. 1, str. 65–86.
- Weiss 1998 = Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami, Poskusni zvezek (A–H)*, Ljubljana, Založba ZRC, 1998 (Slovarji).
- Weiss 1999 = Peter Weiss, Predlog določil za razvrščanje podobno in enako pisanih iztočnic v slovarskem delu novega Slovenskega pravopisa, *Jezikoslovni zapiski* 5 (1999), str. 151–167.
- Weiss 2000 = Peter Weiss, Označevanje v slovenskih narečnih slovarjih, *Jezikoslovni zapiski* 6 (2000), str. 27–44.
- Weiss 2002 = Peter Weiss, Pregled ločil v slovenskih besedilih protestantskih piscev 16. stoletja, *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika, Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*, ur. Marko Jesenšek – Bernard Rajh – Zinka Zorko, Maribor, Slavistično društvo, 2002 (Zora 18), str. 250–270.
- Zadnikar – Hrovat – Smolik = Anica Zadnikar – Jasna Hrovat – Marijan Smolik, Bibliografija slovenskih prevodov svetopisemskih besedil, *Biblije na Slovenskem, Narodna galerija, 19. september 1996 – 5. januar 1997*, ur. Gorazd Kocijančič, Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica – Narodna galerija, 1996, str. 217–227.

Friderik Baraga, A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language

(Detroit, 1850)¹

Alenka Gložančev

IZVLEČEK: V poročilu o angleško pisani slovnici Friderika Barage *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language* (Detroit, 1850) je predstavljeno eno najvidnejših del t. i. misijonske lingvistike. Kljub temu da ga je kot pionirsko delo s tega jezikoslovnega področja opravil prav slovenski misijonar, doslej v slovenskem prostoru še ni bilo predstavljeno. Z osnovno strukturo slovnice so v sestavku prikazane značilnosti očipvejščine kot manj znanega neindoevropskega jezika ter Baragov konceptualni pristop. Slovnica je bila namreč po njegovem mnenju nujna predhodna stopnja za že snujoči slovar očipvejskega jezika, ki mu je nekaj let kasneje dal naslov *A Dictionary of the Otchipwe Language* (prim. predstavitev tega slovarja v Jezikoslovnih zapiskih 6).

ABSTRACT: The article on Friderik Baraga's *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language* (Detroit, 1850; written in English) presents one of the most outstanding works in the field of the so called missionary linguistics. It was a Slovenian missionary of all people who carried out a pioneer work in this linguistic field; but in spite of that this work has not yet been presented in his native country. Through the basic grammatical structure the article presents the characteristic features of the Otchipwe language as a relatively poorly known non-Indo-European language, as well as Baraga's conceptual

¹ Prispevek je bil z delovnim naslovom Slovnica slovenskega misijonarja Friderika Barage *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language: slovnica – tudi kot teoretično izhodišče za slovar* pripravljen za strokovni sestanek (zlasti) Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (organizator in sklicatelj: dr. Andreja Žele, vodja Leksikološke sekcije) in na sestanku 6. 11. 2001 tudi predstavljen. – Na tem mestu naj ob omembi strokovnega sestanka omenim tudi živahno strokovno razpravo na koncu, ki se je nanašala zlasti na tri posebej zanimive probleme iz Baragove slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language*: (1) očipvejščina kot neindoevropski jezik (kam globinsko genetsko spada) – pojasnilo je podal dr. Vladimir Nartnik; (2) kategorija »živosti« pri samostalnikih in glagolih; aktivni jeziki (nasproti ergativnim jezikom) – pojasnilo je podal dr. Vladimir Nartnik; (3) kategorija dubitativa (kako se prevaja v npr. angleščino, slovenščino; kaj je specifično za očipvejske dubitativ) – v razpravi več sodelujočih.

approach. Namely, he considered the grammar to be the necessary foundation for the dictionary of the Otchipwe language that he had already conceived. Only a few years later he published it under the title A Dictionary of the Otchipwe Language (cf. the presentation of this dictionary in Jezikoslovni zapiski 6).

1 Utemeljitev za predstavitev Baragove slovnice

Za izbrano temo – naslov ob predstavitvi (prim. opombo 1) je bil *Slovnica slovenskega misijonarja Friderika Barage A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language: slovnica tudi kot teoretično izhodišče za slovar* – sta zlasti dva razloga: 1.1 jezikoslovni in 1.2 avtorsko predstavitveni.

1.1 Naslov izbrane teme nakazuje posebno jezikoslovno področje t. i. *misijonske lingvistike*, podnaslov pa za jezikoslovje temeljno, bistveno *povezavo dveh jezikoslovnih področij: slovnice in slovarja*. Nujnosti te medsebojne povezave se na splošno morda premalo zavedamo; za potrditev te predpostavke naj bo npr. prevod citata, da so »leksikografske napake pogosto posledica nerešenih leksikoloških in slovničnih problemov« (B. Tafra, Jezikoslovna razdvojba, Zagreb 1995, str. 64). *Pomen slovnice za slovaropisje* je predstavljen na zelo »oddaljenem, posebnem« primeru: gre za jezikoslovno delo Friderika Barage oz. natančneje za *Baragovo slovnico*; v njej se že iz avtorjevih opomb eksplicitno vidi, da jo je pisal tudi z mislijo na bodoči, v istem času že snujoči slovar, saj v Uvodu pravi, da »s slovnico med drugim dela tudi temelj za načrtovani slovar očipvejskega jezika«. Ta »oddaljen, poseben« primer je torej *očipvejščina*, eden od indijanskih jezikov, ki ga govori pleme Očipvejcev. Konkretno: leta 1850 je v Detroitu izšla izšla *slovnica A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language* Friderika Barage, leta 1853 pa v Montrealu še njegov *slovar A Dictionary of Otchipwe Language (Explained in English)*, ki mu je nato sledil še obrnjeni angleško-očipvejski slovar kot njegov drugi del. Slovnica ima okrog 550 strani, slovar pa okrog 420 strani; torej gre tudi za obsegovno temeljiti deli.

1.2 Tema je bila posredno izbrana tudi zato, da se osvetli *Baraga kot sicer manj znan, lahko bi rekli ljubiteljski slovenski jezikoslovec, ki pa je s svojim jezikoslovnim delom izkazal visoko profesionalnost*. Friderik Baraga v jezikoslovju sprva preseneča, saj je znan zlasti kot misijonar iz srede 19. stoletja.² Bil je Prešernov in Čopov in ne nazadnje (če gledamo jezikoslovce) tudi Kopitarjev sodobnik. Lahko torej rečemo, da je »predstavnik slovenske romantike«. Gre za izjemno osebnost: Friderik Baraga je namreč poleg svojega osnovnega poslanstva – 40-letnega misijonarskega dela v podnebno težavnih razmerah Severne Amerike oz. Kanade med Indijanci opravil še obsežno jezikoslovno delo, in to, čeprav nejezikoslovec, na visoko profesionalni ravni, kar mu z vsemi superlativi in s poudarkom, da je Bara-

² Za nekaj osnovnih podatkov iz njegovega življenja in delovanja prim. članek iste avtorice z naslovom *Slovenski misijonar Friderik Baraga – tudi kot jezikoslovec*, Jezikoslovni zapiski 6, 2000, str. 175–181.

govo jezikoslovno delo še danes ena od pomembnih referenc za sodobne lingviste, priznava tudi prof. John Nichols v predgovoru k slovarju *A Dictionary of Ojibway Language*, ki je kot ponatis izšel leta 1992 v ameriškem mestu St. Paulu.

2 Osnovna struktura in nekaj splošnih značilnosti Baragove slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language*

Standardni začetni spremni deli:

Avtorjev (torej Baragov) Predgovor (Preface)

Avtorjev (torej Baragov) Uvod (Introduction)

Slovnica (v pravem pomenu besede) s tremi glavnimi deli (three parts³)

Prvi del: Ortografija (Part I: Orthography)

Drugi del: Etimologija (Part II: Etymology)

Tretji del: Skladnja (Part III: Syntax)

Zaključni konkretno učbeniški del: Nekaj pogovornih fraz in dva konkretna Pogovora med misijonarjem in Očipvejcem (seveda v očipvejščini in z dodanim angleškim prevodom). S tem Baraga v slovnici pokaže na živo besedilno rabo očipvejščine.

Slovnica je pisana klasično, jasno, pregledno; je deskriptivna slovnica očipvejskega jezika, sicer pisana v angleščini. Baraga ob teoretičnih opisih posameznih jezikovnih kategorij že sproti podaja mnogo primerov, kar da slovnici tudi značaj učbenika očipvejskega jezika.

3 Pregledni prikaz Baragove slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language* z nekaj zanimivostmi iz vsakega poglavja

Standardni začetni spremni deli

Predgovor:

- 1 Baraga poudari težavnost sestavljanja slovnice očipvejščine, saj je pisana le na podlagi *govorjenega jezika*.
- 2 Baragova opredelitev namena slovnice
- 2.1 Slovnica bo namenjena zlasti misijonarjem kot nujno potreben komunikacijski priročnik.

³ Ker je slovnica pisana v angleščini, so tudi pri tem pregledu podani angleški naslovi ali siceršnji citirani ali povzeti deli besedila, kot avtorica prispevka za strokovni inštitutski sestanek (in po njem tudi za prispevek za Jezikoslovne zapiske) pa sem dodala slovenske prevode. – Naslovi glavnih delov sprva presenečajo, vendar bo v nadaljevanju ta tipologija nekoliko razjasnjena.

2.2 Slovnica bo uporabna tudi za jezikoslovce, zlasti pri raznih primerjalnih študijah, predvsem med t. i. primitivnimi jeziki in civiliziranimi jeziki.

Uvod:

1 Umestitev očipvejščine

1.1 Govorci: Očipvejci (torej pleme Očipva, ki je eno od plemen Indijancev); v Baragovem času je bilo Očipvejev okrog 15.000.

1.2 Kraj: Kanada, torej Severna Amerika, področje ob Velikih jezerih oz. ob Reki sv. Lovrenca.

1.2.1 Glavna plemena Indijancev na tem področju: Očipva, Otava, Potavami.

1.3 Širša jezikovna skupina: očipvejščina ni indoevropski jezik; je eden od jezikov t. i. algonkijanske jezikovne skupine; očipvejščina ima v tej skupini še največ govorcev; jeziki bližnjih plemen, npr. plemena Otava, so kot nekakšni dialekti.

Slovnica (v pravem pomenu besede) s tremi sestavnimi deli (three parts)

Prvi del: Ortografija (Part I: Orthography)

Baraga v začetni definiciji pojasni, da ne gre za pravopis, ampak ortografijo v klasičnem, grškem pomenu besede: torej v smislu črkopisa in s tem povezanega glasoslovja.

1 Črkopis

Ker je bila očipvejščina do tedaj le govorni jezik, je moral Baraga za pisno predstavitev najprej poiskati oz. oblikovati ustrezen črkopis.

Dve temeljni načeli za Baragovo oblikovanje črkopisa za očipvejščino:

1.1 Za osnovo je vzel tamkajšnjemu področju bližnji *angleški in francoski črkopis* in ju seveda *prilagodil očipvejskim glasovom*.

1.2 Pregled črkopisa da misliti, da je bil Baraga očitno tudi pod vplivom slovenščine ali vsaj tendence v njej (saj vemo, da gre za čas »abecedne vojne« v takratnem slovenskem »Prešernovem« času). Odločil se je namreč za enostavno načelo: *en glas – ena črka*, če se le da. (Črkopis bo predstavljen skupaj s pravili izreke, torej skupaj s pravorečjem, v naslednjem razdelku.)

2 Glasoslovje

Baraga je na podlagi predhodne prepoznave očipvejskih glasov, le-te razdelil v dve osnovni, klasični skupini: samoglasnike in soglasnike.

2.1 *Vrste glasov in načela izreke:*

2.1.1 *Samoglasniki (4):* a, e, i, o; u-ja nima; celo v besedah, skupaj s pojmi ali predmeti prevzetih iz angleščine ali francoščine, se v očipvejščini u spremeni v o, npr. mon bouton → nin botô (= moj gumb); un mouchoir → moshwe (= robec).

Nekaj načel za izreke samoglasnikov:

Osnovno pravilo: Samoglasniki *se nikoli ne spremenijo*, so torej invariantni. Njihov izgovor je približno tak kot v slovenščini. (Baraga ga seveda pojasni v primerjavi z angleščino, ker gre za angleško pisano slovnico.)

Samoglasniki se vedno izgovarjajo: *niso nikoli nemi* (kot npr. v francoščini na kon-

cu besede), vsi se izgovarjajo enakovredno – tudi če gre za zaporedje dveh ali treh, morajo biti enako slišni (torej se vsi izgovarjajo kot zlogi):

Náwaii (= in the middle = v sredini): [na-va-i-i]

Oosi (= he has a father = ima očeta): [o-o-si]

Samoglasniki imajo v očipvejščini včasih *nazalni izgovor*, čeprav niso pravi nazali kot npr. v francoščini.

Očipvejščina pozna »specifične diftonge« (tj.: oba samoglasnika se izgovarjata v enem zlogu, toda oba morata biti enako slišna (v tem je specifičnost): ta specifični diftong pa povzroči samo kombinacija *i*-ja s kakim od drugih treh samoglasnikov spredaj ali zadaj, torej: ai, ei, oi; ia, ie, io, npr. misai (= fish = riba): [mi-sai].

Ker očipvejščina u-ja ne pozna, se celo v besedah, skupaj s pojmi ali predmeti prevzetih iz angleščine ali francoščine, u spremeni v o, npr. mon bouton (= nin botô = moj gumb); un mouchoir (= moshwe = robec).

V okviru načel za izreko, so obravnavani še *naglasni oz. naglasna znamenja*: Baraga je naglasna znamenja uporabil v dveh funkcijah:

V glavnem so naglasna znamenja rabljena za *glasoslovje in dostikrat s tem povezano semantiko*. Za to jezikovno ravnino uporabi ostrivec in strešico.

Ostrivec pomeni, da mora biti tisti samoglasnik nekoliko močneje izgovorjen; naglasno znamenje ima namreč včasih tudi močno pomensko razlikovalno vlogo, npr.: ságaigan (= a small lake = majhno jezero) : sagáigan (= a nail = žebelj); níbing (= in the watter = v vodi) : nibíng (= in summer = poleti).

Strešica označuje nazalni izgovor samoglasnikov, npr.: senibâ [zenibon] (= silk = svila), abinodjî [abinodžen] (= a child = otrok).

Poleg ostrivca in strešice je Baraga uporabil tudi *krativec*, vendar ne za glasoslovje, ampak za *oblikoslovje*: krativec je sredstvo za ločevanje dveh vrst prve osebe množine, pri čemer gre za kategorijo *inkluzivnosti (vključenosti)*: npr.: endaiàng (= we live = mi živimo): oblika s krativcem pomeni: oseba, ki ji govorimo, ni vključena; endaiáng (= we live = mi živimo): oblika z ostrivcem pomeni: oseba, ki ji govorimo, je vključena.

2.1.2 Soglasniki (13): b, c, d, g, h, j, k, m, n, p, s, t, w.

Nikoli: f, l, q, r, v, x, z.

Nekaj načel za izreko soglasnikov:

Očipvejščina *ne razlikuje dobro med b in p; med d in t; med g in k* (zato Očipvejci tudi niso mogli jasno izgovarjati imena Barage). Baraga s predvidevanjem za slovar priporoča, da uporabnik slovarja v slovarju pogleda pod obe »dvojni« črki, če pod eno pričakovane besede ne najde.

Glasova f in v v prevzetih besedah se izgovarjata kot b ali p, npr.: iz francoščine farine (= v očipvejščini panin (= moka)); ime David = Dabid.

Črka c se nikoli ne uporablja samostojno, ampak samo v kombinaciji tch [č].

Črka h se izgovarja samo v medmetih, in sicer z močno aspiracijo, npr.: haw! [haw] (= hallo = živjo).

Glavna raba črke h je v povezavi s s-jem, torej dvočrkje sh [š].

Črka d v povezavi z j se izgovarja [dž], npr. madjan [madžan] (= go on = nadaljuj); ninindj [ninindž] (= my hand = moja roka).

Izgovor črke j [ž] – po francoskem vzoru (jardin [žarden]), npr.: jiwan [žiwan].

Črka g se izgovarja [g], npr.: gigito [gigito]. (= he speaks = on govori.)

Črka s [z], vedno: na začetku, sredi ali koncu besede, npr.: nin segis [nin zegiz] (= I fear = bojim se).

Dvočrkje ss se izgovarja kot [s], npr.: ondass [ondas] (= come here = pridi sem).

Ipd.

Drugi del: Etimologija (Part II: Etymology)

Baraga v začetni definiciji pove, da je ta razdelek poimenovan etimologija v skladu s klasičnim, grškim pojmovanjem⁴: gre za vedo o izvoru besed in v tem smislu bo tu obravnavano: izpeljava (the derivation), pregibanje (inflections) in deli govora (Parts of Speech). – Glede na današnjo terminologijo gre torej za oblikoslovje (z besednimi vrstami) in besedotvorje.

Očipvejščina pozna devet besednih vrst (9 Parts of Speech):

1. samostalnik: inini (= man = moški, mož), ikwe (= woman = ženska, žena)
2. zaimek: nin (I = jaz), kin (you = ti), win (= he, she, it = on, ona, ono)
3. glagol: nin gigit (= I speak = govorim)
4. pridevnik: gwanatch (= beautiful = lep)
5. števnik: midaswi (= ten = deset); nijtana (= twenty = dvajset)
6. predlog: nawaii (= in the middle = sredi); megwe (= among = med)
7. prislov: sesika (= suddenly = nenadoma)
8. veznik: gaie (= and = in); kishpin (= if = če)
9. medmet: hoi! (= hallo! = živjo)

Nekaj posebnih pripomb (Baraga: Remarks)

Pregibne besedne vrste so samostalnik, zaimek in glagol. Pridevnik je nepregibna besedna vrsta; le če se spremeni v glagol, pridobi pregibnost. In v čem se kaže pregibnost? Pri samostalniki in zaimku v tem, da tvorita množino, glagol pa ima zelo razvejano konjugacijo.

Baraga poudarja, da je očipvejščina *jezik glagola*, ker je »vse odvisno od glagola, vse vanj pretvorljivo in ima tudi zelo razvejano, izredno težko obvladljivo konjugacijo.

Očipvejščina *nima člena*, ne določnega ne nedoločnega: besedici aw ali iw, ki so včasih pred samostalniki, niso členi, ampak kazalni zaimki; npr.: aw ikwe (= this woman = ta žena; in ne: the woman).

Vsako besedno vrsto Baraga v slovnici obravnava v samostojnem poglavju (nine chapters = devet poglavij). Ker je problematika zelo obširna in zlasti v nekaterih delih zelo zapletena (kar poudarja tudi Baraga), bom pri vsaki besedni vrsti prikazala le nekaj značilnosti.

⁴ Podobne tipološko razdelitev poznajo tudi druge slovnice tistega časa, npr. Kopitarjeva, pa tudi že Bohoričeva.

Poglavje I: Samostalniki

Kategorija **spola**: Načeloma očipvejščina (tako kot angleščina, v primerjavi s slovenščino pa prav nasprotno) ne loči spola, kar se vidi pri kombinaciji samostalnika (z naravno prepoznavnim spolom) in pridevnika; npr.: mino inini (= a good man = dober moški, dober človek); mino ikwe (= a good woman = dobra žena). (Spola ne loči niti pri osebnem zaimku: win (= he, she, it = on, ona, ono.)

Možnosti za izražanje spola kot naravno pomembne kategorije seveda pozna tudi očipvejščina, in sicer naslednje:

a) t. i. *nadomestne osnove* za sorodstvena poimenovanja:

kwiwisens (= a boy = fant) – ikwésens (= a girl = dekle); noss (= my father = moj oče) – mingá (= my mother = moja mati); ningwiss (= my son = moj sin) – nindániss (= my daughter = moja hči);

b) izražanje spola *s predponami*: nábe + samost. = moški spol, ikwé + samost. = ženski spol; npr.: nábe-pijiki (= bik), ikwé-pijiki (= krava).

V očipvejščini je za samostalnik zelo pomembna kategorija **živosti**:

a) *živi samostalniki* (= animate nouns) so tisti, ki označujejo bitja in stvari, ki živijo, so živele, in to resnično ali le domnevno (glede na duhovno sfero Indijancev);

b) *neživi samostalniki* (= inanimate nouns) označujejo stvari, ki niso nikoli niti domnevno živele.

To razlikovanje je zelo težko, za očipvejščino učečega se povsem nepredvidljivo, zato ga bo, kot napove Baraga, v slovarju označeval: an. bo pomenilo animate (živi samost.), in. bo pomenilo inanimete (neživi samost.).

Kategorija samostalniške živosti je v očipvejščini tako pomembna, ker se tesno povezuje z živostjo pri glagolu. T. i. živim samostalnikom namreč pripada povsem svoja konjugacija, torej povsem svoj spregatveni vzorec. Baraga opozarja: če se pomešata živa glagolska konjugacija z neživimi samostalniki, pride ne samo do »kakšne stilne nerodnosti«, ampak do popolne nerazumljivosti oz. nesmiselnosti povedanega.

Poglavje II: Zaimki

Očipvejščina ima pet razredov zaimkov. – Za ilustracijo bosta predstavljena le dva razreda: osebni zaimki in svojilni zaimki in tudi v okviru teh le nekaj zanimivosti.

Osebni zaimki

V okviru osebnih zaimkov je vsaj v primerjavi s slovenščino in večino sodobnih civiliziranih jezikov zanimivo dejstvo naslednje:

Za 1. os. mn. ima očipvejščina kar štiri osebne zaimke; raba le-teh je določena glede na vrsto sledečega glagola oz. semantično komponento inkluzivnosti naslovnika: nin ali ki; ter ninawind ali kinawind; prvi par se rabi, kadar sledi *polnopomenski glagol*, od tega nin, če oseba, ki ji govorimo, ni vključena, in ki, če je oseba, ki ji govorimo, vključena. Npr.: nin nagamómin (= we sing = mi pojemo – vendar ogovorjeni ni vključen), ki nagamómin (= we sing = mi pojemo – ogovorjena oseba je vključena). – Drugi par se rabi ob nepolnopomenskih glagolih: Awenenag igiw negamodjig? – Ninawind sa. (= Who are those that sing? – We do. = Kdo poje? – Mi.)

Svojljni zaimki:

V očipvejščini so svojljni zaimki zelo zapletena slovnična kategorija iz več razlogov: Prvi razlog je izjemno *veliko število oblik*.

Drugi razlog je »*vplivna moč svojljnih zaimkov*« na t. i. *žive samostalnike*: Če svojljni zaimek stoji pred živim samostalnikom, dobijo samostalniki različne »svojljne končnice«, različne glede na to, ali se končuje na samoglasnik ali na soglasnik, kako tvori množino ipd., npr.:

Če se samostalnik konča na samoglasnik, dobi svojljno končnico **-m**, npr.: Kijé-Manito (= God = Bog); nin Kijé-Manitom (= my God = moj Bog); ikwe (= woman = žena); nind ikwem (= my wife = moja žena).

Če tvori samostalnik množino z *-ag, -iag*, potem v primeru, da pred njim stoji svojljni zaimek, že v ednini dobi svojljno končnico **-im**, npr.: gigo (= a fish = riba) (mn. gigoig) > nin gigoim (= my fish = moja riba).

Kategorija »*svojljnih samostalniških končnic*« v odvisnosti od svojljnih zaimkov vsaj v najbolj znanih sodobnih jezikih ne obstaja.

Tretji razlog: Svojljni zaimki pred neživimi samostalniki lahko sprožijo dodajanje posebnih »glagolskih končnic« samostalnikom, s čimer se *prvotna zveza samostalnika in svojljnega zaimka spremeni v glagolsko »poved«*, npr. nin tchimaniban (= čoln, ki sem ga imel).

Te jezikovne slovnične pretvorbe so zelo zapletene, kažejo pa »*vplivno moč svojljnih zaimkov*«, ki je ne angleščina (ki je v konkretni Baragovi slovnici razlagalni jezik) ne slovenščina (ki je bila Baragu materinščina) ne poznata (če se omejimo samo na primerjavo v slovnici nekako »prepletajočih se jezikov«).

Poglavje III: Glagol

Da je očipvejščina »*jezik glagola*«, kaže tudi obseg Baragove obravnave glagola v njegovi slovnici: od str. 84 – 422. Ta besedna vrsta je v očipvejščini zelo zapletena, pri tej predstavitvi bo navedenih *le nekaj osnovnih potez*:

Očipvejščina *nima nedoločnika*.

Očipvejščina ne pozna pomožnih glagolov in s tem tudi ne sestavljenih časov ali naklonov. Namesto teh (ang.: will work, slov.: bom delal) očipvejščina tvori čase in naklone s pomočjo *predpon*: npr.: ga- za preteklik, *predpreteklik*, ge- za prihodnjik, da- za pogojniki.

Negacija je v očipvejščini tako posebna, razvita in raznolika, da se ne da povzeti splošnega pravila. Načeloma so nikalnice naslednje: kawin ali ka: (= not, no = ne) ali kego (= do not = ne).

Očipvejščina pozna *štiri oz. pet naklonov*:

- a) povedni naklon = indikativ;
- b) sibžonktiv (subjunctif), ki izraža nekakšno predpostavko: glagoli v tem naklonu imajo poleg posebnih spregatvenih končnic pred seboj sibžonktivni znak, npr.: mis-sawa: Nin minwendam, missawa kitimagisiian (kitimagisiian je glagol v sibžonktivnem naklonu) (Sem srečen, čeprav sem reven.);
- c) pogojniki, znak zanj je predpona da-, npr.: Wissinissiwán nin da bakade. (= Če ne bom jedel, bom lačen); pogojniki je lahko izražen tudi z znakom gonima ali kema;
- č) velelni naklon: znak zanj je iw;

d) Specifični naklon, ki ga Baraga le pogojno šteje med naklone, je *dubitativ*. O dubitativu Baraga v slovnici zelo natančno in podrobno razpravlja: gre za t. i. »dvo-milni naklon«, ki je bil v očipvejščini zelo razširjen, saj so ga Indijanci uporabljali za upovedovanje vsega, kar niso videli na lastne oči. Nekje Baraga celo pristavi, da bi utegnilo to kazati na močno zasidrano nezaupanje v sočloveka, saj Očipvejci ta dubitativ uporabljajo tudi za vse, kar so jim drugi povedali, torej za ubeseditveni sistem «relata refero». Baraga kot misijonar poudarja, da se morajo duhovniki pri govoru o verskih stvareh dubitativu izogibati, čeprav ga Indijanci hočejo uporabljati tudi na verskem področju. Gre torej za močno psiholingvistično kategorijo.

Očipvejščina ima *devet konjugacij*: gre za *zapleten spregatveni sistem*. Bistvena za prepoznavo umestitve v ustrezno konjugacijo je 3. oseba ednine sedanjika povednega naklona. Ker pa je te končnice pogosto težko vedeti oz. se jih je težko naučiti, Baraga opozarja, da jih bo v slovarju pri glagolih sproti navedel. Glagoli se delijo v konjugacije glede na več karakteristik:

- glede na tranzitivnost oz. netranzitivnost,
- glede na kategorijo živosti,
- glede na enoosebne glagole (samo v 3. os. – za naravne pojave, npr. mrzlo je),
- glede na tipične končnice za 3. os. ed. sed. povednega naklona.

Že iz zgoraj povedanega se da sklepati, da ima očipvejščina izjemno zapleten glagolski sistem. Na zapletenost slovnice kategorije glagola v očipvejščini kaže že dejstvo, da je Baraga v slovnici tvorbi glagolskih oblik posvetil kar 200 strani.

Za vsaj osnovno predstavo podajam *primer za 1. konjugacijo*:

Sedanjik je treba znati: (pov. n., trdilna oblika):

1. <u>Nind ikit</u> (= <u>I say</u> = rečem)	1. <u>nind ikitomin</u>
2. <u>kid ikit</u>	2. <u>kid ikitom</u>
3. <u>-ikito</u>	3. <u>-ikitowag</u>

Perfekt: predpona gi- + cel sedanjik: nin gi-ikit
ki gi-ikit

Imperfekt: 3.os. sedanjika + -nabam (v 1. os): nind ikitonabam

Pluskvamperfekt: predpona gi- + imperfekt: nin gi-ikitonaban

Futur: predpona gad- + sedanjik: nin gad-ikit (= I will say = rekel bom)

Poglavje IV: Pridevnik

V očipvejščini je pridevnik nepregibna besedna vrsta, torej se ne spreminja v spolu, sklonu in številu.

Poglavje V: Števniki

Poleg glavnih, vrstilnih, množilnih in ločilnih števnikov je posebnost očipvejščine (vsaj glede na slovenščino) kategorija *distributivnih števnikov*: gre za tip dva po dva.

Poglavje VI: Predlogi

Npr.: nawaii (= in the middle = sredi); megwe (= among = med).

Poglavje VII: Prislovi

Očipvejščina pozna 10 vrst prislovov.

Primer za časovni prislov: sesika (= suddenly = nenadoma).

Poglavje VIII: Vezniki

Očipvejščina pozna tako priredne veznike, npr.: gaie (= and = in), kot tudi podredne veznike, npr.: kishpin (= if = če).

Poglavje IX: Medmeti

Hoi! haw! (izgovor z aspiriranim h) (=živjo).

Tretji del: Skladnja (Part III: Syntax)

Poglavje I: Skladnja samostalnikov

Pri samostalnikih sta v očipvejščini pomembni *dve skladenjski pravili*:

Vpliv *skladenjskega predmeta, ki je živi samostalni*, na *glagol kot povedek glede števila*:

Predmet v množini povzroči, da dobi enako »množinsko končnico« tudi glagol, npr. Nin sagiton masinaigan. (Berem knjigo.) Nin sagitonan masinaiganan. (Berem knjige.)

Torej: samostalniška množinska končnica se iz samostalniškega skladenjskega objekta prenese tudi na glagol. (Tega slovenščina ne pozna, tudi angleščina ne, morda nekaj podobnega v francoščini: – v *passé composé* pri participu *pasé*, kadar je skladenjski predmet ženskega spola ali v množini in je kot zaimsek pred glagolom: *Il a construit les maisons.* > *Il les a construites.*)

Vpliv *samostalnika kot skladenjskega subjekta na glagol kot povedek glede kategorije živosti*:

Živi samostalniki zahtevajo ob sebi *žive glagole* (animate noun + animate verb), to je glagole IV. in V. konjugacije: to so oboji tranzitivni gl., končujoči se na -an (IV.) ali -nan (V.) v 3. os. edn.

Neživi samostalniki zahtevajo ob sebi *nežive glagole* (inanimate noun + inanimate verb), to je glagole VI. konjugacije: tudi ti glagoli so tranzitivni, v 3. os. ed. sed. se končujejo na -an, -en, -in, -on. Vendar, kot pokaže podrobni pregled konjugacij v Baragovi slovnici (okrog 100 strani), je v vseh časih, načinih, naklonih pri vsaki od devetih konjugacij toliko različnih končnic, da je to področje zelo težko obvladljivo, kar poudarja tudi Baraga. – Zato je razumljivo (upam), da sem ob tem pregledu slovnice problem le nakazala.

Poglavje II: Skladnja glagolov

Pri glagolih sta v očipvejščini pomembni *dve skladenjski pravili*:

Ujemanje glagola s samostalnikom glede kategorije živosti.

Za zaporedje osebek, povedek v očipvejščini ni pravila: glagol kot povedek je lahko pred ali za subjektom (pomembna razlika glede na angleščino!).

Poglavje III: Stavčna (besedna) analiza

Baraga pravi, da je stavčna analiza »anatomija slovnice«. Za vsako besedno vrsto sistematično povzame, kaj ji določimo, nato pa sledi *stavčna besedna analiza na dveh konkretnih primerih*: eden od teh je: *Sagiada Jesus, win sa nitam ki gi-sagii-gonan.* (= Let us love Jesus, because he has first loved us. = Ljubimo Jezusa, ker/saj nas je on prvi ljubil.)

Tak način predstavlja nekakšen pregleden povzetek vseh slovničnih kategorij, obravnavanih v slovnici, in daje bralcu možnost preverjanja njegovega razumevanja v slovnici popisanih jezikovnih struktur očipvejskega jezika.

Zaključni konkretno učbeniški del Baragove slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language*

Baraga navede nekaj pogovornih fraz in dva konkretna pogovora med misijonarjem in Očipvejcem (seveda v očipvejščini in z dodanim angleškim prevodom). S tem Baraga v slovnici pokaže na živo besedilno rabo očipvejščine.

4 Za sklep prikaza Baragove slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language*

Nekaj splošno pomembnih razsežnosti Baragove slovnice :

Jezikoslovno pionirska razsežnost (Baragove) slovnice v smislu *jezikoslovne pisne in posledično književne konstitutivnosti očipvejščine* in s tem njene *uradne registracijske umestitve v skupnost jezikov*:

Baraga je opravil prvi jezikovni opis oz. prvo celotno predstavitev očipvejščine: slovnica je oblikovana na temelju govornega jezika, zato je bilo potrebno oblikovanje osnovnega pisnojezikovnega »orodja«: osnovanje oz. uvedba črkopisa, primerne glasovne očipvejskega jezika, ter popis navodil za izreko. (V tem smislu bi Baragovo delo za očipvejščino v primeru slovenščine lahko primerjali z delom Primoža Trubarja in drugih naših protestantskih piscev.)

Socio- in psiholingvistična razsežnost (Baragove) slovnice v smislu *kulturološke specifičnosti*. Gre za slovnični popis jezika Očipvejcev kot enega od plemen Indijancev: v primerjavi z vladajočo strukturo angleško ali francosko govorečih Američanov so Očipvejci (oz. so bili v Baragovem času) primitivni domorodci s svojo duhovno sfero, ki ima seveda vedno odraz v jeziku (npr. kategorija dubitativa, kategorija živosti v povezavi z »živimi samostalniki in živo spregatveno kategorijo«, ki očipvejščino uvršča v t. i. aktivne jezike (nasproti ergativnim). Lahko torej rečemo, da je Baraga s svojo slovnico opravil veliko nalogo tudi v okviru »družbenostnega jezikoslovja«⁵.

Večjezikovno primerjalna razsežnost (Baragove) slovnice v smislu *prikaza jezikovnostrukturnih specifičnosti očipvejščine*, npr.: tipi konjugacij; tvorjenje časov s predponami; v vsakem poglavju primerjava vsaj z angleščino, ki je pač do določene mere nujna, saj je slovnica pisana v angleščini. Vendar Baraga posamezne jezikov-

⁵ Za Baragovo »družbenostno jezikoslovje« sem že ob predstavitvi njegovega slovarja *A Dictionary of the Ojibway Language* (Jezikoslovni zapiski 6) zapisala, da bi v njegovem primeru lahko po Prešernovo rekli, »da iz srca svoje je kali pognalo.«

ne pojave primerja tudi z drugimi jeziki, pogosto s francoščino, včasih tudi z latinščino, z grščino, npr.: na začetku poglavij vedno poda definicijo, na primer kaj razume pod izrazom »ortografija« (ne pravopis, ampak črkopis), kaj pod izrazom »etimologija« (besedne vrste) ipd.

Slovarsko konceptualna razsežnost (Baragove) slovnice *A Theoretical and Practical Grammar of the Otchipwe Language* v tem smislu, da je Baraga v slovnici popisal jezikovno strukturo očipvejščine, jo obenem konkretiziral s številnimi primeri iz očipvejščine, vse to pa sinhroniziral s slovaropisno perspektivo, saj celo sam v Uvodu v slovnico poudari, da jo piše tudi z mislijo, kako bodo določena jezikovna dejstva očipvejščine lahko prikazana in z angleščino soočena v slovarju, ki je nato tri leta po izidu slovnice, tj. leta 1853, izšel z naslovom *A Dictionary of Otchipwe Language* (explained in English).

Dvojezična pravna slovarja Ivana Navratila (1850)

Jakob Müller

IZVLEČEK: Ivan Navratil je objavil nemško-slovenski in slovensko-nemški pravni slovarček tri leta pred izidom Juridisch-politische Terminologie, za katero so bili slovenski izrazi sprejeti – čeprav še ne urejeni – že leta 1849, kar je Navratil vedel.

ABSTRACT: Ivan Navratil published his German-Slovenian and Slovenian-German dictionaries of law terms three years before the Juridisch-politische Terminologie was issued. Navratil was aware that the Slovenian expressions for this book have already been collected – but not yet edited – by 1849.

Janezu (uradno Ivanu) Navratilu, 25-letnemu absolventu liceja, sicer pa uslužbencu deželnega sodišča v Ljubljani, se je leta 1850 kot »utrgalo«: svojo zbirko manj znanih slovenskih besed je izročil Antonu Janežiču, ki jo je porabil v slovensko-nemškem delu svojega slovarja (1851), uredil je 416 strani Vedeža, »časopisa za šolsko mladost«, v katerem je poleg kulturnozgodovinskih (o Matiji Čopu, Ignaciju Knobleharju, Milošu Obiliću, Štefanu Dečanskem) in naravoslovnih člankov (o opici, gadu, medvedu, risu) objavil tudi začetek *Slovensko-ilirskega slovnika* (nad 570 iztočnic) in *Kratko slovnico slovenskega jezika* (objavljano od 11. aprila do 19. decembra, glede avtorstva prim. op. na str. 118) ter izdal jezikovni priročnik *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache nebst einem praktischen Anhang* (88 str.), namenjen sodnim in drugim državnim uradnikom, ki vsebuje pravopisna, pravorečna, slovnična (oblikoslovna, besedotvorna, skladijska) in besedoslovna pravila oz. obrazce za rabo slovenščine v pravnih zadevah, zaključujeta pa ga nemško-slovenski in slovensko-nemški »seznam potrebnih izrazov iz Reda kazenske pravde«, izdanega 17. januarja (istega) leta 1850.

Navedena »seznama« sta prva objavljena pravna slovarja, ki upoštevata slovensščino. Temeljna redakcija nemško-hrvaško-srbsko-slovenske pravno-politične terminologije, pri kateri so od Slovencev sodelovali M. Dolenc, F. Miklošič in M. Cigale, je bila sicer zaključena že do začetka decembra 1849 – torej pred Navratilovima slovarjema – ko je M. Cigale prevzel nalogo »v komisii ustanovljene izraze v red djati, dopolniti, za natis pripraviti in natisno popravo oskerbovati« (JPT 1853,

III, XIV), vendar se je *Juridisch-politische Terminologie* tiskala počasi: julija 1851 je bila »še le tretja pola natisnjena«, torej do iztočnice *ausländisch* (Novice 23. julija 1851, str. 152), celota pa je izšla šele leta 1853. Pri izdaji je sodeloval tudi Janez Navratil (JPT 1853, XIV), ki je marca 1851 na najvišjem sodišču na Dunaju postal tolmač za slovenski, hrvaški in srbski jezik. Ob pisanju svojega jezikovnega pravniškega priročnika je Navratil sicer vedel, da je slovenska pravno-politična terminologija pripravljena za tisk (Navratil 1850, IV), vendar je – kot kaže primerjava obeh del – verjetno ni uporabljal oziroma poznal.

Navratilov nemško-slovenski pravni slovar obsega 365 slovarskih sestavkov oz. 647 nemških iztočnic in podiztočnic, slovensko-nemški del pa 214 sestavkov oz. 413 slovenskih (pod)iztočnic. Zakaj je nemški del navidezno za skoraj dve tretjini obsežnejši in kakšno je dejansko notranje razmerje med obema jezikoma, naj ponazorijo izrazi besedne družine *Recht*, ki obsega 6 terminov z 9 pojmovnimi enotami in 15 slovenskimi ustreznici oz. soustreznici:

Rechtfertigung *opravičenje*.

Rechtlich praven, ein r. Mensch *pošten*, *pravičen človek*; – (adv.) *pravno*, (unter dem Volke: *pravično*, *pošteno*, *po pravici*); -keit *pravnost*, (des Menschen) *poštenost*, *poštenje*.

Rechtskräftig *pravno veljaven*; – werden *pravno moč zadobiti*.

Rechtsmittel *pravni pomoček (-no sredstvo)*.

Slovenskih ustreznice je precej več, ker je veliko soustreznic in ker pokrivajo strokovno in nestrokovno (ljudsko) rabo, toda od navedenih (so)ustreznice sta v slovensko-nemški del sprejete samo dve: *praven* in *pravno veljaven*, poleg njiju pa še dve: *pravdnik* *Advocat*, *Anwalt* in *pravo Recht*, ki ju v nemško-slovenskem delu sploh ni. Da je avtor pisal priročnik hitro (»in Eile«, kot pravi na začetku predgovora), nakazujejo datumi pravnih besedil (12. julij – 25. november 1850), v slovarskem delu pa nekatere napake in nedoslednosti.

Navratilov slovarski sestavek ima obliko povedi: začenja se z veliko začetnico in končuje s piko, zgradba povedi pa temelji na dvodelnosti: iztočnica oz. podiztočnica – tujejezična ustreznica (lahko s soustreznico/soustreznici). Osnovno dvodelnost včasih bogatijo oz. presegajo besedne zveze, razna pojasnila, nekajkrat tudi razlaga.

Iztočnice so večinoma enobesedne, nekaj je večbesednih: *Absteigende Linie* *navdolno koleno*, *pokolenje*. *Berufen sich auf ...* *pozvati se na*, *Kraft anwenden* *siliti se*, *napenjata se* (z močjo).

Deželna sodnija *Landesgericht*, *Motenje znotranjega pokoja države* *Störung der innern Ruhe des Staates*. *Napotek dati* den Rath geben, den Antrag machen.

Izjemoma ima iztočnica še soiztočnico, ki pa na ustreznem mestu kdaj ni navedena – kot v sinonimnem slovarju: *Frei=*, *lossprechen* (von der Anklage) *rešiti*, *odrešiti*, *oprostiti* (zatožbe). *Poročivec*, *besednik*, *izvestnik* *Referent*, *Berichterstat-ter*.

Besednovrstno je iztočnica samostalnik, glagol, pridevnik ali prislov, v slovensko-nemškem delu tudi predlog: *Zarad*, *zbog*, *zavoljo* wegen, kar je le izjemoma eksplicirano: *Verurtheile* (der, die) *obsojenec*, *obsojenka*, *Ausdrücklich* *izrečen*, (adv.) *izrekoma*.

Besedne družine imajo skupno besedotvorno iztočnico, kar se lahko prenese tudi na ustreznico: Gefangen -er *jetnik*, *vjetnik*, -wärter *ječar* *temničar*; *Oškodovati* verletzen; -*nje* =ung.

Na nekaterih mestih imata slovarja tudi nekatera pojasnila. Najpogostejša so slovnična, in sicer

a) naglasna: Begehren *želéti*, *hotéti*, *zahτέvati*, Berufsbehörde *presójna oblastnija*, *Predsédnik* President, *Napótek dati* Den Rath geben;

b) oblikoslovna: Gut, Güter (Ware=n) *blago* (kein Vielzahl); *Splo – h /.../*; šni, a, o (Bw.); *Dokonč –ávati* beschließen, Beschluß fassen (imperfektiv.); *Mündel varvanec* (m), *varvanka* (w); Aufheben *vzdigniti*, *ovreči*, die Strafe gegen Jemand *koga kazni oprostiti*; *nehati* (unübergehend).

c) besedotvorna: Gerichts= in der Zusammensetz.

č) vezavna: Berufen sich auf...*pozvati se na*; Entschlagen sich *odtegniti se* (Dat.), *znebiti se* (Akk).

Nekatera pojasnila so pomensko razločevalna oz. uvrščevalna: Handeln (thun) *delati*, *storiti*, *ravnati*; (feilschen) *pogajati*, *pogajati se*, (mit Waren) *kupčevati*, *teržiti*; Siegel (algemein) *zaklép*, (Petschaft) u. dgl. *pečat*; Geburt (Akt und Frucht) *porod*.

Nekatera pojasnila so pragmatična: Rechtlich /.../ – (adv.) *pravno*, (unter dem Volke: *pravično*, *pošteno*, *po pravici*); nekatera so normativno-vrednostna: Antrag *ponudba /.../* den A. stellen *nasvetovati*, *napótiti*, *napotek dati* (*predlog*, *predložiti* nicht im Geiste der slov. Spr.); Beschwerde, -führung, *pritožba* nicht *pritoženga*; *Oséb-a* Person, (man brauche wo möglich lieber *človek*, vielf. *ljudjé*).

Vorspiegelung *slepotija* (falsche, überflüssig; s. Adelung).

Navratil je sem pa tja uporabil tudi pogostnostno pojasnilo: Gegenstand (Sache) *reč*; (predmet brauche man selten); Begehren *želéti*, *hotéti*, *zahτέvati*, *tirjati*, oft *prostiti*; *Zakon* Gesetz, (jetzt gewöhnlich): Ehe.

Navratilova slovarja sta prevodna, vsebujeta pa tudi nekaj razlag, ki pa so navadno jezikovne, včasih pravnopojmovne:

Vtemničiti in einen dunklen Arrest einsperren Vzrok: ni nemške besedne ustreznice.

Freiheitsstrafe *kazen na prostosti*, *na svobodi*. *Prostor* dürfte hier geeigneter sein – physische Freiheit; vergl. *prostor* Raum; *svoboda* (moralische Fr–t) von *svoj biti* d. i. sein eigen sein. (Torej: *Prostor* bi bil tu primernejši – *fizična svoboda*; prim. *prostor* Raum; *svoboda* (*moralna svoboda*) iz *svoj biti*.). Vzrok: utemeljitev primernosti enega od dveh sicer sopomenskih izrazov.

Porot –a /.../ –nik Geschworer (altslav. aus derselben Wurzel wie *rotiti*, *zarotiti se* schwören. Vzrok za razlago: etimološka povezava.

Obrok Frist, Termin, überhaupt ein bestimmtes Maß, daher auch »Portion«, z. B. tega mesa bo za enega človeka ravno za tri obroke (In Möttling, Metlika gehört). Vzrok: slovaropisca je zavedla beseda, ki se v njegovem domačem govoru uporablja v drugačnem, nepravem pomenu.

Nekoliko več je ponazoritev, včasih zaradi normativnih ustreznic ali pomenkega razlikovanja:

Auslage *potrošek, strošek*; A. haben *potrošiti*; A. machen *stroške prizadéti*.
Betrug *goljufija*; durch B. erwerben *prigoljufati*.

Frische That *samo djanje*, z. B. auf frischer That ertappen *pri samem djanju zalesti, zateči*.

Gegenstand (Sache) reč /.../ mehrere Gegenstände sind gestohlen worden, *več reči je bilo vkradenih*; das bildet den G. des Streites *zavoljo tega je pravda, se pravdamo* etc., *za to gre (pravda), za to se pogajamo*; Lehrgegenstand *nauk* (nauk), *vednost*; das ist der Gegenstand der Besprechung, *od tega govorimo, se menimo, se pomenamo*.

Ansicht *misel, mnenje*, welche A. habet ihr? *kakšnega mnjenja (!) kakšne misli, kakšnih misli ste vi?*

Primerjava Navratila 1850 z JPT, ki je bila sestavljena konec leta 1849, objavljena pa 1853, kaže, da verjetno ni bilo medsebojnih vplivov. Slovarja se razlikujeta po številu jezikov in smernosti: Navratil je dvojezični in obojesmerni (nemško-slovenski in slovensko-nemški), JPT je štirijezični in enosmerni (nemško-hrvaško-srbsko-slovenski), po obsegu: Navratil ima skupaj 15 str. – JPT pa 694 str., pa tudi po makro- in mikrostrukturi.

Slovarski sestavki imajo pri obeh sicer obliko povedi – katero je ohranil še Babnik 1894 – in oba podiztočnice gnezdita, vendar v zelo različni meri in obliki. Navratil 1850 gnezdi vse besedne družine, npr. pod samostalniško iztočnico: drug samostalnik (feminitiv, glagolnik), glagol, pridevnik, prislov ali zloženke različnih besednih vrst. JPT gnezdi zloženke, in sicer navadno z izpostavitvijo prvega dela, ostala gnezdenja pa so zelo redka in neobsežna, npr. da se pod pridevnikom gnezdi samostalnik ali pod glagolom njegov deležnik. Navratil gnezdi v tekoči vrstici, JPT pa v novi vrstici, ki dela gnezdo preglednejše.

Druga velika konceptualna razlika so sobesedne oz. sobesedilne ponazoritve navajanih izrazov. Navratilove ponazoritve so sorazmerno redke. Črka A, ki v nemško-slovenskem delu zajema 88 izrazov, ima 6 ponazoritev, tj. 6,8 % – v slovensko-nemškem delu pa so pri prvih 116 enotah (črke A–M) 3 ponazoritve., tj. 2,6 %. JPT ima pri črki A v prvih 100 slovarskih enotah (do vključno Ablehnung-srecht) 53 ponazoritev (53 %).

Pomembna sestavina slovarske mikrostrukture so razlage oz. tujejezične usreznice. Pri črki A, ki ima v nemško-slovenskem delu 72 izrazno-pojmovnih enot, se JPT popolnoma sklada z Navratilom v treh enobesednih ustreznih: Abstimmung *glasovanje*, Anklagekammer *zatožnija*, in Auflauf *rabuka* – v dveh soustreznih se sklada dvakrat: Abschrift *prepis, prepisek*; Auslage *potrošek, strošek* – v besedni zvezi pa se sklada enkrat: Anschuldigungsbeweis *obdolživni dokaz*. Pri črki Z v slovensko-nemškem delu, ki obsega 32 izrazno-pojmovnih enot, se JPT sklada z Navratilom v sedmih enobesednih ustreznih: *zakonik, zapisnik, zapisovavec, zatožba, zatožnija, zažig* in *zvedenec* – v dvobesednem izrazu pa enkrat: *zagovorni spis*.

Ujemanje v enobesednih ustreznih ima glede medsebojnih vplivov zelo majhno dokazilno moč, saj enakost kaj lahko temelji na zapisu iste dejanske rabe,

ujemanje ostalih izrazov pa dosega le dobre 4 oz. 3 %, kar je veliko premalo, da bi mogli sklepati na medsebojno povezanost primerjanih slovarjev.

Veliko bolj prepričljiv dokaz o nepovezanosti slovarjev je odsotnost nekaterih Navratilovih izrazov v JPT. Pri črki A je takih kar 14, kar pomeni 19,4 %. Nekateri so izpadli zaradi premajhne terminološkosti: Allein *sam, posamez*; Allgemein *splošen, občen, vesolen*; adv. *sploh* etc.. Pri drugih črkah so podobni nestrokovni izrazi *abeceda, dete, fant, fantin, hlaпон, omika, omikati, tehcnica, trenutek, zarad, zбоg, zavoljo*. Nekateri izrazi z začetnim A v JPT verjetno niso bili upoštevani zaradi redkosti: amtiren *uradovati*, Amtirung *uradovanje*, nekateri pa so zastopani samo v drugih besedotvornih oblikah: Abweichend *različen* JPT nima, ima pa glagol abweichen in glagolnik Abweichung. Prav tako JPT nima Ausmessung *odmere, odmerjenja*, ima pa glagol ausmessen (v pomeni *premeriti, izmeriti in odločiti čas*), in nima Aussprechen *izgovoriti, izustiti*, ima pa Ausspruch, richterlicher *izrek sodni, sodnikov*.

Presenetljivo pa v JPT ni naslednjih izrazov, ki jih je Navratil zajel: Amtsgeheimniß *uradna skrivnost*, Angeklagter *zatoženec*, Angeklagte *zatoženka*, Angeschuldigter *obdolženec*, Angeschuldigte *obdolženka*, Aufruf *oklic* in Auslieferung *izročba, izročitev*.

Različen jezikovno-strokovni nazor se kaže pri več drugih sestavinah. Pri besedni družini nem. Amt navaja Navratil živo, rabljeno obliko *urad, uraden, uradovati, uradovanje*, JPT pa ima »popravljene«, etimološko normirane oblike *ured, uredoven, uredski, uredovati*. Podobno je pri družini nem. Gesetz. Navratil v slovensko-nemškem delu pri iztočnici *Zakon* navaja Gesetz in – s pojasnilom o rabi (jetzt gewöhnlich) Ehe, JPT pa razlikuje: Gesetz sloveni s *postavo, zakon* pa mu pomeni samo Ehe. Vendar nova, dishomonimna ureditev ni dosledna: Gesetzbuch je še vedno *zakonik*. No, nedosleden je tudi Navratil, ki v nemško-slovenskem delu izraza Gesetz *sploh* nima, ima pa Gesetzwidrig z ustreznicama *protipostaven, nepostaven!*

Različno imata primerjana slovarja obdelano tudi Gemeinde, za katero navaja Navratil 3 ustreznice: *županija, občina, srenja*. Da daje prednost novotvorjenki *županija*, je razvidno tudi pri občini, kjer navaja kazalki *srenja, županija* in pri *srenji*, kjer navaja kazalko *županija*. JPT ima samo iz hrvaščine oz. srbsčine prevzeto *občino* in pridevnik *občinski*, katerega Navratil ne navaja, pač pa *županijsk* (v slovensko-nemškem delu) oz. *županijski, županijin* v nemško-slovenskem delu).

Različne ustreznice ima tudi *župan*: pri Navratilu Gemeinderichter s soustreznico Bürgermeister, ki pa nima lastne iztočnice, v JPT pa Gemeinderichterja – verjetno zaradi nesistemskega prekrivanja s *sodnikom* (Richter) ni, čeprav se je sredi 19. stoletja uporabljal – ima pa *župana občine* (samo v taki zvezi) z nemško ustreznico Gemeindeältester, ki je bila sicer zelo redka, medtem ko ima Bürgermeister ustreznici *mestni župan, starešina*.

Leta 1859 je M. Valjavec zapisal, da je Navratilovo mladinsko revijo Vedež (1848–1850) pokopala »nesrečna mešanica jezikov«. Navratil 1859 je ugovarjal, da je v Vedežu leta 1849 res objavil 8 kratkih spisov drugih avtorjev z nekaterimi ilirskimi oblikami, »ali že konec onega leta (1849) sem sam ob sebi zavergel to mešanico, ki mi je presedala od nekdaj, zato ker po moji pusti pameti ne bo iz te

moke nikdar (narodnega) kruha.« Vendar ga Ilešič 1909 spet razglaša za ilirca, toda prepričljivih (glasoslovnih in oblikoslovnih) dokazov ne navaja.

V obeh slovarčkih ima Navratil malo »ilirizmov«: *otrov* in *otroven* (kot so-pomenki za *strup* oz. *strupen*), *otrovati* in *otrovanje*; pri Handgelöbniß navaja *obljuba* (*obečanje*), pri Ehegatte ima poleg *zakonskega moža* in *zakonskega druga* tudi *zakonski družę*; pri Verfälschung ima *ponareja denarjev* (*penezov*), za Zeuge navaja ustreznici *priča*, *svedok*, za Zeugengebühr *pričnina*, *svedočnina*. Razen tega uporablja še *važen* in *zbog*.

JPT od navedenih nima *otrova* itd., *obečanja* in predloga *zbog*, hrvatizem oz. srbizem *svedok* pa navaja še Babnik 1894.

Opazni Navratilovi novotvorbi sta *skardeliti se* in *strumiti se*, oboje za zusammenrotten, ki ima v JPT ustreznico *skupiti se* ob hrv. oz. srb. *steći se* – danes bi rekli *zbrati se*. V oblikoslovju sta dva navratilizma: Pridevnik (in prislov) *-sk*: *djansk*, *hudodelsk*, *puntarsk*, *sodnijsk*, *tatinsk* itd. V zvezi s samostalnikom m. sp. pa imajo vedno neokrajšano obliko: *sodnijski jezik*, *zakonski mož*, *županijski odbor*. Svojilni pridevnik *-in*: *zatožbin spis* za Anklageschrift, *županijin* v pomenu 'der Gemeinde gehörig, Gemeinde=', verjetno pa tudi *pogojin* bedingt, verglichen in *občin* gemein, allgemein.

Samoglasniški *r* piše Navratil 1850 dosledno *er*: *država*, *obertnija*, *vsmer-titi* ipd., v JPT pa je zanimiva razlika: slovarski del pozna samo *r*: *država*, *državni*, *obrtinja*, *usmrtenje* itd., toda v uvodnem Pristavku, ki ga je podpisal M. Cigale, se piše samo *er*: *hervaško*, *mervico*, *deržati se*, *izperva* itd. Pri pravopisni redakciji JPT Cigale očitno ni uveljavil svojega nazora. Ali je pisanje samoglasniškega *r* z eno samo črko Miklošičevo?

Lapsusov ima Navratil malo. Iztočnica Akt mu pomeni tako *spis* (Schrift) kot *dejanje* (Handlung). Na prvi pogled gre za združitev homonimnih oblik, v re-snici pa je napaka (tudi) formalna (morda pod vplivom slovenske rabe?): Sodobna nemščina je razlikovala der Act *dejanje* in die Acte oz. die Acten (mn.) *spis(i)*. Heinsius 1840 ima Acten, Janežič 1850 Acten, JPT Acten, Cigale 1860 pa die Acte *pismo*, in die Acten *spisi*.

Pri *Dokončku* navaja Navratil fantomsko kazalko *sklep*, vendar ima pri Beschluß obe ustreznici: *sklep* in *dokonček*.

Nekajkrat se mu je zamešal tudi abecedni red: Aufruhr *punt* stoji pred Aufruf *oklic*, Aussprechen *izgovoriti*, izustiti stoji pred Ausschließen *izločiti*.

Navratilova dvojezična in obojesmerna »seznama«, prva objavljena slovenska pravna slovarja, sicer skromna po obsegu, vsebujeta več terminološko in leksi-kografsko zanimivih rešitev, v JPT pa nista bila upoštevana.

Navedenke

Babnik, J. 1894, *Nemško-slovenska pravna terminologija*, Na Dunaju.

Cigale, M. 1860, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Erster Theil, Laibach.

Heinsius, Th. 1840, *Vollständiges Wörterbuch der Deutschen Sprache /.../*, Erster Band, Wien.

- Ilešič, F. 1909, Ilirec Ivan Navratil, *Slovan* 7 (1909), 271–272.
- Janežič, A. 1850, *Popólni ročni slovár slovénkega in němškega jezika*, Němško-slovénski děl, U Čělóvcu.
- Janežič, A. 1851, *Popólni ročni slovár slovénkega in němškega jezika*, Slovénsko-němški děl, U Čělóvcu.
- JPT 1853, *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien.
- Navratil, J. 1850, *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache nebst einem praktischen Anhang* [...], Laibach.
- Navratil, J. 1859, Zakaj je nehal Vedež, *Glasnik slovenski* 4 (1859), 151–152.

Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé, Dictionnaire des synonymes

(Larousse, Paris 2001)

Zvonka Praznik

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljen Slovar sinonimov (Dictionnaire des synonymes) treh francoskih avtorjev (Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé), ki je izšel pri založbi Larousse leta 2001. Narejena je primerjava z delom istih avtorjev z naslovom Novi slovar sinonimov (Nouveau dictionnaire des synonymes) iz leta 1988, tako glede osnovne zamisli kot slovarske uresničitve. Ob primerjanju posameznih rešitev v obeh slovarjih so ugotovljene najpomembnejše razlike med njima, kritično osvetljene z rešitvami v nekaterih drugih slovaropisnih priročnikih te vrste, tudi z drugih jezikovnih področij.

ABSTRACT: The article presents A Dictionary of Synonyms (Dictionnaire des synonymes) by three French authors (Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé) which was published by Larousse publishing house in 2001. This work is compared to another work by the same authors published in 1988, i.e. A New Dictionary of Synonyms (Nouveau dictionnaire des synonymes), with regard to its basic concept as well as its lexicographical realization. Individual solutions in both dictionaries are contrasted so as to show the most important differences between them, and they are critically examined in comparison with the solutions in other lexicographical reference books of this type, including those from other language areas.

1 Slovar sinonimov (Dictionnaire des synonymes) francoskih avtorjev Émila Genouvrierja, Clauda Désirata, Tristana Hordéja,¹ v založniškem pogledu eden uspešnejših v vrsti priročnikov z dolgo slovaropisno tradicijo,² predstavlja v slovaro-

¹ Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé, *Dictionnaire des synonymes*, Larousse, Paris 2001 (dalje DS 2001), 743 str.; prva izdaja iz leta 1992 je bila večkrat ponatisnjena. – Kljub do neke mere uveljavljenemu izrazu *sopomenka* (z njenimi izpeljankami) je še odprto vprašanje zamenljivosti z izrazom *sinonim*, kar potrjuje izbira v naslovu edine slovenske monografske obdelave na to temo: Marina Zorman, *O sinonimiji*, Znansveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000 (dalje Zorman 2000).

² Prim. Zorman 2000, str. 9. – Gl. Predgovor (Michel de Toro) v: René Bailly, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Larousse, Paris 1947, str. V–VIII. – Prim. tudi bibliografijo v: Jean Lecoite, *Dictionnaire des synonymes et des équivalences*, Librairie Générale Française, Paris 1993 (dalje Lecoite 1993), str. 41.

pisnem pogledu, tako glede zamisli kot izvedbe, nadaljevanje dela istih avtorjev z naslovom *Novi slovar sinonimov* (*Nouveau dictionnaire des synonymes*) iz leta 1988.³ V obeh primerih gre za tip slovarja, v katerem skušajo avtorji s prikazom pomenskih, slovničnih, stilnih, družljivostnih lastnosti v slovarju navedenih sinonimov pokazati heterogenost razmerij med njimi, drugače kot sinonimni slovarji, ki obsegajo zbirke sinonimnih izrazov brez navedbe razlikovalnih prvin.⁴ Primerjava konkretnih slovaropisnih rešitev v NDS 1988 in DS 2001, ki zadeva obseg, zgradbo slovarja in osnovne sestavine slovarskega sestavka (prikaz slovničnih podatkov, slovarskih razlag, ponazarjalnih zgledov, sestavo sinonimnih nizov in normiranje v obeh slovarjih), je pokazala, kakšen razvoj je doživela slovaropisna misel avtorjev v času, ki ločuje izid obeh del.

2 Dvodelno slovarsko zgradbo, ki jo v NDS 1988 sestavljata osrednji del s slovarskimi sestavki in abecedni seznam (indeks) sinonimov z navedbo ustreznih iztočnic ali podiztočnic,⁵ pri katerih so slovarsko obdelani, so avtorji v DS 2001 preoblikovali v enodelno z na novo izdelanim sistemom mediztočničnih povezav.⁶ Tako je dosežena večja preglednost slovarskih rešitev ob povečanem obsegu prikazanih sinonimnih možnosti v tem slovarju.

Sinonimno gradivo je v DS 2001 v primerjavi z NDS 1988 močno povečano;⁷

³ Émile Genouvrier, Claude Désirat, Tristan Hordé, *Nouveau dictionnaire des synonymes*, Larousse, Paris 1988 (dalje NDS 1988), 510 str. – Predgovor (11 str.) z dodatkom (2 str.) pojasnjuje najpomembnejše konceptualne odločitve avtorjev, vključno s predstavitevjo zgradbe slovarja in shemo osnovnih sestavin slovarskega sestavka.

⁴ Eden novejših sinonimnih slovarjev s francoskega jezikovnega področja, ki vsebuje razmeroma obsežne (abecedno urejene) zbirke sinonimov, je *Dictionnaire des synonymes*, katerega avtor je Henri Bertaud du Chazaud (Le Robert, Paris 2000, 738 str.; v okviru 20000 slovarskih sestavkov obravnava 200000 leksemov). Primer sinonimnega slovarja brez kakršnih koli razlikovalnih podatkov je s španskega jezikovnega področja: Fernando Corripio, *Sinónimos, antónimos*, Ediciones Larousse, Barcelona 1989, 386 str. Drugačna od tega sta primera slovarjev z besednovrstno določenimi iztočnicami in zelo formaliziranimi pomenskimi pojasnili, navedenimi pred skupinami stilno označenih sinonimov (in antonimov): *Sinónimos y antónimos*, Ediciones SM Joaquín Turina, Madrid 2001, 960 str. (z vertikalnim zapisom členov sinonimnih skupin); Giuseppe Pittàno, *Sinonimi e contrari*, Zanichelli, Bologna 1992, 863 str. (tudi s podatki o izvoru iztočnične besede).

⁵ *Iztočnica*, rabljena v opoziciji do *kazalčna iztočnica*, označuje v prispevku slovarsko enoto, ki uvaja slovarski sestavek s prikazanimi sinonimnimi razmerji. Prim. razdelek 4.

⁶ V DS 2001 ureja mediztočnične povezave kazalčni sistem, ki ga sestavljajo kazalka *V(oir)* in grafična znaka (zvezdica in puščica v desno). Kazalka *V(oir)*, uporabljena v nenormativni vlogi, kaže na iztočnice, pri katerih je obdelana vsa sinonimija obravnavanega leksema. Pri nakazanih sinonimnih povezavah je moteča odsotnost številke usmeritvenega pomena. – Navedena grafična znaka, ki nadomeščata v NDS 1988 rabljeno dopolnjevalno kazalko *v(oir) aussi*, nakazujeta povezavo s pomensko bližnjimi poimenovanji ali pa z besednovrstno različnimi tvorjenkami iz iste podstave. Njuna vloga je v dopolnjevanju in primerjanju podatkov med različnimi iztočnicami ali podiztočnicami.

⁷ Glede na to, da v DS 2001 ni podatka o številu slovarsko obdelanih iztočnic, se primerjava obsega obravnavanih slovarjev omejuje na izbor sinonimnega gradiva. V NDS 1988 (Predgovor, str. 13) navedena številka 20 000 se očitno nanaša na število iztočnic in podiztočnic.

npr. pri iztočnici **riche 2** (611)⁸ je prikaz sinonimije dopolnjen z naslednjimi enotami: *copieux, couteux, imagé, luxueux, magnifique*. V slovar je zajeto večje število socialnozvrstno, predvsem pogovorno označenega besedja: *saloperie (bassesse, 75), ramasser, choper (contracter, 161)*. Sprejetega je tudi več čustvenostno označenega sinonimnega gradiva, vključno s kletvicami in vulgarizmi.⁹

Razlika v obsegu med NDS 1988 in DS 2001, kot jo pokaže izbor sinonimnega gradiva v obeh slovarjih, je precejšnja, upošteva tudi gospodarnejšo izrabo slovarskega prostora (večje število krajšav, večja gospodarnost pri oblikovanju razlag in pojasnil) ob siceršnji večji preglednosti slovarskih sestavkov (spremembe v grafični zasnovi slovarja: navajanje podiztočnic v novi vrstici, oštevilčenje v krepkem tisku) v DS 2001.

3 Slovarsko gradivo je v obeh slovarjih načeloma abecedno urejeno, vendar s precejšnjim odmikom od tega načela: del tvorjenega (izpeljanke) je obravnavan pri podstavnih besedah. Npr. izpeljani pridevniki, vključno z izdeležniškimi, so podiztočnice pri podstavnem glagolu: **amusant, éclatant, émouvant, étourdissant, surprenant** ali **affecté, exalté, perdu** so podiztočnice pri podstavnih besedah **amuser** (36), **éclater** (243), **émouvoir** (256), **étourdir** (287), **surprendre** (674); **affecter** (20), **exalter** (291), **perdre** (513);¹⁰ izpridevniški prislovi so podiztočnice pri podstavnem pridevniku: **anciennement** pri **ancien** (37) itd.

Različno od izpeljank so sestavljenke samostojne iztočnice: **illégal** (365), **superposer** (671). Sprejeti sistem iztočnicenja dopušča neenotno obravnavo istovrstnega v primerih, kot sta leksema **lisible** (podiztočnica pri **lire**, 417) in **illisible** (samostojna iztočnica, 365). Tudi v okviru izpeljank obravnava ni povsem enotna. Osamosvojenost leksema je glede na sprejeti sistem utemeljena v primerih, ko pomenska razčlenjenost preseže pomenski obseg podstavne besede. Prim. različno obravnavo izpeljanih samostalnikov tip **hauteur** (podiztočnica pri **haut III**, 356) in **bassesse** (samostojna iztočnica, 75).

Sprejeti sistem razvrščanja slovarskega gradiva dopušča možnost, da določenih besed ni na pričakovanih mestih v slovarju. S stališča uporabnika pomeni tak način razvrščanja iztočnic oteženo iskanje, kadar pride do porušanja abecednega zaporedja.¹¹

⁸ Če ni navedeno drugače, se strani v oklepajih nanašajo na DS 2001.

⁹ Lecointe 1993 je gradivsko manj obsežen: obsega manj pogovornih sinonimnih možnosti, ne zajema pokrajinskih oz. narečnih izrazov, redkih besed in neologizmov; od čustvenostno označenega ne navaja kletvic in vulgarizmov.

¹⁰ Odmiki od tega načela so npr. pri izpeljankah tipa **brillant** (96) ali **étourdi** (287), ki so obravnavane kot iztočnice. Osamosvojenost leksemov v teh primerih pogojuje razvitost sinonimnih razmerij. – DS 2001 odlikuje razmeroma vzoren prikaz izdeležniških stanjskih pridevnikov, položajno izenačenih z netvorjenimi pridevniki. Prim. obravnavo v slovaškem sinonimnem slovarju (*Synonymický slovník slovenčiny*, ur. Mária Pisárčiková, Veda, vidavatel'stvo Slovenskej akademie vied, Bratislava 2000), v katerem so stanjski pridevniki samo navedeni v zglelih v okviru glagolske iztočnice brez navedbe besedno-vrstne spremembe (npr. *skomolený, prekrútený citát* pri **prekrútit'** 2, 538).

¹¹ Večina pregledanih slovarjev tega tipa ima razvrstitev iztočnic po absolutni abecedi.

4 Iztočnice v sinonimnem slovarju so samo besede, ki imajo v danem leksikalnem sistemu vsaj eno sinonimno možnost. So dveh vrst: iztočnice, ki uvajajo slovarski sestavek, v katerem je slovaropisno prikazana vsa sinonimija iztočnične besede, in kazalčne iztočnice, ki nimajo svojega sinonimnega niza, ampak vodijo k sestavkom, v katerih nastopajo kot člen enega ali več nizov. Številčno razmerje med obema vrstama iztočnic je v DS 2001 spremenjeno: zaradi drugačne slovarske zgradbe je v tem slovarju zelo povečano število kazalčnih iztočnic.

Slovarske enote, ki nastopajo kot iztočnice ali podiztočnice v obeh obravnavanih francoskih slovarjih, ne ustrezajo nujno merilom, kot so nevtralnost, pogostnost, pomenska prekrivnost s členu sinonimnega niza, zamenljivost na ravni denotativnega pomena ipd.¹² Npr. nevtralni leksem **amoureux** (35), naveden kot kazalčna iztočnica, je slovaropisno obdelan pri pogovorno označenem stanjskem pridevniku **mordu** (podiztočnica pri **mordre**, 461).

Osnovna zgradba slovarskega sestavka je v obeh slovarjih enaka: osnovni obliki iztočnice sledijo relevantni slovnični podatki (besednovrstni samo za razlikovanje homonimije in konverznih prehodov; vzorčno izpisani podatki z vezljivostnimi določili, zadevajočimi iztočnično besedo; oznaka za glagolsko prehodnost). V okviru pomenskih enot, ki si sledijo za ustrezno zaporedno številko, se zvrstijo za ponazarjalnim zgledom slovaropisno obdelani členu sinonimnega niza, po potrebi stilno-zvrstno označeni, z zapostavljeno pojasnjevalno razlago (z navedbo pomenskih, družljivostnih in drugih razlikovalnih prvin) in po potrebi z dodatnim lastnim zgledom.

Podiztočnice so načeloma slovaropisno prikazane enakovredno iztočnični enoti; obravnava je različna le v primerih tipa **boueux** (**boue**, 90), pri katerih je s posrednimi razlagalnimi pojasnili pri podiztočnici opozorjeno na pomen, na katerega se navezuje izpeljanka, kar naj bi nadomestilo navajanje zgledov in nakazalo še nove sinonimne možnosti, presegajoče leksikalno sinonimijo.¹³

4.1 Oba slovarja, NDS 1988 in DS 2001, obravnavata vse slovnične lastnosti, relevantne za popoln prikaz rabe besede; med drugim opozarjata na besednovrstne spremembe, navajata glagolsko prehodnost (**plier**, 530), vezljivostne lastnosti glagolskih, pridevniških in samostalniških besed; pri samostalniku upoštevatava kategorijo števila (**oeil**, 484) in pri pridevniku kot razvijajoči besedni vrsti opozarjata na lastnost človeško v danem pomenu določevanega samostalnika.

Besednovrstnih oznak¹⁴ slovarja ne navajata pri vseh besednih enotah, zajetih v iztočnicah in podiztočnicah, ampak samo v primerih, ko je potrebna razliko-

¹² Nekateri slovarji, npr. slovaški sinonimni slovar (op. 10) in ruski sinonimni slovar (Jurij Dmitrijevič Apresjan idr., *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Jazyki russoj kul'tury, Moskva 2000), uporabljajo poimenovanje *dominanta* za iztočnico, ki je pomensko najširši člen sinonimnega niza, najbolj uporabljan v besedilih in stilno (najbolj) nevtralen.

¹³ Prim DS 2001, Predgovor, str. XI.

¹⁴ Tudi Lecointe 1993 navaja besednovrstne oznake samo pri homonimnih leksemih in pri konverznih prehodih, npr. **étranger** (151). V številnih drugih slovarjih, npr. v slovaškem sinonimnem slovarju (op. 10), so vse iztočnice besednovrstno določene.

valna identifikacija. Besednovrstno so določeni homonimni leksemi¹⁵ in izpridevniški konverzni samostalniki (**malheureux**, 430; **mou**, 462).¹⁶

Slovarja opozarjata na vezljivostne lastnosti glagolskih, pridevniških in samostalniških besed. Ob vsakem glagolu so prikazane vse njegove vezljivostne možnosti, navedene praviloma pred ponazorilom. Slovarski prikaz leve in desne glagolske vezljivosti je podan z izpostavitvijo vezljivostnega vzorca (izpostavljeno je npr. levovezljivostno določilo *kdo, kaj*) in besedilno ponazoritvijo, npr. **parler** (500). Če člen niza ne izkazuje istih vezljivostnih možnosti, kot so podane z vezljivostnim vzorcem, je z zgledom pokazana nova vezljivost.¹⁷

Pri pridevniku je v slovarskem prikazu upoštevana kategorija človeško. Uvrstitev odnosnice glede na lastnost človeško je nakazana z izpostavitvijo zaimkov *nekdo, nekaj*: **délicat** (201), **doux** (237), **mauvais I** (440), **médiocre** (442), **parfait** (499):

médiocre 1. [qqn est ~] *Un élève médiocre ... 2.* [qqch est ~] *Il reçoit un salaire médiocre ... 3.* [qqch est ~] *Il mène une vie médiocre* (442)

Obravnavava slovničnih podatkov v DS 2001 se od prikaza v NDS 1988 razlikuje v slovarskotehničnem pogledu. V DS 2001 uvedeno navajanje slovničnih (in stilno-zvrstnih) podatkov v oglatem oklepaju prispeva k večji preglednosti slovarskega sestavka.

4.2 Obravnavana sinonimna slovarja navajata dve vrsti razlag: pomenske razlage iztočnice in pojasnjevalne razlage členov sinonimnega niza.

4.2.1 Slovarja načeloma ne dajeta sistematično splošnih pomenskih razlag, veljavnih za celotni sinonimni niz. Avtorji se odpovedujejo tipu sinonimnega slovarja s sistematičnim navajanjem razlag (in občasnim ponazarjanjem) z utemeljitvijo, da so možnosti razlagalnega definiranja besed omejene, v primerjavi z optimalno obvestilnostjo besedilnih ponazoril pri podajanju pomenskih, skladenjskih, družljivostnih in drugih lastnosti leksemov.¹⁸ Ob tej sicer veljavni ugotovitvi avtor-

¹⁵ Pri homonimih ni enotne slovaropisne ureditve: podatek o pripadnosti različnim besednim vrstam je v nekaterih primerih naveden skupaj, takoj za iztočnico (**jaune I**, 400), v drugih primerih je konverzni samostalnik obravnavan za posebno zaporedno številko (**maladroit 3**, 429) ali pa je besednovrstna različnost pokazana z rimskimi številkami. Prim. **malheureux** (430).

¹⁶ Pri konverznih prehodih so pogosti primeri, ko je konverzni samostalnik naveden brez oznake na koncu pridevniških pomenov; v posameznih primerih leksemi besednovrstno niso razmejeni, npr. **froid** (329), pričakovana oznaka ni navedena (**clair 3**, 131) ali pa so nedoslednosti pri navedbi oznak, npr. pri leksemih **aveugle 2** (67), **moral** (460), **mordu** (461), **riche** (611), **ridicule** (611).

¹⁷ Lecointe 1993, tako kot večina pregledanih sinonimnih slovarjev, namesto ponazarjanja vezljivostnih možnosti z izpisovanjem zaimkov in predlogov izkazuje vezljivost implicitno z navajanjem ustreznih zgledov.

¹⁸ Gl. Predgovor k NDS 1988, str. 6. – Prim. starejši tip slovarja s sistematičnim navajanjem obsežnih razlag, ki vsebujejo poleg natančnega opisa pomenskih prvin tudi podatke o slovničnih in stilnih lastnostih leksemov, vključno z opozorili na zunajjezikovne okoliš-

ji NDS 1988 in DS 2001 ne upoštevajo, da splošne pomenske razlage v sinonimnem slovarju poleg identifikacijske funkcije opravljajo vlogo dodatnega merila za ugotavljanje pomenske enakosti ali podobnosti. Sistematično navajanje splošnih pomenskih razlag, ki vključujejo uvrščevalno pomensko sestavino, omogoča v primerih, kadar med členi sinonimnega niza obstaja razmerje hiper- in hiponimije (nadin podpomenskosti), razlaganje s krajšimi dopolnjevalnimi razlagami z navedbo samo razločevalne pomenske sestavine.¹⁹

Namesto klasične slovarske razlage se pri splošno znanih leksemih s širokim pomenskim obsegom v NDS 1988 pojavljajo pomensko izpraznjena pojasnila. Tudi v DS 2001 so taka pojasnila razmeroma še pogosta. Prim. prikaz iztočnic **cas** (112), **chose** (128), **dimension** (223), **disparaître** (227), **enlever 1** (265):

cas D'emploi très général, ce terme entre dans un grand nombre de contextes avec lesquels varient ses synonymes (112)

Od razlagalnih tipov se poleg polnopomenskih razlag v obeh slovarjih pojavljajo tudi posredna razlagalna pojasnila,²⁰ ki kažejo povezavo tvorjenke z ustreznim pomenom podstavne besede. Prim. **bonté 1** (**bon**, 87), **constance** (**constant**, 157):²¹

bon II [qqn est ~] **1**. *Son père était aimable et bon* (= qui manifeste de la bonté): **bienveillant**, **humain** ♦ **compréhensif** ... ♦ **bonté 1**.
[de bon II, 1]: **bienveillance**, **humanité**, **compréhension** (87)

4.2.2 Druga vrsta pomenskih razlag, pojasnjevalne razlage členov sinonimnega niza, obsegajo razlikujoče lastnosti v razmerju do iztočnice in drugih leksemov iste pomenske skupine: poleg pomenskih pojasnil vsebujejo opozorila na slovnične posebnosti, pojasnila glede besedilne in zunajbesedilne rabe; v razlago je v posameznih primerih vključeno tudi stilno vrednotenje leksemov, npr. **fermer 3** (309), **mort II** (461).

Pojasnjevalne razlage, ki se nanašajo na posamezne člene sinonimnega niza

čine: René Bailly, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Larousse, Paris 1946, 626 str. Razlaga ni samostojna prvina slovarskega sestavka, ampak del daljše razlagalne povedi, ki vključuje iztočnico. – Z angleškega jezikovnega področja prim. *Webster's Dictionary of Synonyms* iz leta 1951, 907 str.; predelana izdaja 1978, 909 str. – Med novejšimi sinonimnimi slovarji prim. Lecointe 1993 (op. 2), ki se po zasnovi razlikuje od NDS 1988 in DS 2001 z doslednim navajanjem splošnih pomenskih razlag in občasnim ponazarjanjem. Razlage odlikuje uravnotežen izbor razlagalnih prvin in zgoščenost pomenskih opisov. – Dosledno, razmeroma uravnoteženo dopolnjevanje obeh slovarskih prvin, splošne razlage in ponazoril, je značilnost slovaškega sinonimnega slovarja (op. 10).

¹⁹ Izrazje je prevzeto po: Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govornica slovarja*, Ljubljana 2000 (dalje Vidovič Muha 2000), npr. str. 53, 174.

²⁰ Posredna razlagalna pojasnila v NDS 1988 in DS 2001 samo nakazujejo povezavo tvorjenke z ustreznim pomenom podstavne besede, ne določajo pa besedotvornih kategorij, kot npr. posredne razlage v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ I, Uvod, str. XVI).

²¹ V NDS 1988 (103) je pri podiztočnici **constance** napačno sklicevanje na glagol namesto na pridevnik.

ali na sinonime, povezane v naštevavno skupino, v NDS 1988 še niso samostojne prvine slovarskega sestavka, ampak so povezane s členu niza v razlagalno poved:

illégal Se dit de ce qui est défendu par la loi, **illicite**, de ce qui est défendu par la morale ou par la loi, **irrégulier**, de ce qui n'est pas conforme à un règlement donné (219)

V DS 2001 so pojasnjevalne razlage praviloma osamosvojene in sledijo členom sinonimnega niza (v okroglem oklepaju):

illégal Qui est défendu par la loi: **illicite** (= qui est défendu par la morale ou par la loi) ♦ **irrégulier** (qui n'est pas conforme à un règlement donné) (365)

Poleg prevladujočega tipa razlag se tudi v DS 2001 še pojavlja tip, značilen za oblikovanje razlag v NDS 1988.²²

4.2.3 Slog razlag v DS 2001 je v primerjavi s slogom v NDS 1988 bolj slovarski, ob upoštevanju načel, kot so kratkost, jasnost, jednatost izražanja:

doux 1. Qui produit une sensation agréable. Au gout ... (NDS 1988, 146)

doux 1. Agréable au gout ... (DS 2001, 237)

V številnih primerih se tudi v DS 2001 še pojavljajo daljše, netipske razlage z obširnejšimi opisi pomena ali pojasnili glede rabe besede, tudi s prehodom v enciklopedičnost, npr. **consommer** (157), **hauteur** (**haut**, 356), **hérédité** (357), **hermétique 1** (357):²³

hermétique 1. Ce terme implique, comme **étanche**, l'idée d'imperméabilité et en outre, contrairement à étanche, celle de fermeture: un bateau est étanche, mais non hermétique; une bouteille est étanche si elle a une fermeture bien hermétique (357)

4.3 Ponazarjalni primeri imajo, zlasti ob odsotnosti splošnih slovarskih razlag,²⁴ osrednjo vlogo v sinonimnih slovarjih, upoštevaje možnost zamenljivosti v besedilu (z vsemi pomenskimi, skladijskimi, stilističnimi in drugimi omejitvami nadomeščanja) kot eno najpomembnejših meril za dokazovanje sinonimnih razmerij med členu nizov in iztočnično besedo.²⁵

Zgledi so tako v NDS 1988 kot tudi v DS 2001 večinoma cele povedi, redkeje minimalne besedne zveze. Besedilna ponazorila v obliki neokrnjenih daljših po-

²² V DS 2001 se tako pojavlja dvojnost slovaropisnih rešitev: dvopičje, ki praviloma uvaja sinonimni par ali niz sinonimov, je v posameznih primerih opuščeno; razlaga, oblikovana v daljšo poved (brez običajnega okroglega oklepaja), vključuje tudi sinonim v krepkem tisku, npr. **ethnique** (286).

²³ Prim. Lecoine 1993, ki ga odlikuje uravnoveženost razlag tako glede razlagalnega sloga kot glede količine podatkov (op. 18).

²⁴ Prim. razdelek 4.2.1. – Glede na vlogo ponazarjalnih zgledov se zdi utemeljena izbira ležečega tiska ponazoril v tem tipu slovarja.

²⁵ O ključni vlogi sobesedila pri ugotavljanju sinonimnih razmerij prim. Jean Dubois idr., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Larousse, Paris 1999, 466 (sestavek **synonymie**).

vedi namesto slovaropisno prilagojenih najmanjših besedil navajata slovarja tudi pri splošno znanih leksemih, ko večja gospodarnost pri oblikovanju zgledov ne bi ogrozila jasnosti, nedvoumnosti:

parler 1. *Il parle beaucoup, mais ce qu'il dit n'est pas très intéressant* (500)

franc II 1. *C'est un homme très franc qui dira ce qu'il pense* (326)

riche 2. *Le château renfermait des meubles anciens et de riches tapisseries* (611)

révolution 1. *La révolution de 1789 a changés les moeurs ... 2. L'industrie a subi une véritable révolution avec l'introduction des ordinateurs* (610)

Besedilno ponazorilo ima praviloma iztočnica in vsak od členov sinonimnega niza, pri katerem se pojavljajo besedilne ali zunajbesedilne omejitve glede rabe. Tovrstne omejitve utemeljujejo v posameznih primerih še dodatno, na videz negospodarno navajanje ponazarjalnih zgledov.²⁶ Tako navaja DS 2001 v primerjavi z NDS 1988 večje število besedilnih ponazoril, nanašajočih se na posamezne člene niza, za ponazoritev posebnosti njihove rabe. Prim. prikaz rabe pogovorno označenega glagola **se frapper** za nevtralno sinonimno možnost **s'émouvoir** (**émouvoir**, NDS 1988, 157; DS 2001, 256).

4.4 Sestava sinonimnega niza,²⁷ ki je najpomembnejši podatek sinonimnega slovarja, dokazuje široko pojmovanje sinonimije v NDS 1988 in DS 2001. Poleg leksemov, ki so med seboj v razmerju pomenske enakosti in podobnosti (sopomenskosti, nad- in podpomenskosti),²⁸ so v slovarski sestavek vključeni tudi taki, ki jih družijo samo pripadnost isti pojmovni skupini, npr. **emballage** (**emballer**, 253), **nettoyer I** (473).²⁹ Ta ugotovitev velja tako za NDS 1988 kot DS 2001; pri tem je

²⁶ Prim. Predgovor v NDS 1988, 8. – Zgledi, ki jih navaja Lecointe 1993, so praviloma slovaropisno prilagojena krajša ponazorila, pogosto vključena v razlago.

²⁷ Poimenovanje *sinonimni niz* je bolj običajno pri slovarjih, ki izhajajo iz slovarskega pomena; pri slovarjih, ki sinonimijo pojmujejo širše in imajo izhodišče v pojmovni povezanosti, izraz ni tako ustrezen; klub temu je v prispevku zaradi poimenovalne enotnosti rabljen tudi v takih primerih. – Sorazmerno heterogenost sinonimov, združenih v nizu, avtorji utemeljujejo s ciljem, ki so mu skušali slediti: ponuditi uporabniku (tako srednje kot visoko izobraženemu, vključno s tujejezičnim) možnosti za diferenciacijo izražanja, omogočiti mu, da lahko uporabi 'pravo' besedo na 'pravem' mestu (DS 2001, V). Prim. Zorman 2000, 39.

²⁸ Vrsta sinonimnega razmerja je v NDS 1988 in DS 2001 pokazana tudi z grafičnimi znaki. Enačaj, ki v NDS 1988 nakazuje pomensko enakost navedenih izrazov, je v DS 2001 opuščen. Na večjo pomensko oddaljenost, ki jo v NDS 1988 nakazuje uvedba močnejšega ločila (podpičje namesto vejice), opozarja v DS 2001 novi grafični znak (polni romb): **abandonner I, 2.** – V obeh slovarjih sta rabljeni navzgor in navzdol obrnjena puščica kot znaka za večjo ali manjšo pomensko intenzivnost: **contrainte** (NDS 1988, 105; DS 2001, 161). – Izločitev enačaja v DS 2001 kot znaka za popolno sinonimijo se zdi smiselna glede na to, da izjemno redko prihaja do pomenske prekrivnosti izrazov na denotativni in konotativni ravni, upošteva tudi zunajjezikovne okoliščine. (Prim. Vidovič Muha 2000, 161.)

²⁹ Pri sestavljanju sinonimnih skupin se slovarji razlikujejo glede na to, ali imajo izhodišče v slovarskem pomenu ali v sami pojmovnosti, ali je torej sinonimni niz omejen z obse-

seznam členov, ki sestavljajo sinonimne nize, v slednjem še močno razširjen.³⁰

Hiper- in hiponimija (nad- in podpomenskost) sta praviloma nakazani z ustrezno oznako pred leksikalno enoto in po potrebi tudi z zapostavljeno dopolnjevalno razlago:

peintre *Ce grand peintre a eu beaucoup de disciples: [plus génér.]*³¹

artiste (**peindre**, 509)

sculpteur *Le sculpteur travaillait une structure métallique: [plus partic.]*

statuaire (qui ne fait que des statues) (**sculpter**, 632)

Iztočnična beseda, ki stoji na čelu sinonimnih nizov, je praviloma enobesedna, drugi členi niza pa so tudi veččlenski sinonimi, vključno s frazeologemi.³² Členi so skladenjsko enakovredni, ne glede na izhodiščno besednovrstno pripadnost. Prim. **aveugle** (67), **étranger I** (287), **éveillé I** (289), **froid II** (329), **riche I** (611).

Zaporedje sinonimnih nizov v zgradbi slovarskega sestavka v obeh slovarjih skuša v polni meri prikazati pomensko zgradbo iztočnične besede, kar se kaže v navajanju tudi tistih pomenov večpomenskih besed, ki nimajo sinonimnih možnosti. Prim. **âme I** (33), **balle I I** (72), **femme I** (308).

Osnovno merilo za določanje zaporedja členov sinonimnega niza v obravnavanih slovarjih je stopnja pomenske prekrivnosti z iztočnico, upošteva tudi merili splošne rabe in stilno-zvrstne označenosti. Premalo enotno in odločilno pa sta upo-

gom slovarskega pomena ali z obsegom pojmovne pripadnosti. (Prim. načelno odločitev avtorjev o tem v Predgovoru v NDS 1988, 7, pogojeno tudi s francosko slovaropisno tradicijo). V sinonimnem slovarju, ki ima izhodišče v slovarskem pomenu, naj bi pomen iztočnice, ki stoji na začetku sinonimnega niza (dominante), določal meje celotnega niza. V obravnavanih dveh francoskih slovarjih je treba upoštevati tudi dejstvo, da iztočnica ni nujno stilno-zvrstno nevtralni leksem iz jedrnega dela besedišča, z največjo pogostostjo rabe, kar omogoča pomensko bolj heterogeno sestavo sinonimnih nizov. – Prim. definicijske lastnosti dominante, podane v op. 12.

³⁰ Primerjava členov sinonimnega niza pri iztočnici **amant** v NDS 1988 in DS 2001 pokaže v NDS 1988 (37) v niz združene lekseme v naslednjem zaporedju (z ustreznimi stilno-zvrstnimi oznakami in dopolnjevalnimi razlagami): *ami, gigolo, amoureux, galant, soupirant, flirt, bien-aimé, tourtereaux*. (Lecointe 1993, 54, navaja za leksem **amant** sinonimne možnosti: *amoureux, ami (de coeur), bon ami, (bien)-aimé, flirt, soupirant, prétendant, objet de son amour, objet de ses sentiments, l'êlu de son coeur, la cause de ses tourments*. Sinonimi so ustrezno označeni in razloženi.) V DS 2001 (32) so navedeni leksemi, razporejeni v dva sinonimna niza, dopolnjeni z naslednjimi členi: *copain, compagnon, gigolo, mec, jules, concubine; béguin, adoreur*, z dodanim opozorilom k iztočnicama **homme** in **conquête**. (Rešitev v DS 2001 pomeni, glede na pomensko zgradbo leksema **amant**, izboljšavo; prim. pomensko razčlenitev leksemov **ljubimec**, **ljubček** ipd. v SSKJ II, 623 in 621).

³¹ V seznamu krajšav (DS 2001, XIII) sta navedeni samo okrajšani oznaki *génér(alement)* in *partic(ulièrement)*, saj seznam ne vključuje oznakovnih besednih zvez z mernimi pri-slovi.

³² Pogoj za vključitev določenega frazeologema v slovar je torej obstoj enobesedne sopomenke, ki je iztočnica. – V NDS 1988 uporabljena krajšava kot oznaka za frazeološke enote je v DS 2001 opuščena. Sopomenski frazeologemi, navadno navedeni na koncu pomenske enote sestavka, npr. **mourir** (464), so brez posebne (grafične) oznake.

števani merili pogostnosti in stilne nevtralnosti pri odločanju o tisti sinonimni možnosti, ki kot iztočnica uvaja sinonimni niz.³³

V slovarskotehničnem pogledu je v DS 2001 – ob nekoliko drugačni grafični podobi v primerjavi z NDS 1988 – z deloma spremenjeno rabo ločil in uvedbo novega grafičnega znaka (polni romb) dosežena jasna razmejenost pomenskih in stilnih lastnosti členov sinonimnega niza.

V NDS 1988 in DS 2001 je v manjšem obsegu obravnavana tudi antonimija. Od vrst antonimije je upoštevano predvsem nasprotje tipa *doux : fort* ali *doux : salé, fade, amer* (**doux 1**, 237). Antonim, ki je v takih primerih nujno pomensko dopolnilo razlage (*Agréable au gout*) in ponazarjalnega zgleda (*Une tisane douce*), služi kot dodatno merilo za določanje sinonimnih razmerij.³⁴

4.5 NDS 1988 in DS 2001 skušata podati stilno in zvrstno ovrednoteni prikaz sinonimnih sredstev v sodobni knjižni francoščini, izhajajoč iz dejanske jezikovne rabe, ob upoštevanju zvrstne razslojenosti jezika. V prizadevanju po ohranjanju jezikovne norme in usmerjanju uporabnika k ustrežnejšim sinonimnim možnostim se osredotočata predvsem na določevalne možnosti slovarskih oznak in pojasnil,³⁵ v manjši meri pa izrabljata usmerjevalne možnosti, ki jih omogoča sama organizacija slovarskih sredstev (iztočničenje, vloga kazalk³⁶ v sistemu mediztočničnih povezav, normiranje znotraj slovarskih sestavkov z razporeditvijo sinonimnih možnosti).

Sistem stilno-zvrstnih oznak v DS 2001 se ne razlikuje bistveno od sistema v NDS 1988, prihaja pa do razlik v razvrstitvi teh oznak: te dokazujejo, da so se merila avtorjev predvsem v smislu socialnozvrstnega označevanja različnih sinonimnih možnosti poostrila.

Poleg normativnih oznak v ožjem pomenu besede in posebnih oznak navajata oba slovarja časovne, pogostnostne, čustvenostne, socialnozvrstne in funkcijskozvrstne oznake. NDS 1988 ne navaja seznama oznak; stilno-zvrstne oznake v DS 2001 so vključene v seznam krajšav, vključno z neokrajšanimi oznakami tipa *vieilli*. Seznam oznak ni popoln, saj med drugim ne upošteva oznakovnih besednih zvez z mernimi prislovi tip *plus, moins, assez*, uporabljenih v slovarskem delu za določanje večje ali manjše stopnje priporočljivosti označene sinonimne možnosti.³⁷

³³ Prim. razdelek 4. – V slovaškem sinonimnem slovarju (op. 10) določa zaporedje navajanja členov niza pomenska bližina z dominantno, ne glede na stilno ali drugačno označenost; sledijo stilno nevtralni, čeprav pomensko oddaljeni sinonimi.

³⁴ Antonimi so navedeni za oznako *par opp(osition)* v oglatem oklepaju pred sinonimnim parom oz. sinonimnim nizom.

³⁵ Npr. izrazu **émotionner** (iztočnica **émouvoir**, 157) sledi v NDS 1988 pojasnilo: *rejeté par les puristes, ce verbe est de plus en plus employé dans la conversation courante parce que de conjugaison plus facile.* V DS 2001, 256, je pojasnilo preoblikovano: (*qui est de plus en plus employé dans la conversation cour.*).

³⁶ V NDS 1988 in DS 2001 prihaja do prepletanja normativne in nenormativne vloge kazalk. Prim. op. 6.

³⁷ Npr. pri podiztočnici **s'émouvoir** (**émouvoir**, 256) je naveden sinonim **se frapper** z oznako [plus fam.].

DS 2001 uporablja naslednje normativne oznake v ožjem pomenu besede oz. pojasnila pri izrazih, odsvetovanih glede na knjižno normo: *abusif (emploi abusif, abusivement), recomm(andation) officielle, tour critique*; časovne: *anc(ien), vieilli, vieux, auj(our'd'hui), autref(ois), av(ant), néol(ogisme)*; pogostnostne: *cour(ant), rare*; čustvenostne: *express(iff), péj(oratif), euph(emisme), inj(urieux), iron(ique), par plais(anterie), vulg(aire); fig(uré)*; socialnozvrstne: *sout(enu), fam(ilier), région(al), arg(ot), arg(otique), arg(ot) mil(itaire), pop(ulaire)*; funkcij-skozvrstne: *didact(ique), litt(éraire), mil(itaire), poét(ique, scol(aire), techn(ique)*. Med posebnimi oznakami navaja *cour(ant), cour(amment)*.³⁸ Oznaka je praviloma navedena pred členom niza, le v posameznih primerih je stilno-zvrstno vrednotenje z oznakami vključeno v pojasnjevalne razlage.³⁹

V okvir vrednotenja sinonimnih sredstev sodi še navajanje podatkov o izvoru besedja, ki se omejuje na označevanje sinonimnih možnosti, prevzetih iz angleškega oz. ameriškega govornega področja: *amér(icaïn), amér(icanisme), anglic(isme)*. Prim. **container (conteneur, 159)**.

Značilnost obeh slovarjev, posebej še DS 2001, v primerjavi z večino primerljivih francoskih priročnikov,⁴⁰ je obseg čustvenostno označenih sinonimov: poleg izčrpnega prikaza olepševalno, šaljivo, ironično, slabšalno označenega izrazja vključujeta v večjem obsegu tudi kletvice in vulgarizme.

5 Primerjava slovaropisnih sredstev, uporabljenih v NDS 1988 in DS 2001, je pokazala ob ohranjenem osnovnem konceptu sinonimnega slovarja vrsto različnosti: dvodelna slovarska zgradba, uveljavljena v NDS 1988, je v DS 2001 preoblikovana v bolj funkcionalno enovito, z na novo izdelanim sistemom mediztočničnih povezav. Ob načelno enaki zgradbi slovarskega sestavka (družinsko gesljenje, združevanje členov besednih družin v okviru besedotvorne povezanosti: samostalnik, pridevnik, glagol) je v DS 2001 z bolj premišljeno izrabo slovarskega prostora in z uvedbo novih grafičnih sredstev dosežena večja preglednost slovarskega prikaza.

V DS 2001 je v slovarskotehničnem pogledu izpopolnjen tudi prikaz slovničnih in stilno-zvrstnih podatkov, uveljavljena je večja formaliziranost pomenskih in drugih pojasnil. Pomembno izboljšavo pomeni obravnava pojasnjevalnih razlag kot samostojnih prvin slovarskega sestavka. Kljub večji gospodarnosti pri oblikovanju besedilnih ponazoril imajo ta praviloma obliko daljših povedi, tudi v primerih, ko večja prilagojenost formaliziranemu slovarskemu prikazu ne bi ogrozila nedvoumnosti sporočanega.

Prikaz sistema sinonimnih sredstev sodobne knjižne francoščine je v DS 2001 dopolnjen z novim sinonimnim gradivom; močno je razširjen predvsem z začetjem večjega števila socialnozvrstno označenega besedja. Stilno-zvrstno vredno-

³⁸ Glede na to, da DS 2001 ne navaja seznama vseh v slovarju uporabljenih oznak, gornji seznam ni popoln. Poleg navedenih se v slovarju pojavljajo tudi oznake tipa [en géographie]: **hauteur (haut, 356)**.

³⁹ Prim. razdelek 4.2.2.

⁴⁰ Npr. Lecoïnte 1993 ne navaja kletvic in vulgarnih izrazov. Prim. op. 9.

tenje sinonimnih sredstev je v DS 2001 bolj domišljeno, ob uporabi strožjih meril predvsem v smislu socialnozvrstnega vrednotenja.

Viri in literatura

- Apresjan, Jurij Dmitrijevič, idr., *Novyj ob''jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka*, Jazyki ruskoj kul'tury, Moskva 2000.
- Bailly, René, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Larousse, Paris 1947.
- Chazaud, Henri Bertaud du, *Dictionnaire des synonymes*, Le Robert, Paris 2000.
- Corripio, Fernando, *Sinónimos, antónimos*, Ediciones Larousse, Barcelona 1989.
- Dubois, Jean, idr., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Larousse, Paris 1999.
- Genouvrier, Émile, Désirat, Claude, Hordé, Tristan, *Nouveau dictionnaire des synonymes*, Larousse, Paris 1988.
- Genouvrier, Émile, Désirat, Claude, Hordé, Tristan, *Dictionnaire des synonymes*, Larousse, Paris 2001.
- Lecointe, Jean, *Dictionnaire des synonymes et des équivalences*, Librairie Générale Française, Paris 1993.
- Pittàno, Giuseppe, *Sinonimi e contrari*, Zanichelli, Bologna 1992.
- Ripert, Pierre, *Dictionnaire des synonymes de la langue française*, Bookking International, Paris 1993.
- Sinónimos y antónimos*, Ediciones SM Joaquín Turina, Madrid 2001.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*, DZS, Ljubljana 1970–1991.
- Synonymický slovník slovenčiny*, ur. Mária Pisárčiková, Veda, vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2000.
- Vidovič Muha, Ada, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govorica slovarja*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000.
- Webster's Dictionary of Synonyms*, G. & C. Merriam Co., 1951; predelana izdaja 1978.
- Zorman, Marina, *O sinonimiji*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000.

Mihaela Koletnik, Slovenskogoriško narečje

(Maribor 2001)

Jožica Škofic

IZVLEČEK: V članku je predstavljena monografija mariborske dialektologinje Mihaele Koletnik Slovenskogoriško narečje, ki je kot 12. knjiga iz zbirke Zora izšla pri Slavističnem društvu Maribor. V njej avtorica predstavlja rezultate svojega večletnega raziskovanja glasoslovne, oblikoslovne in skladijske ravnine panonskega slovenskogoriškega narečja ter utemljuje njegovo delitev na dve podnarečji, na vzhodno in zahodno na podlagi kolikostnega nasprotja med stalno dolgimi ter staro- in novoakutiranimi samoglasniki .

ABSTRACT: The article brings a presentation of a monograph Slovenskogoriško narečje (The Slovenske Gorice Dialect) by Mihaela Koletnik, a dialectologist from Maribor. This is the 12th publication from the Zora series issued by Slavistično društvo Maribor. The results of author's years-long research on the phonological, morphological and syntactic levels of the Pannonian Slovenske Gorice dialect are presented in this monograph. The author justifies the division of the dialect into two sub-dialects on the basis of the quantitative opposition between the permanently long vowels on the one hand, and the old and the new acute vowels on the other.

Monografija Mihaele Koletnik, docentke za slovenski jezik na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Pedagoške fakultete v Mariboru, Slovenskogoriško narečje, ki je leta 2001 izšla kot 12. publikacija zbirke Zora Slavističnega društva Maribor, prinaša bogato in strokovno obravnavano narečno gradivo, zbrano v Ceršaku, Črešnjevcih, Dvorjanah, Radencih, Spodnjih Ivanjcih, Zgornji in Spodnji Voličini, na Kremberku, Tratah, Zgornji Ščavnici, Zgornji Velji, Negovi, pri Benediktu in Sv. Trojici v Slovenskih goricah ter v Lešanah, Apačah in Lutvcih na Apaškem polju. Z njim utemljuje narečno delitev na enoglasniško prleško in enoglasniško-dvoglasniško slovenskogoriško narečje, ki pa se glede na kolikostno nasprotje med stalno dolgimi ter staro- in novoakutiranimi samoglasniki deli na zahodno, v katerem so se kratki akutirani samoglasniki že podaljšali, in vzhodno z ohranjenimi kolikostnimi nasprotji. Monografija je nekoliko predelana in dopolnjena obravnava narečja, ki ga je avtorica raziskovala in predstavila v svojem doktorskem

delu z enakim naslovom, nekatera poglavja pa so bila že objavljena tudi v različnih strokovnih publikacijah.

Monografija je sestavljena iz sedmih delov (oštevilčenih z 0–6).

V Uvodu (str. 15–41) je obravnavano območje Slovenskih goric predstavljeno geografsko (naravnogeografske in gospodarske razmere) ter zgodovinsko (naselitveni in kolonizacijski tokovi, političnoupravna in cerkvenoupravna delitev na gosposčine in (pra)župnije), na kratko pa je prikazano tudi dosedanje obravnavanje slovenskogoriškega narečja v slovenski dialektologiji. S tem avtorica osvetljuje vzroke za nastanek narečja in utemeljuje njegovo uvrstitev v panonsko narečno skupino, še enkrat pa utemeljuje tudi svoje preimenovanje goričanskega narečja v slovenskogoriško.

Sledi pet obsežnih poglavij (1 Glasoslovje, 2 Oblikoslovje, 3 Skladnja, 4 Besedje, 5 Jezikovne interference na Apaškem polju) z ločenim oštevilčenjem opomb, kar nekoliko otežuje jasno sklicevanje na podatke iz drugih opomb, ter vsebino knjige povzemajoča Zaključek (v slovenščini) in Summary (v angleščini) ter poglavji Viri in literatura in Priloge.

Poglavje Glasoslovje obsega str. 41–120; uvodnemu delu, v katerem je predstavljen razvoj samoglasniškega sistema v panonskih govorih, povzetemu po Riggerjevem Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, sledi fonološki opis voličinskega (zahodnega slovenskogoriškega) in črešnjevskega (vzhodnega slovenskogoriškega) govora – oba sta tudi točki v mreži za SLA – z inventarjem, distribucijo in izvorom fonemov, nato pa še kratki prikazi samoglasniških sistemov z izvorom samoglasnikov v osmih zahodnih in sedmih vzhodnih slovenskogoriških govorih. V nasprotju s samoglasniškim sistemom pa avtorica za soglasniški sistem ugotavlja, da se ta ne razlikuje bistveno v obeh slovenskogoriških podnarečjih, zato ga tudi v monografiji obravnava drugače – posamezne foneme in njihove alofone predstavlja z obsežnim narečnim gradivom za vse raziskovalne točke skupaj, v okviru vsake pa je besedje razporejeno po abecedi. Gradivo za posamezne foneme je predstavljeno glede na različne položaje v besedi, npr. zvočnik // pred zadnjimi in sprednjimi samoglasniki ali pred soglasnikom in v izglasju, oz. glede na izvor, npr. // kot odraz praslovanskega srednjega *l*, velarnega *ʎ*, palatalnega *ʎ'* – avtorico je torej zanimalo, v kaj se je razvil posamezni praslovanski fonem (in fonemska skupina) ter kateri glasoslovni zakoni so sooblikovali sodobno stanje. Iskanije gradiva je na nekaterih mestih precej zapleteno, saj npr. besedo '*medla* 'megla' najdemo v gradivu, ki se nanaša na foneme /k/, /g/, /x/ (gre za razvoj *gl* > *dl*), besedo '*g'le:jtva* 'dleto' pa v gradivu, ki se nanaša na fonema /t/ in /d/ (gre za disimilacijo *dl* > *gl*) – obe besedi sta iz govora Benedikta v Slovenskih goricah.

Obsežno je tudi poglavje Oblikoslovje (str. 121–199), v katerem so predstavljene besedne vrste samostalniška beseda (samostalniki po sklanjatvah in samostalniški zaimki), pridevniška beseda (pridevnik, pridevniški zaimki, števniki), glagol, prislov, predlog, členek in medmet – v tem pregledu manjka obravnava veznika, ki pa je na neki način predstavljen v poglavju o zvezah stavkov v okviru Skladnje (čeprav vezniki seveda ne povezujejo le stavkov, ampak tudi besede in nestavčne besedne zveze).

Pri obravnavi samostalniške besede avtorica najprej navaja vzorec prve moške

sklanjatve nepremičnega naglasnega tipa (tip *b'ra:t* v zahodnem oz. *b'rât* v vzhodnem podnarečju), vzorec prve (tip *b'ri:ęza* oz. *b'reza*¹) in druge ženske sklanjatve nepremičnega naglasnega tipa (tip *'mi:š* oz. *'miš*) ter vzorec prve srednje sklanjatve nepremičnega (tip *'leto*) in premičnega naglasnega tipa (tip *'tele*). Sproti je opozorjeno na različne premene osnove in končnic ter na neskladnosti med različnimi krajevnimi govori oz. obema podnarečjema. Avtorica se je v tem poglavju zgledovala po Toporišičevi Slovenski slovnici, iz katere so tudi različne definicije (npr. o samostalnikih druge moške sklanjatve, za katero navaja primer *'oča*, str. 124, o prislovu, str. 179, ipd.), oz. je izhajala iz sistema knjižnega jezika, kar pa se vedno ne zdi najbolje (npr. ugotovitev, da »/s/amostalnikov tretje moške sklanjatve, ki vse sklone in števila izražajo z različnimi ničtimi končnicami, v obravnavanih govorih ni najti«, na str. 124 ali »/k/njižni mešani naglasni tip je dobro ohranjen v vzhodnih slovenskogoriških govorih, v zahodnih pa se je naglas že začel umikati za zlog proti začetku besede /.../« na str. 131 itd.). Osebni in oziralni zaimki so predstavljeni s sklanjatvenimi vzorci, ostali zaimki pa s primeri rabe v narečnih besedilih.

Pridevniška sklanjatev je predstavljena s tipom *'lextj* iz trojiškega govora. Ko avtorica za najpogostejšimi kakovostnimi in vrstnimi pridevniki navaja še svojilne pridevnike, pove tudi, da se svojina »lahko izraža tudi s predložnim roditeljskim« (str. 138) in navaja številne primere, ki pa ne sodijo k pridevniški besedi, ampak k samostalniku in predlogu. Avtorica pojasnjuje le redke manj znane kakovostne pridevnike (npr. *'kulxavj* 'plešast' – toda samo *'načišnj*, brez pomenskega pojasnila 'drugačen'), vrstni pridevniki pa imajo večinoma ob sebi samostalnik (npr. *pš'eni:čno* (*'kla:sje*) – toda samo *slo'venskj*, str. 138). S številnimi primeri iz različnih govorov je predstavljeno tudi stopnjevanje pridevnikov. Pridevniški zaimki so podobno kot samostalniški predstavljeni s primeri rabe iz različnih krajevnih govorov, sklanjatveni vzorec pa s svojilnim zaimkom *'mqj* iz trojiškega govora.

Obravnavo glagola je avtorica razdelila na več podpoglavij: Osebne glagolske oblike, v katerem s številnimi povedmi iz besedil predstavlja izražanje glagolske osebe, časa, naklona, načina, Neosebne glagolske oblike, kjer obravnava rabo nedoločnika, namenilnika (tu opozarja tudi na zanimivo značilnost panonskih narečij – rabo sedanjika namesto namenilnika ob glagolih premikanja), glagolnika in deležnikov, kar je vse podkrepljeno z bogatim narečnim gradivom. Sledi spregatveni vzorec glagola *delati* (iz ivanjskega govora) v sedanjiku, temu pa obširno podpoglavje Pregled glagolov po glagolskih vrstah, v katerem se je avtorica odločila za staro klasifikacijo Dobrovskega oz. Miklošiča, s številnimi primeri iz obravnavanih krajevnih govorov – navedeni so nedoločnik, 1. oseba ednine sedanjika, 2. oseba ednine in množine velelnika, deležnik na -l za vse spole in števila, deležnik na -n in nekatere posebnosti (npr. glagol *'na:jtj* nima velelniške oblike, namesto te se rabi *'idi po'išj/po'išj*, str. 159), posebej pa še namenilniki za vse glagolske vrste in naglas ter nazadnje brezpriponski glagoli.

Obravnavo prislova je razdeljena glede na pomenske vrste, predstavljeno pa

¹ Pri sklanjatvenem vzorcu *b'reza* je morda napaka v R mn. in O ed., kjer bi za stalno dolgi cirkumfleks pričakovali dolgi samoglasnik, torej *b'ri:ęz* oz. *b'ri:ęzo*, ne kratkega – ali pa gre za analogijo z drugimi skloni.

nije, največ iz Prekmurja. Avtorica ugotavlja, da ob stiku več jezikovnih sistemov v teh govorih prihaja do interferenc na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni ter v besedju, nato pa z bogatim narečnim gradivom prikaže interference iz slovenskega knjižnega jezika in iz nemškega jezika v narečje. Predvsem pri besednih interferencah iz nemščine pa bi bilo potrebno dodati tudi pomenske razlage in pojasniti izvor posameznih besed.

Priloge prinašajo v narečni transkripciji zapisane govore Zgornje in Spodnje Voličine ter Črešnjevcev, dragocene pa so tudi glasoslovne karte, na katerih so predstavljene meje vzhodnega in zahodnega slovenskogoriškega narečja ter razširjenost nekaterih glasoslovnih pojavov (razvoj dolgih *i*, *u*, jata, etimoloških *o* in *e*, nosnih *ε* in *q*, polglasnika ter *a*, razvoj dolgih zlogotvornih *ʃ* in *ʒ*, naglašanih *i*, *u*, jata, etimoloških *e* in *o*, polglasnika, *a*, nosnih *ε* in *q*, zlogotvornih *r* in *ʃ* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu ter umično naglašanih *e*, *o* in polglasnika – skupaj 27 kart).

Knjiga Mihaele Koletnik Slovenskogoriško narečje je kljub nekaterim nedorečenostim, na nekatere izmed njih je opozorjeno v tej predstavitvi, tudi zaradi obsežnosti in raznovrstnosti narečnega gradiva ter temeljitosti njegove analize nedvomno zelo dragocena – tako za sloveniste kot za slaviste – dialektologe in tudi za govorce narečja same.

je tudi njegovo stopnjevanje. Primerjava med posameznimi krajevnimi govori oz. podnarečjema je kljub sicer bogatemu gradivu, ki je razporejeno po krajih in znotraj njih po abecedi, precej težka, še nekateri prislovi pa bi potrebovali pomensko razlago (npr. 'dojta' 'dol', str. 180, 'ke:jko' 'koliko', str. 182).

Tudi predlogi so predstavljeni s številnimi primeri rabe iz krajevnih govorov; pri nekaterih je opozorjeno, s katerimi skloni se vežejo ali kakšne morfemske različice imajo, pri vseh pa je predstavljen še pomen predložnih zvez² (npr. kraj, čas, vzrok, mera, kakovost ...). Podobno so po pomenskih vrstah predstavljeni tudi členci in medmeti – oboje s številnimi primeri.

Poglavje Skladnja obsega strani 200–228, razdeljeno pa je na podpoglavje Upovedovanje in Zveze stavkov. Potek upovedovanja je prikazan večinoma s primeri iz črešnjevkega govora, pri predstavitvi upovedovalnih določitev (kolikosti, istovetnosti, nujnosti in možnosti, nikalnosti, hierarhiziranosti, udeležencev sporočanja, trenutka govorjenja, skladijskega naklona, gotovosti, intenzifikacije, čustvenosti) pa se avtorica zgleduje pri Toporišičevi Novi slovenski skladnji. Obsežno gradivo predstavlja v povedih rabljeni jezikovni inventar, na drugačen način prikazan tudi že v poglavju o oblikoslovnih značilnostih obravnavanega narečja. Posebno dragocen se zdi zlasti del o čustvenostni določitvi, kjer so prikazane najtipičnejše značilnosti govorjenega jezika: izpust, vrivek, dostavek, izpostavek, vzpostavitve zveze s sogovornikom, premi govor, ponavljanje, obrnjeni besedni red, zaporedje naslonk. Pri obravnavi priredno, podredno in soredno zloženih povedi so predstavljeni tudi vezniki,³ ki jih ni v poglavju o oblikoslovlju.

Na str. 229–256 je v poglavju Besedje po pomenskih skupinah človek, živali, rastline, predmeti, svet in zemljišče, vremenski pojavi, prazniki in ljudski običaji, dejanja ter abstraktni samostalniki (vse so po vzorcu M. Hajnšek-Holz⁴ razdeljene še na podskupine) po abecedi zapisano narečno izrazje, pri težje razumljivih besedah pa je ugotavljana tudi zapisanost besede v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ, pri tujejezičnih izposojenkah tudi sodobna ustreznica iz tujega jezika (ne etimologija besede). Avtorica ugotavlja, da je med zapisanimi tujimi izrazi posebno veliko germanizmov. V tem poglavju so od besednih vrst predstavljeni le samostalniki, druge besedne vrste morda čakajo na objavo v slovarsko urejeni publikaciji.

Z zadnjim poglavjem Jezikovne interference na Apaškem polju⁵ avtorica dopolnjuje zanimivo sliko slovenskogoriškega narečja. Na narečno podobo Apaškega polja so vplivali predvsem zgodovinski dejavniki, saj so tu do druge svetovne vojne živeli predvsem nemško govoreči prebivalci, obkroženi s slovenskim življenjem, po njihovi izselitvi pa so izpraznjeni prostor naselili priseljenci iz vse Slove-

² Avtorica sicer piše, da predlog izraža/pomeni kraj, količino, čas itd., a gre za pomen predložnih zvez, torej predloga skupaj s samostalnikom.

³ V poglavju jo je zagodel tiskarski škrat, saj je v enakem – ležečem tisku kot navedene vezniške besede zapisana tudi beseda *brezvezje* oz. *mnogovezje*.

⁴ Razprava M. Hajnšek-Holz Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je v *Zborniku razprav iz slovenskega jezikoslovja* (Ljubljana: SAZU, 1989) objavljena na str. 79–100 in ne na str. 101–109.

⁵ Obravnavano temo je avtorica predstavila tudi že v članku Jezikovne interference v Apaški kotlini – *Studia Slavica Savariensia*, Szombathely, 1992, str. 6–22.

Kosta Peev, Rečnik na makedonskrite govori vo jugoistočnriot egejski del 1, 2 (A–K)

(Skopje 1999, 2002, 415, 410 str.)

Peter Weiss

IZVLEČEK: Makedonska dialektologija je s slovarjem makedonskih govorov v jugovzhodnem, egejskem delu Kosta Peeva dala slovan-skemu jezikoslovju dragoceno delo, ki si zasluži tudi slovaropiščev pogled.

ABSTRACT: The Macedonian dialectology contributed a valuable work in the field of Slavic linguistics with Kosta Peev's Dictionary of Macedonian Dialects in the South-East Aegean Part of Macedonia (Rečnik na makedonskrite govori v jugoistočnriot egejski del) which deserves to be studied by lexicographers as well.

0 V narečnih slovarjih najdemo jezikovne podatke o narečnih besedah, ki so večinoma razvrščene po abecedi. Uvodi v narečne slovarje podatke iz gesel posplošujejo ali natančneje določajo s tem, ko predstavljajo zemljepisne podatke in podatke o prebivalstvu, morda podatke o virih in informatorjih, poleg uporabljenih označevalnikov najdemo v njih glasoslovne podatke, pa tudi oblikoslovne preglednice, ki nam omogočajo, da iz osnovnih podatkov o besedi v geslu izvemo za še druge oblike kake besede.

Tako je večinoma, lahko pa je tudi drugače. V slovarju, katerega predvsem prvo knjigo ocenjujem s slovaropisnega stališča (sicer jo je izčrpno predstavila Alenka Šivic-Dular v Slavistični reviji 50, 2002, št. 3, str. 373–380), uvod nima kaj dosti od naštetega: začenja se z opisom demografskih sprememb na obravnavanem področju od balkanskih vojn do druge svetovne vojne (1. del, str. 9–21). Prizadeto je skicirano dogajanje v drugi balkanski vojni, tj. od junija do avgusta 1913, ko so nad makedonskim prebivalstvom, ki je tedaj živelo v Egejski Makedoniji, na severu današnje Grčije, izvedli pogrom. Mnoge vasi, v katerih so do tedaj živeli Makedonci, je grška vojska požgala in uničila, prebivalce pobila in pregnala, potem pa so se na področje, na katerem so bili Makedonci avtohtoni, naselili Grki. Pregnanci so se zatekli na sever, pri tistih, ki so ostali v Grčiji, pa se je nadaljevalo zatiranje, tako da makedonščini v Egejski Makedoniji grozi iztrebljenje. (Dober zgodovinski pregled in kritični opis današnjega kritičnega stanja makedonščine v Grčiji je prispeval Raymond Detrez v članku Grec–macédonien, v: *Kontaktlinguistik – Contact Linguistics – Linguistique de contact: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer*

Forschung 2, Berlin – New York: de Gruyter, 1997 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 12.2), str. 1544–1550.)

1 Makedonski govori v jugovzhodnem, egejskem delu obsegajo področje južno od gorovij Nidže, Kožuv in Belasica do Solunskega zaliva, torej del Egejske Makedonije ob spodnjem toku Vardarja v Republiki Grčiji, od govorov v Republiki Makedoniji pa so v slovarju upoštevani govori Gevgelijskega in Dojranskega (1, 21). (Najbrž ne gre za govore v jugovzhodnem egejskem delu, ampak v *jugovzhodnem, in sicer egejskem delu*, saj slovar obravnava jugovzhodne makedonske in osrednje egejske makedonske govore – egejski makedonski govori se razprostirajo od gore Grammos na grško-albanski meji na zahodu do reke Meste (gr. Nestos) na vzhodu.) – Uporabniku slovarja bi v slovarju prišel zelo prav zemljevid ali vsaj skica krajev, iz katerih izvira zbrano gradivo, sploh zato, ker ima Nemakedonec navadno pri roki le zemljevid z grškimi krajevnimi imeni, kar še dodatno otežuje njihovo identifikacijo.

Slovar sestavlja makedonski dialektolog Kosta Peev, ki je med drugim v letih 1988–1989 že izdal monografijo o govoru kraja Kukuš v Egejski Makedoniji, za Slovanski lingvistični atlas pa je sodeloval pri zapisovanju makedonskih govorov tudi iz današnje Grčije. Pred kratkim je tri leta za prvo izšla druga knjiga slovarja, tako da ta do zdaj zajema besede, začete do vključno črke K (v azbučnem zaporedju). Slovar je sestavljen na osnovi kartoteke, v katero so bili vključeni izsledki monografskih razprav, narečno gradivo je bilo zapisano tudi pri beguncih z obravnavanega področja, ki so se naselili v Strumici in okolici, uporabljeno pa je bilo še gradivo za Slovanski lingvistični atlas, za Karpatski narečni atlas in za Makedonski narečni atlas, ki se izdelujejo pri Makedonski akademiji znanosti in umetnosti in na Inštitutu za makedonski jezik Krsteta Misirkova pri Univerzi sv. Cirila in Metoda v Skopju (1, 26, 410–411). Peev napoveduje (1, 27), da bo v posameznih knjigah ob slovarju predstavil nekatera besedna, frazeološka, jezikovnozgodovinska in slovnična vprašanja, tako da bomo njegova že objavljena dela zdaj dobili tako rekoč v knjižni obliki.

2 Pohvalno je, da so v slovarju enakovredno predstavljene tudi nepolnopomenske besedne vrste, npr. vezniki, predlogi in medmeti, ki v narečnih slovarjih sicer velikokrat manjkajo, npr. *dí-í* 'izvik za teranje konji' (1, 327) in *díj* 'izvik pri teranje konji' (1, 332) ali *gúzi-gúzi* 'izvik koga se vabat svinji' (1, 387). Ob občnih besedah predstavlja slovar – to je njegova druga odlika – tudi lastna imena (večina krajevna in osebna), vendar pa bi bila pri njih največkrat potrebna identifikacija, ne razlaga. V geslu *Bugarja* najdemo makedonsko knjižno razlago »'ime na sosedna država do Makedonija' (na istok)« (1, 163), čeprav bi zadoščala makedonska knjižna ustreznica (*Bugarija*). Gesla *Albánja* ni v slovarju, beseda pa je izkazana v ponazarjalnem gradivu v geslu *Gazígala* (1, 255 – *a*, *e* in *o* so polreducirani samoglasniki). Med lastnimi imeni se znajde še kaj redko opaženega in glede lastnoimenskosti mejnega, npr. *Bólatám* »top. 'ime na mesto vo Dojransko Ezero, tako frlat mreži (grip) za lovenje ribi'« (1, 147) in *Dubruvén* z razlago 'ime na vetar što duva od Dojranskoto Ezero' (1, 364).

2.1 Gesla so načelno razvrščena azbučno, vendar je bilo pri enakopisnicah včasih razvrščanje preveč prepuščeno računalniku, in če je s korekturami prišlo še do kake spremembe v iztočnici, temu ni sledila predstavitev gesla na azbučno ustrezno mesto. Tako recimo ni dobro, da geslo *búbq máraq* (1, 412) stoji pred gesli *buba*, *bubják* in *bubár* (1, 160–161); tudi npr. iztočnice na začetku črke D so razvrščene v nerazložljivem zaporedju: *dá, d, dq, da* conj, *da* num, *da-taka, da* part, *da ne, daap, davá, daváaštem, dava, dáve, dávani* itd. (1, 302–306). Ponekod sta v azbučnem zaporedju izenačena *dj* in *d'* (mehki *d*), kar se vidi iz zaporedja *djak(ut), d'akon'a, djeva* (1, 342), vendar pa iztočnice z drugimi mehкими soglasniki tega ne potrjujejo oz. izkazujejo nerazložljivo razpuščenost: *báščička, b'ága, bágni, b'ál dr'ép, [...], be, [...], bišúga, B'jál Kámen, b'ála glava, blažen* (1, 119–120, 138). Sploh zaradi *á*, ki stoji povsem na koncu azbuke, in zaradi drugih posebnih znakov bi bilo koristno, če bi bilo v slovarju kje navedeno tudi azbučno zaporedje s posebnimi znaki, saj bi to omogočalo iskanje gesel, hkrati pa tudi enoumno sklicevanje na ustrezna gesla in njihovo navajanje, ki zdaj brez hkratnega navajanja številke strani ni možno. Tako je recimo z geslom *šejve*, ki je najbrž del kakega drugega gesla, stoji pa med geslom *diple* in *díplík* (1, 338).

3 Pričujoči slovar po sestavinah presega osnovne rubrike večine narečnih slovarjev, ki posredujejo le (1) narečno iztočnico, (2) besednovrstni podatek, (3) razlago in (4) ne vedno tudi ponazarjalnega primera.

3.1 **Iztočnice** so včasih tudi večbesedne (*bóš láf*, 1, 152, *Gorna mala*, 1, 275). Zapisane so večinoma v narečni obliki, vendar pa včasih v manj strogem zapisu, tako da niso niti onaglašene. Tako je predvsem pri besedah, ki izvirajo iz etnoloških del, npr. v geslih *blagusluveni dubici* 'toa se ovci, kravi, volovi, bivoli i konji' (1, 140) in *dubituk* 'domašno životno (konj, vol i sl.)' (1, 364), kjer pa vendarle najdemo naglas na v ponazarjalnem primeru (*dobítuk*), medtem ko sta iztočnica v geslu *dobítak* 'krupno domašno životno' in različica *dobítuk* onaglašeni, različica *dobici* (1, 345) v njem pa spet ne. Včasih stoji grafično poudarjena različica takoj za iztočnico, kar je izpeljano na več načinov – »*ádja* (i: *ádija*)« (1, 64), »*vu-diníca* || *udiníca*« (1, 239) in »*dulama* f (|| *dulmá* i: *mintan*)« (1, 370) –, najde pa se še kaj (v geslu *austózo* 'osmiot mesec vo godinata' je v oklepaju pripis »pokraj *áugus*« – 1, 96). Spet drugič stoji različica v samem geslu kot neke vrste podiztočnica, ki je grafično izpostavljena (polkrepka) in ima res tudi svoje ponazarjalne primere, recimo za neke vrste označevalnikom *i*, npr. *dážd* v geslu *dáž* (1, 380), ali za simbolom ||, npr. *sprášnuva* v geslu *isprášnuva* (2, 189). Dve obliki sta včasih zapisani tudi ena ob drugi (ob iztočnici *ganžulka* oblika *ganž'ulka*, 1, 257, in ob iztočnici *báltón* oblika *báltón*, 1, 181), vendar pa razmerje med njima iz slovarja ni razvidno. Različice in nekakšne podiztočnice lahko nastopajo tudi v razlagah, npr. v geslu *Georgi*, ki ima ki ima v razlagah različici *George* ali *G'orge*, na koncu pa še *Georgie* (1, 258). Gesli *az* (1, 65) in *as* (1, 94), ki označujeta osebni zaimek za 1. os. ed., v slovarju nista povezani, medtem ko sta obliki *alíz* in *alis* predstavljeni v istem geslu (*alíz*, 1, 75). Mnogi podobni primeri kažejo, kako je pri nepoknjženem zapisu težko ujeti pravo razmerje med samoumevno potrebo, da so prikazane mnoge ali

vse različne narečne oblike, in tem, da podatki ne smejo biti (preveč) razdrobljeni v različna gesla.

Iztočnice so kdaj rekonstruirane, kar pomeni, da iztočnične oblike sestavljalec slovarja ni dobil v gradivu, npr. v geslu *dobíva* (1, 345), le da zvezdica stoji za rekonstruirano iztočnico in ne pred njo, kot piše v prvi knjigi slovarja v opombi na str. 59.

3.2 Neprve osnovne slovarske oblike v tem slovarju ne stojijo na pričakovanem mestu, namreč pred besednovrstnim podatkom, ampak v morebitnih ponazarjalnih primerih. S slovničnim podatkom *indecl.* je na tem mestu označena le nepregibnost sicer pregibnih besednih vrst (npr. v pridevniškem geslu *bitér* 'pološ' – 1, 136), čeprav bi jo bilo dobro predstaviti vsaj takrat, ko pride do premene osnove, npr. pri samostalniku *Bók* (v tem geslu je v ponazarjalnem primeru zveza na *Bóga* – 1, 147), pri pridevniku *árin* 'dober' (oblika za ž. sp. ed. je *árna*, kar se vidi iz ponazarjalnih primerov – 1, 88).

3.3 Besednovrstni podatki so, če preprosto ne manjkajo (*biriKat versin* 'izraz na blagodarnost', 1, 136), večinoma navajani z okrajšavami iz latinščine. Včasih so navedene posamezne oblike, npr. zvalnik ali samomnožinski samostalnik: »*ájol* m, vok.« (1, 68) in »*bóži góspudi* voc.« (1, 145) ter »*bábini járišta* pl.tt.« (1, 103), ali zveze, kot sta »*akin* – kletva, zn.: umri, crkni. Nemirmite deca majkíte gi kolnat [...]« (1, 69) in »*béz mílos* izr. 'silno, žestoko'« (1, 120). – V geslu *airlíá* (1, 66–67) v prvih dveh oštevilčenih razdelkih slabo pregledno nastopa nesklonljivi pridevnik (ker je napovedan za številko pomena 1, ni čisto jasno, ali velja tudi v pomenu 2), v tretjem prislov (tudi v medmetni vlogi), v četrtem pa stalne zveze, kar bi bilo primerno preoblikovati v pridevniško geslo, prislovno podgeslo in besednozvezni (frazološki) razdelek. Na koncu tega gesla stoji še krajevna različica *hajirlíja* 'zadovolstvo, radost', kar pa je samostalnik, ki bi moral stati v posebnem geslu.

3.4 Besedotvorne podatke o iztočnici izražata krajšavi, ki pomenita manjšalnost ali ljubkovalnost, npr. v geslu *grózdici* »(dem.) 'grozjence'« (1, 285), v geslu *dečička* »hip. (od dete)« (1, 327) ali v geslu *af* »(> *váv* < *вѣ*)« (1, 96), kjer pa je prvi kotnik obrnjen narobe.

3.5 Označevalniki niso nikjer posebej naštetí in razloženi, se pa najdejo na mnogih mestih v različnih oblikah, in sicer so (1) okrajšani: *zool.*, *bot.*, *pej.* ali *pej. od ...* (v geslu *babúlka*, 1, 104), *fig.* (v geslu *ajván*, 1, 67), (2) razširjeni s pojasnili: *izr.* (*kletva*) (v geslu *áir*, 1, 66), ki včasih vsebujejo pragmatične podatke: »poželuvanje dobra sreka« (v geslu *áir*, 1, 66), ali pa (3) pripisani v obliki krajšega besedila (v geslu *dárt* »'star, iznemošten' (obično so pejorativno značenje)«, 1, 386), ki je lahko vključeno v razlago (v geslu *bóbo* 'opšt naziv (ot detskiot jazik) za nešto prijatno za jadenje', 1, 144). (Pojasnilo *star stil* v geslu *Vasilivdín* »'praznik Nova godina' (star stil)«, 1, 197, ali v geslu *gulemjut mesic* »'mesec dekemvri – po star stil' [...] odnosno januarí«, 1, 292, ne pomeni starega stila ali sloga v jezikoslovnem ali slovaropisnem smislu, ampak julijanski koledar.)

Krajevne posebnosti (oblikovne ali pomenske različice) so opisane s pojasnilom, npr. v geslu *abanžíja* »vo Solunsko« (1, 60). Pri imenih je krajevno omejena raba večinoma zapisana v razlagi, npr. v geslu *Anastaš* 'maško lično ime od Gevgelisko' (1, 81). Še najbližje krajevnim označevalnikom so zapisi v geslu *anterí.*, in sicer: »'maška košula' [Doj], vo Nik: [...]; vo Pat: *antária* [...]; v Gev: *ante-*

rija [...]« (1, 83), v geslu *avalé* »‘breme, tovar’ [...]; vo Kuk ‘golem tovar, ama lesen’ [...]« (1, 61) ali v geslu *alažá*: »‘tenka tkanina, pamučna’ [Kuk, vo Vod: *olažá* – V,9]« (1, 74, kjer je V,9 oznaka navedenega mesta iz literature). Vendar jih uporabnik bolj sluti, saj jih sestavljalec ni nikjer navedel najbrž zato, ker jih sam dobro pozna, kar je škoda. Okrajšano (in na ustreznem mestu razvezano) bi moralo biti v celotnem slovarju.

3.6 Razlage so največkrat zapisane v makedonskem knjižnem jeziku, pri živalih in rastlinah pa so navedeni tudi uveljavljeni latinski izrazi ali samo ti, npr. »*dugán* m, zool. Falco ‘grabljiva ptica’« (kar je prvi pomen; drugi je ‘jastreb’ – 1, 365). V tem primeru bi pričakovali pripisan makedonski knjižni pomen, saj je to, kar najdemo v Peevovem slovarju, zapisano v razlagi gesla *sokol* v slovarju makedonskega jezika s srbohrvaškimi razlagami (*Rečnik na makedonski jazik so srpsko-hrvatski tolkuvanja* 1–3, 1961–1966). Veliko boljše je »*doan* (< dogan) m, zool. Falco ‘grabljiva ptica, sokol’« (1, 344), le da bi najbrž bilo primerno najprej navesti makedonsko knjižno ustreznico in v tem primeru še latinsko brez pojasnila, ki tu ne pove kaj dosti. Prav tako bi lahko bila navedena makedonska knjižna ustreznica *volk* v geslu *válk* pred latinsko ustreznico (in brez razlage) »*Canis lupus* [...] ‘grabljivo šumsko životno’« (1, 243). – Beseda *gárvan* ima le razlago ‘crna ptica (golema) so zlokoben glas’ (1, 257), brez označevalnika in brez makedonske knjižne in sicer običajne latinske ustreznice, medtem ko je beseda *gál* predstavljena ustrezno: »m, zool. ‘ptica gavran’ (*Corvus korax*)« (1, 256 – *korax* je pri Peevu).

Beseda *avjár* ima pripisano razlago »‘jajca, ikra’ od riba« (1: 62), *ajvér* pa ‘jajca od riba, ikra’ (1, 67); kjer se le da, bi bilo številne take razlage, ki sicer niso netočne, dobro poenotiti.

Pri določanju pomenov in pripisovanju razlag je sestavljalec seveda odvisen od virov, zato je lahko kdaj tudi splošen ali nedoločen, recimo pri otroških igrah (geslo *dläg ambar*: ‘naziv na detska igra vo Gevgelisko’, 1, 343), pri sortah sadja (geslo *válandufski drénäk*: ‘vid grozje, krupno’, 1, 243) ali pri živalskih vrstah (geslo *vádnúška*: ‘vid zmija, [...] ne e opasna’, 1, 242). Drugič je v geslu *bábläk* (1, 104) namesto razlage zapisana splošna pomenska uvrstitev ‘ptica’, namesto knjižne razlage pa najdemo narečno, kar je dragocena informacija, le da bi jo bilo dobro grafično ločiti od ponazarjalnega primera, ki po navadi vsebuje geselsko besedo. V nekaterih primerih namesto razlage najdemo protipomenko, npr. v geslu *vnetre* »opp. na ‘nadvor’« (1, 221), kar je dobra rešitev, le da iz gesla spet ne izvemo za knjižno ustreznico (*vnatre*).

Ta zapleteni postopek bo najbrž onemogočil izdelavo knjižno-narečnega seznama na način *sokol* gl. *doan*, *dugan*, s pomočjo katerega bi se uporabnik prek makedonske knjižne ustreznice dokopal do narečnega izraza iz slovarja makedonskih narečij Egejske Makedonije. Škoda, saj bo zato marsikateri podatek iz tega dragocenega gradiva prevečkrat ostal skrit.

Neustrezne so samostalniške razlage, kot je ‘pismen čovek, obrazovan’ pri pridevniku *grāmótin* (1, 288).

3.7 Ponazarjalni primeri so številni, včasih dialožni in kot taki primerno pojasnjeni, npr. v geslih *airlíá* (1, 66) in *ajd*: »*ajde dolu* – pozdrav, poželovanje pri sredba so ribar, zn. = lovot da bide dobar. Ribarot odgovara: *alah versän*, zn. = da

dade Bog« (1, 67), čeprav je zadnji del tega dialoga predstavljen tudi v geslu *alah bin berikat versin* (1, 74). To kaže na možnost še kake gospodarne rešitve.

3.8 Slovar vsebuje veliko **frazemov**, ki so – tako kot iztočnice – zapisani narečno v besedilni obliki in v geslih z več pomeni velikokrat kar priključeni na konec niza razlag s samostojno številko, npr. v geslu *vezmi* »9. izr.[eka] *vezmi glavata*« (1, 201), včasih pa za krajšavo *izr.* dodani k enemu samemu pomenu besede, npr. v geslu *devit* (1, 320), kjer so ob edinem pomenu te besede navedeni trije frazemi. V takih primerih bi bilo dobro, da bi frazemsko geslo uvajala grafično izpostavljena oznaka, vendar ne v posebno oštevilčenem pomenskem razdelku. Grafično nepoudarjen in tudi brez posebne razdelčne napovedi je ostal še kak frazem, npr. edini v geslu *ága*, ki je v oklepaju pojasnjen z »vo životot ima hierarhija i taa treba da se počituvaa« (1, 62). Pregovori in večbesedne kletvice lahko stojijo tudi za ustrezno napovedjo (npr. *pogovorka* ali *kletva*, oboje 1, 148). Manj primerna je uvrstitvev frazema v iztočnico, kot je v primeru *alah bin berikat versin* (1, 74), pa čeprav gre za tujejezični frazem.

3.9 **Komentarji** niso ravno pogosti, so pa ali sestavljalčevi, npr. o vezniku *nego* v geslu *gájda* (1, 255) ali glede pomena v geslu *dáska* (1, 386), ali pa vzeti iz upoštevanih objav, npr. o pojmovanju meseca kot časovne enote v geslu *buguróčjin mėsic* (1, 164), o kuhanju oglja v geslu *vaglin pravejne* (1, 189) ali o mreži za lovljenje rib, ki se ji reče *grip* (1, 284–285) – zadnji je pravzaprav enciklopedični članek, prevzet iz že objavljenih del, medtem ko pri prvem vir ni jasno naveden. Med najdaljšimi gesli sta *Bužik* (1, 166–168) in *Bādni večar* (1, 178–179), ki vsebujeta skorajda samo enciklopedične podatke. Glede na različne vire gradiva je to dobro, le da bi bilo razlage pomenov dobro grafično ločevati od komentarjev, in to citiranih ali sestavljalčevih.

3.10 Škoda, ker **sopomenke** (in blizupomenke) niso prikazane bolj sistematično (kadar sploh so). Tako recimo so pomensko zelo blizu gesla *gubérka* 'golema, debela igla za šienje kilimi, vreki', *guberna igla* in *gubérnica* (1, 289), vendar pa je le od zadnjega pokazano k prvemu. Marsikaj v tem pogledu izgubljenega in nepovezanega bi vsaj pri besedah, ki imajo enobesedno ali dvobesedno knjižno ustreznico, rešil že omenjeni knjižno-narečni seznam. Dobro bi bilo povezati tudi pomensko vzporedne izraze, kot sta *gorni kāt* (1, 275) in *dolni kāt* (1, 351) kot dela tradicionalne makedonske hiše.

4 **Tisk** je v prvi knjigi ponekod zelo nagajal (recimo pri mali črki ž v geslih, ki se začnejo na B); v drugi knjigi je večji red, le da namesto poševnice med verzi v pesemskih besedilih stoji ležeči prvi del ogletega oklepaja. Škoda tudi, da je namesto opuščaja (»mehčaja«) in enojnih narekovajev uporabljen en sam znak, resica ('). – **Deljenje** besed, ki je v prvi knjigi večinoma povsem mehanično, ker ga je opravil računalnik (na eni od strani ob pravilnih delitvah najdemo neustrezne *kó- / rbut, fo- / rma, má- / jka, dr- / āžiši, ab- / anž'ija, povikuv- / anje, pre- / tpostavuva*, 1, 60), je v drugi veliko pravilnejše. K bolj slovarskemu videzu v drugi knjigi prispeva živa pagina, ki je v prvi knjigi ni.

rala na trizvezkovni slovar makedonskega jezika izpred štiridesetih let in če bi bila opravljena natančneje in prijazno tudi do tistega, ki bo besedje iskal s stališča makedonskega knjižnega jezika, po sopomenskosti ali po pomenskih poljih. Primerno je, da so slovarski podatki razširjeni z etnološkimi, zemljepisnimi in drugimi stvarnimi, kar uporabnost tega narečnega slovarja poveča in slovar gotovo naredi privlačnejši tudi za nestrokovnjaka, ki bo s strokovnjakom (npr. etimologom) vred ob branju na azbučno nepričakovanih mestih naletel na marsikatero novo besedo.

Gotovo je sestavljalac v slovar vložil vse svoje slovaropisno znanje, vendar pa je domet slovarja veliko večji. Dokumentira namreč dobessedno izginjajoče govore, s tem ko prinaša zelo dragoceno gradivo, ki do zdaj še ni bilo objavljeno, medtem ko tisto iz že objavljenih del v slovarju predstavlja neke vrste konkordanco. »V slavistični znanosti ni take knjige, zelo pomembna pa je zato, ker material izvira iz govorov, ki se danes na prvotnem prostoru ne govorijo več,« je zapisala Zuzanna Topolińska v recenziji tega slovarja (1, 5). »Navedeni govori predstavljajo jugovzhodno obrobje slovenskega jezikovnega sveta in so kot taki zelo pomembni ne samo za makedonistiko in za slavistično znanost, ampak tudi širše za splošno jezikovno teorijo; tu so ohranjeni mnogi arhaizmi, ki so neznani v drugih govorih slovanskega juga, se pa najdejo v narečjih slovanskega severa (poljščina, ruščina idr.). To omogoča, da se rekonstruirajo stare selitve slovanskih plemen in stopnja sorodnosti med njimi; hkrati pa gre za področje, ki je doživelo veliko interferenc iz neslovanskih jezikov (latinščina, aromunščina, grščina, turščina ...), kar širi naša spoznanja o mehanizmih jezikovne interference. Besedno gradivo Peevovega slovarja bo neprecenljivo za bodoči makedonski narečni slovar, pa tudi za druge slovanske etimološke slovarje, ki se izdelujejo; mesto bo našlo tudi v komentarjih k leksičnim kartam Slovanskega lingvističnega atlasa.«

Jakob Rigler, Zbrani spisi I, Jezikovnozdgodovinske in dialektološke razprave (Ljubljana 2001)

Danila Zuljan Kumar

IZVLEČEK: Prispevek je ocena knjige zbranih jezikovnozgodovinskih in dialektoloških razprav Jakoba Riglerja. V počastitev 70-letnice njegovega rojstva (1929–1985) jo je pripravila Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani.

ABSTRACT: The article brings a review of the collected papers on historical linguistics and dialectology by Jakob Rigler. The book was published in honour of the 70th anniversary of his birth (1929–1985) by the Dialectological Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language in Ljubljana.

Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani je leta 2001 v počastitev sedemdesete obletnice rojstva Jakoba Riglerja (1929–1985) pripravila njegove *Zbrane spise 1*, s podnaslovom *Jezikovnozdgodovinske in dialektološke razprave*. Knjigo (651 str., 17 '' 24 cm, trda vezava) je uredila Vera Smole, zbiranje in računalniški vnos besedil je opravila Jožica Škofic, oblikovala Milojka Žalik Huzjan, izdala Založba ZRC Ljubljana.

Knjiga je drugi izbor Riglerjevih spisov. Leto po njegovi smrti (1986) je v njegov spomin in v spomin na štiristoto obletnico Trubarjeve smrti Slovenska matica v Ljubljani izdala njegove *Razprave o slovenskem jeziku*. Izbral in uredil jih je Franc Jakopin. Namen tega dela je bil zajeti čimveč območij avtorjevega raziskovanja slovenskega jezika, zato je bil ustrezno temu opravljen tudi izbor, v katerem je bilo marsikaj izločeno. *Zbrani spisi 1* pa v knjigi združujejo avtorjeve zgodovinske in dialektološke razprave, kritike in polemike, saj so v njih zbrana vsa tista v neknjižni obliki objavljena dela Jakoba Riglerja, ki obravnavajo narečja in zgodovino slovenskega jezika, preučujejo dialektološka ali jezikovnozgodovinska razmerja do sosednjih neslovenskih narečij, kot je npr. razprava *O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih*, oziroma polemizirajo s tujimi raziskovalci slovenskih narečij, npr. ocena *Slovenski vokalizem v tuji obdelavi* in polemika *K Rončevičevi opazki o istrskih govorih*. Ob svojem strokovnem delu v dialektološki sekciji, v kateri je delal dobrih trideset let, petnajst let pa jo je tudi vodil, ter pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika in pravopisu je Rigler napisal številne razprave s področja dialektologije in zgodovine jezika, naglasoslovja in oblikoslovja ter pravo-

pisa in pravorečja. *Zbrani spisi I* predstavljajo Riglerja predvsem kot zgodovinarja in dialektologa slovenskega jezika, tako v vlogi znanstvenega razpravljalca, kritika, polemika kot tudi strokovno-poljudnega jezikoslovca. Njegove razprave o knjižnem jeziku naj bi izšle v *Zbranih spisih 2*.

Na začetku se je urednica Vera Smole znašla v dilemi, katere razprave sploh uvrstiti v izbor, saj se je pri Riglerju večkrat težko opredeliti, ali dejansko razpravlja samo o knjižnem jeziku ali širše, kajti svoje teze pogosto utemeljuje tudi z narečnih gradivom. Zato je bil postavljen naslednji kriterij: če je narečno gradivo preseglo povprečje vsega gradiva, hkrati pa posegalo na dialektološko področje in zaokrožalo posamezne vsebinske sklope, je bila razprava uvrščena v izbor. Nekatere s tega stališča »mejne« raziskave so bile iz izbora izpuščene zaradi enakomernejše porazdelitve na prvi in bodoči drugi del zbranih spisov.

Večina v knjigi zbranih del se sicer ukvarja z glasoslovno ravnino slovenskega jezika, vendar se jih je urednica odločila razdeliti v pet razdelkov predvsem z namenom prikazati raznovrstnost Riglerjevega načina obravnave. To so razdelki: Razprave o razvoju slovenskega glasovja, Dialektološke razprave, Razprave o naglasu, Razprave o jezikovnih razmerjih ter Ocene in polemike. Razvrstitev razprav znotraj razdelkov je lahko kronološka, giblje se od splošnejše problematike k posamezni ali od bolj narečne h knjižni. Taka razvrstitev teži k tematski povezanosti in zaokroženosti posameznih razdelkov. Od posameznih Riglerjevih razprav gre mogoče izpostaviti naslednje: študijo *Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu*, ki skupaj s *Pripombami k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu* predstavlja najpomembnejšo povojno sintezo razvoja slovenskega vokalizma od zadnje razvojne stopnje praslovanščine do današnjih narečij; tri razprave o problemu akanja, in sicer *K problemu akanja*, *K članku V. Georgijeva Nove teorije in tradicionalne zmote* ter *Vseslovenski problem akanja*, ki so bile prvotno v ruskem jeziku, tokrat pa prvič v slovenščini; ter obširnejšo razpravo *Akcentne variante I–III*, delo, ki združuje prvotno tri razprave, nastale ob delu za Slovar slovenskega knjižnega jezika, v *Zbranih spisih I* so prvič objavljene skupaj.

Slog Riglerjevih spisov je ohranjen v celoti. Posegi v besedila so skrčeni na najnujnejše popravke tiskarskih napak, na časovno drugačnost veljavnih pravopisnih pravil, razvezane so kratice in okrajšave, uporabljene v besedilih, z njihovo razlago v razdelku Dodatki, medtem ko je raznovrsten način navajanja literature in virov v opombah ostal skoraj nespremenjen. Zato je na koncu spisov dodan abecedno in po sodobnih bibliografskih načelih urejen seznam navedenk, ki naj bi bralcu olajšal razvezavo v opombah včasih skopih navedb, hkrati pa prikazal obseg in temeljitost Riglerjevega poznavanja literature in virov.

Pri retranskripciji besedil ni bistvenih sprememb. Popravki so malenkostni, in sicer le v primerih, ko se je moral avtor prilagoditi takratnim tehničnim možnostim, iz njegovih opomb pa se je dalo natančno razbrati, katere grafeme in s čim jih je potrebno zamenjati. Nekaj ponazarjalnega gradiva je v izvorniku brez naglasov. Ta je bil rekonstruiran samo, če je bilo moč na podlagi Riglerjevega rokopisa ali na podlagi gradiva, na katerega se avtor sklicuje, ugotoviti dejansko stanje. V oglatih oklepajih in v posebnem tisku so spisom dodane številke začetkov strani in izvorniku oziroma prvem objavljenem slovenskem prevodu. Članki, objavljeni v tujih jezi-

kih, niso prevedeni, ampak so ohranjeni po Riglerjevih izvornikih. Prevedeni so le tujejezični navedki (iz hrvaščine, ruščine in bolgarščine). Opravil jih je Vladimir Nartnik. Veliko breme je pri pripravi knjige nosila Jožica Škofic; sestavila je Riglerjevo bibliografijo, bibliografijo člankov po njegovem življenju, raziskovalnem delu in odmevih nanj ter o polemikah, v katere se je vključeval sam ali pa so med zagovorniki in nasprotniki njegovih stališč tekle že po njegovi smrti, ter vsa kazala. Karmen Kenda-Jež in Peter Weiss sta sestavila razlago krajšav in bibliografski seznam navedenk, prispevala uredniške napotke ter opravila korekture.

Zbrani spisi I spremne študije o avtorju ne vsebujejo, in sicer predvsem zato, ker je ta predvidena za zbornik predavanj z Drugega mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru, ki je bil februarja 1999, in je bil posvečen prav Riglerju. Namesto nje so delu dodani že omenjeni bibliografiji, razlaga krajšav, literatura in viri, kazalo zemljevidov in skic v razpravah, kazali osebnih in zemljepisnih imen ter stvarno in besedno kazalo. Uredniško delo je zbrano in pojasnjeno v Dodatkih in Kazalih. Poglejmo si jih podrobneje. Razdelek Dodatki vsebuje bibliografiji, literaturo in vire ter krajšave, razdelek Kazala pa vsa kazala. Bibliografija Jakoba Riglerja do leta 1999 obsega 111 objavljenih del ter tista neobjavljena dela, med katera sodijo zapisi po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas, zapisi po vprašalnici za Splošnoslovanski lingvistični atlas ter problemski dialektološki zapisi in je pravzaprav pregledana in dopolnjena bibliografija iz leta 1986, ki jo je sestavila Jana Hafner. S krepkim tiskom zaporedne številke pred naslovom dela so označeni tisti Riglerjevi spisi, ki so objavljeni v tej knjigi izbranih spisov. Bibliografija člankov o Jakobu Riglerju (o njegovem življenju in raziskovalnem delu, o odmevih na njegovo delo, o presojah in polemikah z njim) obsega 48 enot, objavljenih od leta 1965 do 2000. Bibliografski seznam Riglerjevih navedenk sestavlja več kot 600 enot. Podatke o literaturi in virih je avtor navajal v skladu s takratnimi navadami oziroma vsakokratnimi navodili posameznih jezikoslovnih revij in časopisov, v katerih je objavljajal. Tak način je v ponatisu ohranjen. Toda ker bibliografski podatki zlasti v njegovih zgodnejših delih niso popolni – Rigler se enkrat sklicuje na avtorja, drugič na njegovo delo, tretjič pa samo na mesto objave – bibliografski seznam navedenk uvajajo kazalke. Te vodijo od nepopolnega bibliografskega navedka, navadno mu je manjkal podatek o avtorju oziroma letnici nastanka, na ustrezno mesto v bibliografskem seznamu. Poleg tega kazalčni seznam vsebuje tudi vse razvezave krajšav, ki se nanašajo na bibliografske podatke, npr. *AfslPh* = *Archiv für slavische Philologie* [= *AslPh*]; *AfslPh* 32, 399–454 › *A. Breznik, Die Betonungstypen des slavischen Verbuns, 1911*.

V razdelku Krajšave v Dodatkih so zapisane vse vrste krajšav, ki jih je Rigler uporabljal pri svojem delu. Pri tem je bil dosleden v istem prispevku, zdaj, ko so zbrani v knjigi, pa se vidi, da je za eno besedo/besedno zvezo uporabljal dve ali tudi več krajšav, npr.: *stcsl.* = *starocerkvenoslovansko*, *stcksl.* = *starocerkvenoslovansko*, *f.* = *femininum*, *fem.* = *femininum*, *femininski*, *femin.* = *femininum*

V *Izbranih spisih I* so Riglerjeve prvotne krajšave ohranjene, v tem razdelku pa so razvezane. V imensko kazalo so uvrščena osebna, zemljepisna in stvarna lastna imena, izlastnoimenski pridevniki na *-ski*, npr. *ribniško-laški*, ter izlastnoimenski samostalniki, ki označujejo jezike, narečja, govore, npr. *briščina*. Zemljepi-

na lastna imena so zapisana po sodobnih pravopisnih pravilih in usklajena z imenjem v Atlasu Slovenije. Če se je ime kraja v času od Riglerjevega zapisa spremenilo, je novo ime dodano za poševnico, npr. *Videm ob Ščavnici/Sv. Jurij ob Ščavnici*, v kazalu pa je ob novem imenu kazalka k Riglerjevemu poimenovanju, npr. *Sv. Jurij ob Ščavnici* › *Videm ob Ščavnici*. Pri imenih manjših ali manj znanih krajev ter pri enako pisanih zemljepisnih lastnih imenih (in njihovih pridevniških izpeljankah) je v oklepaju dodano še ime bližnjega večjega kraja ali pokrajinske enote, npr. *Lipsenj (pri Cerknici)*, *Brdo (v Teru)*, *Ribnica (na Dolenjskem)*, *Ribnica (na Pohorju)*, *Reka (mesto na Hrvaškem)*, *Reka (reka na Notranjskem)*, *poljski (belokranjski)*. Ob natančnem zemljepisnem imenu Rigler včasih uporablja tudi ohlapnejše, npr. *Vreme*, zato je v imenskem kazalu takñ tudi uvrščeno, čeprav je pravilno zemljepisno ime *Gornje, Dolnje Vreme*.

Pri sestavljanju stvarnega kazala se je sestavljavka Jožica Škofic odločila za uporabo kazalk in enačaja. Rigler je večinoma, čeprav nedosledno uporabljal mednarodno terminologijo, zato kazalka usmerja od mednarodnega izraza k domačemu, tj. uveljavljenemu v sodobnem slovenskem jezikoslovju, npr. *akcentski premik* › *naglasni premik*. Izjemoma kazalka usmerja od domačega izraza k mednarodnemu, in sicer takrat, ko ta ni še povsem uveljavljen, npr. *raznosnjenje* › *denazalizacija*. Nadalje kazalka usmerja od manj rabljenega k pogosteje rabljenemu domačemu strokovnemu izrazu, npr. *jakostni naglas* › *netonemski naglas*, ter k iztočnicam (zapisane so v manjšem polkrepkem tisku), v katerih je moč najti še dodatne podatke o določenem pojavu, npr. *narečje* › tudi *delitev slovenščine na narečja, fonološki opis govora, narečne skupine, spajanje narečij*. V oklepaju za enačajem se navaja sopomenski tuji strokovni izraz kot pojasnilo slovenskemu strokovnemu izrazu, npr. *naglasni premik* (= *akcentski premik*). Poleg tega so na ta način lahko navedeni tudi drugi eno- ali večbesedni izrazi, ki jih avtor uporablja v svojih razpravah, npr. *vzhod* (= *vzhodni dialekti, govori, vzhodna narečja, vzhodni del slovenščine, vzhodna skupina narečij*), ali se v stroki uporabljajo danes, npr. *splošni zvočni vtis* (= *splošni slušni vtis, akustični vtis, zvočni vtis*).

Besedno kazalo vsebuje besede, ki so v razpravah razložene ali služijo kot ponazarjalno gradivo (so torej zapisane v ležečem tisku). Sem so prištete tudi nekatere navedene stalne besedne zveze, npr. *božja pot, v uh me piši*. Razen redkih izjem v kazalo niso uvrščene besede iz tujih jezikov oziroma besede, ki so navedene v citatih drugih avtorjev. Izpuščeni so redki primeri, ki se jih ni dalo razrešiti. V besedno kazalo uvrščeno besedje je avtorica poknjžila. Izjema so besede, ki v knjižnem jeziku nimajo podobnih izraznih vzporednic oziroma so manj razširjene. Te so opremljene s pojasnilom, npr. *mrde* 'statve', *medvedica* 'bramor', *natik* 'protje za fižol', *štimati* 'ljubiti'. Nekatere besede so navedene citatno, npr. *vuerun* (iz Brižinskih spomenikov II 105).

Delo odlikujejo pregledna razčlenitev spisov v posamezne razdelke, natančne in pregledne razlage posameznih uredniških posegov v besedila, zbrane v predgovoru ter zadnjih dveh razdelkih, natančna bibliografija Riglerjevih del, objavljenih pa tudi neobjavljenih (pri zadnjem gre zasluga tudi Riglerjevi družini), ter bibliografija člankov o Riglerju, njegovem življenju in raziskovalnem delu. Z izdajo knjige se je Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU v Ljubljani

ni ne samo primerno poklonila spominu na svojega zaslužnega člana, pomembna pridobitev je vsekakor tudi v tem, da je na enem mestu zbrala toliko Riglerjevih za slovensko dialektologijo pomembnih del ter s tem dialektologom in drugim raziskovalcem slovenskega jezika omogočila lažji pregled nad nekaterimi osnovnimi dialektološkimi razpravami ter bistveno lažji dostop do njih. Pohvaliti gre še zunanji izgled knjige oziroma izbiro fotografij za naslovno in zadnjo stran. Prva fotografija izpričuje Riglerjevo predanost znanstvenemu delu, druga pa družini.

Slovenistika na sombotelskih slavističnih dnevih 23.–24. maja 2002

Jakob Müller

IZVLEČEK: Avtor v prispevku poroča o slovenistiki na 7. Mednarodnih slavističnih dnevih 23. in 24. maja 2002 na Visoki šoli v Sombotelu.

ABSTRACT: The author reports on the Slovenian language as presented on the 7th International Meeting on Slavic Languages which was held at the Szombathely College on May 23rd and 24th 2002.

Dne 23. in 24. maja 2002 je Visoka šola v Sombotelu (rektor dr. **Karoly Gadány**) v prijetnem park hotelu Pélikan organizirala že 7. Mednarodne slavistične dneve z naslovno temo Slovenski jeziki in kulture v stiku – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Na simpoziju je sodelovalo 80 strokovnjakov iz 11 držav. Delo je potekalo v štirih sekcijah: slovenski, hrvaški, slovanski (delovni jezik ruski) in madžarski.

Slovenistične jezikoslovne in literarne teme so bile obravnavane tudi v madžarski (**J. Varga** – prekmurski madžarsko-slovenski jezikovni stiki, **J. Bokor** – slovenski zemljepisni izrazi (imena ?) v madžarščini, **I. Szijártó** – L. Krakar in T. Rózewicz) in hrvaški sekciji (**St. Lukač** – o parodiji in travestiji v hrvaški in slovenski književnosti 19. stol., **V. Hadži Požgaj** in **M. Benjak** – o bližinah in oddaljenostih Hrvaške in Slovenije, delno tudi **M. Lončarić** – o nastanku hrvaškega kajkavskega jezika), vendar jih zaradi komunikativnih ovir – madžarščine niso prevajali – oz. hkratnosti s slovenskimi nastopi skorajda ni bilo mogoče »ujeti«.

Tako lahko poročam predvsem o slovenistiki, ki je bila zastopana na plenarni seji, in o referatih v slovenski sekciji. Med jezikoslovnimi temami (11 referatov) so bile dialektološke, besedoslovne, jezikovnopolitična in primerjalna. Od narečij je bilo najbolj zastopano porabsko, kar se tudi spodobi. **Z. Zorko**, zvesta udeleževalka dnevov v Sombotelu, je predstavila porabsko besedje, zapisano in posneto v Andovcih, vasi v JV področju Porabja. Poudarila je navezave besedja s cerkvenoslovanskim jezikom – kar radi »prodajajo« tudi drugi mariborski strokovnjaki – in zavrtela 10-minutni »dialektološki« film. **I. Doncsez** je poročala o jeziku vedeževalske Sibiline knjige, ki se je po Porabju še pred 20 leti širila v rokopisih, **E. Embersics** pa je glasoslovno in besedotvorno analizirala neki cerkveni rokopis iz Gornjega Senika.

Ob vsej tragičnosti opuščanja slovenske govornice v Porabju (in še bolj sra-

motni brezbriznosti javnosti v državi Sloveniji) je vendarle razveseljiv podatek, da **M. Bajzek** in **E. Embersics** pripravljata porabski narečni slovar.

Zgodovinski prekmurski knjižni jezik je bil tema dveh referatov. **J. Narat** je primerjala prekmursko slovnično terminologijo v Košiču 1833, Agustiču 1876 in Kücharju 1913 ter ugotovila veliko nepovezanost, **M. Jesenšek** pa je ob besedovnih lastnostih prekmurskega jezika 18. in 19. stol. podal predvsem zgodovino njegovega poimenovanja vandalski/vendski jezik.

M. Koletnik je poročala o besedju slovenskogoriškega narečja med Mariborom in Radenci, ki ga je zbrala po tematskih skupinah Milene Hajnšek Holz in primerjala z besedjem v Pleteršniku in SSKJ, **H. Maurer Lausegger** pa je predstavila problematiko narečij manjšin na jezikovnih stičiščih od nemških Lužic do Tržaškega zaliva: veliki narodi imajo do jezika narodnih manjšin predvsem prezirljiv odnos. **J. Lipnik** je obravnaval deset let staro Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih in opozoril na negativni odnos Hrvaške do slovenskega jezika na njenem ozemlju.

Ostali trije jezikoslovni referati so bili komparativistični. **I. Stramljič Breznik** je analizirala in primerjala slovenske in hrvaške medmetne frazeme s sestavino bog, **I. Orel** uporabo nemščine kot besednega oz. terminološkega metajezika v slovenskem strokovnem jeziku od Gutsmana 1770 do A. M. Slomška (u. 1862), **E. Bernak** pa je predstavila najnovejši madžarski pravopis (1999), ki da je v primerjavi s slovenskim stabilnejši.

Literarnih oz. literarnovednih slovenističnih referatov je bilo pet. **J. Pogačnik** in **J. Čeh** sta predstavila komparativni slovensko-hrvaški temi: prvi ob noveli A. Šenoa *Nagelj s pesnikovega groba*, druga pa o stikih I. Cankarja s hrvaškimi modernisti. Teme ostalih treh referatov so bile iz sodobnosti. **M. Križman** je predstavil avstrijskega pesnika Th. Kramerja in svoje prevode njegovih pesmi, **S. Borovnik** je analizirala sodobno slovensko prozo v Avstriji: izpostavila je F. Lipuša, J. Messnerja in V. Ošlaka – **M. Štuhec** pa je razmišljal o strukturnih značilnostih sodobne slovenske esejistike, ki bi jih morda lahko povzeli z dvema pojmom: poetičnost in kritičnost.

Svojevrstno temo – osebno obarvano poročilo o ljubljanski slavistični (organizacijski in študijski) sceni ter nacionalnem konceptu mednarodnih znanstvenih srečanj – je imel **M. Hladnik**: ljubljanska slovenistika se je, v skladu z nacionalno reprezentativnostjo, velikostjo in primerljivostjo z drugimi slovanskimi jeziki, organizacijsko osamosvojila; pripravlja se kreditni sistem študijskih smeri z veliko svobodnostjo predavateljsko-študijske izbire, vendar s finančnim mečem: študijski predmet, ki ne bo imel dovolj (vsaj 10) slušateljev, naj bi bil ukinjen.

35. zasedanje Uredniškega odbora ALE v Ljubljani 2002

Vlado Nartnik

IZVLEČEK: Sestavek je kratko poročilo o poteku 35. zasedanja Uredniškega odbora Evropskega jezikovnega atlasa (ALE – Atlas linguarum Europae) 17. in 18. maja 2002 v Ljubljani. Udeležilo se ga je 36 dialektologov in geolingvistov iz 22 držav, obravnavana problematika pa je zadevala tisk 6. in 7. zvezka ter obdelavo gesel nadaljnjih štirih zvezkov prvega dela ALE.

ABSTRACT: The article brings a brief report on the 35th ALE (Atlas Linguarum Europae) Editorial board meeting which was held in Ljubljana on May 17th and 18th 2002. It was attended by 36 dialectologists and geolinguists from 22 countries who discussed the publication of the 6th and the 7th fascicles, and the presentation of entries for the next four fascicles of the ALE volume 1.

Zamisel vseevropskega jezikovnega atlasa se je porodila po prvi svetovni vojni, ko je Roman Jakobson leta 1936 izrazil potrebo po izdelavi vseevropskega glasoslovnega atlasa. Po drugi svetovni vojni je zamisel prešla v stvarnost, ko je bil na Mednarodnem narečjeslovnem kongresu leta 1965 sprejet sklep o pripravi *Evropskega jezikovnega atlasa* oziroma ALE za (francoski in) latinski izvirnik *Atlas linguarum Europae*. Nizozemec Antonius Weijnen in Italijan Mario Alinei sta nato za prvi nesintaktični del ALE z narečjeslovci iz vse Evrope pripravila vprašalnico s 546 besedoslovnimi vprašanji, razvrščenimi po pojmovnem sistemu Rudolfa Halliga in Waltherja von Wartburga in obsegajočimi tri velika pomenska polja: 1) svet (nebesna telesa, naravni pojavi in predmeti, rastline, živali), 2) človek (telo, obleka, obrti, jezik, gibanje, družina, prazniki, vera), 3) človekovo razmerje do sveta (številca, izrazi, zvezani s časoprostorom).

Tako se je začelo široko zastavljeno delo ob vsakoletnih posvetih zdaj v tem zdaj v onem koncu Evrope in leta 2002 je vloga gostiteljice 35. zasedanja Uredniškega odbora ALE pripadla Sloveniji. Dvodnevnega delovnega srečanja, ki je potekalo v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in v organizaciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša 17. in 18. maja, so se udeležili ugledni dialektologi in geolingvisti iz enaindvajsetih držav.

Z vlakom ali letalom so prispeli v Ljubljano: Elena Kjaeva in Karmen Smedovska iz Bolgarije, Libuše Čižmarová in Milena Šipková s Češkega, Inger Ejskjaer z Danskega, Helmi Neetar in Vilja Oja z Estonskega, Michel Contini in Marie-Rose Simoni-Aurembou iz Francije, Dalibor Brozović, Mijo Lončarić in Mira Menac-Mihalić s Hrvaškega, Seosamh Watson z Irskega, Rita Caprini, Vittorio Dell'Aquila in Alessandro Parenti iz Italije, Aleksandar Loma iz Jugoslavije, Agris Timuška z Letonskega, Joe Zammit Ciantar z Malte, Birgit Brietz in Wolfgang Viereck iz Nemčije, Frederik Kortlandt z Nizozemskega, Arnold Dalen z Norveškega, Janusz Siatkowski in Jadwiga Waniakowa s Poljskega, Nicolae Saramandu iz Romunije, Natalia Donadze iz Rusije, David Clement s Škotskega, Pilar Garcia Mouton iz Španije ter Eric P. Hamp iz Združenih držav Amerike.

Prvi dan zasedanja so v Veliki dvorani SAZU udeležence najprej pozdravili podpredsednik SAZU Kajetan Gantar, predstojnica Inštituta za slovenski jezik Franca Ramovša Varja Cvetko Orešnik in direktor ZRC SAZU Oto Luthar. Vodenje programa je nato prevzel predsednik Uredniškega odbora ALE Wolfgang Viereck, ki je delo za ALE sicer predstavil s predavanjem »Der Atlas Linguarum Europae und seine Einsichten in die Kulturgeschichte Europas« že dan pred začetkom zasedanja kot gost Historičnega seminarja ZRC SAZU.

Obravnavane točke dnevnega reda so prvi dan zadevale zadnje novice in spremembe ter stanje v zvezi s tiskom 6. in 7. zvezka ALE, kjer si bodo obdelana gesla sledila takole:

(06 - 022) ruisseau - potok
(06 - 067) fraise - jagoda
(06 - 085) prunellier - trnulja
(06 - 116) rossignol - slavec
(06 - 375) roue - kolo
(06 - 380) forgeron - kovač
(06 - 481) devinette - uganka
(06 - 532) semaine - teden
(06 - 539) dimanche - nedelja
(06 - 533) lundi - ponedeljek
(06 - 534) mardi - torek

(07 - 040) arbre - drevo
(07 - 062) noisetier - leska
(07 - 074) sarrasin - ajda
(07 - 075) chou - zelje
(07 - 078) tomate - paradižnik
(07 - 235) peigne - glavnik
(07 - 503) sorcière - veščica
(07 - 507) 90

štitutov ZRC SAZU kot celote (v obliki videov, ki ju je predvajal Sašo Kuharič: ZRC SAZU 2002 in Piščalka) ter Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša posebej (ob razdelitvi Karte slovenskih narečij, ki je nekoliko vznemirila zlasti zahodne sosedo, je Vera Smole podala kratak prikaz slovenskih narečij, o slovenski lingvistični geografiji in SLA je govorila Jožica Škofic, o novejših slovenskih narečjeslovnih (in jezikoslovnih) publikacijah Peter Weiss, Jožica Škofic in Peter Weiss pa sta v sodelovanju z Založbo ZRC pripravila tudi priložnostno razstavo o predstavljenih temah).

Popoldanski del programa je zadeval avtorsko razdelitev del za 9., 10. in 11. zvezek Atlasa in referiranje o delu za 8. zvezek: gesla **homme – mož** in **femme – žena** (Agris Timuška) ter **jumeaux – dvojčki** (Vlado Nartnik). Našteti štirje zvezki bodo v celoti obsegali naslednja gesla:

- (08 - 138) homme – mož
- (08 - 139) femme – žena
- (08 - 453) famille – družina
- (08 - 454) les parents – starši
- (08 - 455) père – oče
- (08 - 462) jumeaux – dvojčki
- (08 - 465) grand-père – dedek
- (08 - 467) grand-mère – babica
- (08 - 469) gendre – zet
- (08 - 470) bru – snaha

- (09 - 079) oignon – čebula
- (09 - 080) ail – česen
- (09 - 081) pissenlit – regrat
- (09 - 082) plantain – trpotec
- (09 - 133) têtard – paglavec
- (09 - 231) Dieu – Bog
- (09 - 236) miroir – zrcalo
- (09 - 281) puits – vodnjak
- (09 - 313) taureau – bik
- (09 - 418) berceau – zibel
- (09 - 489) poupée – lutka
- (09 - 495) cahier – zvezek
- (09 - 496) papier – papir
- (09 - 497) crayon – svinčnik
- (09 - 499) lettre – pismo

- (10 - 181) foie – jetra
- (10 - 212) vieille – starka
- (10 - 320) bélier – oven
- (10 - 321) bélier châtré – kostrun
- (10 - 327) bouc – kozel

- (10 - 335) berger – pastir
- (10 - 339) épouvantail – strašilo
- (10 - 340) pomme de terre – krompir
- (10 - 345) marteau – kladivo
- (10 - 346) clou – žebelj
- (10 - 386) cordonnier – čevljar

- (11 - 149) tache de rousseur – pega na obrazu
- (11 - 215) tombeau – grob
- (11 - 216) cimetière – britof
- (11 - 238) comprendre – razumeti
- (11 - 250) ouvrier – delavec
- (11 - 271) l'aire – skedenj
- (11 - 272) battre le blé – mlatiti
- (11 - 299) jars – žargon
- (11 - 480) conte de fée – pravljica
- (11 - 485) il danse – pleše

Ker je vsakoletna selitev zasedanj namenjena tudi seznanitvi z deželo gostiteljico, se je prvi dan končal s poznopopoldanskim ogledom starega mestnega jedra Ljubljane ter Gradu, vključno z razstavo Dinozavri Krasa in Istre.

Drugi dan zasedanja se je ob prodajni razstavi knjig Založbe ZRC dopoldne nadaljevalo referiranje o delu za 7. in 8. zvezek: gesla **sorcière – vešča** (Rita Capri-
ni) ter **parents – starši, père – oče, grand-père – dedek in grand-mère – babica** (Birgit Brietz), zadnja točka dnevnega reda pa je zadevala 4. mednarodni kongres dialektologov in geolingvistov ter 36. zasedanje Uredniškega odbora ALE v Rigi.

Popoldanski del je bil odmerjen strokovnemu izletu na Dolenjsko, ki ga je pripravila Ivanka Šircelj - Žnidaršič s sodelovanjem Jožice Škofic. Obsegal je ogled Županove jame, protiturškega Tabora nad Cerovim, Trubarjevega mlina na Rašici, folklorne prireditve v Kulturnem domu na Račni, končala pa se je s poslovilno večerjo v gostilni Pri Froncu na Mlačevem.

Binkoštna nedelja pa tudi ponedeljek sta potekala v znamenju slovesa od udeležencev na kolodvoru oziroma letališču. Odzivi udeležencev s predsednikom Uredniškega odbora vred glede organizacije zasedanja so bili izrazito pohvalni. Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša je od udeležencev zasedanja dobila tudi precej strokovne literature.

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so periodično glasilo *Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, ki izhaja dvakrat na leto. Uredništvo sprejema prispevke do konca maja v tekočem letu, glasilo pa izide v zadnjih mesecih leta. Razen delavcev *Inštituta* so k sodelovanju vabljeni tudi drugi raziskovalci slovenskega jezika. Uredništvo bo za pisanje posebej vzpodbujalo mlade raziskovalce in raziskovalke, kar je tudi priporočilo *Ministrstva za šolstvo, znanost in šport*.

Predviden okvirni obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do pet, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del do 10 strani. Tekste, ki morajo biti izvorni in še ne objavljeni, je treba oddati uredništvu na disketi 3,5 in vnesene v oknih v programu *Word 6* ali *7 (95)* ter v pisavi *Times New Roman CE* (velikost 10). Če avtor uporablja *Word 97* ali naslednje verzije (te niso kompatibilne s programom za postavljanje knjig), morajo biti **vsi posebni in naglašeni znaki** vzeti iz naborov Brane 1, 12, 3, 4. Pri tabelah, grafih ipd. je treba upoštevati format **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri pisanju naj avtorji **ne uporabljajo slogov**. Oblikovanje prispevka naj prepustijo *Založništvu ZRC*, označene so lahko pisave **krepro**, *ležeče*, podčrtano. Za številko opombe na dnu strani je treba vstaviti en tabulator. Disketi naj bo priložen iztis na formatu A 4 v dveh izvodih. Razprave in članki morajo imeti na začetku slovenski izvleček. Temu bo sledil angleški prevod izvlečka. Na koncu bo angleški povzetek (avtorji naj slovenski izvleček in povzetek odtisnejo posebej za prevajalko). Pred povzetkom mora biti pri člankih in razpravah seznam virov in literature, ki se nanaša na obravnavano tematiko. Pri tem naj se avtorji ravna po zadnji številki **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri navajanju virov in literature je zaželeno, da se ime, ki je zastavljeno priimku z vejico, (po možnosti) navede neokrajšano.

Vse prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo in jih pred oddajo v tisk vnesejo na disketo.

Uredniški odbor **Jezikoslovnih zapiskov** si pri pripravljanju glasila želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce glasila ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino glasila ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v razdelku ODMEVI.

Naslov uredniškega odbora Jezikoslovnih zapiskov:

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96, e-pošta: ISJ@zrc-sazu.si

Glavni urednik: 01 4706 177; e-pošta: keber@zrc-sazu.si.

ISSN 0354-0448

9

770354

044012